ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ
ФИЛИАЛ ХАСКОВО

СБОРНИК
ТРАКИЯ

том VIII

ХАСКОВО
2018 г.

ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ - ФИЛИАЛ ХАСКОВО

СБОРНИК
ТРАКИЯ

Уважаеми читателю,

В твоите ръце се намира осмият брой на Сборника "Тракия", издание на Тракийския научен институт - филиал Хасково. Филиалът е създаден на 23 февруари 2001 г. към Регионалния съвет на тракийските дружества в Хасково.

Неговата цел е да изследва и популяризира борбите за национално освобождение, материалната и духовната култура на Тракия и на тракийските българи, да възражда българщината и да поддържа непосредствени живи контакти с родните огнища.

Сборникът има за задача също така да показва и отстоява историческата истина за правата на насилствено прогонените от родните им огнища българи от Западна и Източна Тракия и Мала Азия.

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ: *Димитър Шалапатов - отговорен редактор, доп. член на БАНИ Стоян Райчевски, проф. д-р Пламен Павлов, доц. д-р Георги Граматиков, д-р Красимира Узунова, Таня Марева, Кирил Сарджев, д-р Мария Бакърджиева, Златка Михайлова*

ISSN 1312-1979

Посвещава се на 105 години
от Балканската война

В памет на:

- д-р Мария Бакърджиева - потомка на тракийски българи и авторка на множество публикации, посветени на Тракия

- Мара Шопова - тракийска българка от с. Българкьой, Кешанско

- Тодор Марков - тракийски българин от с. Лъджакьой, Дедеагачко

- Руса Бойчева Шалапатова - тракийска българка от с. Домуздере, Дедеагачко

Този сборник се издава с финансовата подкрепа на Община Хасково

СЪДЪРЖАНИЕ

СТАТИИ И СТУДИИ **7**

ВАСИЛ ЛЕВСКИ – ТВОРЕЦ И СТРАТЕГ НА НАЦИОНАЛНАТА РЕВОЛЮЦИЯ В „ОТЕЧЕСТВОТО БЪЛГАРСКО“ / МИЗИЯ, ТРАКИЯ, МАКЕДОНИЯ **7**
Проф. д-р Пламен Павлов

СЛЕД ВЕК – ОТНОВО ПО КЪРВАВИЯ ПЪТ НА СПАСЕНИЕТО МАНАСТИР-САЧАНЛИ-ДОГАНХИСАР-ДЕДЕАГАЧ **30**
Димитър Шалапатов

ДЕНЯТ НА ТРАКИЯ В НАЦИОНАЛНАТА ПАМЕТ **36**
Проф. дин Светлозар Елдъров

ПРЕДАВАНЕТО НА ГРАЖДАНСКАТА ВЛАСТ В БЕЛОМОРИЕТО НА ЕАМ И ИЗТЕГЛЯНЕТО НА БЪЛГАРСКИТЕ ВОЙСКИ ПРЕЗ СЕПТЕМВРИ 1944 Г. **40**
Стоян Райчевски

ЗА С. ЧЕРНА НИВА, ЗА СТОЛИЦАТА НА ОФИЦЕРА ОТ ШУМЕНСКИЯ КОРПУС СЕНКЛЕР И ЗА ЕДИН САМОТЕН ХРИСТИЯНСКИ ГРОБ… **59**
Проф. дин Камен Гаренов /отец Петър Гарена/

СЕЛО ДОМУЗДЕРЕ **76**
Димитър Шалапатов

ИНТЕРНИРАНИТЕ ПРЕЗ 1923-1925 ГОДИНА ПО БЕЛОМОРСКИТЕ ОСТРОВИ И ТЕСАЛИЯ БЪЛГАРИ ОТ ЗАПАДНА ТРАКИЯ **79**
Калина Черванюк

ОПИТИ ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА ЗАПАДНА ТРАКИЯ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XX В. **100**
Д-р Красимира Узунова

СВЕЩЕНИЦИ - РЕВОЛЮЦИОНЕРИ ОТ РАЙКОВО, УЧАСТНИЦИ В МАКЕДОНО-ОДРИНСКОТО ДВИЖЕНИЕ И ВОЙНИТЕ ЗА НАЦИОНАЛНО ОБЕДИНЕНИЕ **127**
Златка Петрова

ЖЕНСКИТЕ БЛАГОТВОРИТЕЛНИ ДРУЖЕСТВА В КЪРДЖАЛИ /20-те – 30-те год. на XX в./ **139**
Светла Михайлова

ПУБЛИЦИСТИКА **149**

МАКЕДОНИЗМЪТ: ТРИУМФЪТ НА НИЩОТО **149**
Младен Сърбиновски

ПЪТЕПИСИ **240**

ПОТОМЦИТЕ ЗНАЯТ И НЕ ЗАБРАВЯТ **240**
Д-р Мария Бакърджиева

ПОСЕЧЕНИ, НО НЕ И ПОБЕДЕНИ **251**
Д-р Елена Алекова

СПОМЕНИ ЗА ТРАКИЯ И ЗА СЪБИТИЯ, СТАНАЛИ ТАМ, ОТ ТРАКИЙСКИ БЪЛГАРИ И ТЕХНИТЕ ПОТОМЦИ **259**

ПЪТ ПРЕЗ ОГЪНЯ **259**
Росица Станева

СПОМЕНИ ЗА СЪБИТИЯТА, СТАНАЛИ В БЕЛОМОРСКА ТРАКИЯ ПРЕЗ СЕПТЕМВРИ - ОКТОМВРИ 1913 ГОДИНА **272**
Петко Тодоров Шалапатов

ПРИКАЗКА ЗА ТРАКИЯ **275**
Тодор Марков

МНОГОТО ПАРИ СА ДУШМАНИ НА ЧОВЕКА **299**
Кирил Сарджев

МОИТЕ ДЕТСКИ СПОМЕНИ ОТ ГЮМЮРДЖИНА **306**
Тилко Тилев

ДОКЛАДНА ЗАПИСКА **310**
Удостояване със званието „Почетен гражданин на Хасково” - посмъртно, на доцент д-р Кирил Бакърджиев

СТАТИИ И СТУДИИ

Проф. д-р Пламен Павлов

ВАСИЛ ЛЕВСКИ – ТВОРЕЦ И СТРАТЕГ НА НАЦИОНАЛНАТА РЕВОЛЮЦИЯ В „ОТЕЧЕСТВОТО БЪЛГАРСКО“ / МИЗИЯ, ТРАКИЯ, МАКЕДОНИЯ

От години е своеобразна „норма“ да се говори, че Васил Левски не трябва повече да е „икона“, а да бъде възприеман от гледна точка на неговите качества като (обикновен) човек. Витиеватите конструкции на тема „човекът Левски“, напъните за неговата „демитологизация“, изрази от рода на „необикновен със своята обикновеност“ и т.н. не ни помагат особено да вникнем в същността на феномена Левски. Разбира се, че Левски е притежавал едни или други чисто човешки качества и слабости, няма съмнение… И все пак, този „един син“ на България, ако цитираме Христо Ботев, надхвърля представите ни за обикновен човек, „стандартен“ политик, революционер, организатор... Напротив, Васил Левски със сигурност надхвърля дори книжните представи в духа на Ницше, съответно и на нашия Пенчо Славейков, за т.нар. свръхчовек… При това в произхода, ранните години, образованието, социалната среда на Апостола няма нещо изумително, което да вещае израстването му до творец на революцията и най-тачен български национален герой. Опитите да бъдат открити негови достатъчно представителни като „борческа характеристика“ предци са разбираеми, дори трогателни, но и напълно излишни.

Колкото и странно да изглежда, израслият в лишения и неволи Васил Иванов Кунчев е бил жизнерадостен и изключително витален човек. Като такъв ни го описва не само Христо Ботев, но и много други негови съвременници. Много са примерите за присъщия на Левски хуманизъм, чувство на справедливост, скромност, отказ от суетата на света… Колкото и да се стремят ранните му биографи да го представят според собствените си разбирания, Васил Левски / Дякон Игнатий е бил вярващ християнин, повлиян решително от подвига на Исус Христос и неговите апостоли, човек, който съзнателно и по своя воля е приел монашеството. Монах, който не е „хвърлил расото“, както

често се твърди, а е възприемал мисията си на борец за свободата на България като висш израз на любовта към ближния.

В епистоларното наследство на Апостола не се прекалява с християнските послания, но те убедително присъстват в неговото слово и дела. През лятото на 1872 г. той се обръща към новоприети комитетски дейци: „Братя, от днес радва се всяко българско сърце, от днеска захващате християнския път, защото оставяте всичко и вземате кръста си, т.е. или сте истински християни, както ни казва вярата, или смърт. Само трябва дързост, постоянство и труд. Бог нека ви е напред и честта българска…" В своето последно писмо до комитета в Ловеч от 12/24 декември 1872 г. Левски, монахът–воин на революцията, предупреждава за опасността от моралното падение на онзи, „… който не изпълнява клетвата, в която се е клел пред Евангелието, т. е. във вярата и честта си, той е най-ниския и гнуснавия човек на света. По-добре сто години мъки – честно, а нежели да тъпче вярата и честта си!"

Вярата на Левски не го прави православен фанатик и смирен грешник, който иска да си спаси душата – като истински монах дякон Игнатий се чувства призван да спаси душите на другите, да служи на божествената и човешката справедливост. Затова у него няма ненавист към хората с друга вяра, а напротив. Селски комитети са изградени и в някои от селата на българите католици около Пловдив. Поне във втората си обиколка, а навярно и в други случаи, Левски разнася и прокламации на турски език. В християнска България, убеден е Апостола, има място за всички, които приемат нейните закони и обществени норми. Равенството между хората е императив, който идва от недрата на Христовата вяра, като е в съзвучие с най-хуманните идеи на модерното време.

Обикновено се твърди, че Левски е имал сравнително слабо, недостатъчно образование. Самият той е чувствал неудовлетвореност от невъзможността да стане „учен човек" в пълния смисъл на думата, като се е отнасял, за разлика от Бенковски например, с доверие и уважение към представителите на интелигенцията. Това обаче изобщо не му е пречело да изобличава „учените магарета", когато такива хора са били равнодушни към националната идея и склонни да сътрудничат на омразната чужда власт. Дали образованието на Левски обаче е било „слабо"? Разбира се, синът на бедната вдовица Гина Кунчева е нямал материалните възможности да учи в престижните училища в чужбина и ако е бил в известен конфликт с вуйчо си архимандрит хаджи Василий, то е заради неизпълнени обещания в тази посока. И все пак,

младият Васил Иванов Кунчев е имал отлични учители – и в Карлово, и в Стара Загора, а най-накрая и в Пловдив. Става дума за знаменити възрожденски „даскали“, каквито са Райно Попович, Атанас Иванов, Тодор Шишков, Йоаким Груев… Още като млад дякон той продължава самообразованието си, четейки неуморно книгите в библиотеката на един свой карловски съгражданин, слушайки огнените речи на Раковски в Белград, сказките в читалището „Братска любов“ в Букурещ. Левски в никакъв случай не е бил слабо образован, камо ли пък необразован … Като учител във Войнягово и Еникьой той е възприеман от местното общество именно като „учен човек“ и прекрасен учител. Натрупаните знания и дар-слово убедително показват заложби на публицист, както личи от дописката му в Каравеловия вестник „Свобода“, а и от редица негови писма до различни адресати. Уви, тази дарба не е могла да се развие и развихри по понятни причини.

По природа скромен, същевременно Левски е притежавал силно развито чувство за достойнство. Състрадателен и с отворена душа към другите и техните болки, Васил Дякона е можел да бъде и е бил строг, язвителен и дори жесток, когато нечии дела или бездействие са застрашавали голямата цел. Един интересен словесен „потрет“ на Апостола дължим на неговия по-млад съратник Никола Обретенов: „Левски беше среден на ръст, пъргав и смел, с бистър и разсъдлив ум, с желязна воля и с постоянство; вънкашно той имаше нежни черти, живи очи, интелигентен поглед. Всякога биваше весел и си тананикаше някоя народна песен. Шега у него нямаше. В обноските си към всекиго беше вежлив, учтив и любезен, не беше разточителен, не се занимаваше с клюки, не употребяваше никакви спиртни питиета, не пушеше, пиеше само чай. Не обичаше лукса, но всякога биваше макар и скромно, спретнато и прилично облечен. Без работа никога не стоеше, никога не се хвалеше, обичаше да слуша Каравелова, когато разказваше нещо било от нашата, било от чуждата история. Той беше много таен и когато го запитват за нещо, обмисляше добре отговора и тогава отговаряше накратко с няколко думи. Не беше словоохотлив, но когато се увлечеше да говори по народните работи, беше толкова красноречив, щото омайваше слушателите си. Презираше онези, които водят разпуснат живот, сам той беше много запазен [като морал], дори не знаеше да псува…“

Левски е творческа натура. Нямаме предвид само „неговото гениално творение – Вътрешната революционна организация“ (оценка на историка проф. Иван Стоянов), а и неговите мисловни и емоционални нагласи. Запазената негова автобиографична поема, написана в духа

на „Горски пътник“ на неговия учител в революцията Георги Стойков Раковски, има съществени слабости. И все пак, да припомним, че нейният ръкопис е просто чернова… Истинската „стихия“ на Дякона е била музиката – църковното пеене, народната песен, патриотичните песни на Добри Чинтулов. Неговият прекрасен глас, школуван от Райно Попович, неведнъж е бил най-мощното му оръжие, способно да трогне събралите се в храма бедни и богати, учени и неуки българи, да превърне словото не само в тържество на вярата, но и на повика за освобождение на България. Съществуват аргументи, че някои от любимите песни на Апостола са негови собствени, авторски. И ако се докаже това, няма да бъде кой знае каква сензация… Левски е имал влечение и към рисуването и никак не е случайно приятелството му с някои от най-видните зографи и художници, вкл. Станислав Доспевски, Цаню Захариев, Георги Данчов Зографина и др.

Да се дефинира, проследи и анализира патриотичното съзнание на личност от мащаба на Васил Левски е трудна задача. Не става дума само за „личния“ патриотизъм на Апостола, а за способността му да събужда и мобилизира родолюбивите чувства на стотици и хиляди хора, да ги извежда като своите предходници, Христовите апостоли, от тъмнината на робското търпение към светлината на Свободата – както „милия български род“, ако цитираме собствените му думи, така и човека като Божие творение и „политическо същество“… Това автентично родолюбие, съчетано с дълбок християнски и ренесансов хуманизъм, е свързано със семейната среда, родовата памет, стародавните традиции в родното му Карлово. Разбира се, и с образованието, с наученото от възрожденските „даскали“, и, което е особено характерно за Левски, с неговото самообразование и процес на учене през целия му бурен живот.

Трудно е да се каже откъде и как Васил Иванов Кунчев е почерпил първите „глътки“ патриотизъм. Неговото магическо въздействие не само не затихва през трудните детски и юношески години на „слугуване“ при вуйчо му Василий, но избуява все повече и повече – въпреки житейските перипетии, преследвания, разочарования, предателства… Бихме предположили, че синовните чувства към Родината са осъзнати от бъдещия Левски за първи път от онези възрожденски послания, които извират от почти забравената днес „Мати Болгария“ на Неофит Бозвели – хилендарски монах, какъвто е бил и вуйчо му Василий, а след приемането на монашеството и самият Васил / дякон Игнатий. Разбира се, трябва да прибавим разказите за хайдути и народни закрилници, така обичаните от Апостола песни на Добри Чинтулов –

той ги е пеел през целия си живот, а онази за славната Трапезица и цар Асен е преписал в джобното си тефтерче. Разбира се, и знаменитата поема „Горски пътник“, както и патриотичните вестници и книги на неговия учител в революцията Георги Стойков Раковски, влиянието на личности като Найден Геров, Иван Касабов, Теофан Райнов, Любен Каравелов...

Често дори и не се забелязва, че Левски има невероятен усет към и за историята. За възрожденското българско общество историята е не само познание, но живителна енергия за националния организъм. И няма как да бъде иначе, след като първият мощен тласък в израстването на нацията е даден от скромната „историйца“ на отец Паисий – още един хилендарски монах, дарил на своя народ първата му национална доктрина. Нека припомним, че „даскал“ Ботьо Петков, авторитетният съгражданин на Левски, през 1853 г. е превел и издал прочутата книга „Древните и днешните българи“ на изумителния българофил Юрий Венелин, да не говорим за множащите се в онези години вестници и патриотични книги, „картини“, каквито Левски сам е носил в Тулча през 1866 г., изпълнени с българска енергия стенописи на възрожденските ни зографи.

Левски е имал силно развит усет към историята и сакралното значение на човешките и народните дела като неотменна част от „… времето, което е в нас…“ и което човешката мисъл и воля може да „обръщат“ и променят. В писмо от 19 февруари 1872 г. той пише на своите съратници: „Братя! Възобновяването на нашата славна (преди) държава, отърваването ни от проклети агаряни, за да си добие първата чест и слава нашето мило Отечество Българско, най-после да бъдем равни с другите европейски народи, зависи от нашите собствени задружни сили. Като е тъй, Вам надлежи да се покажете достойни, верни и неустрашими във всяко отношение. Дързост, братя, и напред. Вашето съучастие в народното ни дело ще остави имената Ви неизгладими в народната ни история…“

Подобно на други титани на Възраждането, особено на Раковски, Каравелов, Ботев, Иларион Макариополски, Петко Р. Славейков, Иван Вазов и други будни представители на тогавашната българска интелигенция, Левски израства като „просветен националист“, както бихме казали днес. Непременно трябва да подчертаем неговото непоколебимо съзнание за единството на българската нация там, „… където живее българинът – в България, Тракия и Македония…“ Едно от нещата, които правят впечатление в неговите писма и други текстове, е упоритата употреба на понятието „Българско“. То невинаги е идентично

с „България“, както тогава под влияние на европейската практика е наричана по-конкретно Мизия, т.е. само днешна Северна България. Затова Левски влага в названието „Българско“ цялата наша етническа територия, включително Скопие и Охрид, Ниш и Зайчар, Лозенград и Странджа, Тулча и цяла Добруджа… Той отлично познава българите в Бесарабия и Приазовието, многохилядната колония в Цариград, онези над милион наши сънародници, прокудени от насилията на поробителя из цяло Влашко и Молдова… Трябва да поставим акцент и на една често игнорирана „подробност“ – през януари 1873 г. пред извънредната следствена комисия в София заловеният Апостол поставя както въпроса за освобождението на „Българско“ от турско робство, така и онзи за опазването на неговата изконна цялост! Това е и една от главните цели на неговата мисия, защото „… Сърбия, Влашко, Черна гора и Гърция са готови да заграбят България – затова, за да не дадем земята си…“ Затова той създава своите комитети по градове и села и се бори срещу чуждата власт.

Ако се замислим каква е най-общата характеристика на Левски като професионален „ценз“, изненадващо ще стигнем до следните дадености: монах, учител, политик и … военен! В своите планове за въстание той самият се е виждал като „старейшина“! Същевременно неведнъж е декларирал, че е готов да отстъпи мястото си на някой по-достоен, какъвто така и не се появява – нито по време на неговия кратък и драматичен живот, нито по-късно. В биографичната си поема Левски сам казва: „От българска майка юнак аз роден…“ В неговата визия за нещата „юнак“ е равнозначно на „войник“, на „воин“ в широкия смисъл на думата. Като „войник“ на България се самоопределя и неговият по-млад събрат Ангел Кънчев.

Колкото и изненадващо да звучи, Васил Дякона е имал ако не офицерско, то поне „прилично“ за времето си военно образование. В Първата българска легия в Белград през 1862 г. той получава съкратена, но достатъчно професионална за времето си квалификация на пехотинец, а може би и на младши командир. Т.нар. Втора легия през 1867-1868 г. е замислена и поне няколко месеца се развива като „Българска военна академия“. Левски е изключително отдаден на военното образование, целящо да обучи около 200 български офицери за бъдещо въстание и общата война на сърби и българи с Османската империя. Вярно е, че поради заболяване той не е в състояние да завърши, но и самата „академия“ месец по-късно е обезличена и закрита от сръбското правителство. По същото време Левски заявява на по-младите си приятели Ангел Кънчев и Михаил Греков, че освобожде-

нието е невъзможно без подготвени офицери. За организиране на нова българска военна школа в Белград и обучение на български младежи в руските военни училища Левски настоява пред Любен Каравелов, Николай М. Тошков и други свои съмишленици.

Всичко казано дотук следва да се има предвид, когато разсъждаваме за отношението на Левски към т.нар. четническа тактика. Според нас още през 1867–1868 г. той вече е имал подчертано резервирано отношение към убедеността на почти всички революционни ръководители, че по този начин може да се постигне освобождение на България. Разбрал го е и от собствения си опит като „първостепенний знаменосец“ на „главния войвода“ Панайот Хитов. Разбира се, Левски не е против присъединяването на малки и големи военни единици, създадени в чужбина, към организирано в самата България и от „вътрешните“ дейци въстание. Организацията и командването обаче трябва да бъдат в България. Революцията може и трябва да бъде осъществена не в Балкана, а „… на място…“ Четите не могат да бъдат основен, а само допълващ елемент на въстанието. В някои случаи те дори са нежелани, тъй като чрез тях могат да бъдат прокарвани интересите на чужди държави, най-вече на Сърбия.

Като човек, който притежава определено военно образование, теоретична и практическа подготовка, Левски има представа за модерните армии. Затова дори и собствената му „четническа визия“ не е за малък отряд от трийсетина или стотина души, а именно Първата българска легия – една „малка армия“ или „полк“ от около хиляда души, който да разполага с офицери, военни лекари, логистика и т.н. На въпроса на следствената комисия в София за отношението му към четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджата той отговаря: „Отидох в Букурещ, намерих Хаджи Димитър, попитах за организацията им. Той ми каза. Тяхната организация не ми хареса, защото бяха около стотина души, затова се върнах обратно…“

Различни от общоприетите и категорично новаторски са виждания на Левски за провеждането на освободителното въстание. То не само трябва да бъде старателно подготвено в продължение на няколко години, но и съобразено с редица фактори. Най-неочаквано за съвременниците е било становището на Апостола, че масовото въстание трябва да бъде вдигнато през зимата! В своята полемика с войводата Филип Тотю той аргументира тази доктрина: през зимата населението в градове и села е с осигурени припаси; мъжете, които са били по гурбет, на сезонна работа и т.н., са се завърнали по своите родни места и това увеличава значително човешките ресурси; зимният сезон съз-

дава изключително много затруднения за турската армия при нейното придвижване, изграждането на палаткови лагери, снабдяване с храни и фураж и т.н. При това главният военен театър ще бъде не Балканът, а градовете и големите селища, както и специално подготвените военни лагери в планините. Това предполага изграждането на редути в подстъпите към селищата, барикади по улиците и т.н. Ако има чети в планините, тяхната функция може да бъде разузнавателна, за охрана и пр., но в крайна сметка спомагателна с оглед характера на военните действия.

Воден от тези виждания, при обиколката през есента на 1871 г. Левски нарежда на завършилия военно училище свой помощник Ангел Кънчев да изработи топографски скици на посетените места, проходи и селища. Това е само началото на подготовката, поради което Левски настоява неведнократно пред Каравелов да организира превод от сръбски или руски на военни наръчници за лагерно дело и фортификация. Те трябва да бъдат отпечатани и раздадени на местните комитети за обучение на хората им и прилагане на достиженията на модерната военна наука.

Левски е първият от българските революционни водачи, който поставя на преден план въпроса за осигуряване на достатъчно оръжие за бъдещото българско въстание. И то модерно оръжие, а не ловджийски „шишанета“ и стари оръжейни системи, които „хъшовете“ с горчива ирония наричали „тояги“… Като човек с военни познания Апостола не разчита, че оръжието ще се намери някак си от само себе си, а планира по-големи доставки. През 1871 г. води преписка с Филип Тотю и водача на одеските българи Николай М. Тошков за пренасяне на три хиляди пушки, които вече са били купени от „одеския комитет“. Покъсно числото достига пет хиляди модерни нарезни пушки и 14 500 от по-старите системи с гладка цев. Най-проблематично е било тайното пренасяне на оръжието в България. Смятало се е, че това може да стане със съдействието на българския комитет в румънския град Плоещ или пък чрез комитета в Силистра. В усилията си да намери решение на тази трудна задача Тошков стига до „авангардната“ идея оръжието да бъде натоварено на кораб, който да извърши умишлено корабокрушение на българския бряг… За съжаление, военното министерство в Санкт Петербург забранява снабдяването на българите с оръжие, тъй като не желае усложнения с Турция… Това не обезкуражава Левски, който призовава комитетите да купуват оръжие по всички възможни начини, включително от големия панаир в Узунджово. Както пише поп Минчо Кънчев, тракийските дейци постепенно се снабдяват с до-

бро оръжие. Комитетите в Тетевен, Орхание, Голям извор и т.н. също купуват оръжие най-вече от Румъния, а БРЦК в Букурещ в пряка връзка с Левски води преговори с оръжейна фирма от Швейцария. Дори и злощастната авантюра на Димитър Общи с обира в прохода Арабаконак цели осигуряването на пари за оръжие. Западните консули в България съобщават, че българските революционери методично са се снабдявали с оръжие, понякога с партиди от по няколко десетки револвера на седмица. Самият Левски е притежавал няколко модерни пушки, една от които е пренесена в Русе от Наталия, съпругата на Любен Каравелов. Той се интересува от една „машинка“ за изработване на патрони (фишеци) и други новости във военното дело. Нещо повече, двамата с отец Матей Преображенски – самоукият „български Леонардо“, замислят как би могла да бъде създадена модерна българска пушка, заимствайки технологични решения от западните образци оръжие.

Колкото и парадоксално да изглежда, най-преките данни за замислите на Левски се съдържат в показанията на неговия злополучен помощник Димитър Общи пред следствената комисия в София през декември 1872 г. Да не забравяме, че Общи също е участник в двете български легии в Белград през 1862 и 1867 –1868 г., че е бил войник доброволец в отрядите на Гарибалди в Италия и в Критското въстание – с други думи, като тип той също е „военен човек“. Ето как е представен замисълът на въстанието от помощника на Левски: „Всички ще работим две–три години, да се съберат пари, да се купи оръжие, да се приготви барут и куршуми. И тогава, след като всичко това е готово, ще се свика общо голямо събрание – и в Букурещ, и тук [в България]. В тия събрания ще се тегли жребий – кой да занесе в Истанбул мазбата [изложение, декларация], която ще се изготви. В тая мазбата ще изложим: да се изпълни постановлението на Парижкия договор, сключен през 1856 г., ако това не се приеме, тогава ще се запалят всички села, та всички да се принудят да избягат с челядта си по планините. Ония, които могат да носят оръжие, да грабнат оръжието. И всички или да измрат, или да спечелят с оръжие…“ Също така се е предвиждало да бъдат привлечени още 40–50 души апостоли, които да работят из цяла България. Според Кр. Шарова е възможно да има грешка и да става въпрос за четирима–петима организатори, но това в случая не е първостепенен въпрос. Този въстанически план е потвърден от още неколцина комитетски дейци, вкл. от председателя на Плевенския революционен комитет Анастас п. Хинов. Според друг разказ Левски е развивал идеята приблизително така: „Желанието на комитета е след-

ното. Ще изложим на най-напред със заявление до държавата, че данъците ни са големи… Че преди години е обещала нещо, ще потърсим обещаното… Свободата… Ще съберем пари, ще купим оръжие и ще се бием…“

Почти всички изследователи на Левски и неговото дело пренебрегват или подценяват тези изключително важни сведения. Очевидно е обаче, че те не са измислица или пропаганден блъф… За разлика от апостолите на Априлското въстание, Левски никога не е заблуждавал своите съратници с басни за чакана намеса на „московците“ и тем подобни… Вярно е, че във вестниците на Каравелов няма и дума за такъв план, но това е напълно обяснимо – той със сигурност не е бил предназначен за публикации в пресата, а и посветените в него са били сравнително ограничен брой. Всъщност в общи линии такъв е планът и на Априлското въстание, осъществено в далеч по-скромни размери в сравнение със замислите на Левски. Дори и броят на апостолите в четирите от предвижданите пет революционни окръга е двуцифрено число, да не говорим за запалването на селата, лагерите в планините, фортификационните съоръжения в Панагюрище, Брацигово, Батак и т.н.

Прави силно впечатление още едно решение, което само на пръв поглед е нестандартно – Левски е предвиждал и легален, мирен план за постигането на свободата. Преди да бъде обявено въстанието се е предвиждала инициатива за мирно решаване на българския политически въпрос – България да получи автономия, каквато са имали Румъния и Сърбия, като се цитира специално неизпълнението относно правата на християнското население на известния „Хатихумаюн“ от 1856 г. Нека припомним, че след голямото Видинско въстание през 1850 г. започват преговори на българите с „Високата Порта“, при които се дискутира въпросът Видинският санджак да получи автономия, „каквато е имало Сръбското княжество“! Избухването на Кримската война през 1854 г. изпраща този проект в забвение. Левски обаче се е познавал отлично с „дядо“ Иван Кулин, един от водачите на въстаналите българи от Северозапада, и със сигурност е знаел всичко това. Водачът на революцията се е срещал в турската столица Цариград (Истанбул) дори и с такива противници на въоръжената съпротива, иначе изтъкнати дейци на църковно-националната борба, каквито са д-р Стоян Чомаков и хаджи Иванчо х. Пенчович! Тези контакти показват широтата на неговите идеи и политически талант – като имаме предвид горния план за въстание, посредничеството на такива българи при евентуални преговори с „Високата Порта“ е било необходимо

и желателно. Така или иначе, Левски не е изключвал нито един вариант за постигането на българската свобода! И това е още едно ярко свидетелство за неговата същност на гениален водач и революционен стратег, на политик и държавник.

И до днес не е напълно изяснен броят на частните революционни комитети, създадени в периода 1869-1872 г. от Левски и неговите сподвижници. Документирано са установени революционни средища в 202 градове и селища, броят на известните активни членове на Вътрешната революционна организация достига 1014 имена. Със сигурност техният брой е бил многократно по-голям и това не е наше самоцелно желание… В писма от есента на 1872 г. Любен Каравелов говори за „хиляди“ комитетски дейци, а някои западни консули в България – за „десетки хиляди“ участници в дейността на „Българския комитет“ и неговия загадъчен предводител „Василий Дякона Левски“. Най-правдоподобните данни обаче дължим не на някой друг, а на хаджи Иванчо хаджи Пенчович. След Освобождението в разговор с историка Константин Иречек, състоял се в присъствието и на други видни личности, Пенчович заявява, че в четените и превеждани от него документи е имало данни за хиляди организирани български бунтовници. В едно писмо Левски пишел на Филип Тотю, че „… 12 хиляди души са готови и записани, нека гледа да запита русите какво мислят. Тотьо запитал чрез Николая Тошковича и получил руския отговор, че българите не са били още до там узрели, че да могат да се управляват сами, да стоели мирно. Когато Пенчович превел тази тайна и безхитростно написана кореспонденция, турците останали като вцепенени – те мислели, че Русия наистина стои зад всичко това, а сега изненадани установили чисто българския произход на цялото това революционно движение. Между съзаклятниците била и голяма част от интелигенцията /…/, цели списъци, но за прикриване те не били посочени с истинските си имена…“ Отново по думите на Пенчович, „… Пашите, другарите ми в комисията, бяха с убеждението, че жицата на тия смутове в България се държи и дърпа в Руссия /…/, но когато се намериха в хванатата кореспонденция и писма на българи из Руссия, в които изрично се казваше, че Руссия е против всяка революция в България и забранява подобни действия, те взеха да ми думат: „Истината говориш! Имаш право!“ Както отбелязва изследователят Ив. Марков, в своите спомени Киро Тулешков на свой ред съобщава, че „ …между книжата на Левски се намирал един поименен списък на 14 000 участници в революционното дело…“

В писмо до Данаил Попов Левски обещава да изпрати на БРЦК в

Букурещ данни „… колко юнаци имаме на пръв позив…“ По-нататък читателят може да се запознае и с други свидетелства, които показват, че даден комитет в голямо село или малък град е разполагал с около 50-60 души „на пръв позив“. При обща мобилизация броят на въстаниците е нараствал „в пъти“ и това се потвърждава във времето на Априлското въстание. Както виждаме, числата в общи линии съвпадат с търсените чрез Тошков хиляди пушки. Ако сметнем, че един ротен командир е командвал около сто души, намерението за подготовка на около 200 офицери дава приблизителното число от около 15-20 хиляди „юнаци“… Най-важният извод обаче е, че към 1872 г. Левски е организирал, и то само за две години, цяла малка армия! Посочените 12 или 14 хиляди бойци, организирани в условията на пълна конспирация, при дефицит на финансови средства и т.н., повече от ясно показват организаторските и военни качества на Левски и неговите съратници. Нека припомним, че първоначалният състав на Българското опълчение, създадено с цялата финансова и материална военна мощ на Руската империя, през 1877 г. брои 7200 бойци…

Колкото и еретично да звучи въпросът „ако“, при планираната подготовка в продължение на поне още една-две години тази армия би нараснала многократно! Впрочем, в един много по-ограничен в сравнение със замисъла Левски район по време на Априлското въстание участват не по-малко от десет хиляди въоръжени българи. Всичко това трябва да се осмисли, когато говорим и разсъждаваме за Апостола на свободата – човека, Воина на България, изградил както идейните и организационните, така и военните основи на българското освобождение.

Твърде разпространена в миналото, а и днес, е невярната представа, че Левски е преди всичко гениалният организатор на революционното движение, убеденият проповедник на Свободата, човекът на делото, трезвият практик, неуловимият конспиратор … Всичко това е вярно, но само по себе си е политика! Въпреки обезценяването на самото понятие, въобще на думата „политик“ във всекидневното говорене. И така е не само в България, но не това е важно в случая. Дори и модерните изследователи на Левски нерядко лансират позицията, че истинският „модерен политик“ е Любен Каравелов, докато Дякон Левски е по-скоро негов съмишленик и реализатор на вече дадени от други водачи идеи. Същото можем да забележим и по отношение на Иван Касабов, да не говорим за Раковски, в началото на апостолската мисия на Левски. Както ще се убедим сами, проследявайки живота на Апостола, неговият огромен потенциал на политик изобщо не бива да бъде подценяван!

И тук огненото сърце на бунтаря и „работохолизма“ на организатора се съчетават с харизмата на идеолога, словото на революционния проповедник и хладния разум на политическия анализатор. Затънали в митологията на спомените и клишетата на академичната наука, ние все

още не сме открили истинския Левски…

Уви, Левски е нямал условия и време, за да изложи своите възгледи в обемисти трактати и вестникарски статии – именно условия и време, а не липсващата му според някои модерни изследователи теоретична подготовка и „високо“ образование… И все пак, не Раковски, не Касабов, не Каравелов, не Ботев, а именно той стига до радикалната идея центърът на национално–освободителната революция да бъде съграден в самата България! Не да бъде „преместен“, а изграден из основи. Именно неговият интелект проумява, че комитетите не са просто „революционни кръжоци“ и „логистични ядра“ за подкрепа на чети от „хъшове“, а живата тъкан на революцията. Нещо повече, комитетската мрежа трябва да се превърне в онази конспиративна „държава в държавата“, която може да постигне Свободата! Повечето от неговите съвременници, „войводи“ и „учени глави“ така и не са в състояние да осмислят мащабите на неговата идея за Вътрешната революционна организация. Не толкова биографите на Апостола, колкото поетичната интуиция на Вазов провижда гениалната му и непоколебима убеденост, че в освободителната борба трябва да участва цялото общество, включително „… богатий с парите, учений с умът…“, изобщо „… всяка възраст, класа, пол, занятие…“

Николай Генчев с основание е написал: „Левски е можел да изпълни своята апостолска мисия само ако успее по новому и в съответствие с историческата обстановка да пресистематизира идейните и политическите доктрини на освободителното движение. И той се нагърбва чрез мисли и дела, опълчвайки се срещу старите авторитети и установените канони, да извърши тази гигантска работа…“ Изграждайки комитетската „мрежа“ в Мизия, Тракия и Македония, Левски по същество създава … партия! Не е случайно, че още тогава се е говорело и пишело за българска „революционна партия“ – и от български вестникари, и от западни консули в Османската империя. С риск да скандализираме читателя, трябва да признаем, че учредяването на „частните революционни комитети“, оглавявани от „БРЦК в Българско“ / „Привременното правителство в България“, е по същество онова, което днес е дефинирано с грозноватия израз „партийно строителство“. Компрометирането на понятията обаче не е по вина на Левски, който действително създава „революционна партия“. Всъщност след Освобождението именно тя е основата на почти целия ни политически живот.

Левски произлиза от т.нар. средна класа, макар и от разорено вдовишко семейство. Почти цялата му среда се състои от представители на занаятчийските, търговските и предприемаческите кръгове, интелигенцията от учители, свещеници, художници, представители на модерните тогава професии (лекари, аптекари, телеграфисти и пр.). Обикалянето му по градове и села, още когато „слугува“ на вуйчо си Василий, го среща

отрано с възможно най-широките слоеве на своя народ, с неговите мъки и радости, лични и обществени вълнения, успехи и най-вече неволи… Това дава на Левски, разбира се, наред с вродения му и развит през годините интелект, решително предимство пред „учените глави“, прословутите „стари“ и нови войводи, „кабинетните“ революционери. Не на последно място е неговата свръхчувствителност към всяка форма на несправедливост, към всички възможни неправди – по отношение на отделния човек, българското общество, а и цялото човечество. Затова Левски изпитва жал и е солидарен както с несгодите на „милия си род“, така и с онези на обикновените мюсюлмани, на другите балкански народи, на страдащите от царския режим поданици на Руската империя.

Левски посвещава живота си на високата цел да бъдем свободни и равни „… с останалите европейски народи“. Той обаче не е заслепен от гръмките думи и либерални послания, напротив – българският революционен водач е достатъчно критичен към недъзите на западната немска, френска и „ингилизка“ цивилизация… Онова, което го провокира най-много, е разминаването между думи и дела, европейската подкрепа за Османска Турция, лицемерието, с което западните „Велики сили“ се отнасят към „българския въпрос“. В някои изказвания на Левски могат да се открият и елементи на стопански протекционизъм, какъвто в свободна България виждаме при управлението на Стефан Стамболов. Левски упреква султанското правителство, че дава привилегии на западните капитали и компании, което е във вреда и на българите, а и на всички останали хора в Османската империя. Същевременно „деспотско-тиранската“ държава безцеремонно отказва да даде на българите законните им права в собственото им Отечество!

Много е писано и ще се пише за идеологическия „профил“ на Левски – убеден демократ, но и строг, на моменти авторитарен ръководител, вярващ православен монах, който обаче както никой друг български водач е отявлен републиканец! Човек, който успява да съчетае традиционните български и християнски ценности с модерните европейски идеи. Изследователите виждат негови „учители“ в лицето на „учените“ Касабов и Каравелов, които несъмнено имат своето значение за политическото израстване на Левски. И рядко забелязват, че той е получил своите първи уроци по свободолюбие и хуманизъм от „елинския учител“ Райно Попович, познавач на античната демокрация, и най-вече от своите учители в Стара Загора. Идеите за „свобода, равенство, братство“ са кредо на Тодор Шишков, а и на други просветени представители на българското учителство.

Републиканските убеждения на Левски винаги са изненадвали, а понякога и притеснявали неговите биографи, изследователи, почитатели. Те се превръщат в основа за различни спекулации, използвани за политиче-

ска употреба – както от „леви“, така и от „десни“… Привързаността на Апостола към принципа на „вишегласието“ (демокрацията) и „народното управление“ (републиката) не би трябвало да бъдат тълкувани само като безкритично „копиране“ на европейските идеи – достатъчно е да хвърлим поглед към негласните различия между Каравелов и Левски за ролята на „цивилизована“ Европа, вкл. на републиканска Франция, в злощастната българска съдба. „Чистата република“ на Апостола, наричана в по-късни, непреки свидетелства и „свята“, е повлияна и от раннохристиянската апостолска традиция. Примерът на апостол Павел и на Йоан Златоуст е залегнал дълбоко в душата на Дякона. Затова той убеждава, че „… няма да бъде така в Българско…“, че свободната българска държава ще се управлява според справедливи и „свети закони“. Именно това ще направи възможно братското съжителство с мюсюлмани, евреи и други народностни и верски групи. Тази държава, както мечтае Левски, трябва да бъде изградена като „…храм на истинната и правата свобода…“, както пише той на известния одески българин и, уви, днес полузабравен патриот Николай М. Тошков в писмо от 6 октомври 1871 г.

Един от най-важните акценти в политическата идеология и революционната стратегия на Левски е този за независимостта на българската революция от външни фактори. За разлика от „ранния“ Раковски и Каравелов, той решително отхвърля поставянето или поне попадането на освободителното движение под опеката на Сърбия и/или Русия, на когото и да било! Това в никакъв случай не означава някаква „самодостатъчност“ и отказ от съюзници. Напротив, Апостола е радетел за подобно сътрудничество, но на легална и принципна основа, при пълно зачитане на суверенните български права. Особено нетърпим е той към опитите за проникване на сръбското влияние, защото е изпитал отблизо отвратителния шовинизъм и грабителския апетит на „братската“ уж държавица към Македония и Поморавието, та чак до Искър и Янтра… Гибелната заплаха за разпокъсването на Отечеството от Сърбия, Гърция и Румъния, заложена официално още през 1866 г., е вярно доловена от Раковски, както и от отец Натанаил Охридски, с когото Левски е имал преки контакти още тогава. Българският Апостол напълно оправдано е подозрителен към сръбските обещания, често свързани с кроежите на Русия, и това е основната причина за растящата му резервираност към Панайот Хитов, Димитър Общи и дори към някои ходове и позиции на Любен Каравелов.

Напоследък се водят спорове за отношението на Левски към Русия и нейната политика към българите като част от т.нар. Източен въпрос. За разлика от много други наши възрожденци Апостола не си прави илюзии за същността на руските имперски интереси. Затова има остри изказвания към политиката на „Дядо Иван“, донесла реки от нещастия на българския народ през XIX век. Не е вярно обаче, че Левски изключва Русия

от кръга на българските съюзници в борбата с Османска Турция. Факт е, че е имало руски кръгове, главно от военните среди, които са виждали в българската революция своеобразен съюзник в усилията им за възвръщането на позициите на империята в Черноморския регион и на Балканите. Впрочем, още „българският архиерей“ Софроний Врачански бе разбрал, че единствената „Велика сила“, която има преки интереси в региона, е именно Русия… И че когато българските национални интереси се „пресичат“ с руските, това трябва да бъде приложено на дело в името на освобождението. Сходни разбирания са имали „капитан“ Георги Мамарчев и Георги Раковски, независимо от собствените им проблеми с Русия. Затова не са толкова изненадващи връзките на Апостола, принципиален противник на руския царизъм, с хора като полковник Иван Кишелски и „нашия комитет в Одеса“ начело с Николай М. Тошков. Чрез тях водачът на българската революция се стреми да осигури оръжие, подготвени офицери и т.н. Правилността на този подход е потвърдена от Априлското въстание и последвалата Руско-турска Освободителна война през 1877-1878 г.

Основополагащата теза на Апостола за независимостта на българското освободително движение е дала основание на проф. Николай Генчев, един от най-добрите познавачи на неговата личност и дело, да направи следните изводи: „Левски отлично е разбирал, че проблемът за българската свобода не може да бъде разглеждан и решен извън сложните международни отношения в Ориента. Но заедно с това, за разлика от повечето наивни политици на Българското Възраждане, Левски е схващал, че решен без българите, този въпрос ще служи единствено на интересите на голямата политика да сметка на българските исторически права. И историята потвърди неговия анализ. Българският въпрос беше така оборкан, така оплетен в сложните взаимоотношения и връзки на международните противоречия, че през 1878 г. българите не получиха нито гарантирана свобода, нито република, нито пълно освобождение, нито нормални условия за пълнокръвно стопанско и духовно развитие. „Великите сили“ разпокъсаха България и по този начин предопределиха нейното несигурно и неспокойно развитие сред бурите на балканските кръстопътища. Следователно не друг, а Васил Левски се оказа прав, той, а не друг, предложи оптималния вариант на историческото решение на българския въпрос, той беше прозрял в бъдещето, за да предупреди българите за това, което идва да изсипе нови нещастия върху техните страдалчески глави…“

* * *

Нека се спрем, макар и съвсем накратко, на някои действия на Апостола в Македония и Тракия, за които се пише и знае сравнително бегло. Още една интересна подробност – за евентуалната обиколка на

Левски в Северна Македония се знае от един македонски българин – Михаил Иванов Македонски, който е окръжен управител на Хасково през 1888 г.

През септември 1872 г. , както може да се допусне, Левски посещава Северна Македония. Още в писмо от 20 юни 1871 г. той пише: „Повечето места в България и Тракия са готови за първо повикване /…/, пък за Македония, наредено е да се върши и там, но засега до някое време оставяме [тази задача за по-късно], та се туряме в пътят, отдето по-напред с парите за се сдобием, па тогава ще залегнем за първата си работа…“ – т.е. към съставянето на частни комитети. Някои сведения показват, че в Македония вече е имало ако не комитети, то поне революционни „кръжоци“. През 1870 г. Михаил Костенцев отваря българска книжарница в Щип, като поддържа тесни връзки с Христо Г. Данов в Пловдив. Именно там Данов го запознава с Левски, след което около книжарницата в Щип се събира група от съмишленици. Такива „кръжоци“, свързани с частния комитет в София, възникват във Воден, а може би и в Кукуш (дн. Килкис, Гърция), Сяр (Серес) и на други места. Впрочем, за Кукуш, както и за Горна Джумая (дн. Благоевград), съществуват твърдения за лични посещения на самия Левски. Дали е така, е трудно да се установи, но вече видяхме неведнъж как идеите на Апостола са разпространявани от негови сподвижници и последователи надлъж и шир по българската земя. Нерядко създаването на „тайни общества“, „кръжоци“ и тем подобни върви ръка за ръка с църковно-националната борба. Излишно е да доказваме, че по същото време тя е особено ожесточена именно в Македония. При оскъдицата от документи не само за Македония, но дори и за някои градове и селища от двете страни на Стара планина, да разгадаем пътищата, „пътечките“ и разклоненията на революционното движение много често е просто невъзможно.

Обикновено пътуването в Македония през лятото на 1872 г. се свързва с Тодор Пеев, който преди това е бил учител в Кюстендил. Както изглежда обаче, Тодор Пеев е имал не е едно, а две пътувания в Македония. Ще припомним и съобщеното от Димитър Общи на Анастас п. Хинов: “Даскал Тодор замина за Охрид, за да отвори канал. След като се върне и пътят бъде отворен, аз ще работя по ония места”. Вероятно поне на първо време идеята за отиването на Косовеца в югозападните земи е срещала подкрепа от страна на водещите дейци в Ловеч и Букурещ. Очакваната в недалечно бъдеще мисия на Димитър Общи в Македония е била известна на видния хърватски българофил и изследовател Стефан Веркович. Левски обаче се противопоставя

решително на тази идея – за него „бай Димитър“ е „некнижен“ (необразован) човек, който няма да бъде в състояние да се справи със сложната обстановка в югозападните земи. Там не е решен и църковният въпрос, а Общи няма нужните качества да реализира политиката на БРЦК в тамошните условия. Изпращането на Общи е парирано от Левски, но пътуването на Тодор Пеев до Охрид очевидно се е състояло. На 18 юли 1872 г. Тодор Пеев и свещеник Георги Тутмаников изпращат писмо до Левски, който тогава е за няколко дни в Златица. Етрополският председател Пеев и „илирическият поп“ му напомнят за необходимостта от разширяване на комитетската мрежа към „… Радомир, Кюстендил и по-натам в Македония, ако дозволяват обстоятелствата…“ Те искат от него и съответните пълномощни писма, което очевидно е след отказа Димитър Общи да бъде натоварен с тази отговорна и трудна задача. За втори път Пеев излага задачата в писмо до Апостола от 6 август, което ще бъде разгледано по-нататък.

Завръщайки се от първата си мисия, Тодор Пеев споделя с Апостола идеята за свикване на общо събрание нейде в Македония. Нещо повече, той му съобщава: „Раздадох книжата, които носех, и свърших добра работа…“ Етрополският председател и член на „Привременното правителство“ е упълномощен да направи нова обиколка в част от Македония. Според някои автори той действа с препоръка на Димитър Общи, но от други свидетелства, включително собствено негови, може да се приеме, че е придружавал самия Левски! Интересни и по принцип достоверни данни откриваме в спомените на Михаил Ив. Македонски, който предава и разказаното му от самия Тодор Пеев през 1888 г. В Крива паланка и околните села революционната пропаганда е била поверена на отец Аверкий п. Стоянов, който по същото време е игумен на манастира „Св. Йоаким Осоговски“. Възможно е той да е бил посветен в делото от отец Генадий Драгалевски, въобще от дейците на частния революционен комитет в София. Тодор Пеев е разказвал следното: „Едно време ходихме с Левски по агитация за освободителното дело и заклехме по-интелигентните кметове от вашите села. В лицето на игумена отца Аверкия ние, революционерите, имахме една сигурна прикрита станция, добре запазена и неподозирана за турската власт…“

В Осоговския манастир е организирано тайно събрание, което става с решителната помощ на Аверкий. Родом от Дупница, отецът е образован човек, дълги години е бил учител във Видин, Казанлък и Кюстендил, известен е и като автор на църковни книги. Според градската и фамилна памет един от преданите сподвижници на Лев-

ски е Насе Цеков, в чийто дом в Крива паланка е съставен местният революционен комитет. В него влизат учителят Димитър Любенов, свещеникът Филотей, Димитър Пчелински и др. Ако се съобразим с известното ни за дейността на Левски през лятото и есента на 1872 г., обиколката в Македония би следвало да се е състояла в края на август – първата половина на септември 1872 г. Във всеки случай в личната кореспонденция на Апостола има известни прекъсвания в същия период от време. Вероятно обиколката е била ограничена като обхват и време, в рамките на не повече от седмица или десетина дни.

Съществуват и други сведения за дейността на Левски в Македония, някои от които могат да бъдат свързани с въпросната обиколка. Отново ще се позовем на неговото писмо до видния охридски гражданин д-р Константин Робев от 6 август 1872 г.: "Докторе и драги брате, дойде най-после часът та да помислим и за Вашия край. Работата не ми позволяваше за сега да мисля и за Македония. По напред трябваше да се извърши всичко тук по-близо до брега [на Дунав], та постепенно да вървим все напред към Македония и Тракия. Аз помня много добре какво сме си говорили в Цариград, че там по-спокойно може да се работи… Да даде Бог здраве, като мина към Щип и Скопия, ще гледам както и да е да дойда и в вашия град та да се нареди потребното…"

Във връзка с евентуалната обиколка в Македония се сочи и един крайно интересен запис от тефтерчето на Апостола: "Особени бележки за чисти [проверени хора] близо Охрида отсам шест сахата Галешник". Следва шифър, който навярно предава име на сподвижник. Става дума за известното село Галичник, Дебърско, в чиято близост е манастирът „Св. Йоан Бигорски". Несъмнено е визирано място, което евентуално е посетено от Левски или пък е сигурен адрес за връзка. Трябва да отбележим, че през 1871-1872 г. в Бигорския манастир са работили зографи, които изписват в притвора на църквата образите на св.св. Кирил и Методий, св. Климент Охридски, св. Наум, св. княз Иван Владимир, св. цар Борис и св. цар Иван Шишман Български (такъв е надписът към неговия портрет!). Като знаем за връзките на Левски с видни зографи, вкл. със Станислав Доспевски, възможно е и по тази линия да се търсят познанства на Апостола в този отдалечен български край. Понякога се споменава възможността Левски да е посещавал Битоля. Предвид на обстоятелството, че този град е център на вилаета, обхващащ по-голямата част от Македония, подобно пътуване или намерение за посещение е напълно обяснимо. Така или иначе проблемът за дейността на Левски в югозападните български земи се нуждае от още изследвания. Както виждаме обаче, тя намира

потвърждение в известните ни сведения, колкото и да са оскъдни.

Като че ли по план, отразен в цитираното писмо до д-р Константин Робев („… постепенно да вървим към Македония и Тракия…“), през есента на 1872 г. Левски е в Средногорието. Малко след провала с Арабаконашката авантюра, в края на октомври – началото на ноември Апостола е в Хасково. Тук той е идвал и през 1869 г., срещайки се с Христо Златаров (бащата на известния български учен проф. Асен Златаров) и други съмишленици, но условията за създаването на частен комитет не са били узрели. Промяната настъпва с идването на Петър Берковски, родом от дунавския Лом, който става главен учител (директор) на местното българско „Централно училище“. Двамата с Левски се познават от времето на Втората легия, когато Берковски учи в семинарията в Белград. Срещата е пресъздадена вълнуващо от Стоян Заимов, тогава млад колега на също така младия, но вече опитен главен учител. В Хасково Апостола пребивава цяла седмица, а заедно с Берковски и Заимов в новосъздадената структура на вътрешната организация се включват видните граждани Георги и Михаил Минчеви, Щерю Вапцаров, Мирчо Попов и др. С или без участието на Апостола са учредени селски комитети в Ябълково, Странско, Горски извор и др. Левски посещава и прочутия в онази епоха панаир в близкото Узунджово, като е имал планове за закупуване на оръжие, и то в големи количества, именно по този „легален“ начин – още една причина, която е правела комитета в Хасково извънредно важен.

Както бе показано от известния изследовател на Възраждането Илия Тодев, през есента на 1872 г. Левски създава частен революционен комитет и в Одрин. Ядрото е от българи, служители в откритата през лятото железопътна линия Одрин–Дедеагач. Това са най-вече младежи, доскорошни дейци на комитетите в Русе, Сливен, Сопот и други места (Георги Икономов, Ради Иванов, Манол Шишеджиев и др.). На свой ред по протежението на жп линията от Одрин през Пловдив до Белово възникват и други структури, в които членуват българи, работещи в железницата, както и местни жители. Нека припомним, че директор на Хиршовата жп компания в пределите на Османската империя е Теофан Райнов, чиито живот и дейност неведнъж се пресичат и дори „преплитат“ с онези на Левски. Апостола е посещавал и Мустафа-паша (Свиленград), където също е създаден частен комитет – може би клон на онзи в Одрин. Има сведения, че Левски е бил и в Лозенград (дн. Къркларели, Турция) и други български селища в Странджа, макар това да е станало в предишните години. Така или иначе именно през есента на 1872 г. Левски ра-

боти за утвърждаването на вътрешната организация и в този край на българската земя. Предвид събитията през октомври–ноември на с.г. през Чирпан и Стара Загора Апостола се установява най-общо в „триъгълника“ Карлово – Пловдив – Пазарджик, за да е в течение на събитията, развиващи се след Арабаконашката авантюра в Тетевен, Орхание, Етрополе и т.н., като се стреми да следи и развитието на следствените действия в София.

* * *

Българската историческа наука трябва да покаже още по-задълбочено реалното място на Дякона в редовете на поборниците на българското Освобождение и политическия елит на нацията още от 1861 г., да разкрие по-пълно развитието на изградената от Левски комитетска „мрежа“, както и неговите виждания за осъществяването на самото освободително въстание. Днес все повече осъзнаваме, че Априлското въстание е следствие от делата на Апостола и неговите съратници. То се превърна, въпреки по-ограничените си мащаби в сравнение със замисъла на Апостола, в онази „… революция морална и с оръжие…“, която доведе до освобождението на България. По тази причина Левски би могъл да бъде наричан Спасител и Освободител на своя народ, човекът, който повече от всички свои предшественици и съвременници направи възможно Възкресението на българската държавност след петвековното чуждо робство.

Личността на Васил Левски продължава и ще продължава да привлича вниманието на нацията, да събира в себе си онова идеално родолюбие и отдаденост на една свята кауза, за която си заслужава да се живее. И да се умре, на което са способни малцина… И това е доказателство за безсмъртието на идеите на великия революционер. Колкото повече неумолимото време ни отдалечава от него, толкова повече проумяваме истината, че „… времето е в нас и ние сме във времето, то нас обръща и ние него обръщаме…“ Освен философското съдържание и универсалност на тази мисъл на Дякона, да не забравяме, че тя е има и конкретен адрес – онова, което е ставало, става и ще става в самата България! За Апостола – ни повече, ни по-малко – свободна България трябва да бъде изградена и управлявана така, че да се превърне в образец на свобода и справедливост. И, ако следваме идейното наследство на Левски, може би някой ден ще проумеем неговия невероятен исторически оптимизъм и вяра в България и българите – въпреки трудностите и огорченията… „Какво да искам повече, като гледам Отечеството си, че е свободно? Нали това ми е предначертанието днес за него. Не да видя себе си на голям чин, но да умра, братко!... И тогава работата ни ще свети и Българско ще гърми най-бляскаво като едничка държава в цяла Европа…“

Докосването до епохалната и свята за нас личност на Васил Левски е още един повод за размисъл – за миналото, но и за бъдещето на България, на цялото Отечество Българско в и извън днешните скромни граници на Републиката. Република, която е много далече от мечтата на Апостола за България като „храм на истинната и правата свобода…“ И чийто път е начертан преди повече от един век от Васил Левски – Апостола, другото име на Свободата.

БИБЛИОГРАФИЯ

Васил Левски. Документално наследство. София, 1973.

Васил Левски и неговите сподвижници пред турския съд (Документи от турските архиви). Под ред. на Ал. Бурмов. София, 1952 (фототипно изд.- София, 2012).

Васил Левски 1837 – 1987. Изследвания. София, 1987.

Времето на Левски (Сб. изследвания). София, 2010.

* * *

Баева,Зл. Някои уточнения за революционно-освободителните борби в Хасково през 70-те г. на XIX в.– Пета национална конференция на музеите и отделите „Възраждане”. Юбилеен сб. (110 години от Априлското въстание и 150 години от рождението на Васил Левски). София, 1989, 33-38.

Възвъзова–Каратеодорова, К., Здр. Нонева, В. Тилева. Васил Левски. Документален летопис 1837-1873 г. София, 1987.

Гайдаров, Н. Процесът срещу Васил Левски и революционната организация. София, 1987.

Гандев, Хр. Васил Левски. Политически идеи и революционна дейност. София, 1946.

Генчев, Н. Васил Левски. София, 1987 (2002, 2011).

Гочев, Я. Убийството на Васил Левски. Виновниците. София, 2016.

Греков, М. Спомени (под ред. на Хр. Йонков). София, 1971.

Дойнов, Д. Левски – най-ясната загадка. София, 2007.

Дойчев, Л. Левски в светлина (Лични спомени и отзвуци от спомени. Извори за биография). София, 1943.

Заимов, Ст. Васил Левски. София, 1897.

Заимов, Стоян. Миналото. София, 1986.

Златарева, Г. Васил Левски: заблуди и истини. София, 2011.

Иванов – Големия, Хр. Спомени (Съст. и ред. В. Тилева). София, 1984.

Иванов, Н. Нови факти за В. Левски и Ст. Стамболов. София, 2014.

Игнатов, В. Васил Левски – фикции и факти. София, 2017.

Йонков, Хр. Васил Левски и неговите другари (1837-1873). София, 1966.

Каракостов, Ст. Левски в спомените на съвременниците си. София, 1973.

Кирков, Г. Я. Васил Левский (Дияконът). Чърти от живота, деятелността и трагическата му кончина. Средец, 1882 (фототипно изд. „Първият биограф

на Апостола". В. Търново, 2013). В pdf – формат: http://www.vasil-levski.eu

Клинчаров, Ив. Васил Левски – Дяконът. София, 1924.

Кондарев, Н. Васил Левски. Биография. София,1946.

Косев, К. Васил Левски и възкресението на България. София, 2017.

Лалев, Ив. Пътят към Кукринската Голгота. София, 2005.

Левски пред съда на Портата. Процесът в София (1872–1873 г.) в османотурски, дипломатически документи и домашни извори. Съставители и ред. Д. Дойнов, О. Маждракова–Чавдарова. София, 2007.

Макдермот, М. Апостолът на Свободата. София, 1973. Англ. изд. MacDermott, M. The Apostle of Freedom (A Portrait of Vasil Levsky Against a Background of Nineteenth Century Bulgaria). London, 1967.

Македонски, Михаил Ив. Спомени (Материали за историята на гр. Криворечка паланка, кн. I). София, 1925.

Митев, Пл. Българското Възраждане. София, 2012.

Обретенов, Н. Спомени за българските въстания. София, 1983.

Павлов, Пл. Левски – другото име на Свободата. София, 2017.

Павловска, Цв. Васил Левски и Вътрешната революционна организация. София, 1993.

Панчовски, Д. Апостолът на Свободата – дякон Васил Левски.– Априлското въстание и Българската православна църква. София, 1977.

Сидельников, С. И. О численом и социальнов составе болгарских революционных организаций в 1869-1873 гг.– Историко-социологические исследования. Москва, 1970.

Списание „Поборник – Опълченец" 1898-1901 (Фототипно издание). Съставител В. Антонова. Русе – В. Търново, 2008.

Стоянов, З. Васил Левски (Дяконът). Черти из живота му. Пловдив, 1883.

Стоянов, Ив. Нови щрихи върху идейните възгледи и дейността на Васил Левски. В. Търново, 2012.

Стоянов, Ив. Каравелов и Левски. Истинският прочит. София, 2014.

Стоянов, Ив., Д. Чаушева. „И някога, и днес и завинаги ..." Памет за Апостола. В. Търново, 2009.

Страшимиров, Д. Васил Левски. Живот, дела и извори. София, 1929; Васил Левски. Живот, дела, извори, т. I – II. София, 2014 – 2015.

Съратници и сподвижници на Левски (Сб. доклади). Ловеч, 2007.

Унджиев, Ив. Васил Левски. Биография. София, 1945 (1967, 1980, 2007).

Червенков, Н. Васил Левский. Кишинев, 1993.

Шарова, Кр. БРЦК и процесът след Арабаконашкото нападение (1872-1873). София, 2007.

Димитър Шалапатов

СЛЕД ВЕК – ОТНОВО ПО КЪРВАВИЯ ПЪТ НА СПАСЕНИЕТО МАНАСТИР-САЧАНЛИ-ДОГАНХИСАР-ДЕДЕАГАЧ

На 5 септември 1913 г. е изгорено село Манастир, голяма част от населението му дири спасение в посока село Сачанли, но, след като и то бива запалено същия ден, заедно манастирци и сачанлийци се отправят към село Доганхисар, където намират защита жителите на околните български села, нападнати от башибозук и редовна турска войска. На 9 септември след тежки сражения село Доганхисар пада в ръцете на турците и е опожарено. Населението бяга към град Дедеагач, където търси защита от чуждестранните консули.

Именно този отрязък от историческия поход потомци от селата Манастир, Сачанли и Доганхисар решихме да повторим. На 15 май 2015-а сутринта на сборния пункт пред сградата на тракийско дружество „Димитър Маджаров" в Кърджали се събра група от седем доброволци, която за три дни трябваше да извърви около 90 километра пеша по тежък планински терен. В групата влизаха ветераните Станил Димитров, Петко Батуров и Яни Арабаджиев, всички участвали в няколкото организирани досега похода, както и по-младите Златка, Ива и Христо, идващи с нас за първи път. Авторът на тези редове отговаряше за маршрута на похода. Тръгнахме в седем часа сутринта. Отбихме се в квартал Гледка, където заредихме минерална вода, необходима за изтощителното изпитание. Продължихме към прохода Маказа, където бяхме след около половин час. Преминахме границата с Гърция за минути и започнахме да се спускаме към Гюмюрджинската равнина, останала в спомените ни от разказите на нашите родители и деди. След 15 км вдясно се видяха къщите на село Дерекьой. Успях да забележа в центъра църквата „Св. Илия". Вгледах се внимателно да различа в дерето трите бряста, където всяка година на Илинден се е провеждал съборът на селото. Малко по-нататък видяхме и Козлукьой, другото българско село северно от Гюмюрджина по пътя за Маказа. Завихме наляво, без да влизаме в Гюмюрджина, в посока град Шапчи. Минаваме през селата Караджакьой и Ирджан, а след разклона за с. Черибашкьой тръгваме в посока с. Курджали, където през 1944 г. е роден един от нашите спътници - Станил Димитров, и с. Козлубекир. В последното село спряхме за почивка. Тук

след 1913 година се заселват най-много сачанлийци. Построяват си църква, на която монтират спасената камбана от храма в своето село.

Продължихме пътя си и стигнахме Ени Балдъран - новообразувано село в землището на с. Сачанли, заселено предимно с каракачани. Оттук по хубав асфалтов път се отправихме към с. Манастир, началната точка на нашия поход. В 10 часа и 30 минути бяхме под вековния чинар, в близост до който е била църквата „Св. Богородица". Напълнихме си вода от чешмата Черковния чучур. До нас спря кола с двама млади мъже в нея. Запознахме се. Името на шофьора бе Реджеп, неговият спътник се казваше Али. Оплакаха се, че няма достатъчно трева за едрия добитък, който отглеждат. Казахме им, че някога тук са живели нашите деди, а пък те с усмивка ни отговориха, че след това са се заселили техните предци, дошли тук от българомохамеданските махали под връх Коджаеле. След дружелюбната раздяла със селяните поехме на север.

Над селото, запазени от времето, видяхме гробищата, в които лежат костите на хиляди манастирци. Със свежи сили изминахме за час шесткилометровата отсечка до асфалтовия път в местността Саръкъз. Тук тръгнахме в посока село Сачанли по билото на карадеренския балкан, който е осеян с ветрогенератори. След час и половина достигнахме връх Карлъангъч. В посока запад се видя възвишението Конгила, а зад него и руините на село Сачанли. Вдясно от нас се виждаха изворите на река Карадере. Тук е и местността Азмаците на с. Сачанли. По левия рид над Карадере, осеян също с ветрогенератори, чак до Сюлейманово падало се намира връх Св. Елена (Еленско падало). Почти веднага поехме по друма към с. Сачанли.

Вървях напред с Петко Батуров и Яни Арабаджиев. През местностите Молпасана, Матова нива и Коритата стигнахме до началото на Конгила, където се събрахме цялата група за кратка почивка. Продължихме по северния склон на Конгила, по средата му мястото беше много усойно. Вековните габърови, букови и дъбови дървета бяха огромни. Със Станил Димитров като ловци си споделихме, че през горещите летни дни именно тук се крият дивите прасета.

След като преминахме Конгила, видяхме на отсрещния рид стадо кози и двама пастири до тях. Забелязахме и една чешма. Водата ни беше свършила и Петко и Яни отидоха да напълнят празните бутилки с живителната течност. Ние продължихме към стадото, състоящо се от черни и бели сачанлийски кози. Видяхме се с двамата мъже, които бяха от България. Единият беше пастирът на стадото, момче от Джебел, другият бе Мюмюн, стар наш познайник, който наглежда стадото

с крави, което пашува от дълги години в Сачанли. Тъй като водата, която ни донесоха Петко и Яни, не беше много вкусна, Мюмюн ни заведе до Карагьоз чешма (предполагам, че това е Каракуш чешма) с много сладка вода, останала от българско време. В Сачанли бяхме в 15 ч. Пътя от 20 км бяхме изминали за четири часа и половина.

Седнахме за почивка на Хорището. Пред нас беше църквата „Св. Димитър", зад нея се виждаха старият чинар и руините на Каршищната махала. Вдясно е била махалата Пуляната, в чийто долен край са долните гробища. По-нататък се виждат запазени от онова време орехови дървета, които се намират в Долната махала. Ридът зад нас е осеян с останките на къщите от най-голямата сачанлийска махала - Горната. След около половин час поехме по обратния път, по който са се спасявали сачанлийци преди 100 години.

Тръгнахме по Друма, минахме отново през Конгила, Коритата, Матова нива, Молпасана и стигнахме до Карлъангъч над Азмаците, където се съединяват пътищата от Сачанли и Манастир. Продължихме, минавайки покрай местностите Календра, Яланджиева колиба, Малък конак, Анатема, Голям конак, и към 19 часа, привечер, достигнахме финалната точка от прехода ни през първия ден - чешмата Бялата ода. Бяхме изминали разстояние от 33 км за 8 часа и половина.

На другия ден в 11 часа тръгнахме от същото място към Доганхисар. Решихме да се изкачим на връх Шапка (Булкин гроб), вдясно от него е проходът Думанлъ кедик. Тук някъде се е намирала Запартова колиба. Вляво е разположен Сечеме кедик. Върхът е висок 1020 м, а денивелацията, която преодоляхме, беше 140 метра. Изкачихме се за около четиридесет минути. На върха направихме снимки с развято българско знаме. Почувствахме се горди като българи, любуващи се на земите, които са изоставили по принуда предците ни. На север се виждаше връх Коджаеле, на запад се очертаваха контурите на ридовете около Манастир и Сачанли, а на юг се простираше планинската верига над Доганхисар, Тахтаджик и Пишман, на изток пък бе Дервент с осемте си махали, пръснати из балкана.

Спуснахме се по южния склон на върха. Тръгнахме по асфалтовия път за Доганхисар, но след 4 км стигнахме до разклон от черен път, по който може да се отиде до Кутруджа, Пишман и Тахтаджик. Взехме решение младите от групата (Ива, Златка и Христо) да продължат по билото на планината Китка и, минавайки край село Фъндажак, да се спуснат към Доганхисар по водоразделния хребет на Голямата и Малката доганхисарски реки. Това е пътят, по който са минали търсещите спасение сачанлийци и манастирци на 5 септем-

ври 1913 г. Останалите се отправихме към Тахтаджик. Решихме да обогатим похода си с този лъч, тъй като досега само аз бях посещавал селото. Първоначалната идея беше, след като отидем в Тахтаджик, да продължим в посока Доганхисар, знаейки от спомените на хората, че разстоянието е около 10 км. Оказа се, че то е почти двойно по-голямо.

От разклона тръгнахме по водораздела на реките Къзълдели и Тахтаджишката. След 3 км завихме вдясно и пред нас се появи долината, в която е разположено село Тахтаджик. Мястото е затулено за ветровете, които духат в Манастир и Сачанли, и по тази причина земята беше запазила влагата си и наоколо имаше буйна тревна растителност. Сигурно затова някога е основано точно тук, в тази долина на балкана, село Тахтаджик. Природата е давала възможност да се изхранват многобройните стада овце и кози. По пътя за селото видяхме толкова много костенурки, колкото не бях срещал в българските гори от години. След около 2 часа пристигнахме до нашата цел.

Забелязахме, че тревата тук е по-друга, имаше лапад, коприва, магарешки бодил – тревни видове, които ги нямаше наоколо в гората. Храстите също бяха различни. Тахтаджик е разположен на рид, в края си той има височина, на която се намират гробищата. Тук е била и църквата „ Св. Богородица", чиито основи са запазени. Яни Арабаджиев носеше свещи, от тях запалихме в църквата за покой на душите на мъртвите, лежащи в гробището. След като преляхме гробовете, край които минахме, се оттеглихме за почивка над селото.

Продължихме пътя си към Доганхисар, след 2 часа поход достигнахме местността Курбалъка в доганхисарския балкан. Колебаехме се дали да продължим за Доганхисар, без да знаем дали ще можем по светло да пристигнем, там тъй като този път пеша досега не бях минавал. Предложението ми да тръгнем за Армаганската долина бе възприето, тъй като знаех, че разстоянието до там е 10 км и пътят се спуска надолу. Независимо от това този участък изминахме най-трудно, тъй като силите ни бяха на своя предел, а вече пестяхме и малкото ни останала вода за пиене. След като бяхме изминали 35 км за деня, в 7 часа и половина вечерта бяхме на асфалтовия път до Армаганската долина. На това място група от хиляда български бежанци през 1913 г. след сражението при Фере, идваща от землището на село Балъкьой, се отклонява надясно на 2 км за почивка и да утоли жаждата си. Така, както и ние направихме след този изтощителен преход, след което дойде Христо с колата да ни закара до Доганхисар. Преди век над 100 българи, предимно от Сачанли и Манастир, губят живота си тук, избити от турската войска. Ние отидохме в хотела на Маки в Доган-

хисар, където възстановихме силите си за последния етап от похода Доганхисар -Дедеагач.

В неделя в 7 часа и 15 минути камбаните на църквата „Св. Богородица" в Доганхисар забиха, оповестявайки започването на неделната служба. Това ми вля сили и ме зареди с оптимизъм, че не всичко е загубено. Въпреки че камбаните на българските църкви в Манастир, Сачанли и Тахтаджик отдавна са заглъхнали, надеждата, че тази земя отново ще посреща своите чеда, остава жива.

Около 10 часа тръгнахме към Дедеагач. Нивите наоколо изобилстваха със стари бадемови (миндалови) насаждения. На километър от селото е чешмата Кузната. От там са се снабдявали с вода близките доганхисарски махали. По-нататък пътят води покрай Малката река. По протежението й се намира Пеюв скок - водопад с дълбок вир, някога гъмжал от риби змиорки. Слънцето напече силно. Казах на моите спътници, че някога момите на Догангисар са ходели да се къпят под кристално чистите води на водопада. Момичетата, които бяха с нас, решиха да опитат прохладата на студените води на Малката река. По-надолу в нея се влива малката рекичка Муржила, където се развъждали змиорките. След 8 км сме до планинска верига, на която е разположено Сус тепе. Тук на 9 септември 1913 година колоната от бягащи хора е нощувала и от височината са гледали как гори село Доганхисар. Обядвахме в местността Касъка - Дервентския проход. От едната страна се издига Шилестият камък, от другата - Орловият камък. От тук са минали и заточениците от Доганхисар през март 1923 г. Бяхме седнали под огромния чинар, ням свидетел на събития, станали през вековете. Споделих, че наскоро четох пътеписа на Атанас Шопов-Офейков, озаглавен „Из вилаетите". В него той пише точно за този район през 1893 година, когато като секретар на Екзархията е дошъл да проверява как е организирано учебното дело, което от 1891-а е преминало към българската църква. Авторът споменава, че любезните домакини са го нагостили на това място под чинара с традиционното тракийско чеверме, но преди това и с още едно ястие, което дотогава не бил ял, а именно - кокореч. Офейков обяснява как се приготвя то. Вземат се дреболиите на агнето - черен и бял дроб, сърце, бъбреци, далак, дебели черва, лой. Всичко това се нарязва на средно големи парчета, осолява се и се нанизва на дълъг прът. Вземат се предварително почистените тънки черва, които се навиват плътно около месото, нанизано на пръта, така при печенето червата не позволяват мазнината да пада в огъня. Получава се сочно и вкусно ястие. Ние не ядохме нито чеверме, нито кокореч, но с голям апетит се спра-

вихме с последните резерви, които беше извадил Станил Димитров.

От разказа ми се впечатли председателката на младежите Златка, която заяви, че ще приготвят кокореч на някоя от техните прояви. Не толкова младите участници в похода си пожелахме наум да бъдем поканени, за да го опитаме. След около час почивка бяхме на крака, за да извървим и последната 13-километрова част от нашия път. Минахме през село Дервент. Църквата „Св. Харалампий", строена през 1868 г., респектира с големината си. За съжаление двуетажната постройка на училището, което се издигало вдясно от храма, е съборена. Старата църква „Св. Георги", вдигната през 1800 г., е основно ремонтирана и запазена. Излязохме от селото и пред нас започнаха да се появяват маслиновите градини на дервентци. Навлизахме в ареала на маслината. В този район тя вирее най-добре на морското равнище и в близост до морето.

Пресякохме за последно Малката река, тук дервентци я наричат Пески дере. Преди да пресечем и река Индере, минахме покрай крепостта Кара Гюверджинлик, зад нея вдясно се намира на около 2 км гара Бадома. След река Индере тръгнахме успоредно на жп линията. Там, където се намира село Бадома – вдясно от пътя, скрито в полите на балкана, тръгнахме наляво в посока Дедеагач. След час пристигнахме в града.

Минахме покрай казармите, където са били настанени бежанците преди 100 години, покрай българската махала и накрая спряхме пред фара-символ на Дедеагач - един български град в съзнанието на нас, тракийските българи. След два часа почивка тръгнахме за България с чувство на изпълнен дълг към нашите предци. След век, ние, техните потомци, изминахме част от техния кървав път, усетихме част от техните физически несгоди, които са преживели, но са оцелели и са стигнали до Майка България. Обещахме си да се върнем.

Участниците в похода на вр. Шапка

ДЕНЯТ НА ТРАКИЯ В НАЦИОНАЛНАТА ПАМЕТ

Слово на проф. дин Светлозар Елдъров
за честването на Деня на Тракия и Одринската епопея
в Хасково, 24 март 2017 г.

На 26 март (13 март по стария календарен стил) честваме Деня на Тракия. В този ден през 1913 г. българската армия написа най-славната страница в своята история. След близо шестмесечна обсада и 24-часова денонощна атака Одрин падна. Измокрен, гладен, уморен, българският войник изуми света със своя подвиг. Одринската епопея е най-високият връх на българската бойна слава, който всяка година си припомняме със заслужена гордост.

Денят на Тракия е празник и на Съюза на тракийските дружества в България – организацията, която обединява в своите редици потомци на тракийските българи. За тракийци датата 26 март е символ на борбата за свобода и готовността за саможертва, ден за прослава на загиналите герои, но и паметен ден за преклонение пред жертвите на едно от най-трагичните събития в новата българска история. Разорението на тракийските българи от турската войска през лятото на 1913 г., в разгара на Междусъюзническата война, в същността си е етническо прочистване и геноцид, които също трябва да помним.

Подвигът и саможертвата на нашите предци, бойната слава на българската армия и героичната история на тракийци, триумфът и мъката на националния идеал, символизирани от Деня на Тракия, 26 март – Одринската епопея и разорението на тракийските българи – ще живеят вечно в националната памет, само ако ги помним, тачим и се вдъхновяваме от тях. Тъкмо затова заветът на тракийци, който е и лозунг на Съюза на тракийските дружества в България, гласи: *Не забравяйте, но не отмъщавайте!* Затова днес, като се прекланяме пред героите на Одринската епопея и пред жертвите на разорението, нека си спомним за подвига на българската армия и величието на българския войник, за героичната борба на тракийските българи за свобода и национално единство, за смисъла на саможертвата и за корените на победния дух, за несломимата сила на националния идеал.

За шест месеца от октомври 1912 до март 1913 г. светът става свидетел на най-грандиозната дотогава концентрация и динамика на военна сила и бойна мощ. На 5 октомври 1912 г., на едно пространство, разположено симетрично около 50-километровата ос, колкото приблизително е разстоянието между Одрин и Лозенград, т. е. в сърцето на

Източна Тракия, се изливат една срещу друга две могъщи човешки вълни, заредени със стомана, барут и ярост. На трите български армии – 1-ва, 2-ра и 3-та, които общо наброяват над 200 000 души, противостои приблизително равен по численост противник, съставен от Източната Турска армия и Одринския гарнизон. Заедно с оперативните резерви, тиловите части и постоянно прехвърляните от другите райони подкрепления числеността на въоръжените мъже надхвърля половин милион. В срещните боеве на 9 и 10 октомври при Гечкенли, Селиолу, Ескиполос, Петра и Ериклер смелото българско сърце надделява, волята на противника е пречупена и Източната турска армия се отдръпва като попарена, изоставяйки Лозенградската крепост без бой. Цялата тази човешка маса се излива на юг, за да се срещне повторно на още потясно пространство по линията Люлебургаз–Бунархисар. Петдневните кръвопролитни боеве на 15–19 октомври, в които българският боен дух повторно и още по-категорично триумфира, можеха да бъдат щастлив и заслужен епилог на тази историческа битка, ако политическата мъдрост беше надделяла. Турската молба за примирие обаче е отхвърлена надменно, за да се стигне до безсмислената атака на Чаталджа на 4 ноември 1912 г. След тримесечно примирие, докато траят преговорите за мир в Лондон, бойните действия са подновени през януари 1913 г., като този път България сама изнася цялата тежест на втората фаза на войната. При Чаталджа и Булаир българските войски отразяват атаките на противника, ликвидиран е и опитът за десант на брега на Мраморно море при Шаркьой. Докато българите воюват за сметка на Балканския съюз, сърбите и гърците вече наливат основите на своето владичество в Македония. На 13 март 1913 г. 2-ра българска армия, подкрепена от две сръбски дивизии, с 48-часова денонощна атака овладява Одринската крепост. Това е и триумфалният край на Балканската война.

Столетия вече пълководци, стратези, военни историци и философи се стремят да разкрият най-голямата тайна на войната – тайната на победата. Коя и каква е оная мистична сила, която кара мъжете в униформа да потискат най-силния инстинкт – волята за живот? Кое и какво е онова велико тайнство, което предопределя изхода на боя и разделя хората на бойното поле на победители и победени? Технология или идеология, религия или политика, корист или саможертва, любов или омраза – какво е нужно, за да се изкове една победа?

Такива и други подобни въпроси си задават всички, които се стремят да разгадаят тайните на обществените явления и на човешката душа. Различни като подход и методология, техните изследователски усилия достигат до сходни изводи, които потвърждават превъзходство-

то на човека пред технологията, респективно на боеца пред оръжието. Независимо дали се дефинира като „боен дух", „морална подготовка", „психологическа мотивация", „народопсихология" или „национален характер", дълбоко у човека е посято семето на бъдещата победа. Пресметнат в пари, бойният дух струва несравнимо по-малко от скъпите технологии, но без него и най-модерните оръжия не струват нищо. Гениални са онези военачалници, които го откриват у своите бойци. Побеждават онези народи, които го култивират в своите недра.

През 1913 г. в Париж и Франция мнозина военни специалисти сериозно вярват, че българската победа при Одрин е станала възможна само заради тактико-техническото превъзходството на артилерийските системи на Шнайдер-Крьозо над Круп. По същото време в Петербург и Русия политиците говорят за триумф на славянството и възхваляват славянските победи. Генералният щаб на германската армия се опитва да убеди самия себе си, че заслугата за превъзходството на българската армия се дължи преди всичко на немския гений на цар Фердинанд. Някога злонамерени чужденци пръскаха клеветата, че българските победи в Балканската война се дължали на варварските инстинкти и вродената жестокост на българското племе, днес други си позволяват да ги свеждат едва ли не до генетична резистентност към холерата, която иначе косяла безпроблемно турците.

Единственото, което издържа всяка научна критика и не подлежи на съмнение, е, че победата принадлежи на българския войник, въплътил истинския възрожденски дух. Не модерно оръжие, силна имунна система или жестоки стадни инстинкти, а гордост от напредъка на свободна и независима България, гняв заради потиснатите и онеправдани сънародници в Македония и Тракия, упование в силата и способностите на българската армия, и вяра, твърда вяра, че националното обединение е постижимо, че то може и трябва да бъде осъществено тук и сега, в Балканската война, при Лозенград, Люлебургаз, Булаир и Одрин. И българският войник го направи.

Направи го, въпреки че според военната статистика от онова време той е „най-евтиният войник" в Европа – средногодишният разход на един войник в България през 1910 г. възлиза на 632 лв., в Сърбия – 750, в Русия – 828, в Гърция и Италия – 1064, в Австрия – 1073, във Франция – 1134, в Германия – 1861. Направи го, въпреки че заради политиката на бюджетни икономии, наричана тогава политика на „сгъстени щатове", и допускането на откупуване от военна служба, срочни намаления и облекчения по семейни, професионални и други причини ръстът на наборите в последните години преди войната намалява,

вместо да става тъкмо обратното. Направи го, въпреки че по същата причина непопълнените с офицери щатове за военно време възлизат на 4600 или близо 40% по-малко от необходимото. Направи го, въпреки че в самото навечерие на войната в Народното събрание и в печата се води разгорещен дебат за намаляване на срока на военната служба от две години на година и половина. Направи го, въпреки че когато войната вече е обявена, се оказва, че не достигат поне 50 000 пушки и дошлите чак от Америка доброволци за Македоно-одринското опълчение трябва да тръгнат към бойното поле с голи ръце. Направи го, въпреки че беше със скъсан шинел, протрити цървули и празна раница.

Затова Балканската война изобщо и Одринската епопея в частност е дело само и преди всичко на българския национален дух, въплътен в бойците и командирите по бойните полета на Тракия. Победите в тази война са техни победи. *„Най-големият изпит за народите"*, по думите на народопсихолозите, беше спечелен с отличен от българския народ, облечен във военна униформа. За съжаление, по примера на войската и народа не можаха или не пожелаха да се подравнят и т. нар. „елити", които тотално се провалиха на полето на политиката и дипломацията. Те пропаднаха на съдбовния изпит, който трябваше да провери тяхната национална воля и борческа мощ. Затова днес, когато честваме Одринската епопея и Деня на Тракия, честваме само и единствено онези, които воюваха и умираха за националните идеали, а не онези, които ги проиграха.

Когато в края на март 1913 г., при посещението на една високопоставена делегация от София в освободения Одрин, запитали генерал Георги Вазов, началника на Източния сектор, който оперативно подготвя победния щурм, кому в крайна сметка се пада заслугата за Одринската епопея – на гения на висшите началници или на смелостта и жертвоготовността на войниците, той простичко отговорил:

„У нас беше само командването. Всичко останало е тяхно".

Поклон пред паметта на българските воини, които с воля, смело сърце, победен дух и жертвоготовност сътвориха Одринската епопея!

Поклон пред паметта на тракийци, които с цената на разорените си домове и безкръстните гробове на своите най-близки платиха чужди политически грехове!

Подвигът и саможертвата на нашите предци, бойната слава на българската армия и героичната история на тракийските българи, триумфът и мъката на националния идеал, символизирани от датата 26 март – Одринската епопея и Денят на Тракия – ще живеят вечно в националната памет само ако ги помним, тачим и се вдъхновяваме от тях.

Стоян Райчевски

ПРЕДАВАНЕТО НА ГРАЖДАНСКАТА ВЛАСТ В БЕЛОМОРИЕТО НА ЕАМ И ИЗТЕГЛЯНЕТО НА БЪЛГАРСКИТЕ ВОЙСКИ ПРЕЗ СЕПТЕМВРИ 1944 Г.

В дните между 11 и 13 септември 1944 г. в Беломорието повсеместно се установява българска отечественофронтовска власт. Пристигналата на 12 септември 1944 г. в Кавала българска правителствена делегация подписва споразумение с националноосвободителния фронт ЕАМ и ЕЛАС в областта, според което гражданското управление се прехвърля на доминирания от гръцката комунистическа партия ЕАМ. Според това споразумение българската войска остава в Беломорската област, за да изпълнява своите военни задачи в условията на обявената от България война на Германия, както и за да осигурява реда и спокойствието в областта. От 13 до 16 септември 1944 г. в беломорските градове с пълното съдействие на българските граждански и военни власти влизат частите на ЕЛАС. Така цялата Беломорска област бързо и лесно попада под съвместния контрола на ЕАМ и ОФ с изключение на района северно от Драма, където доминират прозападно ориентираните андарти на Андон Чауш – командир на Националния андартски корпус.[1] Формалният акт на предаването на административната власт в Беломорието, както свидетелстват всички досега обнародвани документи и мемоари, става от представителите на новото отечественофронтовско правителство на комитетите на Националноосвободителния фронт на Гърция (ЕАМ) и партизаните от ЕЛАС. В този акт се натрапват въпроси относно легитимността, равнопоставеността, процедурата на предаването и статута на двата субекта по отношение на вътрешното право на двете страни, което предизвиква дискусии. През този период Отечественият фронт осъществява тесни взаимодействия с Националноосвободителния фронт на Гърция (ЕАМ), който е политическа организация на левите сили, обединяваща подобно на Отечествения фронт в България Гръцката комунистическа партия, Аграрната партия, Съюзът на народната демокрация, Социалистическата партия, Демократическата либерална

[1] Даскалов, Г. Между реваншизма на Атина, хегемонията на Белград и нихилизма на София…, с. 22.

партия и Партията на левите либерали. Политическата организация ЕАМ е създадена на 27 септември 1941 г. и тя си поставя за цел извоюване на национална независимост и съставяне на временно правителство. На 16 февруари 1942 г. официално е обявено създаването на Народоосвободителната армия на Гърция (ЕЛАС). През 1943 г. тази военна организация наброява към 40 000 души, а през есента на 1944 г. тя има 55 000 души и заедно с резервите наброява около 70 000 души.[2] Под натиск от страна на британците през май 1944 г. в Ливан се провежда конференция с участието на всички гръцки политически организации, на която се подписва споразумение, целящо ограничаване влиянието на Националноосвободителния фронт на Гърция (ЕАМ) и засилване на това на подкрепеното от Великобритания емигрантско гръцко правителство.

На пленум на Гръцката комунистическа партия в края на юли се разисква въпросът за вземането на властта от ЕАМ-ЕЛАС[3]. От страна на Политбюро на ЦК на ГКП през август е направена консултация с Москва. В отговор на запитване от гръцка страна Молотов дава да се разбере, че Гърция не влиза в сферата на непосредствените интереси на Съветския съюз: „Сами трябва да решат повдигнатите от тях въпроси."[4]

Веднага след 9 септември 1944 правителството на Отечествения фронт установява тясна координация с ЕАМ и ЕЛАС, с които си сътрудничи и преди това във връзка с предаването на гражданската власт и смяната на администрацията. Между 12 и 16 септември 1944 г. в Беломорието се намират министрите Добри Терпешев - министър без портфейл, член на Политбюро на ЦК на БРП (к), Димитър Нейков – министър на търговията, промишлеността и труда, представител на БРСДП, и Иван Радоев – бивш командир на Втора Пловдивска въстаническа оперативна зона, които са упълномощени от новото ОФ правителство „да провъзгласят свободите и правата на местното население", да уредят някои важни проблеми – за временната администрация в Западна Тракия и Егейска Македония, за снабдяването с оръжие и продоволствие на частите на ЕЛАС и др.[5] На 12 септември

[2] Баев, Й. България и гражданската война в Гърция (1944-1949 година). – ВИС, 1992, кн. 2-3, с. 89.

[3] Шерев, П. Борбата за разрешаване на т.нар. военен въпрос в Гърция (20 май 1944-12. февруари 1945). Исторически преглед, 1983, № 2, с.7.

[4] Баев, Й. България и гражданската война в Гърция (1944-1949 година). – ВИС, 1992, кн. 2-3, с. 90.

[5] Пак там.

1944 г. Добри Терпешев - член на Политбюро на ЦК на БРП, главнокомандващ НОВА и министър без портфейл, и Димитър Нейков – министър на търговията и промишлеността и труда, пристигат в Кавала в изпълнение на възложена им от правителството на ОФ задача да подготвят и организират предаването на гражданската власт на представителите на ЕАМ и ЕЛАС и да регулират отношенията между българската войска и местните власти. Те подписват с представители на ЕАМ и Гръцката народна освободителна армия (ЕЛАС) споразумение за създаване на временна администрация в Западна Тракия и Егейска Македония, което предвижда няколко точки:

1. Гражданското управление в тези области да се поеме от местното гръцко население в лицето на ЕАМ;

2. Българската войска остава на досегашните си позиции с цел да осигури реда и спокойствието на цялото население – българи, гърци, турци и др. и се улесни затвърждаването на властта на ЕАМ;

3. Българските учреждения остават също по местата си, като при някои от тях като пощи, железници, по прехраната и пр. местната гръцка власт изпрати свои представители за връзка; българският лев се ползва за редовно разменно парично средство;

4. Българското население (местно и преселническо) остава по местата си, като правата и свободите му се гарантират от българската войска и новосформираните гръцки властови структури.[6]

На свикани за целта импровизирани митинги българските представители обявяват предаването на властта в ръцете на гръцката левица в лицето на ЕАМ и ЕЛАС. Българската администрация и българското население много бързо се убеждават, че предвидените в споразумението гаранции за неговите права и свободи няма да се спазват дори и тогава, когато българската войска се намира още в Беломорието. Новите гръцки власти разграбват българското държавно и частно имущество, прогонват насила българските служители, заплашват с убийства, без да се съобразяват с подписаното споразумение за предаването на властта и с правата на българските чиновници и на местното българско население. Разпространяваните слухове за насилия над българите стават причина в някои селища на Драмска околия изтеглянето на българската администрация да започне още на 28 август 1944 г., а на 5 септември и местните българи в Просеченската община започват подготовка за изселване в старите

[6] Мантарлиев, Й. Бежанският и преселническият въпрос по време и след Втората световна война, С. 2015, с. 136; История на Отечествената война.., с. 224-225.

пределите на България. Още по-голяма става паниката, когато на 10 септември 1944 г. околийският управител в Драма бива сменен с човек на Околийския отечественофронтовски комитет в Драма[7] и особено след официалното предаване на гражданското управление на гръцкия националноосвободителен фронт (ЕАМ) от пратениците на българското ОФ правителство Добри Терпешев и Димитър Нейков по силата на сключеното двустранно споразумение.

В резултат на настъпилата паника на 13 септември по обяд началникът на гарнизона капитан Кондов – дружинен командир на 22 пехотна дружина, поръчва на кмета да създаде организация и за два часа общинската администрация заедно с преселниците да се явят при входа на прохода по пътя Драма–Неврокоп, защото получил заповед да го охранява до пълното изселване на българите. Общинската администрация със целите си семейства и преселниците не дочакват пристигането на забавилата се охранителна войска и поемат пеш по трудния планински път. На 14 септември капитан Кондов предава общинската власт на гръцкия кмет. Общинската каса е разбита и ограбена. На следващия ден, 15 септември 1944 г., по заповед на Околийският комитет на ОФ в Драма новата гръцка администрация приема с протокол общинското имущество.[8] С българска помощ партизанските формирования на Гръцката народна освободителна армия (ЕЛАС) влизат и установяват контрола си в градовете Драма, Дедеагач, Елефтерополис Кавала, Ксанти, Сяр, Хрисопули и др., а частите на гръцките националисти на Андон Чауш заемат селата северно от жп линията Драма–Кръсто поле (Еникьой, Ксантийско)[9]. Така в Беломорието местната власт е овладяна от комитетите на ОФ, войнишките комитети и гръцките партизани и до втората половина на септември 1944 г. в Беломорската област „с българска помощ левият гръцки национален освободителен фронт (ЕАМ) е легализиран като основен политически субект."[10]

За разрешаването на възникналите въпроси от взаимен интерес българското правителство назначава за свой върховен делегат в Беломорието Сава Гановски. Той има задача да подготви предаването на властта от българската администрация на местното население. Проф.

---

[7] Мантарлиев, Й. пос. съч., с. 137.

[8] Пак там, с. 137; ЦДА Ф 371К, оп. 7, а.е. 5

2, л. 36.

[9] Щерев, П. Общи борби на българския и гръцкия народ срещу хитлерофашистката окупация, С. 1966, 111-114.

[10] Мантарлиев, Й. Пос. съч. с. 135.

Гановски заминава за Беломорската област и на 17 септември 1944 г. се установява в областния център Ксанти, където организира своята служба. Създава към нея Съвет на Беломорието, който се състои от местни жители, посочени от самото население. В по-големите околии се назначават български представители със статут на правителствени делегати, подбрани измежду състава на комитетите на ОФ. На 6 октомври с. г. Сава Гановски в качеството си на „делегат на българското правителство" и Мачукас Елефтериос - според подписа си, като „представител на гърците", подписват протокол за уреждане на взаимоотношенията и за предаването на цялата местна администрация.[11]

Протоколът показва само външната и формална страна на процеса. В него има предвидени дори известни „права" за българите, като това те да останат, ако срещу тях не се повдигнело обвинение, а всеки българин в Беломорието по това време вече се отъждествява с образа на „окупатора" и става обект на всякакви преследвания и разправи. До датата, в която е подписан този протокол, 6 октомври 1944 г., през разкритите по старата българо-гръцка граница отпреди 1941 г. пунктове са преминали вече няколко десетки хиляди бежанци и преселници от Беломорието, бягащи пред угрозата да станат жертва на преследвания, включително и убийства, каквито случаи има много, оставили на произвола имуществото си и имотите си, наследени от предците, и закупените там след 1941 г.

Сведенията как на практика е ставало предаването на административната власт на „местното население" - гръцките партизани и представители на ЕАМ, черпим най-вече от мемоарните спомени на участници в тия събития, които носят белезите на субективността и конюнктурата, включително и когато става въпрос за обнародвани тогава материали в печата, но затова пък те разкриват детайли, които в официалните документи обикновено се премълчават. Сред населението са запазени трайни спомени за първите прояви на срещи с представителите на новата власт, като тържествения митинг в Ксанти на 14 септември 1944 г. по случай предаването на гражданската власт на ЕАМ, когато на трибуната са изправени и говорят официалните лица Добри Терпешев, Димитър Нейков, командирът на 2-ра ВОЗ, Теодорос Караганис, Вангелис Касапис (Критон) – политкомисар на 81-ви полк; манифестацията на български войници и партизани през септември 1944 г. по главната улица на Гюмюрджина, манифестация-

[11] ЦВА, Ф. 319, оп. 2, а.е. 50, л. 107-110; Отечествената война на България 1944 – 1945. Документи и материали. Том 1, С. 1978, с. 406-409;

та в Дедеагач на 15 септември 1944 г. по случай посрещането на части на 81-ви полк на ЕЛАС в присъствието на Жельо Пашкулев – член на българския гарнизонен щаб, Константинидис – деец на гръцката комунистическа партия и ЕАМ, кмета на града инж. Веселин Петков и др. официални лица. Процедурата навсякъде е еднаква, но с неизбежните за всяко едно конкретно място и обстоятелства специфика.

Сред бежанците и преселниците от Беломорието след септември 1944 г. особено трайни следи е оставило поведението на Добри Терпешев, на когото те приписват и значима вина за условията и бързината, с която те е трябвало да напуснат домовете и земята на предците си. Красимира Узунова публикува свидетелства на очевидци за това как той, вместо да им окаже поне морална подкрепа, с публичните си изявленията насърчава и подпомага гонителите на българщината в Беломорието[12].

За Драмско разполагаме с много подробното описание на общински кмет на ОФ за едно от най-голямото българско село в околията, публикувано само месеци след тези събития във в. „Македонско знаме". На ОФ-кмета Ст. Демирев му се наложило два пъти да предава властта в селото: един път на гръцките андарти и втори път на местния комитет на ЕЛАС. Когато се разчува, че андартите на Андон Чауш, които преди това отвлекли и убили по най-жесток начин видния им и обичан съселянин Георги Михайлов, баща на четири деца, и вече наближавали към селото им с цел да го ограбят и разорят, голяма част от селяните започнали панически на малки групи да бягат към България по шосето, което свързва Драма с Неврокоп. На 25 септември 1944 г. ОФ комитетът заседава за последен път под председателството на околийския управител Ангел Калчев. В този момент пристига един взвод български войници в пълно бойно снаряжение и картечници от близкото село Просечен, където е седалището на 2/22 дружина. Войниците заемат позиции да отбраняват селото. При това положение ОФ комитетът взима решение да води преговори с гръцките андарти под закрилата на българските войници. Като парламентьори при андартите отиват кметът Ст. Демирев, селският свещеник и двама от селяните заедно с драмския околийски управител на ОФ Кънчев. При съвместните разговори станало ясно, че „националистите" имали заповед от техния главнокомандващ, че „докато в едно населено място се намират български войски, те нямат право да нахлуват". Това било

[12] Узунова, К. Беломорска Тракия – несбъднатата надежда за Велика България". – В: Сборник Тракия, том VII, Хасково, 2016, с.131.

съгласно споразумение, постигнато между командира на VII българска армия генерал Сираков и Андон Чауш. Постигнало се съгласие селото да бъде заето, когато българската войска се оттегли от Драмска околия. Към 17 часа българският взвод се изнася към базата си в с. Просечен, отстоящо само на три километра от селото. Селяните изпращат българските войници със сълзи, а те ги успокояват, че няма да ги оставят беззащитни и няма да позволят да им се случи нещо лошо.

Когато местните гърци и гръкомани научават за това споразумение, те започват трескава подготовка да посрещнат своите. Събират национални гръцки знамена, изваждат и подготвят занемарената преди това духова музика, момите, облечени в празнични носии, изпокъсват всички цветя в селото за букети. Гръкоманите колят няколко овце и организират реквизиция на ракия и вино. „Ние гледаме всичко това и сме безсилни да дадем своите нареждания. Властта неусетно мина в ръцете на гръцките националисти" – заключава кметът Демирев - а околийският управител веднага заминава за Драма, за да съобщи за положението на председателя на ОФ инж. Паскалев и да се вземе решение какво да се прави по-нататък при това положение"[13] Цялото гръцко и гръкоманско население се е събрало в готовност и отива да посреща гостите. Начело на шествието върви гъркът Саваоглу с фустанела и с голямо гръцко знаме в ръцете, зад него музиката и старите първенци. Стискат си ръце, целуват се и пеят „противобългарски песни", псуват, заканват се, чуват се викове, че и в София ще отидат. „Като кмет на селото, нямаше как, трябваше и аз да взема участие в посрещането – споделя Демирев – Изстрел и в далечината се вижда само прах. Задават се първите конни отряди – мулета и стари коне със самари, заграбени от селата… Общинският дом е пълен с андарти. В голямата стая, където се помещаваше архивата, са сложени две големи маси, върху тях – шишета със силна ракия. Пиенето е почнало още преди час. Положението е печално. Караха ни да викаме „Жито" (ура), че те са по-благородна раса. За да си запазим главите, подчинихме се на техните искания. Накараха ме да им държа реч и да дам отчет за моето минало. Събрах всичките си сили и с прекъсване от вълнение избърборих няколко възхвални думи, на което те отговориха с едно сурово „Да!". След мен взе думата отчето, който ги помоли за милост към инородното население, като за това ще им бъдем крайно признателни. Яденето и пиенето продължи до зори, но ние помолихме главният да ни пусне по-рано. Дадено ни бе разрешение и с двама ан-

[13] Демирев, Ст. Пос. съч, - Македонско знаме, бр. 14, 15 октомври 1945 г.

дарти от четата на Купчос се запътихме към къщите си."[14]

Скоро след това от Просечен пристига българска военна част, този път съставена от два тежко въоръжени взвода. Подпоручикът предлага на андартите веднага да напуснат селото на основание на споразумението между генерал Сираков и Андон Чауш. Андартите се изтеглят веднага без никакви възражения. Подпоручикът събира селяните на площада и ги предупреждава, че войсковата част ще остане още малко в селото и всички желаещи да се изселят да направят по-скоро това. Които от селяните се приготвят за път, те веднага се отправят към отстоящото на четири километра от селото шосе, по което минават български военни камиони с нареждане да прибират багажа на изселниците. Други пък, поради това, че камионите не могат да вземат всички, натоварват каквото им е по-нужно на своите талиги, накачили и натрупали по тях кошници, денкове и дечица, потеглят направо към Неврокоп. Това продължава десетина дни. По това време в Драма стават интересни събития. Гърците в града са в трескава подготовка да посрещнат „победителите".

ОФ предава властта в ръцете на ЕАМ – нещо подобно на българския Отечествен фронт. Всеки ден се провеждат съвместни заседания в кметството за ликвидиране ордите на Андон Чауш. Българските войници заедно с партизаните от ЕЛАС имат съвместни акции против гръцките националистически сили. Така също и български доброволци спомагат за изгонването на националистите и андартите от околностите на Драма… Гъркът Ставридис държи реч от балкона на кметството. Той обрисува с пламенни слова „мъките и страданията на гръцкия народ не само през време на окупацията, но и през диктатурата на Метаксас." Инженер Паскалев като представител на ОФ и околийският управител Калчев произнасят речи, в които апелират за единство, като гаранция за осигуряване мира на Балканите. От друга страна помощник-командирът на VII армия Радев на добър гръцки език „обяснява на гръцкото население новата ОФ власт в България…"[15]

Положението остава напрегнато. Гражданите са разделени на два лагера. Тютюноработниците и дребните занаятчии са привърженици на ЕАМ, която със съдействието на българските военни власти въоръжава по-младите и ги назначава като милиция. Едрите търговци и буржоазните кръгове се явяват привърженици на ЕДЕС, който води

[14] Пак там.
[15] Пак там.

проанглийска политика. Тях ги подкрепят и изселниците от Мала Азия, чийто брой тук достигал около 20 000 души. Материална и военна подкрепа за тях идва от англичаните. Поради това андартите се оказват по-добре въоръжени от партизаните на ЕЛАС. Една група от техните среди, сред които и Йоанидис Ванвас, са били предварително назначени за кметове, околийски управители и други висши служби в гр. Драма и околията. Протокол от тайно заседание, на което е станало определянето и разпределението на длъжностите, бил заловен от партизаните на ЕЛАС. Десетина копия от протокола същите разлепили на различни места в Драма, както и надписи, приканващи хората да видят „как се взимат решения и се назначават управници, без да се пита народът."[16]

С резолюция № 207/496-201 от 24 ноември 1944 г. гръцкото правителство поставя под секвестър българските инвестиции и имущества в Беломорието. Тя е с обратна сила от 12 октомври 1944 г. – датата, от която започва масовото предаване с протоколи на българското имущество на гръцката приемателна комисия.

Изтеглянето на българските войски

Въпросът за оттеглянето на българските войски от Беломорието се обсъжда от двете водещи сили на антихитлеристката коалиция - Великобритания и САЩ, които са в състояние на война с България, още през лятото на 1944 г., когато са изготвени и клаузите за споразумение за примирие с България. На 25 август с.г. се провежда заседание на Европейската консултативна комисия, създадена след Московската конференция на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания на 19-23 октомври 1943 г., със седалище в Лондон, като орган за обсъждане и съгласуване на въпросите за излизането на страните от Оста, тяхната безусловна капитулация и други проблеми на военновременното сътрудничество. На това заседание се приема и проект за примирие с България. Той предвижда прекъсване на дипломатическите отношения на България с Германия, изтеглянето на българските войски от Беломорието и Македония (Югославия) и разполагането на съюзнически войски на територията на България. Основните задачи на българските войски в Западна Тракия до лятото на 1944 г. са да отбраняват и прикриват беломорския бряг и южните граници на България, да противодейст-

[16] Пак там.

ват на турските войски в Тракия и на формированията на гръцките партизани в областта. Военнополитическата и стратегическата обстановка по фронтовете на Втората световна война се отразява и върху положението на Балканския полуостров. Тя се усложнява още повече при наближаването на съветските войски към България и възможността за англо-американски десант в Гърция.

Още в края на юли 1944 г. българското правителство взима решение за изтегляне към вътрешността на страната на всички свои войски от териториите, за които България не претендира, като там се оставят временно военни части само в стратегически пунктове за защита и отбрана на железопътни и други обекти, а на 26 август щабът на войската издава първите си разпореждания за оттегляне от сръбска територия на Първи окупационен корпус със седалище в Ниш.[17] На 29 август 1944 г., като следствие от обявения на 26 август с. г. от правителството на Ив. Багрянов неутралитет на България, с радиограма от щаба на войската на командира на Втори български корпус е разпоредено да започне изтегляне на 7-а пехотна рилска дивизия и всички други български части в района на Сяр–Демир Хисар, като се има предвид, че Беломорието, източно от Струма, е българско, а не окупирана територия. Постепенното изтегляне от района на Сяр–Демир Хисар започва още на 2 август 1944 г. Поради създалата се психоза след изтеглящите се военни части към старите предели на България тръгват и част от тамошните български чиновници и български семейства от Воденско, Гумедженско, Лагадинско и Солунско.[18]

След изпреварващото обявяване на война на България от страна на Съветския съюз на 5 септември 1944 г. на България преговорите за примирие между американските и английските представители в Кайро с пратеника на българското правителство Стойчо Мошанов се прекратяват. В коментара на „Ройтер" от Лондон на 5 септември 1944 г. върху изчаквателното поведение на правителството на Муравиев и обявената от Съветския съюз война на България ясно се заявява позицията на Великобритания, че българските власти трябва да се оттеглят от т.нар. нови земи, придобити през лятото на 1941 г. в резултат на немската агресия спрямо Гърция и Югославия: „Обявяването на война от Русия на България е един акт на реалистична политика, която ще вразуми българите и вероятно ще ускори подписването на прими-

[17] Мантарлиев, Пос. съч. с. 132.
[18] Пак там.

рието… България трябва да подпише предаването си, да скъса с Германия, да разоръжи германските войски и да върне териториалните си придобивки”[19]

Създадената нова обстановка след обявяването на война от страна на СССР налага в преговорния процес за изготвянето на клаузите за примирието с България да участва със съществена роля и съветска делегация. На 6 септември 1944 г. на дивизиите на Пета армия във Вардарска Македония се нарежда да се подготвят за изтегляне към старите предели на страната. Правителството на Отечествения фронт бърза да изпълни условията за примирието, за да укрепи международното си положение и да облекчи пътя към признаването му от западните сили, особено от страна на Великобритания, която е договорила с Сталин своето влияние в Гърция. Като особено важна своя стъпка за постигането на целите си то вижда бързото оттегляне на българските войски от Беломорието и Македония. Британският посланик в Москва А. Кларк е поставил същия въпрос пред съветския външен министър Молотов. Няколко дни преди пристигането на Чърчил и Идън в Москва в разговор с Георги Димитров Сталин заявява: „България би трябвало да изведе своите войски от Тракия и Македония. Британците са особено чувствителни към Западна Тракия и много внимателно следят действията на българските части там и действията на новото правителство на Константин Муравиев.”

На 2 септември 1944 г. „Ройтер” предава информация, че германците напускали Южна Гърция, българските войски се оттегляли в Северна Македония, но оставали в Тракия (Западна Тракия), „която София счита очевидно като част от нова България.”[20] Още по-язвителен и зле настроен към българските очаквания, с новото правителство да се запази поне Беломорието е в. „Спектейтър” от 8 септември 1944 г., където е поместена специална статия „България и съюзниците”: „Новият министър-председател на България Муравиев точно преди обявяването на война от страна на Русия излезе със закъсняла декларация, че възстановява демократичните права и дава амнистия на политическите затворници… Поведението на българските войски в Гърция и Югославия явно съперничеше с това на германските и италианските нашественици в тия нещастни и станали жертва страни… Да бъде третирана България по-добре от Унгария и Румъния ще бъде явна несправедливост по отношение на жертвите

[19] Райчевски, С. Българите в световните хроники 1944-1948, С. 2002, с. 61.
[20] Райчевски, С. Българите в световните хроники 1944-1948, С. 2002, с. 55.

на нейната агресия."[21]

В прокламацията на оглавяваното от Кимон Георгиев правителството на Отечествения фронт към българския народ от 9 септември 1944 г. ясно се посочва насоката на външната политика на България към установяване на тесни връзки със Съветския съюз и Югославия и приятелски отношения със западните демокрации.

Позицията на България по отношение на българските войски в Западна Тракия през лятото и есента на 1944 г. се променя. Докато до август се говори за изтеглянето на българските войски от Сърбия и Егейска Македония, то след това, по време на преговорите в Кайро и Анкара, се поставя въпросът и за изтеглянето на 5-а армия от Македония и на 2-и корпус от Западна Тракия.[22] Пребиваването на 2-и корпус в Беломорието създава затруднения на правителството на Отечествения фронт във взаимоотношенията му със съюзническите държави и особено с Англия.

Правителството на Кимон Георгиев разпорежда на командира на 2-и корпус да предаде гражданското управление на частите на ЕЛАС и ако е необходимо да им окаже съдействие, тъй като те действат вече като съюзници. Командването на 2-ри корпус в Беломорието, трансформиран като 7-а армия, има дори амбицията да помири двете враждуващи помежду си партизански формирования в бойни действия срещу германските войски. След обявяването на война на Германия от страна на България германското командване е заинтересовано българските войски да бъдат изведени от територията на Гърция, за да могат германските части безпрепятствено да се изтеглят по направлението Скопие–Белград. При положение, че българите не се изтеглят от Западна Тракия, те ще подпомагат с оръжие националистическите формирования на Андон Чауш, за да могат последните да ангажират българите в сражения.[23] Съветското командване следи с внимание действията на съюзническите офицери за свръзка в Гърция и опитите да се пристъпи към приспособяване на съществуващите съоръженията и оборудвания по беломорския бряг за приемане на англо-американски кораби и самолети. В тази сложни взаимоотношения между силите българското правителство се съобразява с позицията и на три-

[21] Пак там, с. 62-63.

[22] Явашчев, С. Оттеглянето на българските войски от Западна Тракия през лятото на 1944 г. – Втората световна война и Балканите. Сборник доклади и научни съобщения, изнесени на международна научна конференция в София 20-21 юни 2002, С. 2003, с. 165.

[23] Явашчев, С. Пос. съч., с. 166.

те съюзнически държави СССР, Великобритания и САЩ. След преминаването на българската армия под командването на 3-и Украински фронт на всички настоявания от британска и гръцка страна за изтегляне на българските войски от Беломорието то отговаря с аргумента, че това то може да изпълни само след заповед на маршал Толбухин.

На 12 септември 1944 г. Европейската консултативна комисия започва да разглежда поправките и предложенията за примирието с България, внесени от пълномощниците на Великобритания и Съветския съюз. Поставеното от страна на Великобритания предварително условие за сключване на примирие с България, което се приема и от съветска делегация, предвижда изтеглянето в петнадесетдневен срок на българските войски и администрация от придобитите през 1941 г. територии в Тракия и Македония. Тази категорична позиция по отношение на изтеглянето на българските войски от присъединените територии остава непроменена и при следващите срещи и консултации. Междувременно на 18 септември 1944 г. между командващия българските войски в Западна Тракия и Източна Македония генерал Сираков от една страна и главният комендант на гръцките на националистични андартски групи на небезизвестния гонител на българите в Беломорието Андон Чауш (Фостеридис) и създател още през 1943 г. на т.нар. Национални групи на гръцките въстаници (ЕОЕА), се подписва спогодба за съгласуване на действията при изтеглянето на българския части, която по-късно ще бъде използвана от Гръцката комунистическа партия и ЕЛАС че българите били сключили „предателска спогодба с водача на националистическите банди на Андон Чауш" по внушение на английския офицер Милър.[24] Подписаната от командира на 2-и корпус на българската армия генерал Сираков и главния командир А. Фостеридис (Андон Чауш) спогодба съдържа седем точки[25]:

1. Командирът на 2. армейски корпус на българската войска в Източна Македония и Западна Тракия се задължава да отстрани всички групи гръцки партизани, които се намират по населените места на Източна Македония и Западна Тракия, където пребивават българските сили, и да не позволи в бъдеще влизането на тези групи по тия места. Горното ще се изпълни до 20 септември 1944 г. за градовете Драма и Кавала, а до 22 септември - за другите населени места.

---

[24] Документи за учеството на македонскиот народ во еге јскиот дел на Македонја во антифащистичката ката војна 1941-1945 година. Т. 1. Скопје, 1971, с. 243.

[25] Пак там, с. 194, Док. № 149.

2. Главният водач на националистическите гръцки андарти се задължава да не позволи влизането на негови единици в населените места, където стационират български войскови части.

3. В случай че български войски влязат в някое населено място, в което се намират андартски единици, с цел да останат там, гръцките андарти са длъжни да се изтеглят от това населено място. Ако българските войски минават мирно през някое село, гръцките андарти да им оказват всякакво съдействие. Български войски, които напускат някое населено място, са длъжни да известят местните гръцки власти с цел по-бързо да се върнат андартите.

4. Двете договарящи се страни се задължават да преодолеят неприятелството, да поддържат приятелски връзки и взаимно да си помагат. Същите договорни страни са длъжни да наложат на своите войници и андарти да избягват междуособни предизвикателства. В случай на инциденти, те ще се решават от командира на българската войска и главния водач на гръцките националистически андарти, когато същите инциденти не могат да се решат от местните командири на българската войска и на гръцките андарти.

5. Всички пътища и железопътни линии могат да бъдат свободно използвани от населението и българските войски.

6. В населените места, където ще стационират, българските войски са длъжни да оказват помощ на гръцките власти, които се намират там.

7. Двете договорни страни изразяват своето пълно задоволство от постигнатата спогодба и уверяват, че ще направят всичко, каквото е възможно за нейното точно изпълнение.

От съдържанието на тази спогодба се разбира, че основната цел на българската страна в този момент не е било преследването на ЕЛАС и левите сили, а стремежът да се гарантира по-голяма сигурност за намиращите се в Беломорието български военни части и тяхното безпроблемно изтегляне към старите предели на България. Много скоро след изтичане валидността на това съглашение андартите на Андон Чауш възобновяват терора си над оставащите след изтеглянето на българските войски все по-малко българи в Беломорието. По-късно, през ноември с.г., министрите от ЕЛАС в кабинета на Г. Папандреу поставят в заседание на министерския съвет въпроса за арестуването на Андон Чауш, когото обвиняват в измяна. Министър-председателят отговаря в същия дух, заявявайки: „Понеже се установи по безспорен начин предателският характер на тази спогодба, Андон Чауш ще бъде

представен като предател, съгласно закона за народните предатели”[26]. Въпреки тези заявление той не е арестуван и продължава борбата си срещу левите сили и българското население в Беломорието, а по-късно, през 1945 г., дори е удостоен от крал Александър с орден за храброст „за доказан патриотизъм”. На 19 септември 1944 г. Георги Димитров праща от Москва на Трайчо Костов следното притеснително съобщение, което разсейва всякакви надежди, че България може да запази позициите си по въпроса за беломорския излаз: „Нашите приятели съветват час по-скоро българските войски да бъдат изведени от Тракия и Македония. Това е в интерес на самата България!”[27] Българското правителство поставя пред съветското командване в България въпроса по чия инициатива трябва да се осъществи наложеното от развоя на обстоятелствата изтегляне на българските войски от Тракия.

Организацията по оттеглянето на 2-и корпус от Беломорието започва още от средата на септември 1944 г. Командването на корпуса изготвя подробен план за оттеглянето на българските войски от Западна Тракия, който след съгласуване с Министерството на войната е изпратен на командирите и дивизиите. В плана е предвидено не само оттеглянето на войските на 2-и корпус, но и евакуирането на целия български административен състав от Беломорието. Щабът на всяка от пехотните дивизии организира евакуирането на областта, в която е разположена дивизията. Евакуирането се извършва в три ешелона. В първия са включени населението, банките, промишлените стоки и тилът на корпуса. Във втория – граничните поделения, които ще охраняват старата държавна граница (отпреди 1941), а в третия - оперативните части, бреговата охрана и Беломорският флот.[28]

На 2 октомври 1944 г. командващият на 7 армия (II-и корпус) генерал-майор А. Сираков издава заповед, в която се нарежда да се поддържат приятелски отношения с гръцката левица: „Съгласно нарежданията на правителството и тия на Военното министерство войската трябва да поддържа приятелски връзки и да сътрудничи с гръцкия отечествен фронт ЕАМ и с гръцката военна организация ЕЛАС, като се има предвид горното, да се има за най-точно изпълнение от всички военни части следното:

1. Да се поддържат най-добри отношения между българската войска и гръцките организации ЕАМ и ЕЛАС, а така също и с установе-

---

[26] Райков М. Пос.. съч., с. 42; АМВнР, Ф. КИСП, оп.1, а.е. 64, л. 10.
[27] ЦПА, Ф.146, оп. 2, а.е. 14.
[28] Явашчев, С. Пос. съч. с. 167.

ните местни общински и околийски власти на тази организация.

2. Да има пълно сътрудничество и разбирателство между българските военни власти и органите на казаните организации.

3. Всеки войскови чин да пази частното имущество и общественото такова.

Своеволно вземане материали и вещи забранявам. Виновниците, уличени в кражба, разпиляване и пр., да се наказват и дават под съд.

4. При спорове командирите да разрешават въпросите на самото място в споразумение с органите на ЕАМ. При случаи, които не могат да се разрешат, да се донася по команден ред.

5. Към населението всички войскови чинове да се отнасят коректно, както подобава на българските войници. Надявам се, че в това отношение няма да се намерят военни чинове, които да изложат името на българската войска.

6. В гарнизоните, където има българска войска, пътеуказателните постове и военните български патрули да следят за правилното движение и поведение на военните чинове.

7. Военните чинове може да се задържат само от български военни органи – патрули и др.

8. Българи – цивилни лица, могат да се задържат от военните власти. Ако гръцки власти арестуват някой българин, веднага да се взема и постъпва съгласно дадените нареждания.

9. На българското население и чиновници военните власти да оказват закрила. Ако има провинени българи, да се изпращат във вътрешността ведно с обвиненията.

10. Отношенията на българската власт с гръцкото население, както и българските държавни и частни интереси ще се уреждат от върховния делегат на българското правителство, който ще пристигне в Беломорието.

11. Гръцките партизански отряди (ЕЛАС) ще се считат за съюзни. Допълнително ще се дадат указания по този въпрос.

12. Войсковите части могат свободно да движат своето имущество. При това да не се допуска пренасянето на частно имущество и особено на крадени вещи с войскови средства. Когато се заповяда превоз на частни имущества, да се дава бележка за водачите и колари-те.

13. Дребни нужди войсковите части да задоволяват като закупуват от местния пазар потребното и влязат в споразумение с местните власти, ако това се налага.

Тази ми заповед да се прочете пред всички роти, батареи, еска-

дрони и самостоятелни взводове и най-строго да се спазва. Пояснения да се искат.

Ген. майор: (п) Сираков”[29]

При разговорите си със Сталин и Молотов между 9 и 11 октомври 1944 г. Чърчил и Идън изрично засягат въпроса за изтеглянето на българските войски от Беломорието. С писмо № 531 от 10 октомври 1944 г. министър-председателят Кимон Георгиев уведомява чрез генерал-полковник Бирюзов съветското правителство, че Министерският съвет от същата дата е взел решение да се изтеглят българските войски от Западна Тракия и Източна Македония и че вече е дадено нареждане, изтеглянето да започне веднага. Като предварително условие, „без което не може”, както се изразява историкът Георги Марков, за сключване на примирие, на 11 октомври 1944 г. победителите искат от България в срок от 15 дни българските войски и администрация да бъдат изтеглени от довоенните територии на Гърция и Югославия, за да започнат в Москва преговори за сключване на примирие.[30] На този ден представители на правителствата на Великобритания, САЩ и СССР известяват на българското правителство чрез намиращия се по това време в София генерал-полковник Сергей Бирюзов, че са разгледали молбата на Министерския съвет за примирие и са взели решение, че необходимата предпоставка за започване на преговори е задължението на България да евакуира всички български войски и чиновници от гръцка и югославска територия. Евакуацията трябва да приключи в 15-дневен срок, а контрола по изтеглянето ще упражнява една контролна комисия под председателството на съветски представител. Още същия ден генерал-полковник Сергей Бирюзов уведомява българския министър-председател Кимон Георгиев за решението на правителствата на СССР, Великобритания и САЩ за „необходимата предпоставка за започване на преговорите за примирие.”[31]

С писмо № 531 от 10 октомври 1944 г. министър-председателят Кимон Георгиев уведомява чрез генерал-полковник Бирюзов съветското правителство, че „през течение на миналия септември се из-

[29] ЦВА, Ф. 60, оп. 2, а.е. 296, л. 86; Сб. Единодействието на българския народ с другите балкански народи в антифашистката борба 1940- 1945, С.,1974, с. 260; Отечествената война на България 1944-1945. Документи и материали. Първи том, С. 1978, с. 377-378.

[30] Марков, Г. Другата история на най-голямата война. Втора книга: Светът в пламъци, С. 2015, с. 320.

[31] Советско-болгарские отношения, Москва, 1969, с. 22.

върши окончателното предаване на местната административна власт в ръцете на местното население" и че „след като през последните дни всички държавни административни служби се предадоха на съответните представители на местното гръцко население, Министерският съвет на същата дата е взел решение да се изтеглят и българските войски от Западна Тракия и Източна Македония.". На 12 октомври 1944 г. в шифрограма до Москва Трайчо Костов съобщава, че започва изтеглянето на българските войски от Беломорието и същевременно споделя опасението на гръцките партизани дали след това няма да последва нахлуване на немците от Солун. Ръководството на ЕАМ в Северна Гърция се обръща с молба към ОФ правителството в София да бъдат подкрепени с оръжие. Същата молба е отправна и чрез българския делегат в Западна Тракия – Сава Гановски. Политбюро на ЦК на БРП (к) обсъжда този въпрос на 20 октомври 1944 г. В приетото решение се казва, че след създаденото тежко положение в Беломорието след изтеглянето на българските войски „искането на другарите от ЕАМ да бъдат снабдени с известно количество оръжие, за да се бранят от евентуално настъпление на германците и от техните съюзници гръцките националисти, не е възможно да бъде осъществено главно поради опасност от международни усложнения от Англия и влошаване на и без това тежкото положение на България". Независимо от възникналата сложна ситуация българските войски са изведени от района на Беломорието в 14-дневен срок, което е изрично посочено в писмото на българския министър-председател Кимон Георгиев до маршал Толбухин.

Най-напред се оттеглят бреговата и противовъздушната артилерия. На 29 септември 1944 г. 2-и корпус е преименуван в 7-а армия, а на 3 октомври започва оттеглянето на тиловите части, а след това и евакуирането на гражданските учреждения. На 10 октомври командващият 7-а армия издава заповед за оттегляне на бойните поделения на армията. Оттеглянето на граничните поделения започва на 14 октомври и до вечерта на 20 октомври са заети всички гранични участъци по старата българо-гръцка граница. Оттеглянето и евакуирането от Западна Тракия завършва на 25 октомври 1945 г.

До 25 октомври Седма армия с командващ генерал-майор Асен Сираков се прибира окончателно в старите предели на България. С това условието на силите победителки може да се счита вече за изпълнено и на 28 октомври 1944 г. в Москва между правителствата на СССР, Великобритания и САЮ от една страна, и правителството на България, от друга страна, се подписва Съглашение за примирие, чл.

2 на което гласи: „Българските въоръжени сили и чиновници, съгласно с предварителното условие, прието от българското правителство на 11 октомври 1944 г., трябва да бъдат евакуирани от териториите на Гърция и Югославия в установения по това условие срок; българските власти трябва да вземат незабавни мерки за евакуирането на (от) гръцка и югославска територия на ония българи, които са били български поданици на 1 януари 1941 г., и да анулират всички законодателни и административни положения, които се отнасят до анексирането и включването в България на гръцка и югославска територия.”[32]

Текстът постановява категорично от Беломорието да бъдат изселени всички българи, които са се установили там, не само българските чиновници, но и онези стари бежанци след Балканските и Първата световна войни и техни потомци, които през 1941, 1942, 1943 и първата половина на 1944 г. са се върнали със своите семейства в бащините си огнища и имоти, за да стопанисват и обработват земите на дедите си или да упражняват там своите традиционни занаяти.

Центърът на гр. Ксанти

[32] Установяване и укрепване на народнодемократичната власт септември 1944 – май 1945. Сборник документи. С., 1969, с. 264.

Проф. дин Камен Гаренов /отец Петър Гарена/
ПУ „Паисий Хилендарски" катедра „История и археология"
при Философско-историческия факултет

ЗА С. ЧЕРНА НИВА, ЗА СТОЛИЦАТА НА ОФИЦЕРА ОТ ШУМЕНСКИЯ КОРПУС СЕНКЛЕР И ЗА ЕДИН САМОТЕН ХРИСТИЯНСКИ ГРОБ…

/бележки по теренно обхождане/

ЧЕРНА НИВА е село от община Черноочене към област Кърджали. Географски разположено в Източните Родопи и в сегашните политически граници на България. С географски координати /GPS/ - 41° 50.933‘ с. ш. 025° 11.715 и. д. Има постоянно живеещи 105 жители, които са само турци и само с турско етническо самосъзнание. Това е единственото населено място в област Кърджали, което някога е било столица. Теренното обхождане търси последните незаличени следи от една малка „държава" – рожба на метежни времена и която не е призната нито от Турция, нито от Русия.

Граница на две епохи – самотен християнски гроб
край „столицата" с. Черна нива

Когато се мине край сегашното село Габрово от община Черноочене, в посока Асеновград, веднага в лява страна има отклонение на пътя и табела, която сочи към една забравена столица и заличена държава. Разбира се, това не го пише на табелата и даже никъде не го пише. Защото както е заличена държавата, с още по-голямо старание, и по обясними причини, е заличаван и споменът за нея.

Пътят, завой след завой, се изкачва по склона и навлиза навътре в планината. „Аз там имам роднини, в с. Черна нива – Кара тарла, казваме ние, там е диво място, надолу в деретата."[1] Преди да се навлезе в същинската планина, има един рид, нещо като граничен вал. И точно там – веднага вдясно от пътя, има един незнаен гроб.[2]

Тази столица се е казвала Karatarla /Кара тарла/ - днешното с. Черна нива, а държавата е била под името „Rodop Tűrk Muvakkat Hűkűmeti" или „Rodor Tűrk Geçici Hűkűmeti" /„Родоп Тюрк Муваккат Хюкюмети" или „Родор Тюрк Гечеджи Хюкюмети" и двете значения в превода са: „Временно Родопско Турско Правителство", като се има предвид не точно „турско Правителство" а „турско Владение". Това владение е просъществувало осем години - от 14 април 1878 до 20 април 1886 година.

Всъщност коренът на думата „Hűkűmeti" /Хюкюмети/ в турски език има значението и на „владение".[3] Така в случая тълкуването може да е: Временно турско правителство във временно владение. Каквато впрочем е била и реалността в онези смутни години.

А незнайният гроб се оказва, че е на незнаен християнски воин или пътник. Всички белези са категорични, че гробът не е мюсюлмански, а на „някой, който е бил на кон и въоръжен" – разказват местните хора.[4]

В района на селото има около 180-200 души. Никой обаче не

---

[1] Силвер, 29-годишна от съседното с. Даскалово. Тя си спомни, че като дете са я водили на гости при техни роднини, които живеели в една махала, надолу в горите извън селото. Сега обаче, след възродителния процес, хората от там са се изселили в Турция. По всяка вероятност това са били само няколко къщи, тъй като камъните им бързо са разграбени за други строежи на други места. Минава се по един черен път от джамията край върха Коджа кале и надолу по дерето… доколкото си спомни тя.

[2] Тъй като последното ми усещане беше, че скоро и този гроб може да се заличи, давам географските му кординати /GPS/ - 41° 47.067' с. ш. 025° 16.910 и. д.

[3] Като пример тур. дума „hăkimiyet" - господство, владичество. Вж. Sözlűk Dizisi. Tűrkçe – Bulgarca sözlűk. Ankara, 2007, с. 345.

[4] И. И. и С… - чували са го от стари хора, от свои роднини.

знае, че живее в столица и на територията на някаква си държава. Пазят, кой знае защо, само гроба. Като грижливо поддържат дървена ограда около него. Тази ограда пречела на животните, да го тъпчат, но тя не спира гастролиращите от вътрешността на страната иманяри, които като не са от тука и не знаят турски и „хабер" си нямат за какъв гроб става дума. Така този християнски гроб запазен, пак ще кажа, кой знае защо от турците от османско време, сега е осквернен. Като гледах пресните следи, ми се видя това да е станало през 2013 година. Попитах едни случайно минаващи момчета от селото и те се изненадаха – даже не бяха забелязали, че мястото е разбутано. Едрите червеникави камъни са били разместени и гробът осквернен. А може би той е бил последната запазена страница от странната история на това селище, на което е било съдено в едни метежни, военни времена, да бъде временна столица на временното турско управление в Родопите. За тези събития обаче няма местна памет. Говорят само оскъдните документи, за които никой нищо не знае или не иска да прочете.

Всъщност през 2009 година Втора програма на Държавната турска телевизия излъчи „документално-историческия" филм „Родопските правителства". Като въведение в темата външен дикторски глас чете текста на декларацията от 16 май 1878 г. на т.нар. Временно Родопско правителство, който гласи: „Ние протестираме и категорично отхвърляме договора от Сан Стефано. Изпратете всеки, който иска да види с очите си, каква огромна разлика има между местата, които се управляват от руснаци и българи, и местата, останали под властта на мюсюлманите. Ние няма да позволим да отстъпите на нова България дори една педя земя от територията, намираща се югозападно от река Марица. Ние управляваме 4 млн. мюсюлмани, които са готови да умрат, но няма да се подчиним на правителство, което винаги е било наш враг и е извършвало нечувани и невиждани изтребления." Акцентира се, че по време на Руско-турската война /1877-1878/, най-голямата съпротива на руснаците била оказана при Плевен, в Кърджали и в Родопите. Живущите в региона мюсюлмани, т.е. турците, се събрали на 4 март 1878 г. в знак на протест и несъгласие с примирието от Сан Стефано. Предприетите масови протести прераснали във въоръжена съпротива на 14.04.1878 г. На този ден въстаналите мюсюлмани разбили и прогонили руските войски при сражението в местността Селбюкюн /с. Чирмен/. На 16 май с. г. Ахмет ага обявил в с. Каратарла /Черна нива/, разположено между Кърджали и Станимака /Асеновград/, първото Временно Родопско

правителство на турските мюсюлмани.[5]

През 2012 година успях да прочета в „Millet gazetesi" /Миллет газетеси/ един преглед от книгата на Хакан Баш – „Забравената Тракийска земя на турците". Относно събитията, свързани и с „Временното правителство" в село Черна нива, пишеше че:

Съгласно подписания Санстефански договор – в турския текст „Yeşilköy" /Иешилкьой/[6], турците е трябвало да отстъпят от България. Четиридесет дни обаче след подписването на този договор, на 14 април 1878 година, руските казашки части имат сблъсъци с въоръжени турски демонстрации при с. Чирмен. Постепенно започва да се усеща една организирана съпротива по територията на цяла България и особено в районите на Кърджалийско и северните части на Родопите. За да успокои непокорните турци, Високата порта се договаря с руските официални лица в Истанбул в региона да бъдат изпратени съветници от Меджлиса. Това са „Saimi Paşa ile Vasa Efendi" /Сайми паша и Васа ефенди/. В тази обстановка, когато се вижда, че тези региони на Източна Румелия ще останат далече от пределите на Османската държава, местното турско и мюсюлманско население се страхува да не попадне под друга администрация. И въпреки че не срещат официална подкрепа от Османската империя и турските сили, те отказват да сложат оръжие. Надявайки се, все пак, на една бъдеща подкрепа от страна на Османската империя, въоръжените части на местното турско[7] население се съсредоточават в района на Кърджали и на 16 май 1878 година, в турското село Karatarla /Кара тарлъ – сегашното село Черна нива/ установяват Временно Родопско правителство. По този

[5] Консултанти на филма са доц. д-р Зеррин Балкач и доц. д-р Нивзат Гюндаа. А Метин Едирнели – изселник от гр. Джебел, през 1971 г., е сценарист, режисьор и автор на текста. Той е известен и с други свои филми които се занимават с вътрешните работи на България, сред които е и „Районните мюфтийства в България и как работят те", излъчен в края на 2008 година /4.12.2008 г./

[6] Сега предградие на Истанбул, българският Цариград. Там по мое време беше богаташкият квартал и живееха и много заможни българи. През 1992 година правих водосвет в този квартал, в дома на една известна моделиерка на женски облекла, българката „тейзе Султана" /леля Султана/ и можах да видя поставения паметен знак на мястото, където е било сключено примирието между войските на Руската и Османската империя. Съвсем наблизо беше и седалището на партията на Ербакан, от която започна съвременното икономическо въздигане на Турция.

[7] Бел. моя – Навсякъде в текста на статията се избягва думата мюсюлмани, въпреки че това е по-вярното определение, защото в състава на тези въоръжени групи е имало мюсюлмани /мохамедани/ от всевъзможни народности и най-вече българи-мохамедани.

начин организаторите дават знак, че са решени да устоят на руската и българската окупация[8] на Родопите. Така съставеното правителство, макар и временно, дава политически измерения на въоръжената съпротива. В основата на това правителство стоят 4 души „Ahmet Timirski, Hacı İsmail Efendi, Hidayet paşa ve Kara Yusuf Çavuş" /Ахмет Тимирски, Хаджи Исмаил ефенди, Хидайет паша и сержантът Кара Юсуф/. С нарочна декларация пред европейските сили те заявяват, че са представители на „dört million Tűrk" /четири милиона турци/ живеещи тук. Те подчертават, че това не е бунт срещу законното правителство, а ответна реакция срещу руските и българските жестокости: „Ние имаме право на съпротива" и „ние трябва да защитим нашата чест". Искането им е да се ревизира „Yeşilköy Antlaşması'na" /Санстефанският договор/. В района на с. Черна нива продължават да се стичат от разни места разбити части от армията на Сюлейман паша. Караулните турски войски в района също се присъединили към „Временното правителство". Ситуацията се нагнетява и в землището на „Kırcaali ile Mestanlı" /Момчилград и Кърджали/ се водят сражения с руските и българските части.[9] Създава се впечатление за нова политическа и военна ситуация, по която причина е свикан Берлинският конгрес. На 13 юли 1878 година се подписва Берлинският мирен договор, който ревизира Санстефанския. Районът на Временното правителство става автономен към Източна Румелия. А самата Източна Румелия е васална. Източна Румелия обаче, въпреки че е зависима от Османската империя и от военните аспекти, се превръща в привилегирована провинция със самостоятелно управление, само управителят е на султана - „Valiyi Padişahın". Но решението е да не се държи турска армия в провинцията. В състава на Източна Румелия Временното правителство в с. Черна нива продължава да съществува като едно отделно управление на Родопите. Когато на 18 септември се обявява Съединението на България[10], Губернаторът и другите официални представителни лица на султана /бел.моя – ако и да са българи/ са взети под стража, с обяснението, че „Източна Румелия е обединена с България".

---

[8] Интересно е, че турците използват думата „българи" и вземат под внимание българската страна във войната /Руско-турската война 1877-1878/ като на отделна държава. Докато това в руските документи се избягва.

[9] В едно сражение на 22 май при Кекезтепе / Сини връх/ загива руски офицер от 121 пехотен Пензенски полк, на име Вишняков, когото българите пренесли на ръце до Асеновград и го погребали в църквата „Св. Димитър".

[10] В статията е дадено по нов стил – 18.06.1885 година. България чества тази дата по стар стил на 6 септември.

Турците, живеещи в Румелия, по инициатива на пловдивската мюсюлманска общност, предприемат действия, за да се противопоставят на „сраставането" „birleşmeye karşı" /или съединението/. На място са изпратени жандармерийски части и е задържан част от „турския"[11] парламент. Отправена е покана за примирие и с „Временното турско правителство в Кърджалийско и Родопите", но Кара тарлъ /с. Черна нива/ не предава оръжие на българите. В района е изпратена жандармерия. С българското „анексиране" на Източна Румелия са били отрязани и връзките с Източнородопската област. В договора между Османската империя и България от 1 февруари 1886 година[12] има допълнително споразумение на 5 април 1886 година, обясняващо, че дадените земи /отстъпените/ „също така са одобрени и от Европейските държави"[13] Така „Kırcaali ve Ropcoz" /Кърджали и Родопите/ са оставени по административното управление на Османската империя. Това събитие слага край на Временното правителство в с. Черна нива. Политическото значение на тази „държава в държавата" след осем годишна съпротива се изчерпва и тя слиза от политическата сцена, но 300 села остават и се сливат с Османската империя. Отбелязано е с точност обаче, че тези размирици отлагат излаза на България към Бяло море.[14]

С горното преразказано изложение исках да покажа тълкуването на тези събития от страна на днешна Турция и доколко те са отбелязани в тяхната история с оглед на бъдещи претенции. За повече подробности в края на текста прилагам оригиналния препис на изложението. /Вж. Приложение 1/

Българската позиция по въпроса, разбира се, е друга, но не коренно различна. Еднакво е мнението, че Санстефанска България с излаз на Бяло море не е в интерес на Великите сили. И замисълът за прекрояването на руските намерения, каквито и да са техните военни пости-

[11] Навярно се има предвид „румелийски"

[12] В статията е дадено по нов стил – 1.февруари. 1886 година. България дава тази политическа дата като 20 януари 1886 година с указанието, че тогава е подписана „Българо-турска конфенция за Съединението: Княз Александър I поема поста на ген.-губернатор на Източна Румелия за 5 години. Портата присъединява Кърджалийско и Тъмръшко.

[13] Тук отново се налага уточнение. Датата 5 април 1886 година отговаря на 24 март 1886 година, когато е подписан Топханенският акт: на рождения ден на княз Александър I Великите сили и Портата признават Съединението и всъщност потвърждават отстъпените на Османската империя райони, в които е имало влияние Временното турско Родопско правителство от с. Черна нива.

[14] Редакционна бележка „Rodop Tűrk Muvakkat /Geçici/ Hűkűmeti" в Millet gazetesi, 06.04. 2012.

жения в тази последна Руско-турска война /1877-1878/, е много стар. Берлинският мирен договор слага точката на един много по-предварителен замисъл от „предварителния договор в предградието Сан Стефано. Трябвало е само да се намери повод. Христо Попконстантинов[15] свързва началото на размириците или метежа в Родопите с идването на английския офицер Сенклер в края на февруари 1878 година. Според Тодор Коруев размириците започват в края на януари 1878 година, когато в Източните Родопи попадат части от разбитата при Пловдив войска на Сюлейман паша. „На пръснатите като пилци Сюлейманови войници не им оставало нищо друго, освен да скитосват из планината на малки разбойнически шайки и да грабят голтаците от без това бедните родопски села. Намирали се и подкрепления – към тях се присъединявали турци-бежанци от пловдивските и хасковските села, местни кърджалийци и султанерилии с грехове от априлските изстъпления. Дошли и гюмюрджински турци, зарязали къщите и жените си, и нападнали хасковските и ахъчелебийските села. Отворила се работа и за „занайчиите" – башибозуци, които в золумлуците си не правели разлика в пол, възраст, народност и вероизповедание. За тях местните турци казвали: „Така винаги е било и ще бъде. Башибозуците мир не знаят.""[16]

Метежът е улеснен и от едно допълнително обстоятелство. А именно, че поради затруднено тилово снабдяване в планините в тези райони е нямало руски войски. Родопската област се е наблюдавала от 9-ти драгунски казански полк и Донски казашки № 30 полк, които били разположени в Хасково и Одрин. Освен това руското командване е приело образуването на тези местни турски чети като нещо обичайно. В докладите се изтъква, че турците в Кърджалийско никога не са били лоялни докрай на Османската империя и султанът само с пода-

[15] Христо Попконстантинов е български писател и фолклорист. Роден е през 1858 година в село Петково. Работи като учител в родното си село и в Лясково. През 1880 година завършва стенографския курс на Антон Безеншек и става чиновник в Министерството на народното просвещение в София. Известно време е учител в Първа софийска мъжка гимназия, след което става началник на Стенографското бюро на Народното събрание. Той остава на този пост до края на живота си през 1899 година. Христо Попконстантинов усилено се занимава с книжовна и публицистична дейност. Негов значителен труд е „Спомени за страшната пролет в Ахъчелеби през 1876 година" /1884/ изданието за „Петко войвода, бранител на родопските българе 1879 г.", „Непокорните села в Родопските планини" в две части /1886-1887/ и др.

[16] Коруев, Т. Момчилград.С., 1977, с. 52-53

ръци и привилегии е задържал „войнствените им проявления”.[17]

Този мохамедански бунт обаче действително прераства в един сериозен военен метеж, когато тук пристига един известен авантюрист с лична мотивираност, когото по ирония на съдбата турците наричат „Hidayet paşa” – „Правопътният паша”. В историята обаче той е познат с криволичещия си живот и като „полковник Сенклер”, както се е и подписвал в дипломатическите кореспонденции. Четиридесетгодишният тогава Сенклер се е изживявал в селската столица Кара тарлъ като „главнокомандващ националните сили на Родопите”[18]

Всичко това е много сериозно, но и много лицемерно. И веднага трябва да се отбележи, че „Правопътният паша” няма нищо общо с правоверните мохамедани. Сенклер е син на англичанин и полякиня от богат благороднически род. От майка си той е трябвало да наследи едно много голямо имение в Полша, но руските власти конфискуват неизвестно по какви причини това имение и лишават по този начин младия Сенклер от майчиното му наследство. Амбициозен мъж, Сенклер не забравя никога това огорчение и намразва русите до смърт. Тая си омраза той пренася и върху българите. През 1862 година Сенклер пристига в Бургас като английски консулски чиновник. И тук, въпреки омразата си към България, той не пропуска да си купи един чифлик в покрайнините на града. След известно престояване в Бургас е повишен за консул и се установява във Варна. През пролетта на 1876 година в България избухва Априлското въстание и английският дипломат влиза в европейските кореспонденции с полемиката си с друг свой именит сънародник - Уилям Гладстон. Срещу „българската агитация” на Гладстон се изправя Сенклер, който „иска да убеди цял свят, че българите нямат право на България, тъй като населението в нея било турско”.[19]

Не обаче заради турското население, а за да не загуби и имота си край Бургас, Сенклер взема участие в Руско-турската война /1877-1878/ като офицер при Сюлейман паша край Пловдив. После, когато тези части са разбити и отстъпват през Тополовския проход, Сенклер се озовава в кърджалийските Родопи. Подобно на руснаците и той бързо се ориентира в обстановката и разбира, че местните мохамедани са вироглави и с голям бунтовнически опит срещу Османската

[17] По: Коруев, Т. Момчилград.С., 1977, с. 53. Вж и Военния отчет поместен в: Сборник материалов по гражданскому управленію и окупаці в Болгаріи в 1877-1879 г., вып. 5, С.-Петербург, 1906 г.

[18] Коруев, Т. Момчилград.С., 1977, с. 55

[19] Коруев, Т. Момчилград.С., 1977, с. 54

империя, който може да се използва и срещу Руската империя. Сега той възбужда религиозния им фанатизъм с мотивацията, че не могат да останат поданици на едно гяурско царство. Отчаяните намерения на Сенклер напълно съвпадат с държавната политика на Турция и Великите сили към разрушаване на Санстефанския мирен договор.

Това е обаче официалната история. Истината е, че Сенклер е майор от английското разузнаване. Той участва в цялата война като съветник към турското военно командване и е имал право на вето, т.е. можел е да отменя заповедите на турските паши. Когато другият чужденец, французинът Сюлейман паша, е разбит окончателно край Пловдив, английският разузнавач получава задача от центъра си в Лондон да използва остатъците от разбитата Сюлейманова армия и местното мохамеданско население и с тях да организира въстание срещу руснаците. И, както се вижда от последвалите събития, той изпълнява поставената му задача. От страна на българомохамеданите се включват всички онези, които са участвали активно в потушаването на Априлското въстание като башибозук. За съжаление в това въстание участвало и заблудено местно българомохамеданско население, което, както казахме, е плашено, че „московинът ще изколи всички мохамедани".[20] И в случая този „спонтанно възникнал" въоръжен народен бунт е допълнителен повод за по бързото свикване на Берлинския конгрес. Както отбелязват и турските учени, този бунт „дава политически измерения" и влиза в обзора на международната дипломация.

По предложение на Англия Берлинският конгрес е взел решение в Родопите да бъде изпратена нарочна комисия, която да проучи причините за въстанията на местните мюсюлмани.

Изведнъж неизвестното село става център на, така да се каже, световно внимание. В своята „столица Кара тарлъ" Сенклер приема международната комисия. Тук идват и разни военни кореспонденти. Например кореспондентът на в. „Дейли нюз", който посещава Източните Родопи през юли, когато тук е изпратена международната комисия „да проучи причините за метежа и специално мерките за репатриране на турските бежанци, главно бейове и аги, на които временното руско управление не разрешавало да се завърнат в предишните си жителства, тъй като били опетнени със зверства над българите-християни"[21] Основните намерения на Великите сили обаче са били - за да

[20] Такъв е анализът на българското разузнаване. Вж в. Нова зора, 4-27 януари 2015 г. Никола Простов – „По делата им ще ги познаете"

[21] Из миналото на българомохамеданите в Родопите., С., 1958, с. 109.

се разреши бежанският въпрос, руската власт трябвало да се замени с турска, а руските войски – с международни. Опирайки се на политическата активност на българите, Русия решително се противопоставила на тези стремежи на западните сили, поради което мисията на международната комисия завършила с неуспех. Все пак Берлинския конгрес от 13 юли 1878 година е разкъсал на три части България и по този начин интересите на Турция и Великите сили били задоволени[22] и раздухването на сепаративни и антируски настроения в Родопите, вече е било излишно. Оттук нататък от страна на Османската империя е „бил отказан турски редовен аскер"[23] на Сенклер. Освен това вероглавството на местните мохамедани се оправдава и те, както и през предните векове, искат да запазят „войнствените си привилегии" и в известен смисъл отново не се подчиняват на падишаха. Те запазват автономното си управление Кара тарлъ /Черна нива/ и „Rodop Tűrk Muvakkat Hűkűmeti" - Временно Родопско Турско Правителство, продължава да съществува.[24] Само че отсега нататък и за тях „ингилиз пашасъ" Сенклер става излишен. Пътят на „Hidayet paşa" /Хидает паша/ – на „Правопътния паша" е към своя край.

Още през лятото на 1878 година настъпват недоразумения и разправии във военното управление на Родопите. Освен главнокомандващия, има и други командващи. Един от тях е Топал Кара Юсуф, който със своя дружина обсадил Кърджали, превзел го и застрелял Дели Юмер ага, Фавул ага и Али ага, които са били част от обкръжението на Сенклер. Към столицата му Кара тарлъ е била изпратена потеря да

[22] С подписването на Берлинския договор е извършено разделянето на българския народ на седем части, с пет различни начина на управление в неговата етническа територия. Създаден е възел от противоречия, които ще определят развитието на Балканския полуостров за десетилетия напред. Англия постига почти всичките си цели — създаването на автономна българска държава с много по-малка територия, отколкото според Санстефанския договор, анексирането на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария и ограничаването на териториалните печалби на Русия до бесарабските територии. Усилията на Русия се оказват напразни. Руснаците обвиняват Бисмарк и холандците за неуспеха си и добрите дотогава германско-руски отношения са разрушени. На Балканския полуостров се раждат само три суверенни държави — Черна гора, Сърбия и Румъния. Тъй като балканските славяни не се освобождават напълно от турското иго и частично са принудени да станат част от Австро-Унгария, Балканският полуостров се превръща в „бурето с барут на Европа", което ще се взриви през 1914 г. и ще даде началото на Първата световна война.

[23] Коруев, Т. Момчилград.С., 1977, с. 58

[24] Из миналото на българомохамеданите в Родопите., С., 1958, с. 110

го залови, но той е успял да се укрие и по-късно да избяга в Истанбул. А още по-късно е бил осъден на затвор в Солун.[25]

В нашия случай са ценни и получените от първа ръка сведения, които записва видният български историограф Симеон Радев в „Строителите на съвременна България":[26] „В Родопите турците бяха успели

[25] По Коруев, Т. Момчилград.С., 1977, с. 58. Тодор Коруев дава тези сведения, като се базира на това, което е написал родоповедът Христо Попконстантинов. Но тъй като биографията на Сенклер е противоречива, ще си позволя да приложа и други, освен досега официално известните факти: Станислас Греам Бауер Сенклер /от английски Stanislas Graham Bower Saint Clair/ е британски агент с дипломатческо прикритие, българофоб и русофоб. Станислас Сенклер е роден през 1835 г. в замъка Вепрей, намиращ се в имението на дядо му в Югозападна Литва. Баща му Александър Сенклер е бивш офицер от колониалната английска армия в Индия и шотландски благородник. Майка му е полякинята Пелагия Косаковски. Негов дядо по майчина линия е граф Йозеф Косаковски. Баба му е Луиза Потоцка. Неговият чичо по майчина линия е адютант на Наполеон I при злополучното му нападение над Москва през 1812 г. През 1855 г. семейството губи имението, според една версия то е продадено, а според други данни е конфискувано от руските власти, най-вероятно за изменническа дейност. Това в допълнение към полския му произход обяснява омразата му към русите. Тази своя омраза той необосновано разпростира и върху българите. Като потомствен военен, образован и комбинативен, постъпва в Британската армия. Повишен е във военно звание капитан /1859/. Чиновник в британското консулство в Бургас /1862/. След две години заема консулска длъжност в британската служба във Варна. Купува си бейски чифлик в с. Акдере, Бургаско, с намерение да се установи в тогавашната Османска империя. Станислас Сенклер се счита за представител на европейската аристокрация, което не му пречи да приеме турското име Хидает „паша" - генерални чин, който никой не му е давал. В съавторство с Charles A. Brophy издава книгата „Пребиваване в България. Бележки по ресурсите и администрацията на Турция", Лондон, 1869 г. При избухването на Руско-турската война /1877-1878/ формално изоставя британската служба и взема доброволно участие във войната като офицер в турската войска и администрация под командването на Сюлейман паша. Негов адютант е англичанинът Джон Пейджет, а помощник-началник е полякът Конрад бей. Не се присъединява към другите европейски консули, защитаващи София да не бъде опожарена от турците. След осуетения от европейските дипломати опит да запалят София с отстъплението на турците и разгрома им при Пловдив разпиляната войска се насочва към Цариград и Родопите. Сенклер отстъпва със своя пълководец неудачник и през Тополовския проход се озовава в Кърджалийско и Източните Родопи. От с. Черна нива оглавява антихристиянския „спонтанен" метеж в средата на 1878 година. Целта е да се предизвика ревизиране на Санстефанския мирен договор от 19 февруари 1878 г. След като тези събития отшумяват, приключва и авантюрата на Сенклер, който накрая умира в забвение и душевни мъки, разяждан от болести, в родната си Великобритания през 1887 г.

[26] Симеон Трайчев Радев е виден български писател, дипломат, историк, революционер и публицист от Македония – род. 19 януари 1879 година в Ресен,

да образуват едно голямо и много застрашително въстание срещу руската окупация. Това въстание бе почнало още във време на войната. Когато Сюлейман паша бягаше през Татар Пазарджик и Султан Иери към Гелибол, много войници от неговия отряд се разбягаха и се скриха в Родопите. Те образуваха първото ядро, около което се присъединяваха постоянно дезертьори, помаци от местното население и всевъзможни авантюристи, изпаднали в Изток. Главата на въстаниците стана англичанинът Сенклер, който бе служил дълго време в турската войска и се бе сражавал в нейните редове като офицер в Шуменския корпус. Адютант на Сенклер бе един бивш офицер, воювал по-рано в редовете на Карлистите в Испания. Родопското въстание произведе голямо впечатление в Европа, защото руските неприятели го приписваха на отчаянието, което предизвиквали в турското население руските и българските насилия. Туркофилските вестници на Запад пишеха за мюсюлмански деца, изгорени живи от българи, за ханъми, изнасилвани от руски войници. Цял поход се захвана с тая мисъл и той разтревожи дотолкова духовете в Европа, че една международна комисия биде изпратена да разследва причините за въстанието. Комисията можа да установи колко безмерно преувеличени бяха обвиненията на туркофилската преса – тя можа да се убеди също, че въстанието не бе никак плод на местни условия".[27]

Симеон Радев допълва, че „най-верни сведения за Родопското въстание даде кореспондентът на Daily News, чиито статии са обнародвани в Марица, 1878 г., есента"[28] В тези статии се разказва за срещите с „негово величество главнокомандващия народната турска войска в Родопите" и за живота в неговата столица. В Кара тарлъ (Черна нива) е имало съдилища, гърмели са модерни пушки „Мартини Пибоди" и „Винчестър", гърмяло е английско шампанско… Имало е телохранители и точни стрелци, които ни насочват и към нашия случай – самотния гроб в междинната тогавашна военна зона:

В пловдивския вестник „Марица", бр. 18 от 26 септември 1878 година, военният кореспондент пише, че между хората на Сенклер е имало един мустакат мъж и много точен стрелец. Същият имал задачата да стои в засада по цял ден на едно дърво и ако по демаркацион-

---

Османска империя. Автор е на „Строителите на съвременна България" – едно от най-важните историографски изследвания в българската литература. Умира на 15 февруари 1967 година в София, България.

[27] Радев, С. Строителите на съвременна България. Т. 1, С., 1973, с. 34-35.

[28] Радев, С. Строителите на съвременна България. Т. 1, С., 1973, с. 35.

ната линия минел български или руски войник, е стрелял… Мисля си, че може би един такъв самотен изстрел е белязал този самотен гроб край Кара тарлъ. И преди още историята да докаже, „че въстанието не бе никак плод на местни условия”,[29] местните хора, от сегашното село Черна нива са запазили този гроб… са отдали уважение към смелостта на този воин. Защо?

Този въпрос не ме оставя… След гроба минавам покрай някакъв стар, стар… каменен врис. От него навярно са пили хора от турско време, руски солдати, може да се е чувал женски глас и тихи стъпки на кошути… сега е тихо. И аз пия – изморен от задъханата и отшумяла история на това смълчано село. Изкачвам се на местната крепост – само на един километър от селото. Казва се Коджа кале – Голямо кале. В турския език името се пише вече слято „Kocakale” – ние още се делим на турски и на български части. Казваме и пишем отделно - на турски „Коджа” и после на български „кале” и става едно турско-българско название - Коджа кале. А местните турци това са го събрали „и казваме ние „Коджакале”. Местните турци не помнят старите вражди, старите деления. Подбутват ги, както казах в началото, турските телевизии, дразни ги българската националистическа преса – но те не помнят, не разбират за какво им се говори и даже не ги интересува.

А и на мене… малко ми е трудно да си представя, че между няколкото покрити с тикли каменни къщи, останали от онова време, са се разхождали дипломати от Русия, Англия, Германия, Австрия, Франция и Италия. Имало е представители и на Османската империя, но и те едва ли са знаели за това невзрачно селище, което е било вписано в техните регистри заради някакви данъци, едва към 1832 година, като „Karatarla”[30] Как да повярвам, че в това село е имало и според турската преса, „представители на „dört million Tűrk” /четири милиона турци/, живеещи тук”[31], и в същото време „столицата” им да е била без представителна джамия. Защото това, което се вижда сега – запазеният мюсюлмански храм в селото е с много скромни размери и в много, много скромно състояние. Всичко написано и запазените оскъдни белези от онези времена и липсата на местна памет доказват

[29] Радев, С. Строителите на съвременна България. Т. 1, С., 1973, с. 35.

[30] Със същото име селището е отбелязано в регистрите през 1891 и 1894 година. Вж: Андреев, С. Речник на селищни имена и названия на административно-териториални единици в Българските земи през XV- началото на XX век. С., 2013., с. 239.

[31] Редакционна бележка „Rodop Tűrk Muvakkat /Geçici/ Hűkűmeti” в Millet gazetesi, 06.04. 2012 година

само едно – това са били световни и съдбоносни събития и чужди схеми, които случайно са начертали на историческата сцена и името на това незнайно дотогава селище. А местното население /ако го е имало/ е било само неволен съучастник в тези събития. Тази вода е изтекла.

През 1912 година землището става българско. В държавните регистри е споменато, че го е имало и по-рано – през 1885 и 1886 година, с две имена – Кара тарлъ и Кара търла, както се вижда „а"-то и „ъ"-то си разместват местата в последната дума и толкоз. През 1934 година обаче името се превежда на български и с министерска заповед 3775, обнародвана на 7 декември 1934 година, селото от Кара тарла в превод на български става на Черна нива[32].

В българско време малко над джамията по някое време се построява светско училище. В новите времена, пак по някое време, училището рухва и сега се вижда една купчина руини. Училище няма – децата ходят да учат някъде надалеч и после не се връщат. Селото постепенно намалява:

Според различните преброявания с. Черна нива е било: към 31.12.1934 година с 190 жители, към 31.12.1946 година 232 жители, към 1.12.1956 година 278 жители, към 1.12.1965 година 321 жители, по други данни, през 1973 година е имало 315 жители,[33] към 2. 12.1975 година 223 жители, към 4. 12.1985 година 236 жители, към 4.12.1992 година 220 жители, към 1.03.2001 година 172 жители и към 1.02.2011 година 131 жители[34]. А по справка от община Черноочене към 15 юни 2011 година в селото записани с постоянен адрес има 99 жители…

Както се вижда, въпреки че е на 3 километра от главния път между Кърджали и Асеновград селото си отива. Няма ги старите времена на Османската империя, няма го Временното правителство, няма я царска или социалистическа България - сега е време на безвремието… И без война, и без метежи сега всички правителства са временни. И сякаш е „временна" и България. Хората я напускат и скоро и от селището Черна нива може да остане само една „Гола ливада", независимо дали е черна, или не, независимо дали е с турско, или с българско

[32] П. Коледаров, Н. Мичев. Промените в имената и статута на селищата в България 1878-1972. С. 1973, с. 266

[33] П. Коледаров, Н. Мичев. Промените в имената и статута на селищата в България 1878-1972. С. 1973, с. 266

[34] Вж. НСИ – Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 година. Том 1 – население. Книга 1 – Население по области, общини и населени места. С. 2012. с. 151.

име – селото умира в тишината на самотния гроб…

Това е тъжната история на село Черна нива. Но изненади винаги има:

Амет Антиката, мой приятел, ми разказа, че някъде тук под Коджакале е имало битка. „Има много кости намерени….”

Дали тези битки ще се повторят – от древните тракийски или византийски времена, от метежните времена… И сега малко ли са жертвите от тихата война на бедността и обезлюдяването…

Тиха нощ над сгушените под храсталаците на Коджакале – Голямата крепост, византийски гробове. А на хребета все още свири зимният вятър край незнайния християнски гроб. И пак се обръщам назад към Черна нива и търся с очи и други гробове – на невинни жертви и от местното турско население. И на тях да кажа:

- Аллах гюнахларънъ афетсин! – на майчиния им език „Бог да ги прости!”

ПРИЛОЖЕНИЕ - Редакционна бележка „Rodop Tűrk Muvakkat (Geçici) Hűkűmeti” в Millet gazetesi, 06.04. 2012 година:

„Rodop Tűrk Muvakkat /Geçici/ Hűkűmeti.

Yeşilköy Antlaşması‘nın Bulgaristan‘a bıraktığı yerlerde yoğun Tűrkler, bu duruma karşı gelmişler ve antalaşmanın imzalanmasından kırk ğűn sonar, 14 Nisan 1878‘de Çirmen çevresinde Rus Kazak atlı bölűkleriyle ilk silăhlı çatışmaya girmişlerdir. Silăhlı çatışma, yalnızca bu bölgede kalmayaarak, Bulgaristan‘a bırakılmak istenilen her yerde kendini hissettirmiştir. Direnişin dűzenli ve örgűtlű yűrűtűldűğű bölge ise, Kırdcaali ve Rodop Dağı‘nın kuzey bölűmleri olmuştur. Başkaldıran Tűrklerin yatıştırılması için, Rus görevlileriyle birlikte Ĭstanbul‘dan Serasker Kapısı Hasan Meclisi űyelerinden Saimi Paşa ile Vasa Efendi bölgeye gönderilmişlerdir. Bu durum zamanın Osmanlı yönetiminin, Rumeli Tűrklerini desteklemekten uzak kaldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ancak, görűşmelerde Tűrk kuvvetlerinin başında bulunanlar, Osmanlı yönetiminden başka bir yönetimim altına girmeyeceklerini ve Osmanlı toprağında Rus askeri bulundukça, silahlarını bırakmayacaklarını dile getirmişlerdir. Osmanlı Develeti‘nin desteğinden umut kesilince, 16 Mayıs 1878‘de, Sultanyeri kazasının Karatarla köyűnde Rodop Tűrk Muvakkat Hűkűmeti /Rodor Tűrk Geçici Hűkűmeti/ kurulmuştur. Rus ve Bulgar işgaline karşı direnmekte kararlı olan Rodoplu Rumeli Tűrkleri, Rodop Tűrk Muvakkat Hűkűmeti‘ni kurmakla kurtuluş savaşlarına, siyasal biryapı ve silahlı direnişlerine diplomatic boyut kazandırmıştır.

Dört kişilik bir kurucu heyeti olan /Ahmet Timirski, Hacı İsmail Efendi, Hidayet paşa ve Kara Yusuf Çavuş/ ve egemenliği altında dört million Tűrk yaşamakta olan hűkűmet, aynı zamanda otuz kişiden oluşan bir Temsilciler :eclisi de oluşturulmuştur. Hűkűmet yetkilileri, bir yandan silahlı direnişlerini sűrdűrűrken, bir yandan da siyasal alanda savaşım vermişlerdir. Hak ve hukuklarını korumak ve Kabul ettirmek için Avrupalı devletlerin İstanbul'daki elçilerine birer bildiri göndermişlerdir. Rus ve Bulgar kıyımını dile getiren ve Hűkűmeti'in kurulduğu gűn olan 16 Mayıs 1878 tarihinde, Hűkűmet-i Muvakkate műhrűnű taşıyan bildiriyle direniş nedenlerini özetle şöyle anlatmışlardır: "Avrupa devletleri, neden silaha sarıldığımızın nedenlerini bilmek zorundadırlar. Bu yasal bir devlete karşı olan ayaklanma değil, bir hak direnişidir. Yeşilköy Antlaşması'na dayanarak Rus ve Bulgar topraklarımızı ele geçirmişler ve kıyım yapmakladırlar. Canımızı, namusumuzu korumak zorunda olduğumuz için direnmekleyiz. Yeşilköy Antlaşması'na karşı çıkıyoruz. Bunun yerine yeni bir antlaşma yapılmalıdır." Dirinen Tűrkler, İstanbul'dan resmi olarar silah desteği görmeyince, gereksinimlerini çevredeki Tűrk birliklerinden sağlamışlardır. Sűleyman Paşa'nın ordusundan da bazı nizamiye taburları geçici hűkűmet birliklerine katılmışlerdır. Çirmen'de başlayan silahlı direniş, kısa zamanda Batı Trakya'ya ve Rodopların kuzeyinde, Lofça, Pleven, Tırnova'ya kadar yayılmış ve işgal kuvvetleri bozguna uğratılmıştır. 1878'de Rodopları ele geçirmek űzere onbir atlı taburu ve 7-8 Bulgar gönűllű taburuyla saldırıya geçen Ruslar, Kırcaali ile Mestanlı arasında, Tűrk ulusal kuvvetleri tarafından bozguna uğratılıp, geri pűskűrtűlműştűr. 13 Temmuz 1878'de, Berlin Antlaşması'nın imzalanmasından sonar, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, 8 Şubat 1879 gűnű, sabaş İstanbul'da imzalanan kesin barış antlaşmasıyla, Yeşilköy Antlaşması yerine Berlin Antlaşması'nın geçtiği Kabul edilmiştir. Bu antlaşmayla, Bulgaristan'a verilen topraklarla yine bu antlaşmayla gore kurulan Doğu Rumeli Vilayeti dışında, savaş sırasında Rus ordusunun ele geçirmiş olduğu Osmanlı topraklarının, hemen boşaltılması kararlaştırılmıştır.Rodop Geçici Tűrk Hűkűmeti'nin kurulması ve yaptığı diplomatic girişimler, Berlin Antlaşması'yla Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'dan bağımsız ayrı bir yönetime kavuşturulmsında ve bu ad altında ayrıcalıklı bir Osmanlı vilayeti kurulmasına önemli etki yapmıştır.

Doğu Rumeli, Osmanlı Devletine siyasal ve askeri yönden bağlı, ayrıcalıklı bir vilayet haline getirilmiştir. Valiyi Padişahın ataması, ancak vilayet içinde Tűrk askeri bulundurulmaması kararlaştırılmıştır. Tűrk askerini yanında göremeyen Doğu Rumeli'deki Tűrkler, bölgeden bűyűk ölçűde göç etmişlerdir Bulgarlar bu her iki durumdan da yararlanarak Doğu Rumeli'yi Bulgarlaştırmaya başlamışlar ve vilayetin alt yönetim birimlerini

de ile geçirmişlerdir. Son aşamada, 18 Eylűl 1885'de bir darbeyle Padişahın atadığı valiyi ve diğer yöneticileri görevden uzaklaştırın, gözaltına alarak, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'la birleştiğini açıklamışlardır.

Doğu Rumeli Tűrkleri, İstanbul'un ve diğer devletlerin bir şey yapmadıklarını görűnce, Bulgar yönetimini tanımadıklarını açıklayarak, birleşmeye karşı gelmek için harekete geçmişlerdir. Filibe İslâm Cemaati'nin girişimleriyle, her liva ve kazadan seçilen Tűrk milletvekillerini, 1885 sonlarına doğru, Filibe'de kurultaya çağımışlardır. Bu kurultayı haber alan Bulgar yönetimi, Tűrk milletvekillerinin bir bölűműnű gözaltına almış, bir bölűműnű de jandarma kuvvetiyle yerlerine göndermiş ve tasarlanan kurultay gerçekleşememiştir. Geçici Tűrk Hűkűmeti'ni kuran Kırcaali ve Rodoplular, 1880 başlarında Doğu Rumeli Valisi'nin girişimiyle bu yönetimi tanımışlar, ancak silahlarını teslim etmemişler ve Bulgar jandarmasını da bölgelerine sokmamışlardır. Bulgarların Doğu Rumeli'yi topraklarına katması űzerine vilayetle olan ilişkilerini yeniden kesmişlerdir.

Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında, 1 Şubat 1886'da, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan Prensliği'ne verildiğini açıklayan bir anlaşma imzalanmış ve anlaşma 5 nisan 1886'da Avrupalı devletler tarafından da onaylanmıştır. Bu anlaşmayla o tarihe kadar Doğu Rumeli yönetimine geçmemiş ve bu yönetimi Kabul etmemiş olan Kırcaali ve Ropcoz kazaları Osmanlı sınırları içinde bırakılmıştır. Böylece Nisan 1878'den beri haklı direnişlerini, İstanbul'un hiçbir desteğini görmeden sűrdűren Rodop bölgesi Tűrkleri, sekiz yıllık direnişlerinin sonucunda, öç yűz köyűn Osmanlı sınırları içerisinde bırakılmasını sağlamışlardır.

Yasal varlığı seiz yıl sűren bu ilk Geçici Hűkűmet, Bulgarlarla yapılan anlaşmanın sonucunda, 20 Nisan 1886 tarihinde dağıtılarak tarih sahnesindan çekilmiştir.

Hakan Baş ,ın „unutulan BATI TRAKYA TŰRKLERİ" kitabından derlenerek hazırlannuştır."[35]

[35] Вж. Редакционна бележка „Rodop Tűrk Muvakkat /Geçici/ Hűkűmeti" в Millet gazetesi, 06.04. 2012.

Димитър Шалапатов

СЕЛО ДОМУЗДЕРЕ

Разположено е в подножието на североизточен склон от хребет на Югоизточните Родопи, намиращи се в днешна Гърция, в близост до Бяло море. Мястото е закътано, скрито за човешки поглед. Може да се види само от връх Свети Илия, издигащ се над село Балъкьой. Граничи с мерите на Дервент, Доганхисар, Балъкьой, Лъджакьой, Чамерен - все села от някогашната Ферeнска, после Дедеагачка кааза на Одринския вилает на Османската империя. За нас, потомците на тракийските българи с произход от територията на юг от Родопите до морето, заключена между реките Марица и Места, тя се нарича Беломорска Тракия. Преди селото се е казвало Януздере, на името на Януз бей, който имал чифлик наблизо. Останки от негови постройки били запазени до края на XIX в.

Първите заселници дошли от село Тахтаджик, по-късно се настанили и хора от Доганхисар. Издънки от стари известни фамилии продължили родовете Райчовци, Бойчовци, Димовци, Гръковци, Калпаклиевци, Годжуновци. В селото имало седем махали: Райчова, Калпаклиева, Гръкова, Годжунова, Черковна, Горна и Долна. Чешмите носели имената Черковната, Райчовата, Димовата и Митревата. Българската топонимия преобладавала: Гръкова, Долните лозя, Токмакова чешма, Райково, Запряница, Грудев геран, Янев геран, Чучурът и др. В околностите на Домуздере имало доста параклиси - „Св. Георги", „Св. св. Константин и Елена", „Св. Петка", „Св. Атанас", „Св. Марко", „Св. Марина". До самото село се издигал параклисът „Св. Богородица", където на Благовещение ставал голям събор.

Хората се препитавали със скотовъдство и земеделие. По-известни кехаи били Гемешевци, Чобан Гьоргеви, Бойчовци, Герджикови, Халваджиеви, Бодуровци, Баракьойци, Ялъмовци и др. Бадемовите дървета (миндали) виреели много добре, по спомени на Руса Бойчева – моята баба, родом от Домуздере. Тя като малка паднала от едно бадемово дърво, та баща й Бойчо, богат кехая, заклал една овца, за да бъдат излекувани кръвоизливите, причинени от падането, с прясно одраната кожа... Паламудовите дървета и лозарството допринасяли също за добрите доходи на селото.

Домуздеренската църква „Рождество Богородично" била построена и осветена през 1844 г. По-късно направили и по-нова - „Св. Ата-

нас". Първият български свещеник бил поп Христо от селото, а след него поп Димитър от Булгаркьой (1881 г.) и поп Никола от Доганхисар (1890 г.). Веднага след като преминали към Екзархията, открили и българско училище с учител Иван Костов от Турбалъкьой. През 1883 г. построили ново училище, като за учител бил назначен Чавдар Чавдаров от Чадърли, Гюмюрджинско. Друг учител бил Бойко Чавдаров, родом от селото. Той завършил Одринската гимназия „Д-р Петър Берон". Отдал се на революционна дейност. но през 1908 г., на 21 януари, бил убит от турците край село Окуф, където е погребан. По-късно близките пренесли тленните му останки в родното му село и ги препогребали в двора на фамилната им къща.

По време на Гюмюрджинската автономна република през 1913 г., населението се разпиляло, като една част избягала в България, а друга се укрила в горите. Паднали доста жертви. Една от тях е прабаба ми Комня, която е изгорена от турците край село Лъджакьой, където отишли да търсят лек за болестта й с прадядо ми Бойчо. Ще помня винаги разказа на баба ми Руса за ужасите, които тя преживяла, чакайки да бъдат избити, затворени в църквата. По една случайност били спасени. Въпреки че е плячкосано от башибозуците, селото било запазено.

За пръв път посетих Домуздере през 2001 г. Вълнението, което изпитах, беше неописуемо. Може би това чувство се дължеше на факта, че моята любов към Тракия е породена именно от разказите на баба ми Руса за родното й село, за това колко хубава е тази земя, колко много добитък имал баща й, колко много мед събирали пчелите, какви големи риби плували в реката, каква богата реколта давала земята. Стадата не се затваряли през зимата, защото снегът не се задържал дълго, а в ареала на селото виреел парнарът, вечнозелен храст с бодливи листа и много жълъд, с който са се хранели овцете и козите. Това чувство, предполагам, го има у повечето потомци, които са израснали около бабите и дядовците си.

В селото намерихме запазена само църквата „Св. Богородица", във вида й от времето на построяването. Влизайки в нея, тръпки ме побиха, защото тук бяха кръщавани, венчавани и опявани моите предци. Запалих свещи за тях, за моята баба, която цял живот мечтаеше да се завърне там, но успя да го постигне чрез мен, чрез баща ми и сестрите ми, които заведох по-късно.

Всяка година на 8 септември - храмовия празник на църквата, има служба в нея. Присъстват жители от сегашното Нипса, което е преместено на 3-4 км югоизточно от старото село. Те, в преоблада-

ващата си част, са огагагаузени българи, наши братя по кръв, но по стечение на обстоятелствата са се погърчили.

През 1923 г. домуздеренци били заточени във Ферсалска и Лариска околия на стара Гърция. Дали над 150 жертви. Няколко семейства били целите погубени. През 1924-1925 г. жителите му се преселили в България, основно в Харманли, Свиленград, Кърджали, Ивайловград, селата Мандрица и Островец, Асеновград, Стара Загора, Хасково, Щит, Маджарово, Бориславци, Бисер, Димитровче и Лясковец.

Църквата “Св. Богородица” в с. Домуздере

Калина Черванюк
ст. експерт в Държавен архив - Хасково

ИНТЕРНИРАНИТЕ ПРЕЗ 1923-1925 ГОДИНА ПО БЕЛОМОРСКИТЕ ОСТРОВИ И ТЕСАЛИЯ БЪЛГАРИ ОТ ЗАПАДНА ТРАКИЯ

В началото на 1923 година гръцките власти започват масовото заточение на западнотракийските българи от селата на Дедеагачка околия. Сред тях попада и населението на село Домуздере.

Информация за станалите събития получаваме от Петко Кедиков, чийто личен фонд се съхранява в Държавен архив - Хасково.

В този фонд е запазен списък на интернираните от от гръцките власти домуздеренци по беломорските острови и в различни селища на област Тесалия през 1923 - 1925 година. Събирачът на сведенията се е опитал да запише имената на пострадалите или поне името на главата на семейството и броя на членовете му, като за достоверност е отразил и тогавашното им (към момента на записването) местожителство в България.

СВЕДЕНИЯ ЗА РАЗОРЕНИЕТО НА СЕЛО ДОМУЗ-ДЕРЕ, ЗАПИСАНИ ОТ ПЕТКО Н. КЕДИКОВ

Сведения от бившите жители на с. Домуз-дере, Дедеагашко, а именно:

Тодор Ст. Гочков, 92 г.,
жител на гр. Харманли, бул. „Г. Димитров" № 74;
Стамо Димов Карабоюков, 68 г.,
жител на гр. Харманли, ул. „Ив. Вазов" № 1;
Бойко Ст. Карабоюков, 76 г.,
жител на гр. Харманли, ул. „Лозенград" № 2;
Петко Ст. Гузгунов, 82-годишен,
жител на Харманли, ул. „Бенковска" № 82.

С настоящето си описваме как стана интернирането ни от гръцките военни и административни власти:

На 13 март 1923 г. една гръцка войскова част обгради селото ни Домуз-дере. Командирът й заповяда на населението всеки българин

да си приготви в срок от 2 часа храна и дрехи за пътуване. Същия ден изкараха населението извън селото, в местността Кумето, където вечерта преспахме на открито.

На сутринта на 14 март 1923 г. под конвой подкараха населението за град Дедеагач. Когато стигнахме в града, улиците се напълниха с народ. Гърците са наизлезли да гледат нашата трагедия. Комендантът на град Дедеагач, като видя тази жалка картина, заповядва веднага да ни изкарат вън от града, за да не ни гледат чуждите консули в града. Тогава ни оставиха на открито поле, докато ни натоварят на парахода.

След 5-6 дневно престояване на това място заведоха ни на пристанището в Дедеагач и ни натовариха на параход, който ни откара в град Волос. В този град ни подготвиха за пътуване с железницата. Напълниха ни в товарни вагони и влакът щом потегли от Волос на всяка гара откачваха по един натоварен вагон с българи и оставяха по селата из Волоска и Лариска околия. В първите дни на настаняването ни много старци и деца заболяха от малария и починаха. А какъв глад и мизерия прекарахме? Не подлежи на описание!

С наш риск за живота си изпратихме делегация в Атина, при българския пълномощен министър, да го осведомим за постигналото ни нещастие, за да се погрижи да облекчи нашите страдания. Благодарение на Международния червен кръст бяхме подпомогнати с хранителни продукти и медикаменти.

След 6-месечно прекарване в изгнание селяните ни бяха върнати обратно, но много хора починаха в Тесалия. Повече от 150 души починаха, като 10-15 души изхвърлиха в морето, при пътуването с парахода, починали в последния.

Като се върнахме в Дедеагач, нямахме сили да си отидем до селото, Домуз-дере. Повече от 10 дни чакахме превозни средства, да ни закарат до село. В това време гърците ни дадоха лошо качество брашно. Хляба му щом ядохме, всички получихме стомашно разстройство, вследствие на което и тук умряха хора, даже повече, отколкото в Тесалия.

В селото си не намерихме нищо за преживяване. Всичко беше разграбено от гръцките бежанци.

А ето какво заграбиха гърците на селяните ни:

Овци и кози	*- 16 000 глави*
Говеда, волове, крави и биволи	*- 600*
Коне	*- 50*

Магарета	*- 260*
Свине	*- 280*
Домашни птици	*- 3000*
Тръвни кошери пчели	*- 1200 броя*
Волски коли	*- 105*
Дървени орала	*- 120*
Железни плугове	*- 30*
Ограбени къщи	*- 280*

Освен горното имущество беше реквизирана всичката земеделска продукция и бяха ожънати засетите ниви със земеделски култури.

Държавен архив – Хасково, ф. 1642, оп. 1 а.е.3

СПИСЪК НА ИНТЕРНИРАНИТЕ ПРЕЗ 1923 ГОДИНА ОТ СЕЛО ДОМУЗДЕРЕ, ДЕДЕАГАЧКО

Име, презиме и фамилия на интернираното семейство от с. Домуз дере, Дедеагачко	интер-нирани членове	Сег. местожит. град или село	окръг
1. Ангел Гогов Кашмеров	4	Мандрица	Кърджалийски
2. Александър Г. Чакъров	2	Свиленград	Хасковски
3. Атанас Демирев Дробаликов	3	Кърджали	Кърджалийски
4. Апостол Анг. Бораков	2	Харманли	Хасковски
5. Ангел Грудов Даутов	3	Хасково	Хасковски
6. Ангел Йовчев Карабельов	3	Хасково	Хасковски
7. Ангел Келтодоров	5	Хасково	Хасковски
8. Атанас Георг. Топузлиев	4	Харманли	Хасковски
9. Ангел Димов Калоянов	2	Харманли	Хасковски
10. Ангел Ст. Гочков	2	Харманли	Хасковски
11. Атанас Г. Паскалев	3	Харманли	Хасковски
12. Бойчо Вълков Бойчев	4	Хасково	Хасковски
13. Бойко Демирев Мамирев	4	Димитровче	Хасковски
14. Бойко Ст. Карабоюков	2	Харманли	Хасковски
15. Бойко Стоянов Чавдаров	5	Димитровче	Хасковски
16. Бойко Георг. Томузлиев	4	Харманли	Хасковски
17. Бойко Дим. Карадимитров	5	Поповец	Кърджалийски
18. Вълчо Костов Педев	2	Харманли	Хасковски

19. Васил Недев Манолов	4	Димитровче	Хасковски
20. Вълко Георг. Чобанстоянов	5	Димитровград	Хасковски
21. Вълчо Георг. Безиргянов	5	Харманли	Хасковски
22. Вълко Каравълков	4	Д. Черковище	Хасковски
23. Васю Кабаиванов	4	Бисер	Хасковски
24. Вълчо Кръстев Паламутчиев	5	Поповец	Кърджалийски
25. Гого Илиев Кишмеров	4	Д. Черковище	Хасковски
26. Георги Костадинов Джинев	4	Д. Черковище	Хасковски
27. Георги Димитров Бодуров	2	София	Софийски
28. Георги Йовчев Бодуров	2	Хасково	Хасковски
29. Георги Пеев Куртев	3	Харманли	Хасковски
30. Грозю Хърсов	4	Долни Воден	Пловдивски
31. Георги Николов Келниколов	4	Харманли	Хасковски
32. Георги Ив. Герджиков	4	Харманли	Хасковски
33. Груд Николов	5	Хасково	Хасковски
34. Георги Мъргов	3	Хасково	Хасковски
35. Георги Вълчев Педев	1	Харманли	Хасковски
36. Георги Никол. Милев	5	Харманли	Хасковски
37. Георги Манолов Недялков	5	Крумово	Пловдивски
38. Георги Вълчанов	4	Крумово	Пловдивски
39. Георги Яламов	1	Димитровград	Хасковски
40. Груд Киркеланов	5	Харманли	Хасковски
41. Гого Бойков Караджов	5	Харманли	Хасковски
42. Георги Бараков	5	Кърджали	Кърджалийски
43. Георги Петков Халваджиев	2	Харманли	Хасковски
44. Георги Копаранов	5	Харманли	Хасковски
45. Георги Петков Гузгунов	4	Пловдив	Пловдивски
46. Груд Митрев Бахчеванов	5	Момково	Хасковски
47. Георги Милев Черкезов	4	Бисер	Хасковски
48. Георги Демирев Бараков	4	Харманли	Хасковски
49. Георги Мих. Калоянов	3	Харманли	Хасковски
50. Георги Ив. Гебешев	3	Харманли	Хасковски
51. Георги Куртев	5	Харманли	Хасковски
52. Георги Георг. Панеров	4	Харманли	Хасковски
53. Груда Димитрова Пъндева	5	Харманли	Хасковски
54. Георги Йовчев Минеров	4	Д. Черковище	Хасковски
55. Георги Грудев Карадаутов	5	Харманли	Хасковски
56. Георги Николов Гебешев	5	Харманли	Хасковски
57. Георги Йовчев Бодуров	2	Харманли	Хасковски
58. Георги Бойков Чумезов	3	Пловдив	Пловдивски

59. Грозю Николов Ружев	5	Бисер	Хасковски
60. Георги Вълчев Паламутчиев	4	Свиленград	Хасковски
61. Димитър К. Гарилов	4	Харманли	Хасковски
62. Димитър Георгов	4	Харманли	Хасковски
63. Димитър Курбанджиев	5	Дол. Воден	Пловдивски
64. Димитър Георг. Чобанстоянов	3	Харманли	Хасковски
65. Димо Стоянов Марков	4	Пловдив	Пловдивски
66. Димитър Иванов Колев	4	Харманли	Хасковски
67. Димо Стоянов Папазоглу	5	Харманли	Хасковски
68. Димитър Ст. Колев	3	Харманли	Хасковски
69. Димо Савралов	7	Харманли	Хасковски
70. Димо Георг. Хърсов	1	Н. Загора	Ст. Загорски
71. Димитър Бойков Хърсев	3	Харманли	Хасковски
72. Димитър Сл. Карабелов	4	Харманли	Хасковски
73. Димо Стойчев Карамунджев	4	Харманли	Хасковски
74. Димитър Ив. Къркеланов	6	Харманли	Хасковски
75. Димо Петков Халваджиев	2	Харманли	Хасковски
76. Димитър Келтодоров	3	Харманли	Хасковски
77. Димо Георг. Терзиев	1	Асеновград	Пловдивски
78. Димитър Коконаджиев	3	Пловдив	Пловдивски
79. Димитър Георг. Касафетов	4	Харманли	Хасковски
80. Димитър Ружев	4	Кърджали	Кърджалийски
81. Димитър Мишев	3	Харманли	Хасковски
82. Димитър Бодуров	3	Асеновград	Пловдивски
83. Димитър Тодоров Кьосев	4	Хасково	Хасковски
84. Димитър Никол. Паскалев	3	Асеновград	Пловдивски
85. Димитър Тод. Топалов	2	Бисер	Хасковски
86. Димо Ст. Карабеков	5	Поповец	Кърджалийски
87. Димо Никол. Чобанстоянов	2	София	Софийски
88. Димитър Ат. Пишманов	3	Маджарово	Хасковски
89. Димитър Йовчев Минеров	4	Д. Черковище	Хасковски
90. Димитър Георг. Минеров	4	Харманли	Хасковски
91. Димитър Органжиев	4	Харманли	Хасковски
92. Димитър Димов Пишманов	4	Свиленград	Хасковски
93. Златка Грудева Раева	3	Харманли	Хасковски
94. Злата Дим. Бълканова	3	Харманли	Хасковски
95. Иван Грудов Мълчанов	4	Харманли	Хасковски
96. Иван Бойков Катранджиев	6	Харманли	Хасковски
97. Иван Йовчев Бодуров	3	Хасково	Хасковски
98. Иван Куртев Бодуров	5	Мезек	Хасковски

99. Иван Николов Малкия	6	Харманли	Хасковски
100. Иван Ил. Катърджиев	3	Д. Черковище	Хасковски
101. Иван Вълчев Гарев	8	Хасково	Хасковски
102. Иван Н. Келниколов	5	Хасково	Хасковски
103. Иван Вълчев Педев	3	Харманли	Хасковски
104. Иван Бодуров	5	Харманли	Хасковски
105. Иван Дим. Бодуров	4	Бисер	Хасковски
106. Иван Ст. Луков	5	Хасково	Хасковски
107. Иван Ил. Яламов	3	Харманли	Хасковски
108. Илия Яламов	3	Димитровград	Хасковски
109. Иван Кочков Приколов	1	Харманли	Хасковски
110. Иван Брашников	5	Кърджали	Кърджалийски
111. Илия Георг. Катърджиев	7	Харманли	Хасковски
112. Ирина Ст. Граматикова	3	Бисер	Хасковски
113. Иван Караиванов	3	Кърджали	Кърджалийски
114. Иван Аналиев	7	Хасково	Хасковски
115. Иван Петков Котинчев	4	Хасково	Хасковски
116. Иван Стоилов Кесимов	5	Д. Черковище	Хасковски
117. Иван Димов Пишманков	4	Свиленград	Хасковски
118. Иван Димитров Карабоюков	4	Харманли	Хасковски
119. Илю Гогов Кашмеров	2	Харманли	Хасковски
120. Иван Грудев Къркеланов	3	Кърджали	Кърджалийски
121. Иван Георг. Кашмеров	2	Д. Черковище	Хасковски
122. Иван Д. Органджиев	4	Кърджали	Кърджалийски
123. Йовчо Милев	4	Харманли	Хасковски
124. Йовчо Келев	3	Поповец	Кърджалийски
125. Йовчо Белев	3	Димитровче	Хасковски
126. Йовчо Ив. Герджиков	6	Харманли	Хасковски
127. Йовчо Пеев Пъндов	3	Харманли	Хасковски
128. Йордан Ив. Пламов	1	Бисер	Хасковски
129. Йовчо Маджаров	3	Харманли	Хасковски
130. Кирю Митрев Демерджиев	4	Любимец	Хасковски
131. Киро Ив. Демерджиев	4	Свиленград	Хасковски
132. Костадин Митрев Коджамитрев	4	Харманли	Хасковски
133. Курти Бойков Халваджиев	6	Харманли	Хасковски
134. Кирко Бойков Касаветов	2	Свиленград	Хасковско
135. Калоян Никол. Гарев	4	Бисер	Хасковско
136. Калоян Вълчев Зарев	6	Харманли	Хасковски
137. Коста Ст. Одажиев	4	Хасково	Хасковски
138. Киро Саракостов	4	Хасково	Хасковски

139. Кера Милушева	5	Поповец	Кърджалийски
140. Кирко Петков Папазов	5	Харманли	Хасковски
141. Митрю М. Демерджиев	5	Димитровград	Хасковски
142. Милю Андонов	4	Харманли	Хасковски
143. Милю Кереметчиев	4	Харманли	Хасковски
144. Мара Янева Кендрева	3	Харманли	Хасковски
145. Марко Ст. Белев	3	Харманли	Хасковски
146. Митрю Бойков Катранджиев	6	Харманли	Хасковски
147. Милю Георгиев Кьосев	5	Кърджали	Кърджалийски
148. Манол Бойков	3	Кърджали	Кърджалийски
149. Митрю Димов	7	Хасково	Хасковски
150. Михо Костов Педев	4	Свиленград	Хасковски
151. Митрю Петков Дервентков	6	Харманли	Хасковски
152. Милуш Петков Карапетков	5	Харманли	Хасковски
153. Милю Кезенкезов	4	Бисер	Хасковски
154. Марко Михов Ангелов	5	Харманли	Хасковски
155. Мата Станилова	5	Харманли	Хасковски
156. Мата Георг. Мелешкина	1	Харманли	Хасковски
157. Манол Петров Манолов	7	Харманли	Хасковски
158. Мирчо Безергянов	2	Харманли	Хасковски
159. Митра Ив. Токмакова	3	Асеновград	Пловдивски
160. Мата Костова Одаджиева	1	Харманли	Хасковски
161. Никола Андонов	5	Харманли	Хасковски
162. Никола Вълчев Гарев	7	Д. Черковище	Хасковски
163. Никола Ст. Карабоюков	6	Харманли	Хасковски
164. Недю Ст. Чавдаров	4	Харманли	Хасковски
165. Никола Дим. Бараков	4	Харманли	Хасковски
166. Никола Трингов	4	Харманли	Хасковски
167. Недялко Анг. Халачев	6	Харманли	Хасковски
168. Никола Петков Капитанов	4	Варна	Варненски
169. Никола Стоилов	4	Д. Черковище	Хасковски
170. Никола Келтодоров	4	Харманли	Хасковски
171. Петко Киряков	5	Харманли	Хасковски
172. Петко Георг. Кьосев	5	Любимец	Хасковски
173. Пею Луков	5	Д. Черковище	Хасковски
174. Петко Д. Бодуров	3	Хасково	Хасковски
175. Петко Хърсов	4	Ивайловград	Кърджалийски
176. Петър Куртев	4	Харманли	Хасковски
177. Петко Глухия Бургаркювлията	2	Момково	Хасковски
178. Петър Манолов	2	Харманли	Хасковски

179. Петко Ст. Карапетков	5	Харманли	Хасковски
180. Петко Михов Калоянов	4	Харманли	Хасковски
181. Петко Киркеланов	4	Димитровче	Хасковски
182. Петко Митрев	6	Харманли	Хасковски
183. Петко Ст. Гузганов	6	Харманли	Хасковски
184. Петко К. Папазов	6	Харманли	Хасковски
185. Петко Гогов Хаджиев	4	Харманли	Хасковски
186. Петко Ст. Кирков	4	Харманли	Хасковски
187. Петко Ангелов	4	Харманли	Хасковски
188. Петър Д. Бараков	3	Харманли	Хасковски
189. Петър Д. Бучуков	2	Харманли	Хасковски
190. Петър Ив. Демерджиев	4	Харманли	Хасковски
191. Петко Марков Гайдажиев	5	Д. Черковище	Хасковски
192. Петра Ст. Калпаклиева	3	Харманли	Хасковски
193. Петко Митрев Иванолу	3	Пловдив	Пловдивски
194. Петко Г. Дервенков	1	Мал. Градище	Хасковски
195. Пею Ст. Паскалев	4	Харманли	Хасковски
196. Пейко Радомиров	2	Харманли	Хасковски
197. Радомир Калоферов	4	Хасково	Хасковски
198. Руса Димова Карабоюкова	2	Харманли	Хасковски
199. Раю Тодоров Раевски	2	Хасково	Хасковски
200. Стайко Куртев	5	Маджарово	Хасковски
201. Стоян Г. Мергов	5	Харманли	Хасковски
202. Стоян Ив. Луков	3	Харманли	Хасковски
203. Стоян Карагяуров	4	Харманли	Хасковски
204. Стамо Петров Карабоюков	4	Кърджали	Кърджалийски
205. Стою Костадинов	6	Бисер	Хасковски
206. Стоян Демерджиев	3	Харманли	Хасковски
207. Стоян Кехая	5	Куклен	Пловдивски
208. Стоян Никол. Келниколов	2	Харманли	Хасковски
209. Стамо Димов	2	Харманли	Хасковски
210. Стоян Димов Карабоюков	2	Харманли	Хасковски
211. Стайко Ст. Чавдаров	4	Дол. Воден	Пловдивски
212. Стамат Милушев	4	Хасково	Хасковски
213. Стоян Ник. Гебешев	5	Харманли	Хасковски
214. Стойчо Грудев	3	Белозем	Пловдивски
215. Стоил Георгиев	7	Харманли	Хасковски
216. Стайко Димитров	7	Кърджали	Кърджалийски
217. Стоян Кабаиванов	5	Харманли	Хасковски
218. Стана Ст. Сюлмезова	2	Харманли	Хасковски

219. Стоян Мамиров	4	Харманли	Хасковски
220. Стоян Петров Манолов	3	Харманли	Хасковски
221. Стою Николов Чобангеоргиев	4	Харманли	Хасковски
222. Стоян Карапетков	3	Харманли	Хасковски
223. Стайко Такманов	2	Бисер	Хасковски
224. Стайко Н. Паскальов	5	Асеновград	Пловдивски
225. Стайко Ангелов Аналиев	2	Харманли	Хасковски
226. Стоян Стоев Гузмов	6	Харманли	Хасковски
227. Стоян Стоилов Трингов	5	Харманли	Хасковски
228. Стоян Беделчев	3	Харманли	Хасковски
229. Стайко Келгеоргиев	4	Кърджали	Кърджалийски
230. Стоян Стоилов Кесмилов	6	Кърджали	Кърджалийски
231. Стоян Йовчев Сираков	8	Харманли	Хасковски
232. Стойка Петкова Сусекчиева	3	Д. Черковище	Хасковски
233. Стайко Йовчев Кендров	5	Кърджали	Кърджалийски
234. Стоян Стайков Чавдаров	5	Димитровград	Хасковски
235. Стоил Стоянов Келтодоров	3	Хасково	Хасковски
236. Стоян Ник. Паскалев	3	Асеновград	Пловдивски
237. Стойка Вълкова Домусчиева	3	с. Инзово	Ямболско
238. Стоил Георг. Помаков	4	Д. Черковище	Хасковски
239. Стоян Ив. Карталов	5	Аврен	Кърджалийски
240. Стоян Ст. Пишманков	4	Димитровче	Хасковски
241. Стоян П. Паскалев	4	Харманли	Хасковски
242. Тодор Ст. Гочков	5	Харманли	Хасковски
243. Тодор Ст. Гузгунов	4	Харманли	Хасковски
244. Тодор Стоилов	4	Хасково	Хасковски
245. Тодор Йовчев Келйовчев	2	Харманли	Хасковски
246. Тодор Мирчев Топалов	3	Харманли	Хасковски
247. Тодор Сюлемезов	3	Харманли	Хасковски
248. Тодор Димов Калпаклиев	4	Харманли	Хасковски
249. Христо Петков Хърсов	2	Свиленград	Хасковски
250. Яню Димов Чолаков	1	Харманли	Хасковски
251. Янко Николов Гарев	5	Хасково	Хасковски

ОБЩО - 977 души

ПОЧИНАЛИ В ИЗГНАНИЕ 150 ДУШИ ОТ СЕЛО ДОМУЗДЕРЕ,
КАТО СА ИЗДИРЕНИ ИМЕНАТА НА ПО-МАЛКО
ОТ ПОЛОВИНАТА*:

Ангел Кашмеров	–	45 г.
Атанас Георгиев	–	5 г.
Ана Ангелова	–	38 г.
Бойко Атанасов	–	2 г.
Вълчо Г. Безергянов	–	60 г.
Георги Д. Бодуров	–	45 г.
Гела Стоилова Трингова	–	70 г.
Георги Ив. Гебешев	–	40 г.
Груди Г. Карадаутов	–	10 г.
Гого Ангелов	–	3 г.
Грозю Ружев	–	50 г.
Груд Киркеланов	–	60 г.
Вълко Карастоянов	–	62 г.
Вълчо Димитров	–	5 г.
Димитър Мамирев	–	20 г.
Димо Саврамов	–	60 г.
Димо Ив. Педев	–	10 г.
Димитър Ст. Пишманков	–	45 г.
Димитър Петков	–	7 г.
Дим. Чобанов Георгиев	–	60 г.
Димитър Корбаджиев	–	62 г.
Димитър Бойков	–	40 г.
Димитър Йовчев	–	45 г.
Еленка Димитрова	–	30 г.
Елка Николова	–	45 г.
Злата Стоянова	–	20 г.
Ирина Ив. Папазова	–	60 г.
Иван Петков	–	8 г.
Иван Стоянов	–	2 г.
Кирко Пет. Папазов	–	60 г.
Калина Калоферова	–	60 г.
Киро Демерджиев	–	55 г.
Киро Стамов	–	5 г.
Кирко Пенков	–	20 г.
Каля Гогова	–	60 г.
Мата Д. Карабойкова	–	12 г.

Мара М. Безергянова	–	18 г.
Мата Ат. Топузлиева	–	8 г.
Мара Милчева	–	60 г.
Никола Стоянов	–	10 г.
Петкана Г. Бодурова	–	40 г.
Петко Ст. Карапетков	–	70 г.
Петко К. Папазов	–	58 г.
Руса Милчева	–	70 г.
Рада Бойкова	–	70 г.
Рада Стойчева	–	42 г.
Руса Стайкова	–	70 г.
Руса Стоилова	–	22 г.
Руса Калоянова	–	52 г.
Стоян Демерджиев	–	60 г.
Стамат Вълчев	–	30 г.
Стана Стоянова	–	38 г.
Стойко Грудев	–	12 г.
Стоян Келстоилов	–	55 г.
Стоян Чавдаров	–	50 г.
Стана Бойкова	–	40 г.
Стоил Трингов	–	72 г.
Стою Николов	–	5 г.
Стана Димитрова	–	55 г.
Стана Милева	–	5 г.
Тодор Кьосев	–	5 г.
Тодор Д. Калпаклиев	–	70 г.
Тодора Бойкова	–	50 г.
Търна Илиева	–	35 г.
Тодора Иванова	–	20 г.
Тодора Николова	–	55 г.
Тодор Димитров	–	35 г.
Тонка Иванова	–	75 г.
Яна Ангелова	–	40 г.
Янко Николов	–	45 г.

Държавен архив – Хасково, ф. 1642, оп. 1 а.е.3

***** В книгата си „Обезбългаряването на Западна Тракия 1919–1924" (ТНИ, библ.„Тракия" № 12, София, 1940 г.), Анастас Сп. Разбойников е поместил „Списъкъ на измрѣлитѣ въ Фарсалска и Лариска околии интернирани българи отъ с. Домузъ-дере, околия Дедеагачка", съдържащ имената на 147 души, на възраст между 1 и 75 години. ***(Вж. Приложение 1)***

ЗА ИЗСЕЛНИЧЕСКАТА ПОЛИТИКА НА ГРЪЦКОТО ПРАВИТЕЛСТВО СПРЯМО БЪЛГАРИТЕ ПРЕЗ 1923 ГОДИНА

Интерниране на тракийските българи

През февруари и март 1923 година гръцкото правителство с голяма бруталност и със свирепо издевателство се прояви над тракийските българи. То извърши внезапно и без всякакво предизвестие интернирането на българските села с всичките членове на семействата, включително децата и старците. Това интерниране ставаше без каквото и да е била подготовка. Без снабдяване с пари от хората. А само за срок от един-два часа е трябвало да съберат дрехи и багаж на гърба си и пеш да тръгнат под конвой за град Дедеагач, където чакали корабите да бъдат натоварени и закарани в изгнание из беломорските острови. А другите в Тесалия, Гърция.

Много тежки са били страданията на тракийците по пътуването им по море, те са се люшкали от пристанище до пристанище по цели десет-петнадесет дни, докато пристигнат на определените им места. Това твърде много изтощило здравето на хората, за вода и хляб в кораба. Починалите в кораба изхвърляли в морето.

При настаняването им в замърсени помещения те заболели. Освен това заразили се от паразити - въшки, бълхи, дървеници, а мишки и плъхове се движели между тях. Оставени сам сами на произвола на съдбата, отказвана им била всякаква медицинска помощ и лекарства. Докато някои семейства имали малко пари, купували си хляб. Но след като ги привършили, настанала трагедията. От глад започнали да умират първо пеленачетата, а после и старците. Затова в първите дни е отбелязана голяма смъртност между децата. Докато Международният червен кръст се заеме с изхранването им.

Протести на българското правителство

Агенция „Ройтерс" от Лондон съобщава, че българското правителство протестира: „Гръцкото правителство продължава да принуждава тракийските българи да изоставят своите имоти и къщи и да търсят спасение в България, понеже ги интернира из островите на Бяло море" *(спр. в. „Юг" бр. 966/1923 г., Пловдив)*.

Възмущение в българското Народно събрание

Българското Обикновено народно събрание изразява възмущението си спрямо Гърция, задето интернира тракийските българи из беломорските острови *(спр.„Стенограф.дневник НС", бр. 63/1923 г.)*.

Българската общественост протестира

Много обществени и политически организации изпращаха протестни телеграми и резолюции до тогавашното Общество на народите в Женева, настоявайки час по-скоро гръцкото правителство да върне по домовете си интернираните тракийци.

Чуждият печат за интернираните тракийци

Английско седмично списание от 16.02.1923 г. писа, че отношенията между България и Гърция са враждебни, затова защото Гърция, след като незаконно мобилизира в гръцката армия младежите-българи, започна да заточава българското население от Тракия в остров Крит и до други острови. *(спр. в. „Борба", бр. 297 от 26.02.1923 г., Пловдив).*

Заличени следи в Тракия

Селото Домуздере цялото разрушено, къщите съборени. Останала само църковната сграда да напомня, че тук е имало някога българско селище.

Интернираните тракийци разказват

Милю Петков Кушинчев, на 70 години, от село Домуздере, Дедеагачко, жител на гр. Хасково, ул. „Заря" № 3:

През месец март 1923 година гърците интернират цялото семейство от трима души в гр. Фарсала, Тесалия. Прекарали голяма мизерия и лишения от всичко необходимо за човешкия живот. Помощ никаква гърците не им оказали. Много хора от селото починали от глад и болести.

Държавен архив – Хасково, ф. 1483, оп. 1 а.е.4

Дедеагач, 1913 година. Бежанци от с. Ейля Гюню се събират на пристанището.
ДА – Пловдив. Колекция „Исторически събития и портрети”

Бежанци от Тракия на границата между България и Турция, 1913 г.
ДА – Пловдив. Колекция „Исторически събития и портрети"

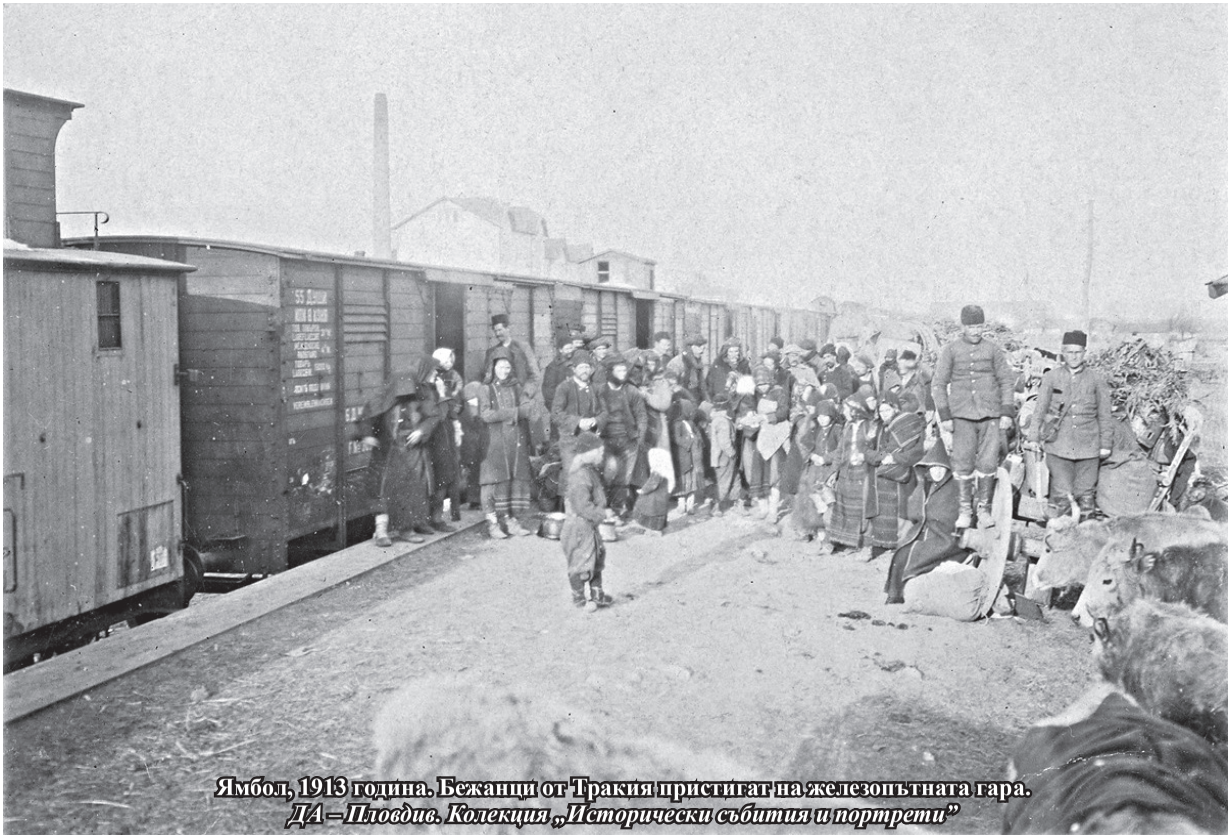

Ямбол, 1913 година. Бежанци от Тракия пристигат на железопътната гара.
ДА – Пловдив. Колекция „Исторически събития и портрети”

Кърджали, 1921 година. Бежанци от Западна Тракия, пребиваващи на открито в покрайнините на града, чакат да бъдат настанени в жилища. ***ДА – Кърджали, ф.271К, оп.1, а.е.336***

Приложение 1

„Списъкъ на измрѣлитѣ въ Фарсалска и Лариска околии интернирани българи отъ с. Домузъ-дере, околия Дедеагачка" публикуван от Анастас Сп. Разбойников в „Обезбългаряването на Западна Тракия 1919–1924" *(ТНИ, библиотека „Тракия" № 12, София, 1940 г.)*

Списъкъ

на измрѣлитѣ въ Фарсалска и Лариска околии интернирани българи отъ с. Домузъ-дере, околия Дедеагачка.

№ по редъ	ИМЕ И ПРЕЗИМЕ	Възрастъ	№ по редъ	ИМЕ И ПРЕЗИМЕ	Възрастъ
1	Руса Милева	1	35	Ера Иванова	36
2	Милю Пѣевъ	1	36	Тодора Иванова	17
3	Атанасъ Георгиевъ	3	37	Димо Ивановъ	14
4	Киро Демерджиевъ	55	38	Стаматъ Вълчевъ	27
5	Милю Кирмекчиевъ	60	39	Рада Тойчова	40
6	Мара Милева	60	40	Петкана Тойчева	5
7	Стоянъ Милевъ	16	41	Тодора Кирева	6
8	Вълчо Грозевъ	1	42	Търна Стоянова	36
9	Стояна Кирева	3	43	Иванъ Стояновъ	6
10	Руса Милева	70	44	Стоянъ Демерджиевъ	58
11	Кирека Стойкова	1	45	Киро Стамовъ	3
12	Стойко Димитровъ	1	46	Елка Николова	15
13	Рада Стоянова	6	47	Стамо Николовъ	3
14	Злата Стоянова	3	48	Злата Стоянова	22
15	Ангелъ Кашмеревъ	40	49	Калина Калафирова	60
16	Яна Ангелова	40	50	Тодора Иванова	2
17	Гого Ангеловъ	2	51	Янко Николовъ	44
18	Калина Янева	7	52	Калоянъ Янковъ	2
19	Митрю Б. Катарджиевъ	45	53	Тодора Николова	60
20	Иванъ Митревъ	5	54	Дим. Чоб. Георгиевъ	65
21	Петко Митревъ	1	55	Дим. Корбанджиевъ	60
22	Стана Митрева	1	56	Стана Димитрова	55
23	Рада Байкова	70	57	Стана Вълчова	3
24	Тодора Байкова	50	58	Ирина Тодорова	60
25	Петко Б. Димитрдвъ	38	59	Димитъръ Пишменковъ	45
26	Димитъръ Петковъ	5	60	Ирина Димитрова	5
27	Стоянъ Петковъ	2	61	Петко Дим. Ивановъ	40
28	Рада Иванова	5	62	Иванъ Петковъ	5
29	Стоянка Иванова	2	63	Грудъ Кѣркѣлановъ	65
30	Петко Курт. Ивановъ	20	64	Мария Петкова	30
31	Бойко Атанасовъ	3	65	Димо Петковъ	2
32	Стана Милева	2	66	Петко Марковъ	2
33	Кера Петрова	35	67	Димо Калояновъ	60
34	Иванъ Педевъ	60	68	Димитъръ Ангеловъ	1

№ по ред	ИМЕ И ПРЕЗИМЕ	Възраст	№ по ред	ИМЕ И ПРЕЗИМЕ	Възраст
69	Иванъ Костовъ	60	109	Стоилъ Тринговъ	75
70	Иванъ Стояновъ	3	110	Гела Стоилова	70
71	Тодора Илиева	45	111	Стоянъ Кел. Стоиловъ	50
72	Петра Илиева	13	112	Иванъ Стайковъ	3
73	Вълко Карастояновъ	65	113	Руса Георгиева	8
74	Вълко Георгиевъ	1	114	Тодора Георгиева	1
75	Петко Карапетковъ	60	115	Руса Стайкова	15
76	Стоянъ Милошевъ	4	116	Стою Димитровъ	15
77	Петко Илиевъ	10	117	Мата Димитрова	16
78	Руса Йовчева	35	118	Тбдора Димитрова	3
79	Стоянъ Йовчевъ	13	119	Елка Николова	40
80	Стефанъ Стайковъ	1	120	Евдокия Тодорова	2
81	Петъръ Маноловъ	65	121	Мирчо Тодоровъ	1
82	Руса Стайкова	75	122	Мара Мирчева	18
83	Руса Калоянова	50	123	Стана Стайкова	6
84	Петко Стояновъ	2	124	Димо Ивановъ	12
85	Петко Папазовъ	55	125	Елена Димитрова	30
86	Кирко Петковъ	18	126	Марина Димитрова	5
87	Тойчо Гузгуновъ	70	127	Мара Димитрова	1
88	Петко Кирковъ	65	128	Тодоръ Димитровъ	2
89	Петра Стоянова	3	129	Тодора Стоянова	6
90	Стано Николовъ	6	130	Грудъ Георгиевъ	5
91	Стана Николова	3	131	Ирина Георгиева	2
92	Мара Георгиева	35	132	Никола Стояновъ	10
93	Михо Георгиевъ	3	133	Кирко Петковъ	48
94	Вълчо Димитровъ	4	134	Тодоръ Калпаклиевъ	60
95	Каля Гогова	60	135	Тодора Тодорова	55
96	Димитъръ Бойковъ	38	136	Вида Василева	55
97	Тодоръ Димитровъ	30	137	Мария Василева	22
98	Митю Грудовъ	15	138	Стоянъ Чавдаровъ	56
99	Стайко Грудовъ	10	139	Петъръ Стояновъ	15
100	Тодора Грудова	6	140	Търна Илиева	30
101	Георги Грудовъ	2	141	Добра Георгова	2
102	Стана Димитрова	3	142	Грозю Ружевъ	48
103	Стана Иванова	50	143	Петкана Стоянова	45
104	Вида Иванова	15	144	Руса Стоилова	20
105	Тойка Иванова	70	145	Стана Бойкова	40
106	Георги Ивановъ	32	146	Димитъръ Йовчевъ	44
107	Рада Стоянова	60	147	Стана Стоянова	35
108	Мария Стоянова	4			

Стоянъ Касабовъ отъ с. Демузъ-дере
Окуцѣлъ е отъ побоя.

Домуздеренци — бѣжанци фотографирани на гара Свиленградъ
презъ юлий 1924 год.

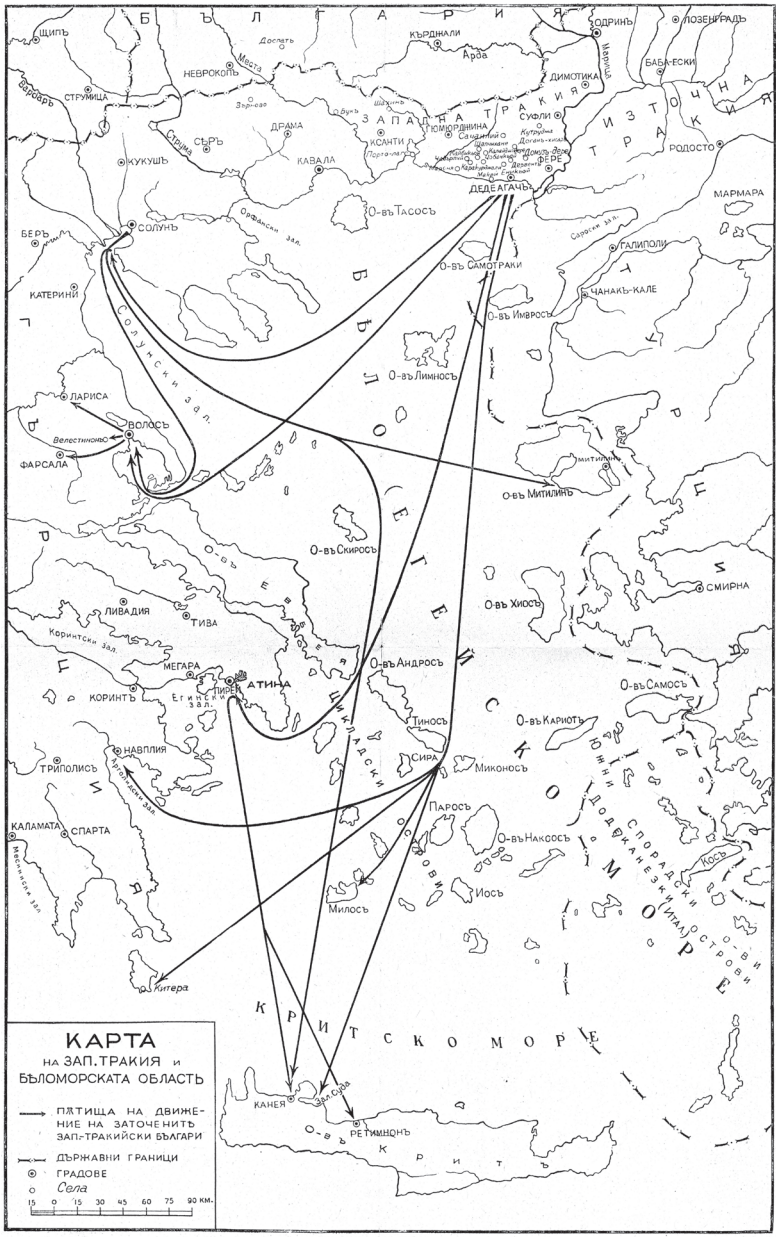
Б Ъ Л Г А Р И Я
ОДРИНЪ
ЛОЗЕНГРАДЪ
ЩИПЪ
КЪРДЖАЛИ
Арда
Марица
БАБА-ЕСКИ
ДИМОТИКА
НЕВРОКОПЪ
Места
Доспатъ
ВЕРОЯРЪ
СТРУМИЦА
Струма
Зърнево
Бърз
Шахинъ
З А П А Д Н А Т Р А К И Я
ИЗТОЧНА ТРАКИЯ
СУФЛИ
ДРАМА
СЪРЪ
ЮМЮРДЖИНА
Сандански
Кутлуджа
Доганъ-кьой
КСАНТИ
Портолагосъ
РОДОСТО
КУКУШЪ
КАВАЛА
ДЕДЕАГАЧЪ
МАРМАРА
О-въ ТАСОСЪ
БЕРЪ
СОЛУНЪ
Орфански зал.
Сарски зал.
ГАЛИПОЛИ
О-въ САМОТРАКИ
КАТЕРИНИ
ЧАНАКЪ-КАЛЕ
О-въ ИМВРОСЪ
Солунски зал.
О-въ ЛИМНОСЪ
ЛАРИСА
ВОЛОСЪ
Велестиново
ФАРСАЛА
МИТИЛИНИ
О-въ МИТИЛИНЪ
О-въ СКИРОСЪ
СМИРНА
О-въ ХИОСЪ
ЛИВАДИЯ
ТИВА
Коринтски зал.
МЕГАРА
О-въ АНДРОСЪ
О-въ САМОСЪ
ПИРЕЙ
АТИНА
КОРИНТЪ
Егински зал.
Тиносъ
О-въ КАРИОТЪ
НАВПЛИЯ
ТРИПОЛИСЪ
Сира
Миконосъ
Арголидски зал.
Паросъ
КАЛАМАТА
СПАРТА
О-въ НАКСОСЪ
Кос
Месенски зал.
Милосъ
Иосъ
Китера
КАНЕЯ
Залив Суда
РЕТИМНОНЪ
О-въ Крит
КАРТА
на ЗАП. ТРАКИЯ и БЪЛОМОРСКАТА ОБЛАСТЬ
ПЪТИЩА НА ДВИЖЕНИЕ НА ЗАТОЧЕНИТЪ ЗАП-ТРАКИЙСКИ БЪЛГАРИ
ДЪРЖАВНИ ГРАНИЦИ
ГРАДОВЕ
Села
15 0 15 30 45 60 75 90 км.

Д-р Красимира Узунова

ОПИТИ ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА ЗАПАДНА ТРАКИЯ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XX В.

Западна или Беломорска Тракия се простира между Места, Марица и първите склонове на Родопите върху 8578 кв. км. площ. Плодородна, гъсто заселена област, през вековете тя преживява много бурни събития, но особено драматична е съвременната ѝ история. През 1878 г. Санстефанският договор включва част от Беломорието в новоосвободена България. Със своите решения Берлинският конгрес връща тези територии на Османската империя и принуждава местното българско население да поведе упорита многогодишна борба за включване на областта в българските предели.

Карта на Санстефанска България

Карта на България (1878-1885), определена от Берлинския договор

Стремежът на балканските държави да присъединят Източна и Западна Тракия към своите територии създава дългогодишно напрежение в региона, придружено с формиране на различни съюзи и държавни образувания, с кръвопролития, репресии на местното различно по състав население и прогонването на българите извън областта. Предложената статия има за цел да проследи хронологично събитията, случващи се в Западна Тракия, да изясни характера на различните временни управления, предизвикали като краен резултат разорението и прогонването на българите от областта.

На 9 ноември 1912 г., след победоносното настъпление на българската армия в пределите на Османската империя, Западна и Източна Тракия са освободени и стават български територии, а генерал-майор Г. Вазов е назначен за „военен губернатор на Лозенград“.[1] С това се поставя началото на осемместечното съществуване на Тракийското военно губернаторство със седалище в Одрин. Придобитата от България територия в Тракия влиза в Лозенградското военно губернаторство. Българското правителство запазва старото административно деление на Тракия. Централизация се извършва само по отношение на окръзите. От 15 март 1913 г. губернаторството е разделено на три окръга - Лозенградски, Родопски и Дедеагачки, впоследствие Гюмюрджински. Казите запазват старите си граници, като са преустроени в 32 околии.

Пристигането на българските войски в Гюмюрджина, ноември 1912 г.

Още с встъпването си в длъжността на военен губернатор на 10 ноември 1912 г. Вазов се обръща с позив към населението на освободена Тракия. В него се подчертава желанието на българското правителство мирните жители „без разлика на вяра, народност и състояние, да се ползват с всички права и облаги", с които се ползуват и останалите „верни поданици в Царство България." Военният губернатор не само обещава равноправие, но и напомня на гражданите задължението — да се подчиняват безпрекословно на законите и да изпълняват разпорежданията на поставените власти.[2]

Изграждането на административния апарат по окръзи и околии започва още през първата половина на ноември 1912 г. За окръжни управители са назначени хасковският дипломат д-р Кожухаров — в Лозенград, Ив. Москов — в Гюмюрджина и Бръшлянов — в Родосто.[3] От България са командировани служители за околийски началници, полицейски пристави и стражари. На 18 декември 1912 г. XV ОНС гласува бюджета на новоосвободените земи за 3 и половина месеца в размер на 7 056 438 лева, предназначени за териториите в Тракия и Македония.[4] Основната задача на губернатора и административните чиновници е да управляват региона, като положат всичките си сили за успешното изхранване на населението, неговото здравеопазване и решаване на най-неотложните въпроси. От България са командирова-

ни няколко хиляди служители, които живеят при трудни следвоенни условия, далече от домовете и близките си. На 26 март 1913 г. българските войски, обсадили „непревземаемата" Одринската крепост я превземат. България и нейните балкански съюзници не успяват да се споразумеят и се стига до Междусъюзническата война.

На 28 юли 1913 г. тежката военна обстановка на четирите фронта принуждава България да поиска примирие. Българските войски се оттеглят от Западна Тракия, което дава възможност няколко дена по-късно, на 31 август, представители на местните турци и помаци, подкрепяни от Турция и Гърция, да обявят създаването на Независимо западнотракийско управление, наречено по-късно Гюмюрджинска република. За централен град е определен Гюмюрджина (днес Комотини).

Съставено е правителство с председател Салих ефенди, ходжа. Той е известен още и с името Хафъз Салих. (прозвището хафъз се дава на човек, който знае целия Коран наизуст), представител на помашкия етнос. Веднага след провъзгласяването му Временното управление на Западна Тракия определя границите на обявената република и държавните символи - знаме и национален химн. Самопровъзгласилата се република избира на знамето й да стоят символи на турското население - звезди и полумесец, върху триъгълни и правоъгълни полета, оцветени в зелено - символ на дълголетие, черно - тъгата по време

на войните и бяло - успеха на въстанието и свободата. Временното управление сформира войска и подготвя държавен бюджет. Евреинът Самюел Карасо получава задачата да основе паспортно бюро и да издава вестник „Мюстакли“ (Независимост) на два езика - турски и френски. Законите и регулациите на Османската империя са приети без никакви промени и делата се гледат от Съда на Западна Тракия.

Карта на територията на Гюмюрджинската република, 1913 г.

Държавните граници на Гюмюрджинската република определят територия, по-голямата част от която обхваща селища с преобладаващо българско население. Информация за Гюмюрджинската република дава съвременникът на събитията проф. Л. Милетич в книгата си „Разорението на тракийските българи”: „Слѣдъ 16 августъ въ Гюмурджина поема властьта новото автономско управление, подъ название: „врѣменно тракийско правителство” (турски: „Гарби тракие хукюмати”), което слѣдъ малко взема друго официално име: „независимо западно-тракийско правителство” („Гарби траки мустекилъ хукюмати”). Въ Дедеагачъ автономията се провъзгласила по-късно, на

18 септември, когато гърцитѣ напуснаха Дедеагачъ и го прѣдадоха на турцитѣ. Въ Софлу автономията е въведена на 16 августъ, когато се провъзгласи тя и въ Гюмурджина… Тогава се установило автономно управление и въ Ортакьой. Врѣменното автономно правителство се образувало въ Гюмурджина подъ прѣдсѣдателството на Хафъзъ Сали, помакъ отъ село Пандеджикъ (Ахърчелебийска околия) и единъ отъ главатаритѣ на движението за „автономия", които бѣха ходили въ Одринъ да уговорватъ съ турското правителство тая работа. Хафъзъ Сали е самоукъ, духовно лице, трудолюбивъ и способенъ човѣкъ…"

Правителството, наречено „съвет", в който има по един представител на гърците и евреите, се оглавява от помохамеданчения българин Хафъз Салих, но административното управление фактически е в ръцете на Реуф ефенди, за когото Л. Милетич пише: „За финансовъ началникъ билъ назначенъ споменатиятъ Реуфъ-ефенди (родомъ отъ Димотика), който слѣдъ втората българска реокупация изпълняваше длъжностьта помощникъ на Гюмурджинския кметъ г. Анастасовъ. Той отъ 30 години живѣе въ Гюмурджина като адвокатъ; по общо мнѣние нѣмало отъ него по-грозенъ фанатикъ и по-невъзпитанъ турчинъ…" Той поема и съставения извънреден съд, действуващ по съкратена процедура. По-нататък Л. Милетич отбелязва:"За жандармерийски началникъ билъ назначенъ Хакѣ-бей, лошъ турчинъ, който въ миналото твърдѣ е притѣснявалъ българитѣ и гърцитѣ, защото самъималъ чифликъ въ селото Каксалъ (смѣсено турско-гръцко село). И той, както и Реуфъ, не е обичанъ отъ населението…"[5] Според цитираното описание на Милетич, съставеното правителство едва ли ще симпатизира на местното българско население.

Първостепенна грижа на новото управление в Гюмюрджина е организирането на въоръжена милиция под командването на Сюлейман бей, генералщабен офицер и близък сътрудник на младотурския водач Енвер бей. Всички мюсюлмани, годни да носят оръжие, са призовани да служат в нея като войници. При отказ им се налага военен данък в размер до 50 лири, а понякога и смъртно наказание. За кратко време само в Гюмюрджина са събрани между 4000-5000 души, въоръжени с пушки от различен калибър, предоставени от гърците по жп линията през Овчилар и пристанището Порто Лагос. От Одрин са осигурени около 200 души военни инструктори, оръжие и боеприпаси. Начело на управлението по градовете са назначени комендanти, представители предимно на местните жители - първенци дерибеи. Комендант в Гюмюрджина е Джафер ефенди, бивш ходжа на медресето (духовно училище) в Кавала; в Ксанти (Скеча) — Халит ефенди, бивш начал-

ник на вакъфите в Гюмюрджинско, фанатик и краен българомразец и т. н. [6]

Гюмюрджинската република просъществува около два месеца но успява с оръжието, доставено от Одрин и Гърция, и с военни инструктори да събере 29 170 души армия предимно от пехотинци под командването на Сюлейман Аскер, да организира башибозук, командван от Сюлейман бей, които подлагат българското населението на грабежи и масови кланета. Разорени са множество български селища в Източните Родопи и Беломорска Тракия, сред които Сачанли, Манастир, Черничево, Гьокчебунар, Покрован, Хухла, Гугутка, Попско, Драбишна, Горно Луково, Долно Луково, Башклисе и други.

Тържествено посрещане на Македоно-одринското опълчение в Гюмюрджина – пред-ражданите и първия български кмет на града – [illegible] (Нашата), май 1913 г.

Тържествено посрещане на Македоно-одринското опълчение в Гюмюрджина, 1913 г.

От 6 до 12 октомври 1913 г. „Независимото западнотракийско управление" на Хафъз Салих и Реуф ефенди, самопровъзгласило се в Гюмюрджина на 16 август, е ликвидирано. Осма Тунджанска и Втора Тракийска дивизия под общото командване на ген. Тошев реокупират областта.[7] Като запазва Беломорието в своите граници, българското

правителство пристъпва към неговото организиране. Със заповед № 934 на министъра на вътрешните работи и народното здраве временно Западна Тракия става Гюмюрджински окръг, с десет околии: Гюмюрджинска, Скеченска (Ксантийска), Енидженска, Дедеагачка, Егридеренска (Ардинска), Даръдеренска (Златоградска), Пашмаклийска (Смолянска), Кошукавашка (Крумовградска), Софлийска и Ортакьойска (Ивайловградска).[8] Окончателното административно деление се предвижда да бъде направено по-късно със специален закон. В „Народни права“ в бр. 164 от 26 септември 1913 г. отбелязва, че положението в Западна Тракия при установяване на българските власти не събужда оптимизъм с хилядите пресни гробове на избити българи и десетки разрушени и опожарени села. По-голямата част от прокудените бежанци продължават да се скитат без подслон и препитание из старите предели на България. Българският етнически елемент, морално покрусен, обезсърчен политически и икономически разсипан, не може да бъде използван в началото за стабилна опора на установената нова власт. Положението е неспокойно, защото мюсюлманите считат Западна Тракия за временно присъединена към България територия, която всеки момент отново ще бъде под тяхно управление. За да се успокои областта, на 20 октомври 1913 г. в Гюмюрджинското окръжно управление се провежда среща между представители на българското управление и ръководителя на автономисткото движение Сюлейман Обедин бей, председателя на бившето временно правителство Хафъз Салих и още 18 души турски първенци. Те заявяват съгласие да работят „за взаимно споразумение и затвърдяване приятелството между двете държави”, като поставят условия: официални езици да са турският и българският, утвърждаване на турските съдилища, назначаването на турчин за окръжен управител, турци за околийски началници и все такива уж „принципи положения”.[9] В създадената обстановка представителите на турските първенци проявяват нетърпимост в своите претенции, демонстрират високо самочувствие и се опитват „да диктуват за хода на положението”. Те не признават никакво представителство на българската власт, освен военните и назначения за градоначалник Мурад бей, когото възприемат като „пратеник на турското правителство с права губернаторски — неограничени”.[10]

Избухването на Първата световна война засилва още повече междуетническите спорове и претенции за държавна принадлежност и управление на областта сред гръцкото население. На 24 август/6 септември 1915 г. в София е подписана българо-турската конвенция, известна още като Софийската конвенция между България и

Османската империя, която коригира Цариградския договор за по-нататъшно уреждане териториалните въпроси между двете страни. Българо-турските преговори се провеждат под контрола на Германия и конвенцията е подписана в същия ден, в който са подписани и българо-германският договор, тайната българо-германска спогодба и военната конвенция, с които България влиза в Първата световна война на страната на Централните сили.

Софийската конвенция осигурява на България територия от 2588 квадратни километра по десния бряг на река Марица, включително гарата на Одрин - Караагач, и град Димотика (днес Дидимотихо, Гърция), както и една ивица по левия бряг на реката в дълбочина от 2 километра. Така страната ни получава пълен контрол върху линията Свиленград - Дедеагач, част от която дотогава минава през османска територия, а Марица се превръща в изцяло българска река. С тази стъпка още преди да започне реално военни действия България постига най-голямото си териториално разширение в новата си история. Тя получава 114 425 квадратни километра с над 160 населени места, между които градовете Караагач (жп гарата на Одрин), Димотика и Кулели Бургас, жп линията до Дедеагач (днешния Александруполис) и двата бряга на р. Марица до вливането й в Бяло море стават български. Българската администрация образува Одрински окръг (с център одринското предградие — гара Караагач).

Поправката на границата според Българо-турската конвенция, 1915 г.

След кръвопролитни боеве и тежки човешки загуби на 29 септември 1918 г. България сключва със страните от Антантата примирие и прекратява

участието си в Първата световна война. Тринадесет дена по-късно, на 11 ноември, войната приключва. Една година по-късно - на 27 ноември 1919 г., в кметството на Парижкото предградие Ньой сюр Сен, българската делегация подписва мирния договор с държавите от Антантата.

Българската делегация, подписала Ньойския мирен договор, 1919 г.

Ньойският мирен договор определя за България тежки условия. С член 27 точка 2 той променя държавните граници на България и отнема от територията ѝ 11 000 кв. км., или 1/10 част. Земите между реките Места и Марица, известни като Западна Тракия, също попадат под санкциите на ньойските решения и са дадени за управление от Съглашението. България губи излаза си на Бяло море и българската част от Беломорска Тракия, гъсто населена с българи. По-голямата част от отстъпената на страната ни територия по южните ни граници е загубена в полза на Гърция, но малка част от южните склонове на Сакар със селата Армутлар, Виран теке, Димитрикьой, Евджилер, Каик кьой, Кара Хадър, Киречлик, Турско Лефке, Михалич, Мустраклии, Паша кьой, Татар кьой, Фикел, Хаскьой и Юскюдар е запазена като единствената териториална придобивка на България от Първата световна война.

Загубата на Беломорска Тракия, чиято площ е 8622 кв. км. плодородна земя и представлява 7,6 % от българската територия до 1915 г., пряко засяга около 250 000 души население, преобладаващата част от което са българи. Събитията се посрещат от населението в Тракия с огромна тревога. Поставени пред опасността от гръцка асимилация, българите в Западна Тракия още в началото на 1919 г. започват да се подготвят за въоръжена защита под ръководството на Вътрешната тракийска революционна организация - (ВТРО). Войводите Георги Поппетков Калоянов от с. Доганхисар (Дедеагачко), Димитър Маджаров и Петър Чапкънов събират чети, за да защитават българското население.

Карта на България с териториалните промени
според Ньойския договор, 1919 г.

Развитието на събитията заставя представители на българската общност в областта да се съберат на съвещание в Дедеагач. Избран е комитет в състав: К. Митев, Ст. Маджаров, Ст. Попов и Я. Табаков, който да проучи настроенията сред турските първенци в Западна Тракия за общи действия срещу гръцката окупация. Турското население, представено от Фуад бей, Кара Бекир, Джамал бей и др., приема предложението.[11] Предаването на „Междусъюзническа Тракия“ на Гърция, оповестено на конференцията в Сан Ремо през април 1920 г., ускорява сътрудничеството между българския и турския етнос.

В началото на май 1920 г. в Караагач се провежда общо съвещание на лидерите на българската и турската общност. Присъстващите от българска страна А. Попалексов, д-р Ненчев, кап. Бояджиев, П. Мутафов и Фуад бей, Джемал бей, Али Галиб бей, Неджметин бей и др. обединяват своите позиции. Подписан е двустранен протокол за съвместни действия срещу гръцката окупация на областта, съдържащ пет точки: 1. Автономия на цяла Тракия. 2. Официални езици да бъ-

Висшият административен съвет на Западна Тракия начело с ген. Шарпи, Гюмюрджина, април 1920 г.

дат турският и българският. 3. Режимът на автономната област да се определи окончателно от местното българско и турско население чрез референдум, проведен от временно правителство, съставено от турци и българи. 4. С общи усилия да се окаже въоръжена съпротива на гръцката окупационна армия и 5. Към края на май 1920 г. да се свика съвместен конгрес с цел да се избере временно правителство и да се вземат конкретни мерки по организирането на въоръжената борба. [12]

На 15 май 1920 г. местните българи и турци връчват обща петиция на ген. Шарпи за запазване на автономното управление. В нея като доказателство се посочва преобладаващото мнозинство на българското и турското население сред жителите на областта. Претенциите на Гърция да владее Тракия се определят като „лишени от всякакви основания". Предлага се Тракия да стане обособена автономна провинция под протектората на Франция или на друга велика сила от Съглашението. В противен случай се отправя заканата, че ако бъде предадена на Гърция, областта ще бъде изцяло опустошена „и ще се превърне в арена на кървави борби, които не ще бъдат ни най-малко в интерес на общия мир".[13] Но кой се вслушва в гласа на победения! Великите сили следват своите политически интереси и остават глухи за исканията на местното население. Промените на границите се съобразяват със стратегическите интереси на големите държави, а не със справедливото отношение към потърпевшите народи.

На 25 май 1920 г., в отговор на европейското бездушие, представители на българското и турското население от Западна Тракия се събират на конгрес край с. Химитли, Гюмюрджинска околия. На него делегатите съставят „Временно правителство на националната защита". За министър-председател и министър на финансите е избран Ахмед Тефик бей. Управлението се поема от 10 министерства, като за министър на вътрешните работи е определен Хасан Таксин бей, за министър на войната – Али Фуад бей, за министър на външните работи – Махмуд Недим, за министър на правосъдието – Абдул Халим, за министър на просветата – Джемал бей, за шейх-юл-ислям – Хюсейн Хюсни. В правителството има и трима български министри - на пощите, телеграфа и земеделието д-р Страшимир Дочков, на търговията и индустрията – Вангел Георгиев, на пътищата и железниците – Коста Георгиев.[14] Създаденото правителство е уникален момент на взаимодействие в историята на двата народа в името на общото противодействие на гръцката окупация. Но това е нормална реакция на двете победени във войната държави, чието население е изправено пред опасността да загуби напълно териториите си в Западна Тракия.

В състава на формираното българо-турско правителство влизат образовани и интелигентни политически дейци. Някои от тях са участвали във Върховния административен съвет на Западна Тракия (ВАСТ) при управлението на ген. Шарпи. Министър-председателят, 38-годишният Ахмед Тефик бей, произхожда от богато турско семейство, с голямо влияние в Ксанти. Завършва медицина в Бордо, Франция. По време на Първата световна война е военен лекар, а след това се занимава с журналистика и политика. При управлението на ген. Шарпи той е кмет на Гюмюрджина, член на ВАСТ и привърженик на младотурците. Ген. Шарпи го определя като съглашенофил, елинофоб, „интелигентен, но екзалтиран и несръчен"[15] Министърът на войната подполковник Фуад е военен от кариерата. Преди войните командва турската жандармерия в Драма. Министърът на просветата Мехмед Джемал е бивш главен прокурор на Сяр и Драма. След освобождението на Западна Тракия от българските войски той става депутат в Народното събрание. Опитни политически дейци са и останалите турски представители в правителството. С голям авторитет сред българското и турското население се ползват и трите български министри - хора с висока култура и богат опит в националноосвободителните борби. Министърът на пътищата и железниците Коста Георгиев, роден в Източна Тракия в с. Ени махле, Бабаескийско, завършва медицина в Швейцария,но има богата революционна биография. Учител в бъл-

гарската гимназия в Битоля и член на ВМОРО, през декември 1907 г., е хвърлен в затвора, откъдето излиза по време на младотурската революция. Става главен учител в Лозенград (1908 г.), а на следващата година преподава математика в българската мъжка гимназия „Д-р П. Берон" в Одрин. По време на Балканската война К. Георгиев отново е арестуван и изпратен на заточение в Мала Азия. След Междусъюзническата война е освободен и като десетки хиляди българи от Източна Тракия търси спасение в България. От 1914 до 1918 г. К. Георгиев оглавява Окръжната постоянна комисия в Гюмюрджина. През тежките военни години той работи енергично за настаняването на бежанците в новоосвободените земи. При френското управление в Западна Тракия е избран за член на ВАСТ.[16]

С не-по-малко интересна биография е и другият български министър д-р Страшимир Дочков, който поема пощите, телеграфа и земеделието. Завършил е медицина в Берлин и работи като лекар на българската община и българското училище в Битоля (1906-1907 г.). От 1908 г. се установява в Одрин. По време на Балканската война служи като военен лекар с чин майор в българската армия. При управлението на френската администрация в Западна Тракия Стр. Дочков живее в Караагач и практикува своята професия. Високо ценен от френските власти, е избран за член на ВАСТ. Началникът на френското военно разузнаване в Караагач кап. Жамба го характеризира като много възпитан и интелигентен обществен деец, който притежава „голямо влияние сред сънародниците си.[17]

По-слабо популярен е третият български министър Вангел Георгиев. Привърженик на Демократическата партия, той е помощник-префект на Гюмюрджински окръг. По време на Първата световна война работи в българското военно разузнаване и отговаря за районите на Софлу и Димотика. При управлението на ген. Шарпи в Западна Тракия е избран за председател на българския Червен кръст в областта и енергично работи за сближението на турци и българи.[18]

Преобладаването на турските министри в състава на правителството е отражение на променената етническа картина на Западна Тракия. Демографският състав е 25 000-30 000 българско население и около 80 000 турско.[19] Мнозинството от турското население показва по-голяма енергия и желание за въоръжена борба срещу гърците. Докато българите в Западна Тракия не очакват въоръжена подкрепа от българското правителство, турците чувстват солидната опора на армията на Тайяр в Източна Тракия. Тези обстоятелства обясняват доминиращото присъствие на турските представители в Правителството

Д-р Страшимир Дочков, министър на пощите, телеграфа и земеделието

на националната защита, както и ключовите постове, които те поемат.

Временното правителство се заема енергично със сформирането на собствена, боеспособна Тракийска армия. В нейния състав са включени многобройните, създадени още в началото на 1920 г., български и турски въоръжени чети и отряди, готови за съпротива при евентуална гръцка окупация на областта. За тяхното създаване и подготовка голяма помощ от турска страна оказват: Джафер Тайар, командващ I-ви армейски корпус в Одрин, съдействал за създаването и изпращането на добре подготвени отряди от комити, офицери и войници от Източна Тракия, Али Фуад бей, предоставил 100 000 лв. от турския Тракийски комитет в Западна Тракия за подготовка и въоръжение на четите в Кърджалийско, Младотурският комитет в Швейцария, предоставил на министър-председателя Тефик бей чрез фирмата „Ниазим Емин“ 500 000 лв. и др. От българска страна голяма помощ в организирането, въоръжаването и изпращането на чети в Западна Тракия оказват редица опитни български офицери като ген. Ал. Протогеров, полк. П .Дървингов, полк. Николов и някои известни дългогодишни ръководители на българското национално-освободително движение в Тракия и Македония като войводите Таню Николов, Тодор Александров и др.

Още с избирането си Временното правителство изготвя Декларация за обявяване независимостта на Западна Тракия, която министър-председателят Тефик бей връчва на 26 май 1920 г. на следвоенния управител на Западна Тракия ген. Шарпи. С нея официално се съобщава, че е обявена независимостта на Западна Тракия, а „Правителството на националната защита има силно желание да бъде в добри отношения със съседните правителства и си прави труда да заяви на висок глас, че е правителство на мира и ще гарантира правата на гражданите без разлика на раса и религия”[20].

Наред с декларацията Временното правителство издава и раз-

пространява и прокламация, написана на български, турски и френски език, в която категорично се отхвърля решението на конференцията в Сан Ремо за предаване на Западна Тракия на Гърция и се протестира остро срещу евентуалната гръцка окупация на областта.

На 28 и 29 май 1920 г. гърците окупират цяла Западна (Беломорска) Тракия, като подлагат многобройното българско население на нечуван асимилационен натиск. Ликвидирани са българските училища и черкви, а българите са интернирани с кораби на различни острови, мобилизирани, прогонвани и малтретирани.

Правителството на националната защита не получава подкрепа нито от България и Турция, нито от Англия и Франция. То няма никакви шансове да оцелее срещу многобройната и добре въоръжена армия на Гърция. Въпреки неблагоприятната обстановка енергично се заема да включи във въоръжената борба цялото мъжко население. Издадена е заповед за мобилизация на младите българи и турци, годни да носят оръжие. На 28 май българският Тракийски комитет се обърна с позив към всички тракийски родолюбци. В него се съобщава, че в 7 часа е обявена автономията на Тракия. В позива се настоява „всички братя българи и турци" да подкрепят движението морално и материално. Приканват се онези, които се намират в Западна Тракия или са заминали за България, „да се запишат в доброволческите дружини в Софлийския военен район под командуването на началниците на доброволческите дружини Н. Гавраилов и Н. Георгиев"[21] Позивът завършва с думите: „Бързайте, тракийци! Освободителното движение не чака време! С бога напред ще успеем да издействуваме с дружни сили автономията на Тракия. Да живее автономна Тракия под покровителството на Лигата на народите!"[22]

В края на месец май 1920 г. Тракийската армия на Временното правителство, командвана от министъра на войната Али Фуад бей, е вече напълно сформирана. Тя се състои от 30 дружини, начело на които са поставени някои от най-известните и добили широка популярност сред местното население турски и български националреволюционери като Топал Кадир, Али Галиб бей, Джемал бей, Неджметин бей, Кара Бекир, Хюсеин Чауш, Димо Николов, Димитър Маджаров, Русю Славов, Вангел Георгиев, К. Ненчев, кап. Бояджиев и др. Според сведение на окръжния управител в Кърджали в състава на Тракийската армия влиза и един голям, двехиляден турско-български отряд за охрана и заемане на планинските райони на Западна Тракия, разполагащ с 14 картечници. Още в първите дни на окупацията гръцката армия среща добре организираната въоръжена съпротива на българотурски-

Българо-турският революционен комитет - в средата войводата Таню Николов

те чети и отряди на Тракийската армия. На 28 май 1920 г. в близост до Гюмюрджина става първото сражение между настъпващите военни части на гръцката армия и две от четите на Тракийската армия, командвани от Али Фуад бей и кап.Бояджиев.

Едно от най-кръвопролитните сражения става през м. юни 1920 г. на границата между Западна и Източна Тракия, на десния бряг на р. Марица. Българотурски чети нападат частите на една от гръцките дивизии, охраняващи границата с Източна Тракия в момент, когато те завършват изграждането на понтонни мостове над реката за преминаване на части на гръцката армия в Източна Тракия. При нападението понтонните мостове са разрушени изцяло, убити са и 40 гръцки войници и 7 четници.

Според публикувани в научните изследвания статистики в периода юни-юли 1920 г. на територията на Западна Тракия стават над 30 големи сражения между военни части на гръцката окупационна армия и частите на българо-турската Тракийска армия.

Изпращането на нови гръцки армейски части в Западна Тракия прави борбата между двете воюващи страни още по-неравностойна. Засилването на гръцкото военно присъствие в областта обаче не е единственият фактор, допринесъл за крайния успех на гърците във военните действия. Особено отрицателно въздействие върху въоръжената борба на местните българи и турци срещу окупационната гръцка армия оказва неизпълненото обещание за военна помощ и подкрепа от страна на Временното правителство на Източна Тракия на Джафер Тайар. Отрицателен фактор за развитието и разрастването на българотурското съпротивително движение в Западна Тракия е и позицията, заета от България. Лоялна към следвоенните мирни договори, тя предприема изискваните й от страните победителки в Първата световна война мерки за охрана на южната й граница, с оглед недопускането

Ръководството но българо-турското опълчение в Западна Тракия в началото на 20-те години на миналия век

на образуване и преминаване на чети от крайграничните български територии в Западна Тракия.

На 2 юни 1920 г. губернаторът на Беломорска Тракия - французинът ген. Шарпи, напуска областта и тази изконна българска територия губи автономния си режим на „Междусъюзническа Тракия“, напълно анексирана от Гърция. Дълги колони от българи се проточват към старите български граници. Отваря се една от най-тъжните страници в националната ни история.

Няколко месеца смесени въоръжени отряди от българи и турци нападат гърците. Срещу отлично въоръжената гръцка армия, подкрепяна от англо-френските поделения, българо-турските дружини нямат големи шансове за победа. В края на юли 1920 г. основните военни сили на българо-турското правителство претърпяват поражение и неговите членове, заедно с министър-председателя Тефик бей, се оттеглят към България според проникнали в печата сведения.[23]

За две десетилетия Гърция успява да обезбългари селищата в Западна Тракия. През 40-те години на XX в. цар Борис III и правителството на Кьосеиванов насочват българската външна политика към мирна ревизия на балканските граници. След не продължителен, но силен натиск от страна на Германия, на 1 март 1941 г. министър-председателят Б. Филов подписва протокол за присъединяване на България към Тристранния пакт. Още същия ден германската армия започ-

Колона от български бежанци на път към границата

ва да навлиза на българска територия. Настъпват важни събития на Балканите, които разрушават създадения от победителките в Първата световна война ред.

На 6 април Германия започва настъпление в Гърция под кодовото име „Марита" и до 30 април окончателно я окупира. Седем дена по-късно, на 13 април, с Директива № 27 Хитлер определя бъдеща българска окупация на Беломорска Тракия и Източна Егейска Македония – цялата територия между реките Струма и Марица, включваща и град Солун. В нея се посочва: „Окупацията на останалата част от Тракия да се поеме от българите в момент, който ще бъде определен от мен..."[24] Директивата се приема като стъпка към връщането на тези земи на България. Частите на 2-ра българска армия под командването на генерал-лейтенант Иван Марков навлизат в Западна Тракия на 19 април. В отговор гръцкият пълномощен министър в София Панайотис Пипинелис връчва в Министерството на външните работи нота, с която гръцкото правителство обявява, че прекъсва дипломатическите си отношения с България, а на 24 април то обявява и война на Царство България.[25] Влизането на българските войски, макар и само с охранителни функции, в Беломорието и предаването на тези територии за временно българско административно управление се посреща от гръцкото население като окупация, а от беломорските българи като освобождение, макар че окончателното прокарване на границите е оставено за след войната.

Нахлуването на германските войски в Гърция, април 1941 г.

В България събитията през пролетта на 1941 г. се посрещат с въодушевление. Събуждат се надеждите на тракийските бежанци, след близо 20 години да се завърнат в родните си места. На 3 май 1941 г. българското правителство решава временно администрираната Беломорска област да се обособи като самостоятелна с център град Ксанти. В нея са включени не само Западна Тракия, но и част от Егейска Македония, както и островите Тасос и Самотраки с обща площ 14 168 кв. км. За областен управител е назначен юристът Илия Кожухаров, бивш министър на правосъдието и на търговията и промишлеността в два кабинета на Кьосеиванов. Създадените комендантства във всички по-големи населени места поемат цялата административна и гарнизонна служба в областта. Българските власти временно влизат в тяхно подчинение.[26]

Още в началото на август 1941 г., са формирани гражданско-административни служби в новоприсъединените земи. Заедно с навлизащата българска армия пристигат първите групи командировани униформени полицаи. След тях на 26 април идват медицински служители, учители, чиновници и свещеници. Към края на юни 1941 г. Беломорската област, която се състои от 812 населени места - 13 градове и 799 села и махали, е разпределена на 11 околии: Тасоска, Дедеагачка, Гюмюрджинска, Ксантийска, Саръшабанска, Кавалска, Драмска, Сер-

Карта на административните области на България от 1941 до 1944 г. Беломорието с център гр. Ксанти е под № 4

ска, Демирхисарска, Зиляховска и Правишка.

Като оценява съдбоносното значение на региона, който трябва да отвори пътя на страната към Средиземноморието, българското правителство внимателно подбира чиновниците за новата администрация. Целта е те да изпълняват така служебния си дълг, че да не компрометират България. Вестник „Беломорска България" от 2 декември 1941 г. пише по този въпрос: „Служителят в Беломорието трябва да бъде горд, че нему се падна честта да бъде един от творците на българското тук възраждане, стопанските деятели – творци на блага, които са предпоставка за изграждане на мощна Велика България… Убеждението у всички българи е, че Беломорието е обетована земя. Като такава ние трябва да я облагородим, да изменим сегашното й състояние и физиономия. Ако ние не успеем да сторим това, страната и

Илия Кожухаров, първият управител на Беломорската област

Град Ксанти – център на българската Беломорска област

светът ще ни смятат за лоши стопани и организатори…”

Областният управител Илия Кожухаров организира областно управление, разпределено в 19 служби, обхващащи обществения и стопанския живот на региона.[27] През юли 1941 г. се извършва преброяване на населението на областта, което показва, че в нея живеят 649 419 души. От тях най-многобройни са гърците - 461 831, следват 72 985 жители с турцизирано съзнание, 43 751 са българите-християни, 6138 са българите-мюсюлмани и 12 019 са в категорията други национални-ности, евреи, арменци и др.[28] Данните от преброяването определят в голяма степен управленческата стратегия, като поставят етническия проблем в центъра на българската политика в новите земи. Неговото решаване се насочва към изселване на гръцките преселници от последните години и заселване на българи от вътрешността на страната, за да се възстанови демографската картина на региона отпреди Първата световна война, когато българите са преобладаващата част от населението.[29]

Веднага след присъединяването на Беломорието към България повечето от изселниците и бежанците от Западна Тракия и Македо-

ния изявяват желание да се завърнат по родните си места. На 20 юни 1941 г. правителството обнародва Закон за вътрешно преселване и заселване в рамките на българската държава, обединила повечето от българските земи.[30] За да се осигури нормално настаняване и устройване на преселващите се български семейства на 24 октомври 1941 г. е издадена специална Наредба за земеделско-стопанското заселване в Беломорието.[31] С нея се уточнява редът за заселване и оползотворяване още през текущата година на свободните имоти в областта, като заселването се свързва с оземляване и снабдяване с жилища и инвентар на завръщащите се бежанци, както и на други жители от страната. От наредбата се вижда, че българското правителство гледа на областта не като окупатор, а като към част от българската територия.

Българското правителство решава заселването на Беломорието с българи от вътрешността на страната основно да се извършва през 1942 година. За целта предварително се сформира отделение за оземляване към Министерството на земеделието. На 6 декември 1941 г. началникът на отделението назначава комисия, която от 8 до 14 декември извършва проучване в Беломорието във връзка с предстоящото заселване в областта.

Областният директор Илия Кожухаров управлява едва 5 месеца. На 28 срещу 29 септември избухва Драмското въстание, подготвено от местните комунисти срещу българските власти. Гръцките "партизани", които са комунистически, националистически и криминални банди, целят да прогонят от региона българите и всявайки страх да не позволят завръщането на българските изселници по родните им места и възстановяването на българския етнически елемент отпреди гръцката анексия след Първата световна война. Действията им са изключително жестоки спрямо българското население. С не по-малка жестокост обаче отговарят и българските военни части. Към 5 ноември въстанието е ликвидирано с цената на 3000 жертви от гръцка страна и 211 от българска.[32] Вероятно поради създаденото напрежение областният директор Илия Кожухаров е заменен с о.з. генерал Герджиков.[33]

В началото на 1942 г. за областен управител на Беломорието е назначен д-р Стефан Клечков. Завършил финансови и правни науки в европейски университети, защитил докторска дисертация по международно право в Италия, той има богат административен опит: управител на Старозагорска област, царски представител, приел връщането на Добруджа, върховен командир на „Бранник". Под неговото управление от изостанал край Беломорието започва да се съживява

в благоустрояващ се регион. От София пристигат огромни суми за облагородяване на земята, строителство на жп линии, пресушаване на блата.

Основна грижа на българската администрация през 1942 г. е стопанското укрепване на областта и на нейните отбранителни възможности. Най-голямо внимание се отделя на строителството на областната пътна мрежа, както и пътищата, свързващи я с другите съседни територии. Това се отчита като особено важно не само за инфраструктурата, но и за стопанското развитие на региона. За строителство на нови пътища и подобряване на съществуващите през 1941-1944 г. българското правителство отделя и влага повече от 1 милиард и 600 млн. лв. През 1942 г. Министерството на обществените сгради, пътищата и благоустройството работи основно по изграждане на шосетата, с които да се възстановят естествените връзки на Южна България с Беломорието: Ксанти - Смолян - Пловдив, Дедеагач - Ивайловград и Гюмюрджина - Маказа - Момчилград, които свързват областта с вътрешността на страната. Освен тях се работи по пътищата Ксанти - Гюмюрджина, Саръшабан - Керамоти, Серес - Драма и други.[34]

Успешното провеждане на българската политика зависи изцяло от увеличаване на българския етнически елемент. Заселването на българи от вътрешността на страната обаче налага създаване на условия за устройване на преселниците и оземляването им. За решаване на тези задачи през февруари 1942 г. към Беломорското областно управление се създава „Поземлена дирекция", която поема грижата по оземляването и устройването на идващите българи в областта.[35] В същото време се отчита, че при всичките предприемани мерки и влагането на огромни средства, Беломорието се възвръща към родината без официално подписан международноправен договор, което притеснява и спира повечето желаещи българи да се заселят в областта.

За настаняването на българските заселници са определени девет околии: Дедеагачка, Гюмюрджинска, Ксантийска, Саръшабанска, Кавалска, Драмска, Зиляховска, Серска и Демихисарска. Като първи етап се създават условия за настаняване на 6394 български семейства с приблизително общ брой 26 000 души, без административните служители в областта и пристигналите вече търговци и занаятчии. Едновременно с това се предприема изселването на 5901 гръцки семейства.[36]

Важен момент в политиката на българското правителство в средата на 1942 г. заема Наредбата за поданството в новоосвободените земи. В нея се посочва, че „всички югославски и гръцки поданици

от български произход придобиват по право българско поданство..., ако имат местожителство в освободените през 1941 г. земи или в старите предели на Царството". По същия начин се третират и всички югославски и гръцки поданици от небългарски произход и „те стават български поданици, освен ако до 1 април 1943 г. изявят желание да запазят досегашното си поданство... и в същия срок се изселят от пределите на царството." Като въвежда българското поданство в новоосвободените земи, правителството придава на този въпрос особена актуалност по отношение на Беломорието, където преобладаващата част от населението е с небългарски произход. С това се цели жителите, които не желаят да приемат българско поданство, да ускорят изселването си и да се създадат условия за заселване на българи, да се засили българският етнически елемент и укрепи българската власт в областта. В тези си стремежи правителството не намира най-правилния и най-справедливия подход към „колонизираното" население. Третира го цялото като гръцко и не провежда гъвкава политика съобразно голямата му пъстрота.

Засилването на българския етнически елемент е особено важно за българското правителство, защото само на тази основа то ще може да отстоява правото на законно присъединяване на областта към държавната ни територия. На многобройните заселнически проблеми е посветена и конференцията в Ксанти от 25 август 1942 г. Веднага след нея Министерството на вътрешните работи и народното здраве изпраща до околийските управители строго поверително упътване по този въпрос. В него категорично се изисква „да се вземат всички мерки, за да може през предстоящите месеци септември и октомври да се извърши настаняването на колкото може повече преселници... Тази задача е от първостепенна важност и засега предшества по значение всички останали". Към края на 1942 г. българските заселници възлизат на 8768 семейства с общо 37 758 души. Те са настанени в 10 околии, 73 общини и 165 села.

Тригодишното българско управление на Беломорието го превръща от изостанала гръцка провинция в развиваща се област на Обединеното царство, за което държавата влага огромни инвестиции. Обратът във войната обаче осуетява българските планове за присъединяване към общността на средиземноморските страни.

Подписаното на 28 октомври 1944 г. примирие утвърждава осъществената вече българска евакуация от Беломорието, с което приключва българското присъствие в Средиземноморието. Десетилетните усилия на две поколения българи да се запази Западна Тракия

в пределите на България остават напразни, а различните управления и въоръжени конфликти обезбългаряват региона напълно и необратимо.

Бележки:

1. Военни известия, г. XXI, бр. 124, 20 ноември 1912, Заповед № 25 на генерал-майор Фичев.

2. ЦВА, ф. 1621, оп. 1, а. е. 1, л. 2, Позив към жителите на освободения Одрински край. Лозенград, 10 ноември 1912 г.

3. Пак там, л. 11—18, Заповед № 5 на Лозенградския военен губернатор. Лозенград, 20 ноември 1912 г.

4. ЦДИА, ф. 173, оп. 3, а. е. 114, л. 55. Закон за бюджета на новоосвободените земи за 3 1/2 месеца от 18 декември 1912 до 31 март 1913 г. СД на XVII ОНС, I ИС. 26 март 1914 г. с. 41.

5. Милетич, Л. Разорението на тракийските българи през 1913 година. С., 1918, с. 191.

6. Пак там

7. ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 2185, л. 5—6. Доклад от инспектора на полицията Иван Златев до В. Радославов, 5 март 1915 г.; Народни права, бр. 185, 20 октомври 1913; Мир, бр. 4174, 18 март 1914 и т. н.

8. ЦДИА, ф. 242, оп. 2, а. е. 496. Заповед № 934 на министъра на ВРНЗ, 24 септември 1913 г.; ДВ, бр. 229, 10 октомври 1913 г.

9. ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 1957, л. 1—2. Рапорт от Гюмюрджинското окръжно управление до В. Радославов. Гюмюрджина, 20 октомври 1913 г.

10. ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 1957, л. 1—2. Рапорт от Гюмюрджинското окръжно управление до В. Радославов. Гюмюрджина, 20 октомври 1913 г.

11. Архив на Тракийския научен институт (ТНИ), л.ф. № 27, а.е. 15. Ст. Попов. Спомени за Тракийското революционно движение 1919-1925 г.

12. Пак там, л. 20. . Пак там, а.е. 6, л. 18-20. Спомени на П. А. Мутафов

13. ЦДИА, ф. 338, оп. 1, а.е. 90, л. 90, 95-96. Рапорт от Д. Гошев до Ал. Стамболийски, Гюмюрджина, 20 май 1920; а.е. 86, л. 31-44. Петиция от българи и турци в Западна Тракия

14. ЦВА, ф. 23, оп. 2, а.е. 389, л. 334-335. Сведения от началника на 10 дивизия, 28 май 1920; НБКМ-БИА, А. 641, а.е. 32, л. 8-9.

15. ASNEMA 20, № 286, с. 175, d. 6. Доклад от ген. Шарпи до ген. Франше д'Еспре, 15 май 1920.

16. Завет, г. 18, № 696,1940 г., 4-5; № 697-698, с. 3.; Константинов, Н.

Родна Тракия. С., 1925, с. 202.

17. ASNEMA 20, N 1020, c. 21, d. 6. Донесение от кап. Жамба, Карагач, 8 март 1920.

18. ASNEMA 7, № 730. Цит. анкета на Рейс, с. 30.

19. ЦВА, ф. 24, оп. 3, а.е. 56, л. 220. Шифрована телеграма до министъра на вътрешните работи, 27 май 1920; Мир, № 6000,18 май 1920. Окупацията на Тракия: Народ, № 101, 26 май 1920. Теглото на тракийците.

20. Пак там, ЦВА, ф. 363, оп. 1, а.е. 563, л. 3.

21. НА-БАН, ф. 44к, а.е. 22, л. 31-32. Позив към Тракийските родолюбци, с. Малък Дервент, 28 май 1920

22. Пак там, л. 32.

23. Освобождение, № 8, 15 авг. 1920.

24. Документи за германската външна политика 1918-1945 г. Из архива на германското министерство на Външните работи. Серия „Д" 1937-1941, т. 12, Гьотинген, 1970 – Военноисторическа библиотека, с. 450.

25. Даскалов, Г. Драмското въстание, 1941. С. 1922, с. 72

26. Йончев, Д., България и Беломорието (октомври 1940-9-септември 1944); Военнополитически аспекти. С. 1992, с. 72.

27. ЦДИА, ф. 662, оп.1, а.е. 32, л.13; Държавен вестник, №1, 3 януари 1942.

28. Пак там, ф. 177, оп.3, а.е. 2441, л. 3-20.

29. Пак там, а.е.2510, л. 82.

30. Държавен вестник, № 133, 20 юни 1941.

31. Пак там, № 237, 24 октомври 1941

32. ЦДИА, ф. 176, оп.3, а.е. 1063, л.341

33. Зора, № 6713, 1 ноември 1941

34. ЦДИА, ф. 890, оп. 1, а.е. 22, л. 154-158

35. Пак там, ф. 194, оп.1, а.е.2182, л. 31

36. Пак там, ф. 284, оп.3, а.е.. 62, л. 2

Златка Петрова
РИМ „Стою Шишков“ – Смолян

СВЕЩЕНИЦИ - РЕВОЛЮЦИОНЕРИ ОТ РАЙКОВО, УЧАСТНИЦИ В МАКЕДОНО-ОДРИНСКОТО ДВИЖЕНИЕ И ВОЙНИТЕ ЗА НАЦИОНАЛНО ОБЕДИНЕНИЕ

Темата за родопските свещеници-революционери, участници в национално-освободителните борби и войните за национално обединение, не е проучвана и изследвана цялостно. Има отделни статии на историци, краеведи и местни изследователи, представящи отделни духовници в селищните монографии.[1]

Целта на настоящото съобщение е да представи и оцени революционната дейност на свещениците от Райково в македоно-одринската революционна организация и войните за национално обединение на базата на непроучени документални материали, съхранявани в ДА - Смолян, фонд „История на България 15-19 век“ на РИМ „Стою Шишков“ – Смолян и спомени на информатори от Райково.

Акцент в настоящето съобщение ще бъде дейността на видни духовници от Райково през различните етапи на борбата за духовна и национална свобода. Те са представители на известните свещенически фамилии – Мавродиеви, Попгавраилови, Поппалови и др.

Родопските свещеници имат несравним принос в запазването и разпространението на християнството в планината през тежките години на османското владичество. Принадлежността към православието през този период се счита и като израз на народностна принадлежност.

Според някои автори за периода 1830-1878 г. свещениците в Средните Родопи са около 60. Като водещо място имат следните сели-

[1] Канев, Константин. Село Момчиловци, С. 1975; Карапетков, Петко. Славеино. С.1991; Барбов, Стефан, Манолова Мария, Иван Ставракев. Левочево в миналото си. Т. 1, С. 1992; Казалиев, Георги и Щильон Казалиев. Райковски свещеници, Смолян,1996; Попвасилев, Иван. Избрани съчинения. Смолян, 2000; Гиневски, Христо. Родопската интелигенция през Възраждането. Смолян, 2001; Гиневски, Христо. Миналото на Средните Родопи.Варна.: ВСУ „Черноризец Храбър“, 2008; Печилков, Андрей. Свещеник Атанас Келпетков-революционен, просветен и духовен деятел. Смолян, 2010.

ща: Райково, Устово, Широка лъка, Павелско, Чепеларе и Златоград.[2]

Изключителна е ролята на Райково, което дава най-много свещеници и през годините на Възраждането, а и по-късно. Само за периода 1800-1878 г. от това селище излизат доста свещеници, имащи неоценим принос в националното пробуждане на българите в сърцето на планината.

Различен е броят, определян от изследователите, на райковските свещеници за този период. Долната граница започва от 11 и стига до 17 свещеници, а общо през 19 и 20 век са 37, което е една внушителна цифра. Само от три рода от Райково произхождат 17 свещеника с голям патриотичен заряд. Това са: от род Мавродиеви пет свещеника, от род Попгавраилови седем свещеника и от род Попрайчеви пет свещеника.[3]

Според нас този брой свещеници е все още спорен, поради това тази тема предстои да се разработва и обогатява с нови изворови данни.

Анализирайки мащабната народополезна дейност на райковските свещеници през този период, трябва да се отбележи, че не може да се прави и постави точно разграничение между свещеника, учителя и революционера. Те са единни с християнската вяра, с духовните послания и революционните идеи.

За периода от 1899 до 1903 г. е показателна публикуваната статистика: „В „Ахъчелебийска каза са убити повече от 15 българи; 19 свещеници, учители и първенци от същата каза са на заточение из азиатските крепости, други 50 души от целия санджак гинат в затворите на Пашмакли, Скеча, Гюмюрджина, Одрин, а повече от 100 души са емигрирали в свободна България“. [4]

В историята на Райково революционната дейност и героизмът на духовниците заемат водещо място. Тези духовници наред с евангелието и кръста държат револвера и камата. Те са свещеници-комити, свещеници-революционери и борци за духовна и национална свобода.

Един от първите известни райковски свещеници комити е Янко Гавраилов. Той произхожда от свещеническата фамилия Попгавра-

[2] Гиневски, Христо. Родопската интелигенция през Възраждането. Смолян, 2001, 56.

[3] Гиневски, Христо. Родопската интелигенция през Възраждането. Смолян,2001,с.56; Попвасилев, Иван. Избрани съчинения. Смолян, 2000,206-208, 242-243; Казалиев, Георги, Щильон Казалиев. Райковски свещеници, Смолян,1996, с. 21,119.

[4] Родопски напредък, 1903, №5, 217.

илови. Роден е в семейството на свещеник Васил Гавраилов. Служи в райковските църкви „Св. Неделя“ и „Св. Теодор Стратилат“, в Дунево, с. Арда и с.Еникьой. Революционната му дейност започва от младежките години. Поддържа връзка с комитите от Райково, Дунево, Левочево и Чокманово. Организира тайни сбирки, укрива комити, изнася патриотични беседи и призовава за борба срещу поробителя. Но заподозрян от турските власти е принуден да се укрива и тайно да извършва свещенодействие. При един от опитите за арестуването му, за което е предупреден от верни съратници, той тайно се отправя към Дуневската пещера. Село Дунево е считано за част от комитета в Горно Райково и се ръководи от него. По сведения на информаторите Стефан Мърхов и Васил Сарахошев свещеник Янко Гавраилов вероятно е загинал в пропастите на тази пещера, за да не попадне в ръцете на турците. [5] Извършва се така нар. празно погребение, като опели в църквата само свещеническите му одежди и църковна утвар. Така героично завършва пътя на поборника за духовна и национална свобода свещеник Янко Гавраилов.

Другият райковски свещеник-революционер е Йордан Попсимеонов, който е син на свещеник Симеон Попянков. Израснал в семейство с революционни традиции и възпитаван в християнски ценности, той първоначално започва като учител. Учителства в родното Райково и близките селища Левочево, Арда и Турян. Той не се включва в борбата пряко с оръжие в ръка, не влиза в състава на комитските чети. Но със силата на християнското слово и тайното подпомагане със средства и дела участва в борбите за освобождение. През учебната 1901-1902 г. като учител в Левочево става член на местния комитет на македоно-одринската революционна организация, за което е принуден да емигрира.[6] Завръща се по-късно в Райково и приема свещенически сан. Служи в смолянските църкви „Св. Дух“, „Св. Георги“, „Св. Илия“, а също и в с. Полк. Серафимово.

Заслужили духовни водачи от Райково са баща и син Пантелей Вълчев Арнаудов и Христо Поппантелеев. И двамата активно участват в църковно-националните борби и в революционната организация.

[5] Караманджуков, Христо. Родопа през Илинденско-преображенското въстание. С. 1986, 54; Казалиев, Георги, Щильон Казалиев. Райковски свещеници, Смолян, 1996, 61-62; Попвасилев, Иван. Избрани съчинения. Смолян, 2000, 242-243.

[6] Барбов, Стефан, Мария Манолова, Иван Ставракев. Левочево в миналото си. Т. 1, С. 1992, 123; Казалиев, Георги, Щильон Казалиев. Райковски свещеници, Смолян, 1996, 61-62.

Пантелей Вълчев Арнаудов е съпруг на известната райковска учителка Рада Казалийска и служи над 50 години. Ръкоположен за свещеник през 1852 г. в църквата „ Св. Неделя“ в Райково. Служи и в съседните църкви „Св. Георги“ в Смолян и „Св.Богородица„ в Устово.[7] От революционния заряд на семейството си - учителка и свещеник, приема синът им Христо. Той получава духовно образование в българската семинария в Цариград, а след това завършва висше педагогическо училище в Белград. За него е осигурена учителска длъжност в София. Христо Поппантелеев отказва и се завръща в родния край. В периода 1898-1901 г. е учител в Левочево. Тук заедно със свещеник Андрей Макрелов основават местния комитет на македоно-одринската революционна организация. По-късно към него са привлечени известният комита Тодор Хвойнев и други левочевски патриоти.[8] Най-близки сътрудници в революционните му дела са родителите му. През юни 1901 г. във фамилната им къща в Райково по разпореждане на турската власт се прави обиск. В спомените си неговият внук Пантелей Попов пише: „Видях как от сеното турците извадиха един куп пушки, покъсно научих, че са били 18. Тези пушки бяха купени и скрити там от баща ми, с които щяха да си послужат в решителния ден. Задигнаха ни много книжа от библиотеката ни и много писмени документи и бележки от дядо поп Пантелей, баба Рада и от баща ми… Дядо поп и баба Рада с вързани отзад ръце ги отведоха в Пашмакли, а на другия ден ги откараха в Одринския затвор, а нас с майка ми и двете ми сестри, качени на три мулета с малък багаж, ни ексортираха зад граница при Рожен. В същия ден и Левочево беше блокирано от турската войска, за да заловят баща ми..“ [9]

Христо Поппантелеев успява да се спаси от ареста, като емигрира. Неговите родители поп Пантелей Арнаудов и Рада Казалийска повече от година прекарват в Одринския затвор. За освобождаването им се застъпва руският консул. По нареждане на турските власти цялото семейство е принудено да напусне Райково и се установява в Асеновград.

Значителна част от райковски свещеници, а именно Анастас Димитров, Димитър Мавров и Васил Мавродиев започват духовната си дейност и работят заедно в двете български села Еникьой и Габрово

[7] Попвасилев, Иван. Избрани съчинения. Смолян, 2000, 242.

[8] Барбов, Стефан, Мария Манолова, Иван Ставракев. Левочево в миналото си. Т. 1, С. 1992, 121-123, 142.

[9] Казалиев, Георги. Патриоти в черни раса. – Родопи, 2005, кн. 1-2, 84-85; ДА - Смолян, ф. 463 К, оп.1, а. е. 12.

(Ксантийско), където смело защитават българския език и църква.

Свещеник Димитър Вълчев Мавров е един от учредителите и ръководителите на първото братство и след това на комитета на македоно-одринската революционна организация в Долно Райково. Известните изследователи на Родопите Стою Шишков, Петър Маринов и Христо Караманджуков проучват и публикуват материали за живота и делото на този заслужил свещеник и родолюбец.

Свещеник Димитър Мавров

В архивния фонд на Пловдивската митрополия се съхраняват ценни документи, осветляващи дейността на Димитър Мавров. В запазено негово изявление от 14 март 1927 г., с което моли митрополията да го премести като свещеник в църквата „Св. Теодор Стратилат“ в Долно Райково, където живее семейството му, той пише за участието си в революционната организация.“ В края на 1900/1901 учебна година, през разгара на Вътрешната Македоно-Одринска организация, като учител в родното си село бях наклеветен /уж за ръководител на организацията/, грабнат от училището и заедно с 40 души съграждани от селата Райково, Устово, Чокманово, Аламидере и Фатово, окован във вериги, задържан,измъчван,изтезаван, разкарван и интернирван от тогавашните турски власти в градовете: Пашмаклъ, Гюмюрджина, Одрин и Цариград, отдето /по недоказаност/ 17 души бяхме освободени и се завърнах в родното си село, съсипан физически и съвършено оголен материално.“[10]

През януари на 1901 г. е убит началникът на Чепеларския пограничен пункт Вълчо Сарафов. Ръководителят на организацията в Долно Райково Димитър Мавров изпраща първите телеграми на 12 януари 1901 г., до ВМОК, уведомявайки ги за неговата смърт, което е

[10] Петрова, Недялка, Йорданка Танева. Документи за свещенослужители от Райково в архивните фондове на Пловдивската митрополия. –В: Известия Среднородопско краезнание. Т. 2, Смолян, 1998, 106-107.

видно от запазените секретни протоколи на ВМОК.[11]

В края на месец януари 1901 г. на мястото на Вълчо Сарафов, по препоръка на Павел Генадиев, за началник на Чепеларския пограничен пункт е назначен Константин /Вълчо/ Антонов – Сеченката. За съжаление, две седмици след встъпването му в длъжност по негово разпореждане е извършено престъпление, което дава своите сериозни негативи върху дейността на ВМОРО в Среднородопския край. Пряк свидетел на това зверско убийство, което се извършва пред очите на повечето ръководители, е и Мавров. Той в редицата е точно до Шапарданов. В спомените си за това трагично събитие Мавров пише: „Ние от Устово и Райково събрахме доста пари за оръжие, но оръжието не идваше. Устовци започнаха да негодуват от тая работа и през 1900 г., по Връбница Дечо Стоянов, който бе е дин от ръководителите на организацията в Устово, ходи с Колю Збирков в София да се оплакват. След това, вече през зимата, Дечо бе ходил пак в Устово - Шапарданов, все по същата работа – дето се бяха пращали пари, а не беше се получавало никакво оръжие. Зарад това ходене на Деча и Шапарданов те бяха обвинени, че са нарушили устава, та организацията ги осъди на смърт и ги уби.“[12]

През март 1901 г., един месец след това събитие, ръководството от Чепеларския пункт задължава Димитър Мавров да извърши агитационна обиколка в Ксантийско и Дедеагачко/ дн. Александруполис, Гърция/. На тази заповед не можел да не се подчини. Той дълго обмисля как да отсъства толкова дълго време от Райково, без да бъде заподозрян от турските власти. Затова под предлог, че през великденската ваканция ще предприеме частно пътуване до Беломорието, изисква от турската администрация задграничен паспорт. Отговорно и с голям риск той изпълнява тази задача, срещайки се със стари верни съратници в Ксанти и Дедеагач. При връщането още в Ксанти изготвя рапорт до ръководството на комитета за извършената агитационна обиколка.

Известният деец на националноосвободителното движение в Средните Родопи Христо Караманджуков определя протоиерей Димитър Мавров от Райково като „един от малцината на времето в околията ни интелигентни и деятелни люде. Помня най-вече неговото участие в македоно-одринското революционно движение до 1901 година, когато стана и жертва на своето родолюбие и своето участие в

[11] Нушев, Цветолюб. Чепеларският пограничен пункт на ВМОРО/1899-1901 Някои нови моменти/. - В: Извори и историография за Средните Родопи. Смолян, Т. 1, 1997, 306.

[12] Хайтов, Николай. Родопските комити разказват. С. 1972, 104.

освободителното движение в родопската покрайнина…Той играеше ръководна роля в нашите революционни работи в Райково и околията. Тук при него често пъти освен това слизаше и комитетска поща, отдето се разпространяваше по другите села към Аламидере, Чокманово, Арда, Смолян и др. поради това бе заподозрян от турските власти и пострада през време на голямата афера по случай раняването на посиненика на Салих паша Сиврия - хаджи Нурия.“ [13]

Димитър Мавров излиза от затвора болен и изтощен. Решава да продължи с учителството, но турските власти му забраняват да упражнява тази професия. През зимата на 1902 г . след дълго лечение взема решение да се отдаде на свещеническа служба. Това е и вследствие на разочарованието от разцеплението на организацията и вътрешните разногласия. В края на същата година е ръкоположен за свещеник в с. Сталево, Хасковско, където служи до 1921 г. През 1908 г. по време на Хуриета и амнистирането на всички революционери Димитър Мавров, вече свещеник, идва за кратко в родното Райково.

По време на Балканската война Мавров е командирован за свещеник и наставник за „новите християни“ в с. Богутево и Зорница. След това по време на Първата световна война е командирован от Светия синод в Нишката митрополия. Спомените на свещеник Мавров от това време са много ценни. Неговото присъствие в тези земи запазва в голяма степен от разорение мирното население, което става през всяко военно време.

След войните Мавров отново е свещеник в енорията си. През 1921 г. с молба до Пловдивската митрополия е преместен в Горно Райково в църквата „Св. Неделя“. Тук служи до 1927 г., след което продължава в църквата „Св. Теодор Стратилат“ до 1932 г. Заслужено е отличен с офикията „протоиерей“.[14]

Стою Шишков оценява духовната и обществена дейност на отец Мавров като „една жива история за последния половин век на тоя край от дивна Родопа, която отглежда такива синове с чисти души, силни родолюбиви чувства и дълбоко съзнание за отечествен и народен дълг“.[15]

[13] Караманджуков, Христо. Протойерей Димитър Мавров - Райково.- В: Юбилейна книжка в чест на протойерей Димитър В. Мавров от с. Райково, Смолянско. Издава комитет, с. Райково ,Смолянско, 1937, 41-43.

[14] Маринов, Петър. Прот. Димитър В. Мавров/биографични бележки/.- В: Юбилейна книжка в чест на протойерей Димитър В. Мавров от с. Райково, Смолянско. Издава комитет, с. Райково ,Смолянско, 1937, 28-29.

[15] Шишков, Стою. Първото ми запознаване с протойерей Димитър Мавров.- В: Юбилейна книжка в чест на протойерей Димитър В. Мавров от с. Райково, Смолянско. Издава комитет, с. Райково ,Смолянско, 1937, 56.

Свещеник Васил Тодоров Мавродиев е от известната райковска свещеническа фамилия Мавродиеви, от която произхождат пет свещеника. Брат е на известния свещеник Никола Мавродиев /поп Нику/, автора на „Портрет на гръцкото фенерско духовенство и коварните му дела против българите в Родопите“. Завършва през 1884/85 г. в пловдивската гимназия четвърти клас. Посвещава се на учителството цели 22 години, а на църквата 19 години. Започва учителската си кариера в селата Еникьой и Габрово, Ксантийска околия, заедно с Димитър Мавров. Учителства още в Даръдере /дн. Златоград/ и най-продължително в родното Райково.[16]

Успоредно с учителската дейност Васил Мавродиев работи активно и в организирането на родопското население за национално освобождение. Заедно с известните патриоти Васил Данаилов, Владимир Бочуков, Димитър Мавров и Васил Мавродиев е сред основателите на първите революционни братства в Горно и Долно Райково.[17]

През 1901 г. Васил Мавродиев по аферата „Хаджи Нурия“ е арестуван и съден от военен съд в Одрин заедно с другите „първи ратници“ от революционната организация - Димитър Мавров, Коста Ардев и Илия Ковачев. Излежава присъдата си до 1903 г., когато е амнистиран.[18]

Революционната организация по-късно на Владимир Бочуков възлага задача да разширява дейността и на юг до Беломорието. Затова Васил Мавродиев и Димитър Мавров поемат ръководството на комитета в Долно Райково.

През есента на 1903 г., Васил Мавродиев отново е заподозрян от турските власти за продължаващото му участие в революционната организация и за втори път е арестуван. Изпратен в Одринския затвор, където излежава втората присъда до 1906 г. След освобождаването си получава забрана да учителства, каквато има и Димитър Мавров.[19]

Останал без работа и преследван от властите, Васил Мавродиев преценява, че като свещеник ще бъде по-малко преследван и под закрилата на Екзархията ще може да продължи борбата за национална и духовна свобода. На 16 март 1908 г. е ръкоположен в църквата „Св.

[16] Попвасилев, Иван. Избрани съчинения. Смолян, 2000, 208.

[17] Хайтов, Николай. Родопските комити разказват. С. 1972, 117.

[18] Караманджуков, Христо. Родопа през Илинденско-преображенското въстание.С. 1986, 54.

[19] Казалиев, Георги, Щильон Казалиев. Райковски свещеници, Смолян, 1996, 41-43; Мавродиев, Иван. Юбилеен вестник. 8 октомври 1998, 4.; Попвасилев, Иван. Избрани съчинения. Смолян, 2000, 252-253.

Семейството на свещеник Анастас Димитров (Поп Пала)

Стефан“ в Цариград в свещенически сан от Браницкия епископ Неофит и служи до края на живота си.

С много голям принос в национално-освободителните борби в Средните Родопи и Беломорието са свещениците от известната райковска фамилия Поппалови. Това са Анастас Димитров (Поп Пала) и синът му Хараламби Анастасов Поппалов.

Свещеник Анастас Димитров (Поп Пала) е първият будител и създател на българска църква и училище в селищата Еникьой и Габрово. За него в книгата „Портрет на гръцкото фенерско духовенство и коварните му дела против българите в Родопите“ пише, че „ свещеникът беше познатий по родолюбието и патриотизма си поп Анастас, наречен Палата от Горно Райково, който и при най-лошите гръцки кощунства е стоял като железен стълб на българите“. [20]

Във фонда на отдел „История на България XV-XIX век” при РИМ „Стою Шишков” – Смолян неотдавна постъпи особено ценно дарение от много оригинални документи, писма, снимки и вещи на двамата видни свещеници Анастас Димитров (Поп Пала) и сина му Харалам-

[20] Родопски, С. М. Портрет на гръцкото фенерско духовенство и коварните му дела против българите в Родопите. Пловдив, 1887, 271.

би Анастасов Поппалов. То е част от богатия семеен архив на фамилията и бе направено от сина и снахата на свещеник Хараламби Поппалов - Николай и Руса Поппалови. Даренията са идентифицирани и заведени във фонда на музея.[21]

Особено ценни и с голяма историческа стойност са запазените оригинални писма от Одринската българска митрополия до свещеник Анастас Димитров, а също така снимките и саморъчно изписания личен бележник.

В този личен бележник, обхващащ периода 1880-1890 г., когато е служил в с. Еникьой, на лист 34 е записал кратко „дето лежахме… в затвора“ и са изброени имената на арестувани с него еникьойци. [22]

Записаното е във връзка с организираното от свещеник Анастас Димитров и българите в Еникьой разрушаване на недостроеното гръцко училище. Нямало съмнение, че това е работа на Поп Пала и на църковния настоятел Алекси Вулев. От турските власти спрямо тях са предприети строги мерки. Веднага са арестувани 25 еникьойци и след едномесечен престой в ксантийския затвор са осъдени на смърт. С подкуп, осигурена защита на влиятелния Мехмед бей от Ксанти и застъпничеството на българските църковни власти в Одрин и Цариград присъдите са отменени.

След завръщането от с. Еникьой той продължава духовната си дейност в родното Райково и в близките селища Дунево, Левочево и Фатово. Но и тук бунтарския му дух не се ограничава само със свещеническа дейност. Макар и на преклонна възраст той се включва активно в македоно-одринската революционна организация заедно с цялото си семейство. Негов зет е Иван Сбирков, който е председател на комитета в Горно Райково. През пролетта на 1903 година неговата къща е постоянна станция на Ахъчелебийската революционнна чета. А той самият пренася с риск за живота си през границата оръжие и патрони за четите в революционните участъци в Левочево и Райково.[23]

Христо Караманджуков описва така активната дейност на този виден родопски духовник и революционер: „Пишущият тия редове, уредникът на „Родопа“, много добре си спомва, как през време нашо

[21] РИМ - Смолян, Ф. В, Инв. № 352-377, 384, 398-99, 403, 426, 430-32, 435, 442, 444, 479.

[22] РИМ – Смолян, Ф. В, Инв. № 376.; Петрова, Златка. Големият родопски будител и революционер – свещеник Анастас Димитров /Дели Пала/.- В: Сборник Тракия, Т. 6, Тракийски научен институт – филиал Хасково, 2015, 153-161.

[23] Караманджуков, Христо. Родопа през Илинденско-преображенското въстание. С. 1986, 52-53.

пребиваване на четата в неговата къща, отец Поп Пала се радваше на четниците, възхищаваше се на техните оръжия и казваше: „Ех, момчета, къде са сега младите години, да тръгна с вас, да видите дали можите да стигнете дядо ви попа“. [24]

За комитата-свещеник Анастас Димитров няма неизпълнима задача, поставена от революционния комитет. С магарето или на гръб с торби поп Пала пренася през турските постове оръжия, писма и заповеди, необходими на членовете на организацията. Пословична е неговата находчивост и безстрашие. Винаги в пояса под свещеническото расо носел голям нож-каракулак, дълга крива кама „пала“. Оттук идва и неговото прозвище „Дели Пала“, което значи „Луда кама“.[25]

След близо половинвековна активна апостолска, просветна и революционна дейност свещеник Анастас Димитров (Поп Пала) умира на 9 октомври 1920 година. На източната стена и апсидата на църквата в Райково „Св. Неделя“ има паметна плоча на свещеник Анастас Димитров (Дели Пала) – заслужен израз на признателност от наследниците и признателните родопчани.

Като наследник на патриотичното дело на поп Пала, неговият син Хараламби Поппалов преминава през всички етапи на възрожденец-учител, борец за национална свобода и свещеник. През 1904-1909 година Поппалов учи в Серското педагогическо училище. След завършването през 1909 г. учителства в различни селища в Родопите и Беломорието.

Хараламби Поппалов в годините на Балканската война се завръща в родното Райково. Със започването на мобилизацията той се записва като доброволец в 21-ви пехотен полк с чин подпоручик. Офицерът Хараламби Поппалов продължава да воюва в Междусъюзническата и Първата световна война. За проявена изключителна храброст в боевете при завоя на р. Черна е удостоен с три ордена „За храброст” и други военни отличия.[26]

Хараламби Поппалов е един от инициаторите за построяването на паметника на връх Средногорец, като молебенът при поставянето на основния камък е отслужен от него, вече като свещеник. След войните е учител в Ксанти. По негова инициатива кметът на Ксанти осигурява

[24] Караманджуков, Христо Свещеник Анастас Димитров - Поп Пала. – В: Красногор, год. X. бр. 2. 15. 01. 1941, 2-3.

[25] Вулев, Георги. Село Кръстополе /Еникьой/, Ксантийско, С. 1972, 79-83; Коруев, Петър. Село Габрово. Ксантийско.С, 1984, 39-41, 43, 48-49, 69-71.

[26] Казалиев, Георги, Щильон Казалиев. Райковски свещеници. Смолян, 1996, 80-84;.Петрова, Златка. 120 години от рождението на протоиерей Хараламби Поппалов от Райково. в.Отзвук, бр. 39, 4-5 април, 2007, 4.

пансион за бедните ученици от Пашмаклийско и Даръдеренско. Тук Хараламби Поппалов заедно с учителите Никола Филипов, Христо и Атанас Караманджукови започват усилена дейност за преместването на Ксантийската гимназия в Райково.

Хараламби Поппалов през периода 1920-1926 година продължава да учителства и е околийски училищен инспектор в Пашмаклийска (Смолянска) околия.

С протокол № 2 от 19 септември 1927 година на църковното настоятелство и енориашите при храм „Св. Никола" в Устово единодушно е избран за канонически енорийски свещеник.

Съхраненото дарение от личния архив на рода Поппалови в Смолянския музей е ценен документален извор за духовната и обществена дейност на свещеник Хараламби Поппалов.[27]

Хараламби Поппалов, наследил от баща си поп Пала революционна воля и вяра, посвещава над 40 години от своя живот на учителстване, свещеничество и на борбата за политическо освобождение на родния край. За нас, неговите съвременници, винаги ще е жив споменът за свещеника Поппалов: качен на едно голямо магаре по пътищата на Родопите и Беломорието. Също както е останал поздравът му „Кяр и берекет" (здраве и живот).

Документалните свидетелства за райковските свещенници - будители и революционери, категорично говорят за борческия дух на местното население, което образова децата си, за да ги посвети на родолюбиви дела.

Райковските духовници са едно духовно ядро, което съчетава просветителството с поборничеството за освобождението на Родопа планина. Това са част от мнозината големи и малки, знайни и незнайни будители в черни раса, за живота и заслугите на които трябва да си спомняме с гордост и признателност.

[27] РИМ - Смолян, Ф. В, Инв. № 378, 380-392, 394, 397, 399-403, 405-407, 411-413.

Светла Михайлова

ЖЕНСКИТЕ БЛАГОТВОРИТЕЛНИ ДРУЖЕСТВА В КЪРДЖАЛИ /20-те – 30-те г. на XX в./

След Балканската и Първата световна война бежанците, приижда-щи от Западна Тракия и Македония в Източните Родопи, са хиляди. Масовият приток в Кърджалийска област започва в началото на 20-те г. на 20 в., когато са прогонени българите от Западна Тракия, и особено се засилва след 1927 г., когато влиза в сила българо-гръцката спогодба „Моллов–Кафандарис“ за „доброволно“ изселване на българите от Западна Тракия. Следвоенна България не е в състояние да окаже нужната помощ за настаняване и разрешаване проблемите на тези хора, напуснали родните си места и дошли тук с надеждата, че държавата ще им помогне. Държавната хазна е празна, а местната власт безсилна. В Кърджали настанените бежанци са стотици, а средствата, които общинската управа може да задели, са твърде оскъдни. Така възниква идеята за обществена подкрепа и благотворителна дейност, които поне малко да подпомогнат мизерстващите, гладни, безработни и без покрив бежански семейства.

Значението на думата „благотворителност“ – „благо“ и „творя“, е да сътвориш добро за ближния, без да очакваш отплата за това. Благотворителността е израз не на показност, а на дълбока човещина, зад която са скрити състрадание, милосърдие и жертва. От друга страна, тази дейност заедно с дарителството, най-често представлява скрит жест на родолюбие.

Тези обстоятелства довеждат до създаването на първите благотворителни и културно-просветни дружества в града, които са опора за бежанците и бедните жители на Кърджали. Тракийско, Македонско, Добруджанско, Родопско, дружество „Утеха“, турско благотворително дружество „Шевкат“ създават безплатни трапезарии за бедните деца, грижат се за събиране на средства, дрехи, учебници и организират подпомагането им [1]. С активната си дейност се открояват трите женски дружества – Благотворително женско дружество „Утеха“, Македонско женско благотворително дружество „Свето Благовещение“ и Женско тракийско дружество, предмет на настоящото проучване.

Женско благотворително дружество „Утеха“ е от най-активните в Кърджали. Основано е в началото на 20-те години на 20 в. Учреди-

Женско благотворително дружество „Утеха“, 1930–1931 г.

телка и първа деятелка е Екатерина Бойчева, подпомагана от Бояна Маркова, Екатерина Манова и др. Най-активна благотворителна дейност дружеството развива при Мария Козарова, когато в града пристигат бежанските семейства от Западна Тракия. Ръководството взема решение за откриване на безплатна ученическа трапезария за бедни ученици. Липсва помещение, събрани са волни пожертвования и е изграден малък салон с трапезария на ул. „Екзарх Йосиф“, срещу училище „Отец Паисий“. По-късно на същото място е изградено солидно здание, също със средства от дарения, собственост на „Утеха“ [2].

Жените от дружеството събират от по-заможните жители на града парични средства и през 1925 г. салонът за ученическа трапезария е готов. Броят на учениците, които се хранят започва да расте. Съществуващите в Кърджали след 20-те и през 30-те г. на 20 в. Дружество за закрила на децата, Комитет за подпомагане на бедстващите семейства и Комитет за отпразнуване Деня на детето, също събират пари, дрехи и помощи, изграждат детски игрища и оказват съдействие на нуждаещите се, като подпомагат децата им [3].

През 1926 г. дружество „Утеха“ развива енергична деятелност и издържа трапезарията за бедните бежански деца. Също така се взема решение за построяване на собствена сграда за целите на дружеството и за целта избира строителен комитет [4].

На 26 декември 1926 г. става откриването и освещаването на детската трапезария при благотворително дружество „Утеха“. След молебена председателката на дружеството г-жа Козарова в прочувствена реч изтъква ползата и значението на една детска трапезария, особено в Кърджали, където са намерили подслон стотици прокудени семейства от Тракия и Македония. Действително дружеството добре е схванало своята задача: „Да даде повече радост и повече светлина в живота на децата и да ги направи по-годни за нравствено съвършенство“. Със своите налични 36 000 лв. и подпомогнато от гражданството, дружеството се надява да изведе на добър край своето хуманно дело. В речта си председателката изказва благодарността на дружеството към окръжния управител на Окръжната постоянна комисия, на околийския началник, началниците на частите и особено на свещеник Георги Стоянов, който най-вече насърчава и агитира в полза на трапезарията и сам най-много допринася за набавяне на средства и снабдяване на трапезарията с нужния инвентар. Първоначално е предвидено да се хранят 20 деца, а в бъдеще техният брой да се увеличи. Надеждите са, че кърджалийското гражданство няма да откаже своята подкрепа в полза на децата и бъдещето. На 21 януари 1927 г. делегатката на Белгийския червен кръст г-ца Мина М., при пребиваването си в Кърджали, посещава детската трапезария на „Утеха“ и остава много доволна от хубавата инициатива и добрия ред [5]. Тя поема грижата за издръжка на трапезарията до 1 април следващата година, като нужните продукти закупува и предава на момента, за да могат да се увеличат децата от 20 на 80, т. е да се хранят още 60 деца [6].

Много от фирмите и учрежденията в града също правят щедри дарения на дружеството, чийто членове са много дейни в събирането на средства. За тази цел много често са представяни вечеринки. За благородната кауза на „Утеха“ да построи собствен дом за трапезария, през 1927 г. Мастанлийският окръжен съвет в Кърджали дарява от бюджета си 20 000 лв., както и Популярна банка – 2000 лв. Много активна е благотворителността на дружеството и през следващите години – 1928, 1929 и 1931 г. [7].

През 1932 г. е открита втора безплатна ученическа трапезария в града, като средства за нея внасят всички благотворителни организации. През 1934 г. дружество „Утеха“ изцяло издържа и двете трапезарии. С цел набиране на средства се организират вечеринки, утра, томболи, битови срещи. Тук е мястото да се споменат и изключителните заслуги на Мара Михайлова, председател на Дружеството за закрила на децата, която обикаля селищата в окръга, събира средства, създава

клонове на дружеството, открива ученически трапезарии и активно подпомага дейността на благотворителните организации [8].

1933-а е още една година на безшумен живот на дружество „Утеха“, но с изключително активна дейност. На годишното събрание /29 март 1933 г./ настоятелството отчита извършената дейност за приходите и разходите. Приходите в касата от дарения и дейност са 67 969 лв. В трапезарията през годината са записани 80 деца. Избрано е и ново настоятелство: председател г-жа Бибова, подпредседател г-жа Йорданка Симова, секретар М. Ковачева, касиер г-жа Лопушнова и член-съветнички Вълкова, Бонева и Тончева. С прискърбие настоятелството констатира, че даренията към дружеството и трапезарията значително са намалели, като вероятната причина е тежката стопанска криза, която тормози населението, а не нежеланието да се подпомага едно толкова хуманно дело [9].

Настоятелството на „Утеха“ с питомците от детския приют, издържан от дружеството

Списъкът на членовете от ръководното тяло на женско дружество „Утеха“ към 1 май 1938 г., сочи, че всички дами са домакини. В ръководното тяло са: председател Елена Ст. Вълкова, подпредседател Вяра К. Бонева, касиер Лушка Л. Тончева, секретар Мара Т. Ковачева, съветници Желка Б. Стойнова, Донка Кр. Дудекова и Велика И. Дринова.

Надзорен съвет: Мара Ив. Балканджиева и Милка Ничева – членове [10]. Промени в състава има към края на годината /10 октомври 1938 г./, като г-жа Вълкова и Бонева остават начело на дружеството [11].

На годишното събрание през 1939 г. женско благотворително дружество „Утеха“ избира ново настоятелство в състав: председател г-жа полковник Шкодрева, подпредседател г-жа В. Бонева, секретар г-жа Мара Т. Ковачева, касиер г-ца Ел. Караоланова и член-съветници г-жите Бъркашка, Вълкова и Стойнова [12].

На 4 март 1939 г. „Утеха“ организира във военния клуб своята традиционна „Българска вечер“, на която са представени красива българска седянка, ръченица, томбола и др. Дружеството кани гражданите да присъстват на вечеринката, като подкрепят неговите високо благородни задачи. Приходите от тази вечеринка са изразходвани изцяло за уреждане на детския дневен дом и подобряване храната на малките питомци, които са деца на бедни работнички в града [13].

От писмо с дата 29 юни 1939 г. до околийския управител в Кърджали става ясно, че със създаването си кърджалийският клон на Съюза за закрила на децата /СЗД/ поема издръжката на ученическата трапезария, която преди това се издържа от дружество „Утеха“, а за една-две години и от специален комитет. Същият вече не съществува, защото няма преутвърден устав и не членува в клона на СЗД, и фактически клонът изпълнява функциите му – издържа трапезарията. Молбата на СЗД е комитетът, който има излишни суми по влогова книжка и вече не съществува, да ги предаде срещу квитанция на клона и с това да се ликвидира [14].

С удостоверение от 3 септември 1940 г. градският архитект при кърджалийската община Хараламби Михайлов удостоверява, че благотворително дружество „Утеха“ строи „дневен детски дом“, с предприемач Георги Петков. Сградата е двуетажна. Строителната линия е дадена от общината на 12 август, а строежът е започнат на 14 август 1940 г., като частта от старата сграда, до която и върху която ще се строи, е съборена [15]. За изграждането му голяма заслуга имат тогавашната председателка Мара Шкодрева и секретарката Мара Д. Ковачева. Активна благотворителна дейност дружеството развива и при председателките Вера Бенова, Еленка Вълкова, Фроска Василева и др. Членуващите в дружеството дами дават не само труд и усилия, но и материални средства. Често устройват томболи и вечеринки, богато украсени и с добре подбрани програми. Последната председателка на дружеството е Вера Н. Пефтичева, при която то се закрива [16].

В подкрепа и помощ на бежанците е и Женското тракийско дру-

**Женско тракийско дружество /Дамски тракийски комитет/,
30-те г. на 20 в.**

жество. То, както и другите тракийски дружества „Тракия“ и „Антим I“, до такава степен развиват обществената си дейност, че подпомагат материално и морално другите дружества. Първоначално бежанците са подпомагани от дружество „Утеха“ с храна и средства за крайно нуждаещи се семейства [17]. През 1924 г. председателката на женско дружество „Утеха“ в писмо до министъра на външните работи съобщава: „Известно Ви е, че в града ни от десетина дена вече са дошли изгнаници от поробена Тракия, които чакат да бъдат настанени в Мастанлийски окръг. Окъсани, голи и боси жени и деца кръстосват улиците на града и със сърца, свити от болка, гледат как хората си живеят. Лишени от всички материални блага, те са лишени и от насъщен хляб“ [18].

През 1926 г. „Утеха“ изпраща запитване до председателя на благотворително дружество „Тракия“ за крайно бедните деца-тракийчета, посочени от училищната инспекция, които да се хранят в трапезарията. За голямо съжаление възможностите са ограничени и кувертите са само 20 към този момент [19]. На по-късен етап, когато тракийската организация набира скорост, се случва обратното – дружество „Тракия“ през 1928 г. подпомага „Утеха“ с 10 000 лв. за издръжка на трапезарията. Тракийската организация се съвзема и развива бурна културно-просветна дейност, дори се включва в политическия живот.

Често изнася вечеринки, утра, забави, градински увеселения, даже провежда конгреси и събори на тракийци от страната [20].

Свое дружество създават и заселилите се в Кърджали бежанци от Македония. Македонското културно-просветно дружество е основано през 1923 г. [21]. Целта му е да развива културно-просветна дейност сред членовете и да подпомага приижданите в града бежанци. Архивните документи сочат, че към 25 август 1925 г. крайно бедните македонски бежански семейства, включително тези на вдовици, са 11 [22]. Броят им продължава да се увеличава и към 27 май 1927 г. достига общо 193 семейства, числящи се към македонското благотворително братство в Кърджали [23].

Женското македонско благотворително дружество „Свето Благовещение“ е учредено през 1924 г. [24]. Председател е Констанца Кацкова, подпредседател Т. Сидова, секретар-деловодител М. Чалъбашиева, касиер Е. Имова и съветнички Т. Шолева, С. Иванова и С. Печилкова [25]. Констанца Кацкова е родена в Охрид през 1894 г. Завършва Солунската девическа гимназия, а след това право в София. През 1921 г. пристига да живее в Кърджали [26]. Трите македонски дружества в града основават и свой хор, в който участват над 40 жени

Женско македонско благотворително дружество „Свето Благовещение“, 30-те г. на 20 в.

и мъже. Между хористите с хубавите си гласове се отличават Димка Шанова, Зарка Зафирова, Мария Иванова, Софка Имова, Надежда Баталова и мн. др. Македонските дружества, освен че подпомагат своите членове материално, се отзовават и на всяко обществено начинание. Те дават средства за трапезариите, закупуват облекло и учебници на бедните ученици [27].

На 22 април 1927 г., по случай светлите християнски празници, жените от македонското дружество изпращат подаръци на дружество „Утеха“ и молят председателката да ги приеме и раздаде на сирачетата и бедните дечица в безплатната трапезария [28]. С благотворителна цел дамите от „Свето Благовещение“, по повод наближаващите коледни и новогодишни празници, на 26 ноември 1927 г. канят македонската младежка организация „Шар“ на танцова забава в салона на военния клуб. Сформирани са 3 комисии, които да посрещат гостите, да продават карти, букетчета и др. и да събират веселата поща [29]. Специално за военните в града също е организирана танцова вечеринка в салона на офицерското събрание [30]. С част от събраните средства дружеството цели да закупи зимни дрехи и да даде 500 лв. на сираците в Битоля. Също така по нареждане на командира на 38-ма Одринска дружина, който винаги проявява хуманност, са раздадени зимнина и помощ на нуждаещите се членове [31]. На 5 декември 1927 г. „Св. Благовещение“ изпраща сумата от 500 лв. за хуманната инициатива и да подкрепи сиропиталището в Битоля [32]. Дружество „Утеха“ също е подпомогнато със сума от 500 лв., за което изказва голямата си благодарност и признателност на „Св. Благовещение“ [33].

Към 8 януари 1928 г. в дружеството членуват 73 жени. Тяхната основна цел е указана в чл. 2 от устава на дружеството – да съдействат за културно-просветното издигане на жената-македонка в България, подпомагане на бедни и болни членове, търсене на работа на същите, благотворителност и др. Средствата на дружеството основно са от членски внос, подаръци и благодеяния, приходи от увеселения, сказки, вечеринки и др. случайни приходи. „Св. Благовещение“ отправя молба до председателя на Мастанлийския окръжен съвет да отдели средства от бюджета и да подпомогне дейността на дружеството, понеже нуждите са големи, а личните средства доста ограничени [34].

През 1929–1930 г. македонското женско дружество продължава да работи за благотворителната кауза, често и съвместно с другите дружества, различни организации и организирани от тях мероприятия. Тракийската организация в Кърджали кани „Св. Благовещение“ да вземе участие през 1929 г. в манифестацията в града за Деня на

Тракия [35]. Друга съвместна проява е поканата на театралния кръжок дружеството да вземе участие на 28 април за отпразнуване на Връбница – Ден на българската печатна книга, където и да се проведе утро с подбрана програма. Поканени са всички културно-просветни организации [36].

През 1930 г. председателката на „Св. Благовещение“ в писмо до председателя на Мастанлийската окръжна постоянна комисия съобщава: „Дружеството в изпълнение на своите патриотични задължения и благотворителни цели да подпомага материално бедни македонски бежански семейства, вдовици и сираци черпи своите средства изключително, разчитайки на подкрепата и пожертвователността на гражданството и на учрежденията, които са си поставили за цел добруването на окръга. Молбата ни е да ходатайствате пред Постоянната мастанлийска окръжна комисия да ни отпусне парична помощ от предвидените Ви в бюджета суми за благотворителност“ [37].

В края на годината дружеството отново организира благотворителна танцувална вечеринка. За целта моли началника на гарнизона за 13 декември 1930 г. да отпусне музиката срещу установената такса, а председателят на читалището да предостави салона на Общия дом за увеселителната забава [38].

С благотворството си и стремежа за културно и просветно въздигане жените в Кърджали доказват своето достойно място в обществото. За разлика от много други женски дружества по това време в страната основната им цел не е борба за граждански и политически права, а благотворителност и подпомагане на най-бедните бежански семейства.

В заключение: През разглеждания период, 20-те – 30-те г. на 20 в., създалите се и развили активна дейност женски благотворителни дружества в града, освен самостоятелно, много често работят заедно за общата кауза, като си оказват взаимопомощ и подкрепа. Съвместно с другите дружества и организации подпомагат безработни, болни и бедни бежански семейства. Помощта е ограничена и стига само до най-нуждаещите се, като цели тяхното физическо оцеляване. Благотворителното подпомагане е със символичен характер и не решава проблемите на прокудените, а само донякъде притъпява остротата им и вдъхва малко надежда. Когато човек е в безизходица, и най-малката помощ е от значение. Важно е да се запази спомен за тези благодетели, които не търсят слава и отплата, и чийто тих подвиг – дарителството, е насочен към уязвимите и слабите, които са в окаяно положение и имат нужда от подкрепа.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Назърова П., В. Ташкова, Кърджали поглед към миналото, част II, Кърджали, 2015, с. 7.
2. Михайлова М., Кърджали, С., 2000, с. 240-241; Назърова П., В. Ташкова, Цит. съч., с. 113.
3. Репортер юг, бр. 94, 20 декември 1993, с. 8.
4. Родопа, бр. 8, 1 октомври 1927, с. 8.
5. Пак там, бр. 3, 1 март 1927, с. 6.
6. Родопско слово, № 25, 21 юли 1994, с. 4.
7. Пак там.
8. Репортер юг, бр. 94, 20 декември 1993, с. 8.
9. Родопско слово, № 25, 21 юли 1994, с. 4.
10. РИМ – Кърджали, НИ – НСФ, инв. № 422.
11. ДА – Кърджали, Ф. 14 К, оп. 1, а. е. 129, л. 4.
12. Бяло море, бр. 32, 5 май 1939.
13. ДА – Кърджали, Ф. 14К, оп. 1, а. е. 129, л. 5.
14. Пак там, л. 7.
15. ДА – Кърджали, Ф. 8К, оп. 1, а. е. 95, л. 20.
16. Михайлова М., Цит. съч., с. 241.
17. Пак там, с. 247-248.
18. ДА – Кърджали, Ф. 237 К, оп. 1, а. е. 15, л. 37.
19. Пак там, л. 152.
20. Михайлова М., Цит. съч., с. 247-248.
21. Назърова П., В. Ташкова, Цит. съч., с. 128.
22. ДА – Кърджали, Ф. 248К, оп. 1, а. е. 4, л. 9.
23. Пак там, л. 10.
24. Михайлова М., Цит. съч., с. 250.
25. ДА – Кърджали, Ф. 248К, оп. 1, а. е. 3, л. 2.
26. Назърова П., В. Ташкова, Цит. съч., с. 128.
27. Михайлова М., Цит. съч., с. 250.
28. ДА – Кърджали, Ф. 248К, оп. 1, а. е. 3, л. 4.
29. Пак там, л. 14.
30. Пак там, л. 15.
31. Пак там, л. 17.
32. Пак там, л. 16.
33. Пак там, л. 18.
34. Пак там, л. 20, 21.
35. Пак там, л. 47.
36. Пак там, л. 52.
37. Пак там, л. 75.
38. Пак там, л. 88, 89.

ПУБЛИЦИСТИКА

Младен Сърбиновски

МАКЕДОНИЗМЪТ: ТРИУМФЪТ НА НИЩОТО

Адаптация от вруточко-вардарско наречие на книжовен български: Недялко Бакалов

Преди повече от петнайсет години бях си на Великден в моя Вруток и в двора на новото училище до Главардар* попаднах на раздърпана, като че ли изритана навън стара петдесетгодишна книжка. „С партизаните“, от Владимир Назор. Взех я, разбира се. Ще я залепя, ще я поизчистя... Тъкмо в това издание съм чел как старият поет отишъл при Титовите партизани. Ами че това е книга от нашата стара училищна библиотека...

Заранта на връщане към Скопие тъкмо взех да разлиствам старата книга, в полупразния вагон на шинобуса влязоха двама млади полицаи, вероятно пътен контрол. Кимнахме си за поздрав и при толкова празни места седнаха точно пред мене... Този път моят страх беше неоснователен. Двамата полицаи имали други намерения. Искаха сигурно да покажат на редките пътници, че и те са от семейството на читателите. Извадиха двайсетина ксерокопирани листове, пък почнахме тримата да четем. „Увод в криминологията“, ясно прочетох едрите букви на една от страниците, които четящите си поделиха. Беше очевидно, че пред мен седнаха амбициозни полицаи, които следваха задочно.

Читателите пред мен почнаха да четат и пет минути след тръгването люшкането на шинобуса им подейства приспивно и захъркаха като заклани. След час, на влизане в Скопие, двамата се събудиха.

– Докъде си с материала? – пита мустакатият дебелия.

– Доникъде. Чета, ама нищо не помня. Ти поне четеш и помниш.

– Какво като помня, само като взема да чета и веднага заспивам...

По-многобройните пътници нямаха възможност да видят как помалобройното читателско семейство се възвисява културно. И на мен парцаливата книга в моите ръце ми подейства разсейващо...

---

*Изворът на река Вардар край Вруток, Гостиварско, родното село на Младен Сърбиновски – б. пр.

Понякога, по време на лятната почивка, ще чуем, че нехранимайковци влезли и в училищната библиотека и изпокъсали и изхвърляли книги... Дали тези посегателства срещу книгите бяха след оформения годишен успех, не се сещам, но очевидно първият таен заговор на младежката гневливост винаги е срещу книгата.

В добре зареденатa училищна библиотека в моя Вруток още от съвсем малък четях и книгите за моята възраст, и тези за по-възрастните. Учителите ми поверяваха и ключа за библиотеката да раздавам и да прибирам върнати книги.

Нечетящите се познаваха веднага... Да ги молиш да върнат книгите, които не са отворили, на някого можеш и да досадиш, а никак не искаш да го издадеш, защото вчера си чел книга, където за нищо на света не се издава приятел; нечетящите за благодарност често ми връщаха книгата с шутиране. Какви станаха четящите в живота, няма да говоря. А нечетящите, макар че добре шутираха, не станаха футболисти. Мнозина от тях станаха полицаи.

И по-късно, когато почнах да пиша и да публикувам, моите училищни другари – намръщени полицаи, вместо ръкуване, че отдавна не сме се виждали, накриво и през зъби само ме порицаваха за това, дето съм го серял из вестниците и книгите. Очевидно многото четене ми е повлияло зле.

Не осъзнават колко са прави. И аз самият не знам колко дълбоко и съдбоносно ми е повлияло четенето. Родени сме да бъдем между полицаите, а цял живот се съпротивлявам да не тръгна с ченгетата.

СЕМЕНА НА ОМРАЗАТА, КЪЛНОВЕ НА ЛЮБОВТА

Любовта цъфти, не се събира и в китка не се връзва, а омразата се сее и жъне. И жътвата никога не се подхвърля, не се досъбира. Семето сме ние. И доказателството. Което сеем, не можем да дожънем... Кълнове сме от нечия любов, но пръкнали сме се в запустяла градина от бурена на омразата, расте този корен в нас и ни превзема, щом в себе си и стръкче не оплевяваме. Най-тежкото. Няма по-тежко от това от себе си плевел да изкорениш... Необходимо е всеки ден, във всеки момент в себе си да плевя, стръкче омраза в мен да не остане и щом си помисля, че този отровен корен вече не расте в моята градина и мога да си измия ръцете, тази отровна билка отнякъде все пак ще даде знак с някоя оцеляла жилка на омразата, която все още изравя от мене порано недоизтръгнат неин корен и вече намира почва...

По-лесно, най-лесно е да чоплиш хванали коричка рани от ко-

ленете на детството, осолени от чужди сополи, обикновено от сополите на по-силните и по-големите.

Така, така някак ми изглежда македонският и по-широко погледнато – балканският обществено-политически климат: на хора, до неузнаваемост обрасли с бурена на омразата, които, отказвайки се да чистят в себе си, отказват да пораснат и вечно чоплейки загноелите корички от раните на коленете си успяват у ония, които ги наблюдават, да предизвикат болно-сладко жертвено съчувствие.

Такъв някакъв – като едно око отворено, е и тъмният къс съботен следобед в студения 17 декември 2016-а пред сградата на бившата НИП „Нова Македония“ в Скопие. Във високата сграда на едно от главните скопски кръстовища е настанена Държавната избирателна комисия. Смущаващо, вече няколко дни заседанията на комисията директно се излъчват от много национални телевизии за зрителите им.

Комисията обсъжда горе по етажите прегласуване в една избирателна секция с по-малко от петстотин избиратели с резултати, които не биха могли да оспорят крехката победа от двама депутати на дотогавашната управляваща структура. Но протестират те, староновите победители. Защо?

Трафикът на натовареното скопско кръстовище е блокиран от насъбрана няколкохилядна отчаяна разгневеност на управляващата партия ВМРО-ДПМНЕ, към която от импровизирана трибуна се обръщат най-висшите партийни функционери. Избирателната комисия е парламент или протестът пред Държавната избирателна комисия е само повод за изливане на само за тях разбираемата тяхна разгневеност? Немирниците много от бляскавите и намигващо властосластни изразни средства на играчката Македония, с която се забавляваха десет години, са ги унищожили и сега пищят на глас и врещят, че народният подарък в ръцете им не фунционира. Защо? Те все пак са каквито такива победители на каквато такава играчка. Накрая към тях се обръща и председателят на партията Никола Груевски. Доскоро десетилетен македонски премиер, Груевски се ожали на чуждите посолства, че се бъркат във вътрешните работи на държавата и се закани, че няма никога да позволи никаква кантонизация и федерализация, двуезичност, премахване на идентитета... Защо?

Опозиционната СДСМ на току-що проведените парламентарни избори се доближи до управляващата ВМРО-ДПМНЕ. И вместо многобройните й партийни кадри да ликуват, че имат възможност с коалиционен партньор да постигнат необходимото парламентарно мнозинство и да формират ново правителство, са страшно ожалени

във фейсбук, тук-там някой ще напише по едно изреченийце, че досегашният режим не би посмял и занапред да остане на власт. Защо?

И партиите на албанците дават сдържани изявления, че първо ще обявят политическа платформа с политически искания, пък след това ще определят с кого ще се коалират. Защо?

Това са главните три политически крака на македонското политическо триного столче. Триножникът е най-стабилният стол, а само македонският триножник е вечно нестабилен. Защо?

Неправителствените организации на следизборните си пресконференции повърхностно изтъкват, че избирателното тяло на етническите македонци показало консервативност, а албанският електорат проявил достойна за уважение гражданска съвест. Защо? Това голямо и наше вечно ЗАЩО като ченгел ни е хванало, тегне и не ни дава да мръднем. Безбройни питания и питащи, и вместо ясни и разбираеми отговори за потъналия във всякакви проблеми обикновен човек, македонският политически и интелектуален елит мълчи. Тъжното и вечно наше македонско състояние. Македония е сведена до фейсбук статус, трябва да се обади Младен, а той не се обажда, за да оживеят самоумъртвените, а емоциите на македонските граждани се търкалят по улицата...

Толкова ли сме лицемерни? Да, изгодно е. Това е нашата държавна идеология, нашият стил на живот, нашата втора природа. Македонизмът преди всичко е лицемерие, пък сетне останалото. Живеем в безкрайно несправедливо общество. И това е нормално. Живеем в безкрайно корумпирано общество. И това е нормално. Живеем в шовинистично разделено общество. И това е нормално. В Македония нормалността плаши. Тук лицемерието е нормалност, държава. Това се темелите на държавата. Опозиционната СДСМ иска да победи, за да върнат Македония в нормалността. Или в провереното тяхно лицемерие, за тях нормалност...

Разчу се, че двайсететажната сграда на Македонското радио и телевизия се дава на македонската полиция и след месец директорката Стошич почна с нашето изхвърляне от работа...

Отнякъде му идва, но само незащитеният в безпомощността си се обръща към искреността. Или пък си обръща и другата буза... за двойно унизителен шамар. С нововъзникналата ситуация по случайност съвпадна и изборът на ново синдикално ръководство в най-голямата профсъюзна организация на МТВ. Изведнъж около мен се завъртяха и тези, които с години не щяха и да ме поздравят. Теб ще те сложим председател на синдиката на Общите служби, а сетне и на целия

синдикат... Бранех се, казвах им, както винаги съм го правил: знаете в каква държава живеем, ако са решили, нищо не помага... Сложиха ме и, разбира се, за съвсем краткото време почнах да защитавам работещите. Изведнъж чудо – моят избор не се поддържа от Съюза на синдикатите на Македония. Какъв грях съм му сторил на синдиката? Ходех в синдикалната централа, исках да бъда приет като председател и тресящи се мечкоподобни чиновнички винаги имаха оправдания да ме върнат.

Все пак намерих начин и се срещнах с тогавашния председател на македонските синдикати. С притворени от тютюнев дим очи, нито едното, нито двете, ме пита: Ти от ванчомихайловистите, ти ли ще ги защитаваш в МТВ? Работещите добре знаят кой съм и нищо не им пречи... Кой дявол ме караше да се хвана и по всякакъв начин да намеря възможност на Държавна сигурност, създадена да унижава и да унищожава своите граждани, да й подам и втората си буза. Нито за пръв път, нито за последен... Прав е Исус в Библията. Не е казал само колко време да обръщаме бузите към злосторника, докато той самият не разбере какво прави.

На улавата и палава УДБА* вероятно не й бяха достатъчни седемдесет години...

Изпразвайки канцелариите на МТВ, за да се настани на тяхно място МВР, трябваше да преместим работните си бюра в Македонското радио. Привършваше моята първа и последна работа, която съм получил от държавата. Дигне ли ти УДБА мерника, бъди щастлив, ако оцелееш... Знаех какви адски години на оцеляване се задават и не бързах с напускането. След няколко дни, сред последните, помъкнах работната си маса към асансьора и в приземието нямаше нужда да питам накъде да я добутам. Плъзгането на бюрата на напусналите преди мен бе оставило дебели черни дири по зеления балатум. След изминатия тесен коридор към радиото, зад ъгъла, в огромното мазе изведнъж: статична гледка за вечността, белязана от делничността. Двеста, триста, петстотин – колко ли бюра бяха накамарени едни връз други?

Уплашен от нищо, изведнъж зяпнах като отворените чекмеджета, които висяха заканително от бюрата разръфани и разпрани, незашити органи от стомасите на бюрокрацията. С разкривени крака или съвсем безкраки и почти всичките със запретнат фурнир от отмъстителното

*Македонската Държавна сигурност, част от същата система в някогашна СФРЮгославия – б. пр.

сурнене, техните довчерашни стопани, разделяйки се с тях, са ги нахвърляли както им е скимнало в тази обща мазешка гробница на бюрата; едни срещу други, едни в други, наопаки, по гръб, тъкмо в състоянието и положението на техните ползватели, които доскоро между себе си по-тайно и по-явно очите си вадеха или се обичаха. Бюра от различни периоди или моди на работенето, властването и издигането; от онези за челници и за ония, които никога не напредват в работата, каквото беше и моето току-що дотътрено, с железни крака, с един ред чекмеджета, без ключалка и без защитна дъска срещу удряне в нозете, до огромни, тежки, сферично закривени бюра с два реда чекмеджета, които ти се струва, че летят заедно със седналия зад тях... Нахвърляни едни над други и всичките с дири от немарливото им удряне в кошчетата, докато стигнат до това дередже, казваха повече от всякаква дума за личните премеждия на техните собственици, от които вчера вече се бяха разделили.

Можеше ли по-метафорична, а реална картина да се появи пред очите ми? Чудно начало за роман... Нямаше тогава модерни мобилни телефони, за да щракна тази самооформена сценична гледка, достойна за първа страница на „Тайм“. Уплашен от нищо, потреперих в застоелия въздух на подземието с мирис на прах и стърготини. Че то май държавата пропада? Или само на мен така ми се струва... и пробягах няколко крачки на връщане.

Заблудата държи немощните живи и поднебесната картина на работните бюра остана врязана в паметта ми по-силно от всички по-късни обществени вълнения, улични протести или телевизионни дебати с раздразнената раздвиженост на македонистките актьори, които в невъзможност да спасят или да обновят разбитата система от времето, най-често напомняха речни комари, на които немирни албанчета на плажа са им сложили сламка в задника и са ги пуснали да летят... Като че ли в тях е проникнала баналността на злото, както казва Хана Аренд, и от шовинизма, разтворен в тяхната мрачна глупост, която за миг ги превръща от клеветници в най-долни злосторници, не се срамуваха, защото се издигаха по този начин. Сега джавкат ли, джавкат с идеологията на омразата без спирачки, но ползата е малка, защото съзнателно или несъзнателно себепоставените конски капаци, за да гледат само през шовинистическата мисиркова ключалка на омразата, ги докараха до тази жътва. А това е техният поглед към света. Това са македонистите...

В средата на юли 2008 г. бе организирана една от промоциите на мегапроекта на културното министерство – 130 тома македонска

литература. На оная промоция в Битоля бях и аз. Тържествено ни бяха раздадени по 5 авторски екземпляра, бяхме нагостени в „Епинал“ и в полунощ тръгнахме към Скопие. В правителственото минибусче бяхме 16-17 писатели: Гане Тодоровски, Ташко Георгиевски, Иван Чаповски, Марко Китески, Тодор Чаловски, Миле Неделковски, Раде Силян, Бранко Цветкоски, Веле Смилевски, Трайче Кръстески, Блаже Минески...

При преприятното връщане на пълна месечина, с изгасените лампи в бусчето, спокойно, от средата и без въведение, както го правят само свои със свои, сякаш само продължаваха отдавна започната разправия, на моменти къде съчувствено приятелски, пък след това – нервно кресливо, Ташко Георгиевски и Миле Неделковски по време на целия 3-4-часов път от Битоля до Скопие я разчопляха нашата обща, болна и (не)приятна тема – българщината.

Шофьорът, учтиво тих шишко, същински Васил Тупурковски* отпреди 25 години, от това, което чуваше, не знам как не ни прекатури в някой хендек... Не знам дали не са почнали още преди това на масата, но възрастните писатели, връстници и приятели, в аргументите, в основното бяха съгласни. Да, нашите предци са се чувствали македонски българи, да, дядо ми е бил екзархийски, български учител в моето Кронцелево, но аз сега съм македонец, отвръщаше му тихият Ташко на по-избухливия Миле. Но на въпроса защо не кажем това на народа, защо го лъжем, чии държавни интереси защитаваме, защо първите томове от изданието ги фалшифицираме, нямаше отговор от двамата разговарящи, нито пък някой от нас отвори уста за три часа и половина. Не вярвам да бе провокация, но само за невежите, в случая вероятно само за шофьора, и сега за читателите, чутото е шокиращо. Такъв е и целият ни народ, обкръжен от свои нешколувани лицемери. Върховната удбашка заповед е да преведем народа през вода жаден и ако и да чуе нещо, да се притеснява от това, което е нормално за историята.

През такива разхвърляни парливи проблеми, които се разискват от всеки, който е взел да напише и една страница текст за нашето дезориентирано всекидневие, и които сега като омагьосана непреодолимост ни разпарчосват държавата, с десетилетия и десетилетия се извършваше и се извършва суровата македонистка хайка срещу инакомислещите от всякакъв вид.

---

*Вицепремиер на Република Македония през 1999 г., с характерна външност и с мустаци – б. пр.

На такова позорно гадене сигурно е наподобявала атмосферата, когато преди трийсетина години пострада актьорът Ристо Шишков. Или случаят с Йован Котески, Живко Чинго, с така наречените либерали... За безбройните по-стари случаи от 50-те години на миналия век, от монтираните съдебни процеси на лекарите до случая с Венко Марковски и да не отваряме дума... Ако само можеха да говорят масите в кафенето на вече покойния Доле в Дружеството на писателите...

Липсата и на грам възможност за диалог унищожи Югославия. Когато Европейският съюз през 70-те години на миналия век кани Югославия за пълноправно членство без никакви условия, кой е можел да внуши на Тито, че това е полезно за всички, че това ще е само нова успешна и по-висока степен в развитието на държавата...

Силите, които най-много рушаха Югославия, а които сега леят крокодилски сълзи по нея, дори и по младежките текстове от края на 80-те години за Европа в днешни дни всички открихме как срещу словенския вестник „Младина“ с невиждани издевателства вървеше партийно и медийно бербатосване. За тяхно щастие, а за наше южняшко шовинистично нещастие, словенското общество имаше капацитет да ги защити. Остави ли се идеологията да дисциплинира мисленето на писател, новинар, философ, да знаете, че това е най-добър знак за държавата, че брои дните до изчезването си.

Не мразех Югославия. Нямам симпатия към онези, пък и към Тито, които нейните животодайни разнородности ги злоупотребяваха за непотребни, вечни сектантства. Между онези, които трябва да жалят за Югославия, сигурно съм и аз. Моите романи и текстове в това пространство сами щяха да си намерят югославски издатели, критици и читатели. По време на най-големите тукашни хайки срещу мен есето ми „Балканска кошница копнеж“ преведе и публикува не друг, а белградското списание „Речи“ на проджинджичевската* компания Б92.

Просто са искали да се информират за македонската буря в чаша вода. Благодаря им. Моите текстове са моите горнила и този текст и днес в интернет ме защитава или ме унищожава, показвайки какво всъщност съм предлагал преди 20 години.

Независима Македония нищо не научи от югославските прежи-

---

* Зоран Джинджич, сръбски политик, един от основателите на Демократичната партия. Министър-председател на Република Сърбия от от 2001 г. до 12 март 2003 г., когато е убит – б. р.

велици и македонската крехкост може да съществува само ако е демократична. Защото тя е преди всичко идея. Чудо е високоизтънчената гражданска идея на коленичилите (тогава) македонски българи, която не пропагандира отмъщение. Която ни умива лицето и вкъщи, и в сегашната независимост пред Европа. Тогава защо тукашните албански интелектуалци винаги са по-убедителни на всички дебати от македонските интелектуалци? Просто не можеш да застъпваш най-груб антимакедонски македонизъм и да бъдеш умен. Незащитим е. Македонизмът е възможен само с полицейски бастун и диктатура. Македонизмът е капитулантство, мълчане, нечиста съвест, корумпираност от всякакъв вид...

Дали искаме и сме способни да видим цялата негова поява? Това огромно ЗАЩО, което виси над главите ни? Какво браним ние? Дали искаме да излезем от тая каша, в която сме въвлечени от македонизма? И в независима Македония, пък и да изчезне, за нас най-важно е да остане консервирано югославянството без Югославия чрез антибългарския македонизъм. Затова ли не щем независима Македония? Да имаш договор между Тодор Александров и Хасан Прищина, в който самият водач на албанското движение подписва (освен за Дебър, за който спорят), че всички днешни места и градове са македонски територии, значи да не искаш македонската независимост. Как и защо я приехме като независимост отнемайкъде? Това ли е причичината да се изприщват от самото споменаване на името ВМРО анахроничните сърбомани „левичари и десничари“?

Македонизмът стовари цялата безскрупулна история на безчестието върху своя народ и пак не успя. Можем само да си представим мащабния ужас на и днес неспрялото систематично чистене с всички средства и методи с целите семейства на всички по-свободомислещи проявени, които нещо са значили и значат в тази среда, за да се създадат след това нови интелектуални сили, поддръжници на самостоятелното съществуване. Как да им обясниш на нашите избрани македонистки тъпаци, че и за тях лично ще е по-малко бламирането, ако изобщо нищо не бранят и от никого не ни защитават. Искаш ли нагледно да се упражняваш в отвращаване, гледай вечерните тв дебати на македонски интелектуалци с албански интелектуалци по нашите телевизии. Едните мразят себе си, другите не дават и косъм да падне и от онова, което невинаги им прави чест...

Югославия от всички страни вече се разнищваше и 2 години

преди нейния разпад, през 1987-а, в приложението „Лик“ на „Нова Македония“ академик Гане Тодоровски в негово интервю заяви, че е време на народа да му се каже, че сръбският език трябва да се въведе като втори служебен в Република Македония. Интервюто му предизвика лавина от реакции. Противопостави му се поетът-голооточанец*, днес вече покойник, Душко Наневски, към него се присъединиха още много известни личности, повечето бяха против, малцина застанаха зад идеята на Тодоровски. Този, който иска детайлно да проследи цялата тази полемика – отпечатана е и в отделна книга. Като журналист в научно-популярната програма на МТВ тогава направих предаване с повечето от включилите се и невключилите се в тая полемика и най-много ме учуди, че сред малкото, които поддържаха идеята на академика, беше и Блаже Ристовски**. В същата тази 1987 година Събранието на Социалистическа република Македония прие закон, с който на народните представители албанци им се забранява да говорят от парламентарната трибуна на своя език...

Ако някой през последните трийсетина години безкрайно дразнеше гражданите с македонистки терор за невъзможното идеологическо помирение на мъртвите и гражданско сплотяване на живите, това бе тъкмо академик Ристовски. Всемогъщият „фолклорист“ и „протагонист“ особено провокираше македонските албанци с все нови и нови предложения за учене на македонски език в училище не от пети – от трети клас, не от трети – от първи, не от предучилищна възраст – от детската градина, не в дневниците – само в служебните книги, не в служебните книги – само в официалните документи... Албанците с векове никой не ги принуждаваше да учат македонски наречия и знаеха да се разберат със своите съседи, сега македонистките душегрижници отвратиха македонските албанци и от чаршийския македонски и не искат да го говорят, винаги с дебели оправдания, че държавата ги малтретирала...

Какви бяха тези идеологическо-партийни органи и висши функционери на Комунистическата партия на Югославия, които направиха списъци с албански лични имена, забранени да се дават

*Голи оток (от хърватски - Голият остров), в северната част на Адриатическо море Става известен с изградения на него концентрационен лагер по времето на Тито. Огромна част от лагеристите са македонски българи и такива от Западните покрайнини – б. р.

**Историк, филолог и фолклорист от Република Македония, академик на Македонската академия на науките и изкуствата (МАНУ) – б. р.

на новородените албанчета? Лиродона? По нашенски Слободанка... Много хубаво е сега пак да се появят тези листове със забранени албански имена. Освен че Душан Ковачевич* би написал още една весело-трагична комедия, с такива ходове сигурно биха се поосвежили междунационалните отношения.

Четях преведената на македонски преди двайсетина години книга за ветмохими (за самоотричането) на косовския албанец Адем Демачи и се чудех. Дело без дело, невъзможно за сравняване и със средни книжовни трудове на албански език, но с биография на автора, достойна за нобелист-дисидент, писана му от УДБА цели 28 години. За 48 г. съществуване на Титова Югославия – 28 г. политически затворник. След Нелсън Мандела – най-дълъг затворнически престой в света по политически причини.

Дотолкова ли омразата им бе заслепила съвестта, в задника ли му беше мозъкът на югославското партийно ръководство? Унищожавайки му живота заради застъпването на кой знае колко обмислената от него идея „Косово – република“, идеологическият фанатизъм на партията показва, че не е бил по-далече от неговата по младежки мисловна закостенялост и вадейки пищов на всяка муха, вместо да махне с ръка, еднопартийността се надпреварваше и ликуваше с показната суровост на всяко застанало на нейния път нещо, с което само се подхранваше всяко и всякакво недоволство. И широко, както в случая, отваряше портите не само за република, а за държава Косово.

Вечната и без отговор безкрайна човешка приказка: отношението на държавата към гражданите... Петнайсетина години преди известния вевчански случай**, но останал в пълно медийно затъмнение, град Гостивар реши още веднъж да вземе вода от извора на Вардар. Най-спонтанно неколцина врутовчани – и македонци, и албанци, отидоха в гостиварската община да обяснят на властите, че на 300 метра от извора, оттатък църквата, има още един голям извор – Шапатинец, очевидно разклонение на нашата прочута река, нека него вземат за експлоатация, да не разбутват още веднъж прочутия извор... Както би се назовало с езика на днешните неправителствени организации – гражданско самосъзнание, инициатива и междунационално самоорганизиране за пример... Но кой да им обясни на разпалените общи-

*Сръбски драматург и режисьор, известен със своите театрални пиеси и сценарии за филми. Познат с написаните от него сценарии за филмите „Ъндърграунд“ (режисьор Емир Кустурица, печели „Златна палма“ на кинофестивала в Кан) и „Кой пее там“ – б. р.

**Двойното убийство през 2014 г. – б. р.

нари откъде повторно да вземат вода за града, който се разширява и който „се дави“ във вода от всяка шарпланинска височина над него? На инат на надигналите се селяни пак ще вземат от извора на Вардар, макар екскурзиантите и посетителите вече да не видят и капка от извора-македонски символ! Настана период на народен ропот, моите по-възрастни врутовчани изядоха по някоя полицейска палка, но не се предаваха. Ходиха няколко пъти и до „Цека“ в Скопие, приел ги Папеш, приел ги някакъв полковник, приел ги някой с глава между ушите, потърсиха за съдействие и старата селска познайничка, нелегалната, която цяла зима крили по време на национално-освободителната борба във вруточките къщи, Веселинка Малинска, но се върнаха потиснати. „Всички били същите лайна“...

Избучаха ликуващо булдозерите на Главардар, за да покажат на дръзките селяни кои са по-високите национални интереси и повече от половината извор го каптираха за гостиварските чешми и за индустриална вода на предприятията, които произвеждат само загуби. За да се разбие единството на селото, мнозина сетне шепнеха, че ги разделят междунационално...

– „Ей, как ме спаси, бе Младене, в дежурствата от голяма беля“ – ми казва неотдавна, докато пием кафе, приятелят ми Веап, най-старият от тримата братя, собственици на прочутото кафене с риби на извора на Вардар.

„Май не се сещам“ – отвръщам му.

„Абе как не се сещаш? През 80-те, когато ни караха по списък да пазим да не напише някой антидържавни лозунги?“

„Това го знам, ама че съм те спасил – не си спомням“.

„Ние, двама, по един албанец и един македонец, бяхме от 10 до 12 вечерта... Ти си излязъл, потърсил си ме, видя ме, когато слязох от автобуса, казваш ми: Хайде, двамата сме на дежурство тия 2 часа, аз взех да псувам, няма да дежуря, аз ли ще ги увардя, ако искат да напишат? Ти ми казваш: Ей, Веап, хайде, ще си приказваме 2 часа из селото, виждаш, че това е будала държава, защо да пострадаш за няма нищо? Защо някой да те издаде? Знаем се кои сме, грамотният търси грамотен от всяка националност, крадецът търси крадец, курвата – курва, честният честен, стопанинът търси стопанин“. И съм взел да му изброявам албанско-македонски примери за такива „занаятчийски“ дружби от нашия край, чиито имена, разбира се, няма да ги споменавам. „Изведнъж някак си ме успокои и изкарахме дежурството. Често разказвам за това на хората“.

„Едно и две ли бяха, не, наистина не се сещам за случилото се,

и аз понякога мога да бъда умен. Да, по-рано знаех да съм умен, сега нещо на старост се избайкуших“, казвам му през смях и наместо да ме облее вълна на задоволство от мисълта за неслучилото се, ето – да не бях го срещнал, на някоя по селски разлаяна уста не е дошъл да рече, но ме полазват тръпки като от ветреца край Главардар, когато ги разтърсва седналите на столовете.

Не само осезаемите и имагинерните, въобразените от нас и в нас страхове със същата, ако не и с по-голяма сила ни натоварват и притискат в бездната Македония без край и без изход от мисълта колко малка небрежност може на човек тук трайно да му навреди. Колцина са тези, спрямо които с нищо не сме сгрешили, а които мълчаливо нещо потайно помнят за нас? Така устроеното, щастливо мечтано общество, което ще ни освободи от вътрешните страхове във всеки един момент да не сме потенциален обект за изживяване на садистичните, всякога ненаказани мътни замисли, вътрешно ще ни освободи да почувстваме и да кажем, че сме поданици на гражданска, европейска държава.

Двамата вече заподозрени приятели и съселяни с еднаква съдба, този път със запаметена обща успешна постъпка, сръбнаха от кафето.

Меджид, по-малкият брат на Веап, по време на военния конфликт през 2001 г. проявил към брат ми Мирче човещина, която не се забравя. „Ако се чувстваш несигурно – с цялото си семейство при мене. Както ще карам аз, така и ти“...

Стрехите на родните ни къщи във Вруток се допират с тази на Михайло, първия ни съсед. Дошъл от Сърбия по време на строежа на хидроцентралата, ожени се за врутовчанката Бранка Янеска, с която имат две деца – Драгутин и Томислав, мои връстници и другари от първия ни ден на тоя свят. Чичо Михайло беше буквално със златни ръце и няма македонска и албанска къща – и вруточка, и от околните села, в която нещо да не е измайсторил. Днешните вруточки и речански автомобили и трактори не знам как могат да се движат без неговите ремонти. А за най-бързите ски на Дракче и Томче само аз мога да потвърдя как от пързалката често финиширах във Вардар.

Чичо Михайло и леля Бранка от няколко години не са между нас и тяхната къща се отваря от време на време. Дракче днес е бизнесмен в Канада, Томче е на работа в Швейцария и когато имат възможност – идват си. Може би си въобразявам, но имам чувството, че идват малко и заради мен. Нито по-рано, нито при сегашните ни срещи съм ги питал какви се чувстват по националност, нито пък те са ме питали, освен да рекат, че се гордеят с мен и с моите книги,

които купуват и четат. За тях съм най-важното, само техният другар Младен, и за тях двамата, ако са сърби, и аз съм сърбин – само да другаруваме, нека дохождат...

Тукашната опасна обществено-интелектуална гротеска като таен антинароден заговор се провежда последователно и систематично, колкото се може по-тихо, и трябва добре да се запитаме дали са прави чуждите наблюдатели или дипломати, когато често казват, че сме с недостатъчен държавнически капацитет.

Не са прецизни само за кого се отнася това – за народа или за неговия елит? На нас само календарите от миналото, дните отпреди години, ни показват колко е важно една среда да има свободомислещ интелектуален елит. Македония вместо интелектуалци хуманисти има лъжльовци и фалшификатори, за които македонизмът означава гражданство и обратно, и чрез него все още извършват диверсията към държавата, защото македонизмът е класическа диверсия. За нашите македонисти като предани, като адепти на лъжата, за разпространението на тяхната като наша колективна истина за вътрешна употреба е важно дълготрайните исторически обществени движения, с които се стига до крайната цел, до държавността, да ги познават колкото се може по-малко хора.

Ние постоянно творим митове, разпространяваме легенди за избраните недосегаеми от УДБА и когато започна македонското самостоятелно съществуване и плуралистичният живот, срамежливо, но взе да се говори и по теми, които се шепнеха само на маса. А тогава, все пак, все още имаше много живи свидетели за всички деяния на държавата след Втората световна война. Една от тези теми беше за скандалния следвоенен съдебен процес между езиковедите Георги Киселинов и Блаже Конески. Недолюбваният от властта Киселинов съдел любимеца на новата власт Конески, че е преписал неговата „Граматика на македонския литературен език“. Киселинов изгубил делото, бил осъден, а с тогава фамозния Закон за гражданска чест било забранено неговото име да се споменава в обществото.

Убеден от личен опит, че за избраните в Македония всичко, което лети, се яде, в повратната 1991 година професор Георги Марианович поискал това съдебно досие, разбира се, без проблем го получил, юридически го разгледал, бил шокиран от цялостната криминална съдебна процедура и присъда, написал книга и изведнъж имахме в ръцете си червено книжле, пълно с факсимилета от съдебния процес, с правни тълкувания и куп сочни епитети за академика-присвоител от Небрегово. Граматиката на Киселинов, главният аргумент на този

достоен за окайване наш учен, който никога няма да бъде реабилитиран, през същата тази неохранявана удбашка година излезе като самостоятелна книга.

Този очевиден интелектуално и юридически честен ход, а македонистки пропуск заради незнание, набързо се потули като да не се е случил, никой не го споменава, а тайните сили само се разбързаха на филологическия факултет в Скопие да му прилепят добавка – „Блаже Конески“.

В самостоятелността уж тръгнахме добре, хвалехме се, че заедно със Словения водим в реформите за членство в НАТО и ЕС. И изведнъж забихме очи в земята – проблем, от който като да няма спасение. И... спасението ни са албанците.

Мнозина в последно време споменават и се позовават на „Травнишка хроника“*. Хубаво. Неколцината уседнали травнишки първенци, които започват разказа с новините за силните турски реформатори и европейските дипломати, които искат, всеки по свой начин, да осигурят ред и законност в Босна, доволни завършват с извода, че само в Босна всичко си остава по старому и няма сили, които да я реформират. Нашите македонисти са тъкмо тези избрани травничани. Груевски управляваше и вечно търсеше абсолютно мнозинство, за да може нищо да не помръдне в Македония.

Нима само Босна или само скачените съдове Босна, Косово и Македония са вечното поле с вятърни мелници за местните донкихотовци? Кой й е виновен на Босна, че си няма албанци? Албанците с десетилетия са ни теглителната сила, влекачите на Македония. Защо им се гневим постоянно, че сочат към болшевишкия македонизъм, който не иска и милиметър да мръдне и се транформира в граждански македонизъм? От албанците узнаваме нашето скрито минало, те бутат държавата ни към Европа и размърдват от самите нас задръстената ситуация. Заев не е опасен, ако управлява с Македония, опасността е, ако позволи нейното раздвижване...

Гражданска държава с болшевишки македонизъм? Да не може нищо да се преразгледа и преоцени. Дървено желязо. Като невъзпитан зрител от публиката в тия първи години от независимостта подхвърлях в текстовете си, че това наше желание за вътрешна употреба не ще го приемат нито нашите съграждани от други националности, нито съседните държави, нито пък някой в Европа. Такова е и историческото, и сегашното международно гледище за Македония и това е причи-

*Роман на Нобеловия лауреат Иво Андрич – б. р.

ната защо заседнахме и потъваме. Македонизмът като фанатизъм на собствения си идиотизъм е в състояние да закрие държавата, само той да съществува. Всичките тези над 25 години независимост ние не защитаваме държавата, всички икономически и интелектуални ресурси бяха и са хвърлени в защита на македонизма... И днес имаме македонизъм без държава. Европа няма проблем с Първия Илинден, с Гоце, Даме, Александров, Миладиновци... Има проблем с Втория Илинден, с учението на Новакович, на Мисирков, на Конески, с възгледите на АСНОМска Македония и с всички нас, следвоенните македонистки възпитани поколения...

Македонизмът е остро противопоставен на европейските гледища за и в Македония. Това, което е несъмнена ценност от Македония за Европа, са Кирил и Методий, Климент, Наум, богомилите, ВМОРО, Гоце, Даме, Александров, Миладиновци, Пърличев... Третата, помиряваща възможност, за тяхното помиряване, за което всякога и всякъде моя скромност се е застъпвала, няма и няма как да я има. За македонизма цялото наше минало е българско бреме, което безпардонно трябва да се отсече, да се фалшифицира и по всякакъв начин да се очерни, без да се държи сметка, че с това и този наш определен принос, дял от богатата европейска идентичност, сега сами го оскверняваме.

Спомням си много добре за една пресконференция отпреди двайсетина години на този същия Матю Нимиц, който с десетилетия идва като посредник на ООН в Скопие за решаване на спора с името. Дипломатично избягвайки да спомене думите Македония, македонци или македонски и наричайки ни с „тази държава“ и „този народ“, нашите снайперистки нападателни журналисти му се нахвърлиха да каже открито коя е тази държава и този народ, сред които той се намира сега. И както умеят само най-опитните дипломати, без да му трепне и мускул на лицето, се обърна към нашия новинарски полусвят и спокойно им отговори: „Намирам се в Република Македония и тази държава е на македонските граждани“ и без питане продължи: „А Албания е държава на албанския народ, Сърбия е държава на сръбския народ, България е държава на българския народ и Гърция е държава на гръцкия народ“.

Слушам затворен в дома си това становище за вътрешна употреба, изказано на наш, вътрешен терен, за което, вместо дебати, никой няма даже да гъкне защо така говори медиаторът на ООН, и в тези времена на най-големи нападки срещу мен си казвам: Не ти трябваше да се впускаш във всичко това, Младене, нека всичко завърши както си ще, само не се плаши, най-важното е, че не си дрънкал глупости.

Нито една система не израства от нищото, характеристиките на една държава ги определят нейните вътрешни потребности и не е под въпрос само нехуманното, шовинистично отношение към различните и инакомислещите. Покрай интелектуалното македонистко симулиране в Македония е проблем и класическото непознаване на нашата държава. Искат да я управляват, управляват я, използват облагите на властта, а не познават природата на тази държава...

Случаят с един друг професор, юрист, Любомир Фръчковски е мое лично преживяване и само написано изглежда необичайно. Баналността на всекидневието, което ни крои животът, не говори на висок глас. Навсякъде и открай време от всички министерства най-тихо и най-делово е в Министерството на вътрешните работи и не е нужно особено писателско въображение за тъповато спокойните полицейски разговори и необосновано подписаните или устните техни решения. И биологът повече се вълнува, щом прободе с карфица буболечка и я постави в инсектариума, от полицейски чиновник, когато слага някого в картонче или го включва към машината за подслушване.

Ще се разминеш случайно в Търговския с Верушески и разтъпялата селска важнотия, подчертана във външността с най-скъпото - върви зинал шефът на тайната полиция със заканително ситнене и нарочно не сваля поглед от мен, не внимавайки, че върви срещу една от колоните.

Тогава, по време на министерстването на Любомир Фръчковски с полицията, бяха отворени полицейските ни досиета... Както и Марианович, нека и да са професори, не знаят как стоят нещата в Македония.Съдя за това от неговите понеделнични колонки, които четох в „Дневник“. Интересен и провокативен, по полицейски несъмняващ се, не гледа никога темата, която пропуска, и от прозрението, че е сгрешил, с най-голяма страст прави разправа с онзи, чрез когото е видял, че е грешал.

Невъзможно е седмично забързан да си и най-точен и креактивен за всяка тема и най-лесно е да се нападне коментарът и коментаторът. Но тогава си в опасност да се превърнеш в цел на оркестрирани удбашки нападки, в които ти искат кръвта. „Нова Македония“ и „Пулс“ показаха, че е възможна македонистка хайкаджийска демокрация и прегрупираните останки от „Утрински весник“ и „Слободен печат“ и днес жалят за медийно свободните 90 години на миналия век.

Фръчко на всички журналисти дава номера на мобилния си, лесно го намерих и му се обадих. Жертвата на палача... Няма да разказвам подробно дали се изненада, когато чу името ми и че му звъня за него-

вата колонка за македонските писатели. Е, драго ми е, че си я прочел, казва ми, но в какво е проблемът? Проблемът е, че не познаваш това, за което пишеш. Аз ли не го знам? Не, не го знаеш и плюс това не обръщаш внимание. Ще се срещнем и ще видиш...

И се срещнахме. След по-малко от година на кръстовището пред бившата „Нова Македония“. Вадейки десет денара да купя от уличния продавач утрешния „Дневник“, някой зад мен ми казва: Не плащай, ще те черпя вестник. Обръщам се – Фръчко в каубойски високи ботуши и шапка. Чакай, щом ме четеш, аз плащам. Подава ми вестник, обърнахме се и изведнъж ми казва: Добре, хайде, къде е проблемът, как се откри ти в колонката, за която ми се обади?

Аз ли трябва да му кажа какъв е проблемът? Има една книга от самия Бердяев* за неговото изслушване лично от Дзержински, след което, вместо да бъде затворен, с разпита откупува от разпитващия свободата си, получава си паспорта и заминава за Париж. Освен че сме ограничени за силата на мощните мисли и съдбини на големите страдалци, те ни изглеждат далечни и с придобитата болка, която не ги наранява и нея да я включат в книгата си.

Проблемът с македонската литература, казвам му, не е с това, което го няма в нея, а в много малкото, което има в нея, тя е срамно празна, нечувствителността на македонската литература е, че тя като тясно скроена литература бяга от себе си, от литературата като проблем става литература без четиво, проблематично незначителна.

И затова, че е съзнателно незначителна, е опасна, вие цели десетилетия тази нейна незначителност като обществена опасност я награждавате и форсирате и сега плачеш защо писателите мълчат. Те са дебело заплатени да бъдат такива, тези, които не мълчат, между другите и ти ги премълчаваше и какво значение има, че не съм се открил в коментара, когато съм двойно наранен... В такава колонка само двама без трима могат да се открият, и те по извънлитературни причини – колко получил този, колко взел онзи... В Македония не можеш да намериш достойна литература, няма я, тук писането е разтягане на локуми, забранено е да се пише пълнокръвно. Нашите писатели са създадени да прогонват читателите, а аз с моите книги ги връщам. Прости, но е така.

„Така е, наистина много те хвалят“, казва ми приятелски или така

*Николай Бердяев е руски философ и публицист. Една от водещите фигури на движението, сложило начало на т. нар. руски философско-религиозен ренесанс – б. р.

ми се струва. Изглежда по човешки състарен в сърдечността си, което ме учудва. Пред кое огледало тогава упражняват македонистката отвратителна арогантност, когато се появяват пред медиите?

„Хайде, изпрати ме до вкъщи, пък ще си говорим“. И тръгнахме по „Воднянска“.

„Абе, такава е нашата работа, знаеш, нямаме в много области хора, които ще ни дават пълнокръвни неща. Не виждаш ли – нямаме нито един историк за убежище, което да ни опази...“

„Сякаш гръм ме удари, затова ти се обадих, ти казваш същото. Самичък ме насочи към важното. Виж, много нещо не сме прочели и няма да прочетем, ама кажи ми искрено, моля те, чел ли си „За македонските работи“? Ама искрено...“

Фръчко замълча задълго и не рече нищо. Добре, казвам му, ще ти дам подчертания от мен мой екземпляр. Може, казва. Следващия вторник в „Александър палас“ има дискусия за политически изследвания в 12 на обяд, подготви се и ела. Аз те каня...

Следващия вторник преди началото на форума дадох на Фръчко „За македонските работи“ и моя роман „Шашма“. Месец-месец и половина по-късно бе извършено полицейското нахлуване в телевизия А1. И открито, дали го заслужаваха точно от мен, ги подкрепих в техния ефир...

Да живееш и да размишляваш според някакви критерии за хора, които са били много важни за вас, е да помислиш за тях при своите постъпки – че този гаден човек дори и да не те познава лично, ще се намръщи или ще те одобри с най-изконната за човека топлина или упрек като взривност от своята среда, която го уравновесява. За която човек с въздишка се сеща. За обикновените хора това е някой стопанин за пример, а при по-образованите това са най-често по-известните техни професори.

Съвсем уединен настрана и без нищо да сториш, отдавна, отдавна няма личности, които и да не се показват пред теб, не се срамуваш от (не)стореното. А без това няма държава. Нашият македонизъм изфабрикува свои развратници, които ни продаваше за икони, и сега, когато всичко това се разпада и всичко е наяве, самозваните автори, човешки коруби, седят настрана и мълчат пред поддържания от тях триумф на нищожността, който тях първи ги гълта. И тогава ще се появи (ако го видиш), някой още нещо, когато никой не го кара за това, да извади пред всички. А това още нещо е още нещо от себе си. Ако го има.

Не ми е бил професор в университета Денко Малески и не съм

имал някакво особено отношение към него. По подобен начин, което ми бе отпосле приятно, с години като студент и след това съм чел изключителни текстове от икономиката и философията на втора страница на белградските „Книжевне новине“ от някой си Владимир Глигоров. Без самолюбиво парадиране, присъщо на интелектуалците, та той (мислех, че е някой от Войводина) бе най-добър от всички югославски автори, които публикуваха във вестника. Много по-късно узнах, че е син на Киро Глигоров и когато започнаха при борбата за независимост кампания да върнат Глигоров в Македония, в някои от тогавашните си текстове бях написал не Киро, синът му Владимир нека да дойде.

От Денко Малески може би отдавна съм чел някой негов текст в „Погледи“, но толкова. Сякаш да се е пазил за тези времена. Когато всичките мълчат, да има какво да прочетем. Красотата на неговите коментари е поглъщането като говорене, не яснотата на казаното като мъдрост, която се извисява над шлифованата фраза. Напомня за добър шофьор, който все пак се е наел да управлява препълнен автобус малоумни, откачалки и мнозина заплатени да играят луди, дето при шофирането му дърпат волана, а той вразумително говори и съветва: Само не го чупете, само още един завой, само още един мост и сме на спирката в Европа. После ви оставям колкото щете да натискате клаксона.

Особено колонката преди няколко години за баба му и дядо му, македонски българи от Струга, за татко му, с младостта и студентството по време на пропагандната диктатура на кралска Югославия, и той – следвоенното поколение, родено в новата държава... Стожерен коментар, по-късно много пъти изтеглян и препечатван. Вечен. Познавайки ги нашите удбашко-македонистки зверилища, за мен бе откритие на дълбока човещина и честност. Нима има и такива между тях? С нашето аутсайдерство много по-рано сме писали за това, но то е несъизмеримо като тежест на утвърдения професор, първия министър на външните работи на независима Македония. Какво искаме повече? Кои сме ние, на нас открито да ни се изповяда? Само и само в нас, самоотровените, да я доразтвори македонистката отрова. Тук няма нищо друго, освен благородство от най-висш порядък. От баща не най-талантлив писател, използвайки възможността за блестящо образование, което му позволява да се издигне над поколенски разярени щерки и синчета на комунистическите властодържци, с години и на тях, и на нас умивайки лицето, огнеупорно с времето се очертава като най-разпознаваемата фигура на нестрошената и нестрошимата Македония. Нямаме толкова много кораби за всички, още неготови за

плаване, за да ги потопим...

Късно, не късно, отнякъде трябва да се почне... Група професори, ако не и целият правен факултет в Скопие, като институция, която подготвя кадри, дето преди всичко в най-голяма степен управляват Македония в обществено-политическата, съдебната и полицейската система, трябва сами, те най-добре знаят как да го сторят, да се извинят за всички досега внасяни и осъществени нехуманни закони и на всички политически репресирани на всякакво основание граждани. За да покажем, че съществува вътрешна сила и визия за системното ни европеизиране.

ШОВИНИЗЪМ, ОТ КОЙТО НЕ СЕ СРАМУВАМЕ

Македонизмът като обществено-политическо възникване е съвкупност от хегемонистични мнения, създадени и облечени в привидно учение от втората половина на 19. век от сръбската общественост, според което в централния дял от Балканския полуостров на македонската географска територия съществува отделен народ между сърбите и българите със свой език, традиция, култура...

Практическото реализиране на терен на тази антибългарска сепаратистка идея от великосърбизма над 150 години с всички възможни „мерки и активности“ осигурява мъчна съдба на македонските българи, каквато е рядкост където и да е из Европа.

Написаното не е нищо ново за по-ориентираните в тази проблематика. Македонизмът преминава през много етапи на развитие, а четиридесетина години беше и официална идеология в най-южната федерална югославска социалистическа република. Македония бе конституирана с основния си закон за национална държава на македонския народ с национални малцинства в околните държави. От нейната самостоятелност – 1991 г., тази идеология продължи да бъде държавна политика и в новообразуваната малка централнобалканска държава до въоръжения конфликт от 2001 г. между македонските сили за сигурност и албанските военни параформации. След изгубената от македонските сили за сигурност война с Охридския мирен договор и новата македонската конституция Република Македония е държава с няколко етнически общности.

Официалната идеология на македонизма в новата македонска конституция вече я няма, но държавните институции и занапред драконовски я упражняват само върху най-голямата етническа общност в държавата, върху нас, македонците.

Трагикомичен и в основата си беден е списъкът с книги и протагонисти, излезли от Гарашиновото „Начертание“ в неговата първа фаза със завършека на Първата световна война. Едните са Новакович, Белич... сръбските наредбодавачи, а вторите са ония македонски българи като Пулески, Чупоски, Мисирков..., които приемат и провеждат тяхната идея за антибългарски сепаратизъм.

Към Пулески, Чупоски, Мисирков... се върти интересът след Втората световна война на Конески и останалите следвоенни държавни македонисти, но научната крехкост на трудовете на вече споменатите първи протагонисти на македонизма не позволява изведнъж да се изхвърли цялото българско утаяване с векове като наша народностна разпознаваемост, пък се преминава към нейното грубо фалшифициране и смесване с македонистите.

Втората фаза на македонизма е югославското спонсорство на македонизма, македонизмът като югославянство, през тези четирдесетина години се създадоха държавните македонистки институции и македонистките кадри, които със своите пирови победи срещу България с прикриването на българщината на нашите предци и жестоката разправа с инакомислещите смятаха, че това ще трае вечно.

Третата фаза на македонизма, на югославянство без Югославия, на риби на сухо, която живеем в тези над 25 години македонска независимост, е всекидневното пропадане на и военно победения, и конституционно санкционирания македонизъм.

В тази крайна, гротескна фаза от историческия ход на македонизма най-голям поборник за неговото удържане на всяка цена, па макар и да я няма Македония, е академик Блаже Ристовски и неговата неразумност не е нищо повече от фанатизъм на неговия собствен идиотизъм.

Текстовете от индустрията на македонизма вместо с критично обмисляне да търсят изход от кьорсокака, в който влязохме с това учение, много по-немощно отпреди, но все още се рециклират само за да се продължи с мътилката, в която всички се давим. Архитектурният проект „Скопие 2014“ на македонистките власти не успя, защото коренно са променени условията, които не й вършат работа на югославската Македония не само в многото подобни планове, но и в международното обкръжение, в което се озовахме.

Книгата „По своему“ на философа Бранислав Сарканяц мина незабелязано, а той безшумно се изсули като един от идеолозите на ДПМНЕ на Груевски и скопския архитектурен проект. Нито първи, нито последен, изложената в самото заглавие идея показва намерение-

то уж логически да защитава македонисткия възглед за изхвърляне на цялото предходно историческо наследство като наше бреме и донкихотовски се впуска в проект за създаване на „нови три национални пипала“ като стълбове на нашата нова македонска идентичност.

В Европа това не минава, но и Македония е сита-пресита и смъртоносно отровена от македонистки проекти. В момента, ако нещо може да прослави Македония, това ще е един неин Суифт или Гогол. Нашата идентичност само чрез дарбата на един такъв талант ще я приеме, разбере и ще й се зарадва светът.

Знам мнозина, които прекрасно познават тази проблематика, и е тъжно, че не им се дава възможност в Скопие, не на друго място, да направят докторски дисертации и ясно да открояят нескритият шовинизъм като водещ мотив на македонисткото учение като наша държавна идеология, а с това да подчертят неговото антиевропейство. Такива хора са тъкмо най-големият трън в очите на македонистката интелигенция и на тайната полиция.

Аз съм с по-скромни познания от тях и с този кратък текст ще бъда доволен, ако ви покажа само като ремарки шовинизма, който учим и от който не се срамуваме, макар че шовинистичните действия в края на краищата излязоха най-нерентабилни за онези, за които бяха и са предназначени. Още по-точно – за никого. С това се изправяме пред въпроса над въпросите: какво виси над главите ни, от какво ние, македонистките прорицатели, бягайки като попарени от същността на проблема, само допринасяме за тоталното ни поражение от най-лошото? От времето. Защо само ние – Македония и Сърбия, с всички сили се опъваме и никак не щем включване в несъвършеното европейско семейство на малките? Докога ще си въобразяваме, че сме силни, идеални и че истината е на наша страна?

Сръбският държавен чиновник Стефан Веркович през 60-те години на 19. век с кралски пари за държавен проект е изпратен на дългогодишно проучване сред славянското население от македонските територии. От него особено се иска да обърне внимание дали сред обикновения народ има някакви песни или народни приказки за Александър Македонски. След дълги години работа на терен Веркович се връща с придобитото съзнание, че този народ има българско национално чувство и книгите със събраните народни песни, които публикува, не ги фалшифицира и ги озаглавява „Народне песме македонских бугара“. Днес ги фалшифицираме ние и в скопските издания ги печатаме като „Македонски народни песни“.

Веркович не намира устни материали сред населението за Алек-

сандър Македонски, но Александър присъства в неговото творчество. Ядрото от белградските учени, създателите на македонизма, сами написват една епична „Веда Словена“, мнимо копие на староиндийските веди, и я отпечатват като уж народен епос, записан от Веркович в южните македонски краища. Този научен фалшификат набързо е разпердушинен от тогавашната международна научна общност, но ловко омешаните полуистини и тотални измислици с митични и истински исторически личности след повече от век ги актуализира управлението на Никола Груевски.

Бившият македонски премиер е с недостатъчно диаболична проницателност за такова колосално лукавство. „Ноото течение“ (Мисирков) е отдавна до детайли обмислено и като невидимо разрушително течение на хилядолетната българска идея през всичките тези смени на системи и десетилетия неуморно нараства, постоянно се сдобива с нови привърженици, докато най-сетне под плаща на ВМРО-ДПМНЕ не се кротна и не се сниши като сразена наша официална идеология. Целта беше да се стори невъзможното: през македонистката наша мнима идентичност да „прекараме“ Европа и с неунищожения неин шовинизъм да влезем в ЕС и НАТО.

Старо и вече позабравено е македонисткото новомитотворчество за нас като най-стария народ на света. Водеха ни мургави кралe от Индия, показваха ни събратя от Хималаите и тъкмо лъжливият финт – Александър за втори път между македонците, който завърши с грандиозната идиотщина „Скопие 2014“, беше най-катастрофалният удбашки ход, който напълно ни демаскира пред света. Проектът „Груевски“ не им успя.

Любчо Георгиевски им бе пачаврата за последното удбашко самопочистване и рециклиране на македонска почва. Момчето Груевски, което много обещаваше, самата УДБА ще го отхвърли от себе си, за да се пресъздаде, получи надмощие и оцелее. Затова нападат Груевски, че нямал никаква идеология и го интересували само парите, а антиВМРОвската, антимакедонската и антиевропейската македонистка идеология, триизмерно изпъчена насред Скопие, разбира се, я забравят. Или я третират само като естетически кич и правно-икономически криминален случай.

Само за невежите би било новина, да речем, историческият документ на измислилия македонизма Стоян Новакович до просветния министър в Белград в 1887 г.: „Тъй като българската идея, както е известно на всички, е пуснала дълбоки корени в Македония, аз мисля, че е кажи-речи невъзможно да бъде разколебана съвсем, изнасяйки

срещу й само сръбската идея... На сръбската идея от помощ ще й бъде някакъв съюзник, който би бил твърдо срещу българизма... Този съюзник аз виждам в македонизма... В тази посока ми се струва като най-необходимо съставянето на един специален буквар. В този буквар би трябвало с македонския да се спои и сръбският буквар, но така, че македонският да представлява две трети, а сръбският една трета, при това във втората половина...“

„Имало един наш цар, който се казвал Александро Мацедонско, ние сме македонци и това е Македония“ е умственият и емоционален обсег и на белградските драсканици от писанията на Пулески „от град Дебър в Албания“.

Вестникът на Чуповски от Петроградската книжовна колония на първата си страница имал шестнайсетлъчно слънце... (По-подробно дрън-дрън, виж при Блаже Ристовски, „Нашата кауза“, Скопие, 2005 г.)

Престарелият Александър Белич, заедно с Новакович един от инициаторите за създаване на този македонски сепаратизъм в Петроград, след войната в Белград пише на Лазар Колишевски сръбските букви, ползвани от Мисирков, които трябва да приеме Третата езична комисия и да се създаде македонският език. (Пак дрън-дрън, по Блаже Ристовски, „Нашата...“)

Смятайки, че вече няма необходимост от криене и камуфлиране на антибългарския македонистки сепаратизъм и вече е назряло времето при управлението на Груевски, за да завърши веднъж завинаги прилепването ни към Сърбия, нашата Македонска академия на науките и изкуствата отпечата срамната Македонска енциклопедия.

Отговорният екип по македонисткия метод на Мисирков стори това, което правят от 70 години нашите касапски научно-образователни институции. Прокрустовски орязани напъхаха в енциклопедичните показалци личностите и събитията от нашата история. На македонистите, като дотук посочените, и на народните злосторници им дават място по няколко колони, а великите народни възрожденци и революционери на народната организация преднамерено се омаловажават, унижават и оскърбяват. Реакцията – обща и интелектуална, бе незапомнена. За първи път символично македонизмът бе победен на този терен, а академик Ристовски подаде оставка като редактор на енциклопедията на безчестието.

Тук му е мястото и тук трябва да се спомене. В този период, далече от очите на обществеността, безшумно се водеше една голяма, невиждана и чудна полемика книга срещу книга, непозната за нашите

литературни и културни условия. От същите съображения на поета Санде Стойчески очевидно му омръзнало от години да чете македонисткото издевателство на Атанас Вангелов върху македонски съвременни писатели като негови уж литературни изследвания по структуралистичните методи на Цветан Тодоров и Юлия Кръстева. Трябва да си голям удбашки герой с мнимите методологически ръкавици на Тодоров да се гавриш първо с него, че той от антропологично гледище (не се прави на много умен, кажи от човешка гледна точка), се определил да бъде французин, не българин. И каква грешка има в това? Кога Цветан Тодоров е казал, за разлика от нас, които направихме от държавата си пъкъл, само и само да докажем, че ето – нищо общо нямаме с клетите българи, та кога е казал, че не е от България? Винаги я е носил в сърцето си. Какъв е Тесла? Американски учен от Австро-Унгария, произхождащ от сръбски православни християни. (Нашите сърбомани, като Атанас Вангелов, обратно - за нашите предци биха написали, че са от екзархийско семейство, в никакъв случай – от българско). Същото е и с Юлия Кръстева, с Емил Чоран, със Стефан Маларме, с Константин Бранкузи, с Ив Монтан, със Силви Вартан, с Шарл Азнавур... Цял живот професор в Сорбоната, неотдавна почина в Париж, един от най-големите интелектуалци на 20. век, който пишеше на френски, там женен и с деца, какъв друг може да бъде Цветан Тодоров, освен французин с българско потекло? Ама важното е, че не е българин. Демек – и ние сме се определили да не бъдем българи, но българите не ни позволяват това. Ама че заключение!... Класически пример за македонист, който страда от умствено разстройство. Макар че тази характеристика е обща за всичките македонисти. Кой ни пречи да бъдем каквито искаме? Избрахме каквото искаме, шекер не ни трябва и сега пак – предците и миналото.

Какво да се прави с такива българомразци – едиповски себемразци като нашия Атанасчо, когото УДБА през 70-те го изпратила уж за учен, македонистка величина от него да направят, а той само нервно си гризял ноктите, когато слушал и четял некомплексирания Тодоров. Разбира се, върнал се още по-голям македонистки шовинист, отколкото заминал. Добре, Сорбоната е замислена да получи там Атанасчо катедра, но затова пък тук, на македонисткото бунище, правеше каквото си искаше. Докато не се появи и не го разсипа Санде Стойчевски.

Публикува цяла книга за неговите текстове, „За възхищението и за посланието“, (Скопие, 2005), и литературно-структуралистично го разкости, за да не му се прииска още веднъж да напише критика за някого. До вчера недосегаемото паленце на Конески изчезна от маке-

донската литература, сякаш никога не е съществувало в нея. И щом се отърси от критическото комоцио, чаршията разправя, че сега анонимно в Уикипедия с неговата омраза пише рубриките там.

Изящният поет и пристрастният критик Атанас Вангелов предизборно едиповски измастурбира със Симеон Радев, Партений Зографски, Димитър Ризов... А за литературното детрониране на споменатото македонистко пуделче македонските медии премълчаха. Знам и защо. Македонизмът има плитка матка. Нещо само го боли, а нищо не ражда. Ялов е. А върху всеки македонист виси по една ненаписана книга.

Сухо директно и без заобикалки, първата такава книга за нечий критически прочит виси върху делото на Кръсте Мисирков. Моя скромност с десетилетия е искал да напише предговор на ключовото книжле на нашия македонизъм, на Мисирковите „За македонските работи“, за което книжовно дело от четири събрани и издадени заедно статийки е предопределен с десетилетия каквото му дойде на ум да пише неговите си фалшиви предговори само Блаже Ристовски. Време е за един такъв предговор на предговора на предговарящия и на авторовия предговор с неговите четири статийки.

Много пъти съм чел това книжле от стотина странички, които клокочат от езика на омразата, подчертавал съм на всяка страница безбройните изречения в това Мисирково книжле на замисленото от мен издание на „За македонските работи“, което по нищо не се различава от безбройните досегашни негови издания. Само че на всяка страница неговите шовинистки изречения ще бъдат маркирани с по-черни букви и ще има още един предговор. Значи книга с три предговора – моят, на Блаже и на Кръсте, и четирите статии с подчертаните шовинистки изречения.

Да, драги мои читатели, време е някой пред очите ви да разшифрова и Блаже Ристовски, и Кръсте Мисирков, които не четете, а те са нашият живот като историческо поражение. Ето, и слепец да види коя и каква е природата на книижката-македонистко ръководство, чийто автор нашата интелигенция в 2000 година провъзгласи за най-голяма личност на века, който си отиваше.

Да се опитаме за проба. Този път само с Кръсте.

Случайно държа в ръцете си изданието „За македонските работи“ със статии от списание „Вардар“ на „Македонска книга“ от 1969 г. и употребената дума „случайно“ е заради това, че трябва да цитирам страници от това издание, които няма да съответстват на страниците от вашето издание. Разбира се, вие можете, но не е задължително да

търсите точно това издание, за да видите дали цитирам точно. Можете да вземете което и да е от множеството многотиражни неадаптирани или адаптирани издания и само прочетете. Нищо друго. Веднага ще получите просветление и всичко ще ви стане ясно...

В ръцете ви е проект или мой най-кратък възможен предговор на „За македонските работи“ от Мисирков, а в същото време, засега, дръжте в ръцете си книга без страници с подчертани от мен нейни македонистки, антимакедонски шовинистки изречения. Но не са всички подчертани. Бъдете креативни, сами ги подчертайте. Книжлето гъмжи от тях.

Започваме. Закопчайте коланите. Ето, в началото, от Мисирковия предговор (стр. 32). Мнозина от македонските читатели ще бъдат удивени от появата на тази книга. Много в нея ще им бъде за удивление. Някои ще рекат: защо отцепване от българите, когато ние досега сме се наричали българи и съединението, а не разцеплението прави силата? Сега идете няколко реда по-надолу (стр. 33)... да разрушим всичко досега направено и да започнем отново, така да се каже, от азбуката. И краят, кратко от краткия Мисирков предговор, с който македонистите ни замаяват. (39)... аз я написах на централно македонско наречие, което за мен отсега нататък има да бъде литературен македонски език (39). Какво говори човекът? Какво централно македонско наречие в 1903 г.? Или за нещо отпреди намеква? Да, централни региони и наречия само за Вардарския дял от Македония са Велешко и Прилепско, но не и във времето на огласяването на тези поръчани и платени от сръбската легация в Петроград памфлети, а най-вероятно там, от дипломатическите чиновници, езиковедите Новакович и Белик, и написани, а само от него подписани в тъжната следилинденска есен, когато тази турска територия с доминиращо наше население е все още неподелена. В съвкупния териториален македонски контекст прилепските, велешките или битолските региони и наречия са само западни или югозападни наречия и региони, а неговият, на Кръсте, роден регион и говор от Постол, са централните. Така и никак по-иначе в неговия предговор от две странички.

Но да продължим нататък, с четене на първата статия от книгата – „Какво направихме и какво трябва да правим занапред?“. Статията е написана месец и половина след Илинденското въстание, есента на 1903-а, и общото впечатление е, че Мисирков им гледа сеира и се гаври след поражението с населението в Македония, което вдига въстанието.

Новините (европейските вестници) са препълнени с известия

от театрото на въстанието (стр. 45). Прочетете още веднъж и разтъркайте очи! Още в първите изречения въстанието на своя народ (ако изобщо емоционално му съчувства и се чувства като тях) в статията тяхното „въстание“ нарича театро. Цялата европейска демократична общественост изразява съжаление заради жестокостите върху бедното мирно население, но наш Кръсте ето какво го боли... „Турция сякаш се видя натясно и предложи на България да се стигне между тях до съгласие за македонския въпрос“ (пак на същата стр. 45). Тогава Кърле, сега нашите македонистки кърлежи, място не си намират, че въстанието имало български характер, организираният и въстанал народ тогава и всякога преди това самият за такъв се смятал, а и европейската общественост ги е считала за македонски българи. Руският консул в Битоля Ростковски, неговият доносник Кърле и тогава все още редките сърбомани ще се пръснат от яд. „Покойният Ростовски (стр. 50) неведнъж казваше: Българите мислят, че само те имат ум на света и всички други са будали... Знаем много добре ние какво искат те!... „в (пак стр. 50) европейските новини за сраженията на четите с турците четите се наричаха банди, и то български, а не македонски. За убитите четници не казваха убити са толкова души македонци, ами толкова души българи“.

Какво да се рече, а да остане човек сериозен? Самите тези, които умират, нямат ум какви са и що са, за какъв идеал гинат, защо ги насилват, изселват и им палят домовете, цялата европейска общественост е без ум за кое население пише, самата турска власт е луда и не знае кого убива, и само Ростковски и нашият Кърки (хайде, ще го броим за наш) се гневят, че не именуват въстаналото население като македонци и защо за тях терминът „македонци“ означава сбор от всички етноси, които живеят на тази територия. Да не затъпяваме това, което е остро. Ето, достатъчно ви бе бегло да прегледаме само десетина страници от тая книжка – рецептурник на нашия македонски шовинизъм, за да ви стане ясна кашата, в която сме забъркани и която всекидневно образователно и медийно сърбаме. Ето защо и днес тая същата безумна Европа иска от нас болезнени отстъпки за влизането ни в ЕС и в НАТО.

Но, още веднъж ви моля, пазете си търпението и нервите и не се карайте с никого около вас. Дръжте наблизо хапчета срещу главоболие. Ще ви мине като на кутрета. И на мен ми мина. Получавах главобол преди трийсетина години, когато почнах да чета съчиненията на нашите преродбеници, или както самите са се наричали – възрожденци. Не, недейте да четете български книги. Достатъчни са ви и

издадените в Македония.

Това е само началото. Сега идват баклавите и захарните петлета: „Защо не бе застъпена в комитета (стр. 51) сърбоманската и гръкоманската македонска славянска интелигенция“? Съзнателно или несъзнателно, ето я Мисирковата терминологична непоследователност. Преди малко самият той се жалва, че Европа именува въстаниците българи, а не македонци, а сега и той се съгласява с Европа, когато под „македонци“ подразбира и българите, и сърбоманската, и гръкоманската интелигенция. Ето го нашия днешен спор за името на държавата.

Европа няма разбиране за такава (Мисиркова и наша) македонистка жалба – всички в Македония да сме македонци, но и ние като най-голямата етническа общност пак да сме македонци. Изборът е наш, а на нас нищо не ни отърва. Ако не искаме да се откажем от името македонци, да прибавим към името на държавата географско определение. Ако не щем географско определение към името Македония, нашето национално име (тук Европа е солидарна с нас и не настоява да сме българи, но) да бъдем поне славомакедонци.

А що се отнася до жалбата и жаленето на Мисирков защо ги няма сърбоманите и гъркоманите във ВМОРО, отговорът е самият той и неговите схващания в това книжле.

Българският македоно-одрински революционен комитет (първото име на ВМОРО) несъмнено е имал субективни слабости, но едно е да имаш против себе си само турската империя, а друго е в тази закрепостеност да имаш насреща си и тайно съортачените с турските сили „сърбоманстващи и гръкоманстващи“. Гледайки и гаврейки се с народните мъки от „театрото“ на неуспешното Илинденско „въстание“, Мисирков прави заключение, че въстанието не е успяло, тъй като в него „не са взели участие и сръбски, и гръцки, и черногорски войски“ (стр. 52 и 53). Мисирков казва, че гледа по-нашироко, че взема предвид и трябва да се имат предвид и другите интересуващи се от македонската територия и тази голяма идея от неговия малък мозък за негова сполука, а за нещастие на мнозинството от населението, се осъществила през 1913 година и той добре видял (и сигурно възликувал) как разпарчетосали македонската територия невключените в Илинденското въстание.

От втората половина на 19., целия 20. и ето и тези две десетилетия на този 21. век безчестието от безбройните провали, убийства, предателства, мъчения, изнудвания и подкупи точно от „сърбоманстващите и гръкоманстващите“, а от 1944-а, преименувани и обнове-

ни във властващите македонисти, това е нашата мъчителна и кървава история и преживяна наша реалност.

„Най-много е заинтересувана от македонските работи Сърбия. Тя предявява етнографски и исторически претенции към Македония. И освен тях имат и политически причини, които никой път не ще дадат на Сърбия да допусне да се реши македонският въпрос в полза на една от балканските държави, особено в полза на България“ (стр. 58). Мисирков пак греши. Македонският въпрос с Охридския и Пържинския договор ето, че се решава в полза на албанците. Значи Сърбия все пак е позволила това да се реши в полза на „една държава“.

Такава и подобна е приблизително логиката на Мисирковото дрънкане за преди и сетне в това негово програмно есе и неговият прочит е веруюто за действие на следвоенните македонисти в следвоенна Македония. Отделна църква, отделен език, отделна история... Изхвърлихме хилядолетното задължение и важното участие на нашите предци в оформянето на общата наша и тяхна българска идентичност през вековете и започнахме от 1944-а. Йово, наново...

Македония не е българска, вероятно затова Мисирков спокойно почива, но ако той не може да отговори, мнозина са мисирковците и „можит“ те вместо него „да одоарат“: Защо Сърбия всичко, което взе във война от българите, сега в мир им го дава на албанците? Защо Сърбия 150 години безплатно работи за албанците?

Това, от първия памфлет, който преминахме, е песен в сравнение с втория – „Има ли нужда от македонски национални научно-литературни дружества?“.

Първото изречение: „Идеята за образуването на нашето дружество беше - пълно отделяне на нашите интереси от българските“. Има ли смисъл по-нататък? „В Петроград имало сръбски и български студентски литературни дружества, македонците ходели заедно с българските студенти и той, Чупоски, и още двама-трима македонски светосавци като него правят ново, отделно, под патронажа на сръбското посолство, македонско, „Св. Климент“.

Не знам за вас, но аз през живота си не съм чел по-шовинистичен текст от този. Кърки в тоя текст е надминал себе си. „Неуместно и неразумно е да отделям своите интереси от общобългарските, когато в съединението, а не в разцеплението е силата“ (стр. 88). Тогава Кърки е с ума си защо прави това. Сега започва най-жестокото. Това наистина са страници за помнене.

Тази статия изглежда наизуст я учат нашите днешни македонисти за тяхната квалифицирана антибългарска омраза, от която им настръх-

ват космите. Ще цитирам много малко от нея. „Македонският въпрос в ръцете на българските дипломати и народ е ред глупости, направени само за македонска сметка и наречени международни победи на българската самостоятелна политика (стр. 92). Българите бяха недоволни от руската политика в последно време, особено заради въпроса за ръкополагането на Фирмилиан (сръбски владика в Македония) и за македонското въстание (стр. 94)... Главен престъпник в тях се явяват официална България и българският народ... (стр. 97). Причините за ръкополагането на Фирмилиан още веднъж ясно ще ни покажат какво нещастие за нас, македонците, е носенето на името българи (???, стр. 99). А знаят ли българите, че в това време, когато те имат в Петроград един Станчев, сърбите имат там един Пашич, или един Груич, или един Новакович?“ Неговите ментори, обмислящите тези македонистки авантюри и поръчители на тези статии (стр. 100).

Препрочетете това и останете живи: това е главният извор на всички наши нещастия. Затова не може да се говори за някакви добрини от България за Македония (стр. 101). Вижте пак това безобразие: „Македонци! Време е да се убедим, че злият демон за Македония не е никой друг, освен България, ето защо час по-скоро трябва да отделим нашите интереси от българските“ (стр. 102). Вижте пак тази гнусотия: „За мен е ясно само това, че голям дял от всички наши нещастия се дължи на българския народ“ (стр. 104). Да продължим ли с тези Мисиркови оскърбления? „Българите нямат национални идеали, които да са общо достояние и светиня за всички българи (пак стр. 104) Значи, България се появи като държава във вид на историческо недоносче (стр. 105). Българските студенти са интернационалисти, а... сръбските всички буквално, без разлика дали е някой от Сърбия, Босна, Херцеговина или Черна гора, всички са националисти (стр. 107). И накрая: Както и да е, нашето отделяне от българите ще ни даде възможност да се отнасяме критично към българските работи“ (стр. 108).

Така да бъде. И ето – повече век е така. Сами се уверихте на кои и какви държавнически и „мисловни“ дълбочини се подчиняваме и безпрекословно като държавна идеология ги провеждаме и провеждаме. Но, за едно трябва да му се завижда на този третокласен интелектуалец, когото издигаме до небесата. Дали е написал тези неща сам, или не, в количеството и мощта на едиповщината наистина няма равен.

Да преминем към третата статия – „Националният сепаратизъм: почвата, на която е развит и ще се развива занапред“.

Във втората статия, ако и да бе ясно определено, че България е злият ни дух и всичко, което имаме като връзка с това гнусно име, е

наше нещастие, сега Мисирков, очаквано, преминава към сепаратизма като лек за тази наша етническа смрад, която носим през вековете. Неговият подход е оруеловски, преди да се появи Оруел, и в този смисъл творците на „Начертанието“ и нашите македонисти могат спокойно да търсят авторски дивиденти от вече покойния английски автор на романите „1984“ и „Животинска ферма“. Не говоря това наизуст: много пъти цитират Конески, че казал нещо голямо: „Сегашността е наша, значи наше ще бъде и миналото“. И е точно. Казал нещо голямо, оруеловско, а сигурно не е чел „1984“. Македонизмът е одържатворено балканско оруелианство и Конески, капо ди тути капи, в никакъв случай няма преписана тази Оруелова мисъл. Може би и Оруел се е учил от Мисирков и Конески?

Ако нещо досега научихме и от тези Мисиркови статии не трябва да се отказваме, това е заради тяхната неповторима гротескност и черен хумор, в които са потопени, и като такива са наистина наше национално богатство. Всички да падат от смях, а ние да псуваме всички. Несъмнено, несъмнено имал е невероятна хумористична дарба, за която не е знаел и не е имал условия да я развие (Ах, тия българитатари!) и с все дарбата като тъжен клоун да напусне прецакан този свят. Затова, Кърле, ето голямо благодаря и от мен. Бедният, и когато се гневи, а наистина на българите и на от себе българството, на което смърди, от сърце се гневи, мен сърцето ще ми се пръсне от смях. Майсторлък е да можеш най-голямата самосъздадена гневливост да й поддържаш темпото, а ние, читателите, от кикотене да преминаваме в смеене на глас. Затова, уважаеми читатели, най-сърдечно ви препоръчвам – тези смехории не ги четете нощем. Съседите ще ви потропат на стената или ще извикат Бърза помощ.

С такава мощ за разсмиване изобилства и третата статия – „Националният сепаритизъм: почвата, на която е развит и ще се развива занапред“. Още от първата страница: „Македония след въстанието е изгубена за българската народност (стр. 110). Но конкуренцията с България от страна на Сърбия в македонския въпрос от политическа и национална страна извика на политическата сцена и самите македонци. Македонците почнаха усилено да се интересуват от въпроса за тяхната народност (стр. 112). По тяхна инициатива за пръв път се образува в началото на 90-те години едно национално сепаратистко движение с цел да се отделят интересите на македонците от българските, с въвеждане на едно от македонските наречия до степен на литературен език (стр. 113, 114). И те „работеха под маската на българи, защото така си се викаше по-голям дял от населението, а и друго – по

този начин можеше да се получи поддръжката на българското правителство, на българския народ и българската екзархия (стр. 114). Сърбия се наложи в Македония, когато изгуби надежда да присъедини Босна и Херцеговина (стр. 120). Изкуствеността на създаване сръбски интереси в Македония беше ясна на всички (стр. 131).

Кой каза, че не са глупаци българите и че не ги бива сърбите? Мисирков? Блаже? Милчин, Любиша, Венко, Младен? Ето го невидимото кинетично ядро на македонизма, след което строшено камъче вече прозира и се вижда цялата мозайка на сърбоманството и удбашеството в Македония. „Всички македонци от сръбската пропаганда ще бъдат на страната на новото течение: органите на пропагандата ще симпатизират тайно, а неплатените сърби ще изповядват своята македонска народност явно“ (стр. 140).

Значи, ония, които явно на улицата псуват хората, са неплатени сръбски будали от органите на пропагандата, а ония, които са платени и преплатени, професорите, академиците, писателите, съдиите и полицаите, тайно, през държавния апарат, образованието, медиите, съда и полицията провеждат „ноото течение“.

Браво! Кланям ви се, македонисти! Няма какво. Вие не сте слуги на сатаната, на вас и сатаната е недостоен да ви е слуга. Какъв Оруел при тази съвършена диаболичност на практика?! Само Данте по въображение ви е равен в диаболичното.

Затова Македония е пъкълът на земята. Но, хайде, намерете още малко мазохистични сили и да прегледаме и четвъртата Мисиркова статия – „Съставлявала ли е, съставлява ли и може ли Македония да съставлява сама по себе си отделна етнографска и политическа единица?“

„Мнозина ще се запитат: за какъв национален сепаратизъм се говори? Не се ли мисли да се създава сега нова македонска народност? Но това нещо е изкуствено и като такова ще трае ден до пладне. Ами каква е тази македонска народност, когато ние, нашите татковци и дядовци и прадядовци са се наричали българи? (стр. 142). На забележката на нашите противници, че никога не е имало македонска славянска народност, може просто да им се отговори: каквото го е нямало по-напред, може да стори по-късно“ (стр. 143, 144)... Ама аргумент?! Хайде, недей пуква от смях. Българският народ е изгубил наготово цяла днешна Сърбия в полза на сърбите и се е примирил с мисълта за тази загуба. И не броейки я за такава, защо той не може да се примири и с мисълта за изгубването на Македония, когато това изгубване е също такава неминуема необходимост, каквато неизбежна необходимост бе

и загубата на Сърбия (стр. 146-147).

Много добър и точен исторически анализ на Кърки. Допреди осемдесетина години във всички книги и карти Западна Морава е Сръбска Морава, а Южна Морава е Българска Морава. За територията на днешната Република Косово и да не говорим. Остатъчното сръбско население в тези райони и днес бърка падежите. Или, както самите чисти сърби казват насмешливо за тях: сърби с говорен дефект. Днес тази територия е населена с преобладаващо албанско население. Албанците пък съвсем имат говорни недостатъци, когато говорят сръбски, а пък наш Кърле никак да не сложи пръст на челото като Добрица Чосич*:

Както споменахме, питаше се защо Сърбия печели във война, а губи в мир?

Страници и страници... Фирмилиан го кръщава, Мисирков пърди. Като да гледате емисии с историческа проблематика по македонските телевизии. Като да сте седнали с неплатен пропагандатор на „нооото течение“ някъде на някой рожден ден или на домашно гости... Може да се забележи на тези, които казват, че никога не е имало македонска народност: Нямало е, ама я има сега и ще бъде занапред (стр. 150).

Досега Мисирков се гневеше, врещеше и се доказваше като „върл пропагандатор“ на „нооото течение“, но от тук до края, последните десетина страници от последната статия, Мисирков вече почва да фалшифицира, най-безобразно да лъже и колкото може повече да съотнася нещата. Релативизацията е последната и най-важната Мисиркова стъпка в безочливостта на неговото едиповско безчестие. Както негово, така и на днешните македонисти.

И така стигнахме до „националното име, което е носено от нашите татковци, дядовци и най-близки прадядовци. Името българин, както се вижда, до половината на 19. век нямало за нашите прадядовци по-голямо значение от имената християнин, рая и гяурин“ (стр. 166). И сам си пада в капана. Той самият във всички статии, както видяхме, врещи срещу това наше „вековно нещастие“. Ако за комитета нищо не е значело „проклетото“ име българи, защо толкова истеризираше, че го ръководели само българи и в него (БМОРК, ВМОРО) не допускали да влязат и такива като него „сърбоманстващи и гръкоманстващи“? Защо се гневеше, че цял свят „въстанието“ на нашите предци го наричаше въстание на българите, ако самите

*Сръбски писател, академик, идеолог на съвременния сръбски национализъм – б. р.

въстанали не са знаели какви са?

Защото тогава толкова хвърлени пари, вложена човешка енергия и безбройни деяния върху нашите предци? Защо въобще Мисирков е написал (или са му ги написали) тези статии, препълнени с тайни и явни, неплатени и платени организирания и заговори против „неважното“ и „гнусно“ национално съзнание на нашите предци?

Ако е за горчив пелин, да престанем. Достатъчен ще е този полъх от шовинистичната брошурка на Мисирков „За македонските работи“.

ГУБЕЩОТО САМОХВАЛСТВО

С анализа на Мисирковите „За македонските работи“ отвъртях чепа на най-концентрираната шовинистична смрад, с която ни залива македонизмът, но далеч сме от мисълта да приключим само с това Мисирково книжле. Подготвяйки се с години за писането на моите романи, изчетох цяла библиотека историографски книги за периода на Втората световна война, а от тях някои автори и трудове наистина заслужават нашето общо внимание. Забавлението и този път няма да ви липсва. Гарантирам ви го.

За разлика от Първата световна война, когато Македония е една от териториите, обхванати от световните фронтове, общоприето е схващането и свидетелстването на народа и историографията, че македонският регион е заобиколен от непоносимите жестокости на Втората световна война. В Македония за времето на най-големия военен сблъсък, който преживява човечеството, няма крупни военни операции и по-скоро никакви до 1943 година, когато след Сталинградската битка се променя ходът на Втората световна война. Но това избегнато непотребно голямо военно кръвопролитие е разочарование и неуспех за творците и актьорите на тогавашните войнстващи концепции за воюване на всяка цена.

В мемоарите в четири тома и в книгата „Борба за Балканите“ (Загреб, 1980 г.) на Светозар Вукманович-Темпо това разочарование и неприкрит бяс срещу македонските комунисти се чете на всяка страница. Неведнъж отбелязва, че военните отряди, с които македонската КПЮ участва във войната, са разочароващо незначителни. Петнайсетина години по-късно неговата съборкиня Вера Ацева в книгата „Писмо до Темпо“ (Скопие, 1995 г.) се опитва немощно да му отговори и само още повече се дозамотава в невъзможността да му каже защо мнозинството от народните маси с радост приемат новото присъеди-

няване към България и масово не се отзовават на призивите от страна на комунистите за повсеместен народен отпор. И онези най-редките, отзовалите се, са военни резервисти или досегашни полицаи в кралска Югославия, у които вече е насадена омразата и от споменаването на българското име. Видимо партизанско засилване се забелязва във втората половина на 1943 г., когато антихитлеристката коалиция извършва коренен обрат на военния терен в Европа. Възможността за бърза кариера в новите условия довежда до уголемяване на партизанските единици на НОВ (Народно-ослободителна войска – б. пр.) в Македония. И тук започва веселото...

Така например, Михайло Апостолски („Освободителната война в Македония“, т. 1, Скопие, 1974 г., стр. 215) пише за 24 ударни бригади, а в реферата от симпозиума „Развоят и характеристиките на народноосвободителната война в Македония“, Скопие, 9-10 декември, стр. 88, посочва 23 ударни бригади. Владо Ивановски ги намалява с още една бригада („От Дебарца до Рогашка Слатина“, Скопие, 1964 г., стр. 20). И Петър Пепелюговски намалява с още една и съобщава за 21 ударни бригади („Приноси към военната история на македонския народ“, Скопие, 1988 г., стр. 485).

За числения състав на бригадите или бройката на техните единици не пишат много. Особено за периода преди 1944 г. Това им е най-умното.

Все пак Лидия Симовска-Полавска споменава за словенската чета от Първа македонско-косовска бригада, че наброява около 30-40 души („Словенците в НОБ в Македония“, Скопие, 1987 г., стр. 16).

За първия македонски батальон „Мирче Ацев“, създаден в август 1943 г., Владо Ивановски съобщава („Освободителната война в Западна Македония, 1941-1944“, Скопие, 1987 г., стр. 147), че батальонът по време на формирането имал 110 борци, а във втората книга („От Дебарца до Рогашка Слатина“, стр. 20) – че при формирането наброявал 200 борци.

Необяснимото разногласие е налице и при Кичевския батальон, формиран на 23 ноември 1943 г. Според Гоце Митевски и др. („Първа македонска пролетарска бригада“, Скопие, 1991 г., стр. 30) наброявал 100 борци, а според Миле Михайлов („Военнотиловите органи в народноосвободителната война на Македония 1941-1944“, Скопие, 1992 г., стр. 102) батальонът имал 500 борци.

Вторият кичевски батальон има около 70 борци, Костурският – 73, младежкият – 150, Кичевско-Дебърският- 80, (Пак Гоце Митевски и др. „Първа македонска...“, стр. 30-74). Батальонът „Страшо Пин-

джур“ от три части имал 220 борци, „Стив Наумов“ имал 160, косовският батальон „Рамиз Садику“ – 150 (Владо Ивановски, „От Дебарца до...“, стр. 20-23). Вторият косовски батальон „Боро Вукмирович“ бил със 130 борци (М. Михайлов, „Военнотиловите органи...“, стр. 102). Българският партизански батальон „Христо Ботев“, създаден в Македония, наброявал 62 борци, (Боро Митровски, „Българската армия в Македония 1941-1945“, стр. 112), батальонът „Васил Левски“ – 120 (Дане Цеков, „Трета македонска бригада и косовският отряд до средата на май 1944 г.“, Куманово, 1969 г., стр. 50). В същото време същият този Дане Цеков твърди, че съставът на един български батальон бил (?!) 700 човека (стр. 23-27). За подробности, бройка на роти, взводове и техните видове – да не говорим.

Бригадите на НОВ от края на август 1944 г. се групират в 7 дивизии. Числеността на дивизиите е следната: Четиридесет и първа дивизия с около 1300 борци и подофицери, Четиридесет и втора – също до 1300 партизани, Четиридесет и осма – 3328, Четиридесет и девета – 1500, Петдесета дивизия – около 2450, а в ноември 1944 г. достига до 3523 бойци; Петдесет и първа – 2476, Кумановската дивизия – 5800 борци (Владо Ивановски, „Освободителната война...“, стр. 276). Ако тези бройки са точни и не са надути, общият брой на македонската народноосвободителна армия не е по-голям от 18 000 до 19 000 войници. А това е много по-малко от посочената от Михайло Апостолски бройка от 66 000 бойци през зимата на 1944-1945 г. („Освободителната война в Македония“, Скопие, 1974 г., стр. 217). Към тази бройка нека се добави и бригадата „Гоце Делчев“ от нашенци, изселени в България, с 4600 бойци. Пак сме много далеч в хиперболизирането.

Поради партизанския си характер македонските бойни единици имат постоянни проблеми с въоръжение, муниции и дрехи. В началото на септември 1944 г. Четвърта ударна бригада има в състава си 300 въоръжени и 400 невъоръжени бойци (Раде Гогов-Църноречки, „Младост плачковичка. Четвърта македонска народноосвободителна бригада“, Белград, 1971 г., стр. 129). „Облеклото ни бе вехто и разнообразно, едни носеха английски, други български униформи, трети селски или градски дрехи“. (Раде Църноречки... стр. 160).

Същото е положението и в Дванайсета бригада в деня на формирането й, 18 септември 1944 г. 500-те партизани разполагат само с 60 пушки, 5 автомата и няколко пистолета. (Методия Котевски, „Скопската бригада. Дванайсета македонска народноосвободителна бригада“, Белград, 1969 г., стр. 18). Дори най-старата бригада – Първа, дълго време мъка се мъчи с недостига на оръжие. На 13 октомври от

794 бойци 146 са без оръжие. Тяхното въоръжение е: 561 пушки, 48 автомата, 34 леки шмайзера и една противотанкова пушка (Гоце Митевски и др. „Първа македонска...“, стр. 132).

Лидия Симовска описва въоръжението и облеклото на словенската чета от Първа македонско-косовска бригада: „Оръжието им бе главно ловджийско, германско и италианско или пък българско. Имаше само няколко староюгославски пушки и съюзнически автомата, каквито имаха британските командоси. Някои носеха италиански мундири, други германски, пък и съюзнически, а сега и български (Лидия Симовска-Полавска, „Словенците...“, стр. 16-24). Най-остро се усеща недостигът на тежко въоръжение. Заради това се налага артилерийските бригади да действат като пехотни единици (Гоце Митевски и др., „Кочани и Кочанско в НОВ, 1941-1945 г. Текст от рефератите на научната конференция в Кочани“, 1985 г., стр. 390).

В навечерието на Втората световна война България, лавирайки, заиграва между Берлин и Москва и самооплитайки се в пресложната роля, в обществената обърканост, както навсякъде и всякога, дебело го плаща народът.

Какво общо имат македонските партизани с това? Имат бинго! Намират се на страната на победителите! Какво от това, че партизаните на НОВ на Македония са слабо подготвени военно, (мало)бройни и слабо въоръжени?! Всичко това е покрито от исторически получената печалба.

Поддържайки институционално и подразбирайки латентната войнственост като нормално положение в Титова Югославия ние, следвоенните македонски поколения, растяхме и бяхме комплексирани, че в Македония по време на Втората световна война е нямало големи кървави офанзиви, както в другите югославски републики.

Няма да ви цитирам страници, трябва сега, ако имате време за това, от дистанция да прочетете „Борба за Балканите“ на Темпо и как той ругае македонските партизани за тяхната неспособност за масово въстание и петнайсетина години по-късно издадената „Писмо до Темпо“ на Вера Ацева с привидни противопоставяния, които само допотвърждават Темповите гледища. Отпорът на НОВ в Македония за малко и да го няма, докато Съветската армия не побеждава в повратната Сталинградска битка през зимата на 1942-1943 г. Хората полека се обръщат към печелившата позиция, към македонизма и тук няма нищо необичайно и чудно в човешкото отношение. На исторически ход са македонските комунисти, спечелилите историческото бинго, и от тях зависи дали национално-мъдро и стратегически-далновидно

ще вложат печалбата.

Това е доказателство, че и на нас военната и всеобщата сполука понякога ни се е усмихвала, и неточно е това наше повърхностно митотворческо самосъжаление, че винаги само на нас историческият шанс ни обръща гръб. Въпросът, който виси и имаме ли доблест да му отговорим, е дали историческата победа е добре използвана, или дали спечеленото с късмет може евтино да се похарчи? Тези, които победиха, те – ето, загубиха. От най-лошото. От времето.

Но, хайде да ви дам още една предписана доза интересни факти, преди да сложим точката.

Дипломацията на отечественофронтовска България тръгва по трънливия път на включване към антихитлеристката коалиция. На 12 септември 1944 г. новият български премиер Кимон Георгиев изпраща телеграма на Йосип Броз Тито. „Правителството на нова България счита за свой приятелски дълг да поздрави борека на нова Югославия, маршал Тито, с желанието за едно трайно братско сътрудничество между двете славянски държави както за изгонване на нашия общ неприятел, така и за изграждане на нови отношения в тази част на Балканите“. Тито отговаря на Кимон Георгиев с телеграма на 17 септември 1944 г.: “Ние с радост приемаме сътрудничеството с българския народ в обща борба за прогонване на германските окупатори от Балканите“.

Тази инициатива за югославско-българско сътрудничество е под патронажа на Сталин и той в разговор с Кардел (Едвард, югославски политик от словенски произход – б. р.) му подчертава, „че това е редовна армия (българската – б. пр.), добра войска с офицерски кадри“, а югославската войска определя „като нередовна, няма такива способности и нейната численост е преувеличена“ (Владимир Дедиер,“Й.Б. Тито, Приноси за биография“, Скопие, 1977 г., стр. 521).

Без да съм с претенции за изчерпване на тази проблематика, но за моето любопитство е предостатъчно, не ми трябват още много примери, за да допотвърдя съмнението си, че македонското историографско гледище предварително (Пак Мисирков?) е задраскано като траектория и тази линия само я разширяват и задълбочават както знаят и умеят авторите в съвременната македонска историческа наука.

Досега не ви цитирах българска книга по тази историческа проблематика, но сега правя изключение. Повече привлечен от името и презимето – Георги Даскалов, внук или роднина на кавадарския войвода Гьорги Даскалов, от неговата случайно купена на „Славейков“ книга за 1 лев – „Българо-югославските политически отношения“,

(София, 1989 г.) научих повече от всичките македонски историографски книги. Да, отлична студия от нашия земляк. Да ви спомена само как е била комплектована българската Четвърта армия, която действа в Брегалнишко-Струмишката операция от 15 октомври до 14 ноември 1944 г. Командир им е генерал-майор Боян Урумов (И това презиме да не ви е нещо близко?) и в нейния състав влизат: Пета пехотна дивизия (5-и, 18-и, 33-и, 4-и армейски резервен полк и 1-ви артилерийски полк), включена е и Седма пехотна дивизия (14-и, 22-ри, 39-и пехотен полк и 7-и артилейски полк), както и Втора конна бригада, съставена от 3-и и 6-и конен полк.

За да се прекъсне по някакъв начин изтеглянето на германската армия „Е“ от Гърция към Германия на 15 октомври 1944 г. Четвърта българска армия, която действа от две направления – от Делчево, Кочани към Щип за Велес и от Струмица и Радовиш към Щип, разполага с 11 пехотни роти, една тежкокартечна рота, 9 артилерийски взвода, две инженерни роти с 42 000 войници и 7152 коня. Германските единици им се противопоставят с 22-ра пехотна дивизия (16-и и 65-и пехотен полк) и 122-ри батальон. Или на предната бойна линия имат 5 батальона със 78 планински топа и минохвъргачки, 12 танка и 18 гаубици. И т.н., и т.н. Жертвите на Четвърта българска армия за тези едномесечни действия са 1884 убити и тежко ранени...

За да не празнуват тези градове в източния дял на Македония деня на своето освобождение с влизането на Четвърта българска армия, всички тези райони имат до 70-те години на миналия век един ден на своето освобождение, пък след това нашите академици-стратези им посочиха нови дати на освобождаването, преместени с няколко дни.

За тази отнапред приета страгетия – че Македония сама и без никаква външна помощ е освободена, сме задължени на Михайло Апостолски и от неговите трудове, които и досега цитирахме, се вдъхновяват и ръководят и от неговите текстове цитират и преписват македонските историци, които работят по тази проблематика, като Петър Пепелюговски, Лазар Мойсов или Мариан Димитриевски.

А „македонското гледище“ на текстовете по генерала и академика Михайло Апостолски е в най-малка степен трудно удържимо и защитимо. По време на изтеглянето на германската армия напливът на бойци в македонските партизански отряди се увеличил и въобще целият македонски народ се вдигнал на въстание (Апостолски, „Освободителната война...“, стр. 93). В навечерието на Струмишко-Брегалнишката операция от увеличения брой партизани се формира Брегалнишко-Струмишкият корпус, никъде не се споменава броят на

бойците, а след това, заради малобройността на войските на НОВ и ПОМ и поради цялостното бездействие на българските войски, германците успели да затворят долините на Крива река, Брегалница и Струмешница (стр. 94). Тогава къде е отишъл новосформираният Брегалнишко-Струмишки корпус? Две крайно противопоставящи се гледища на две историографии за съвместно участие в едни и същи военни операции.

Книгата на Лазар Мойсов „БРП (к) и македонският национален въпрос“, (Скопие, 1978 г.) е също така слаба като историографска реализация и тя повече документира времето на апогея на македонизма, за който днес плачат нашите македонисти, отколкото може нещо съответстващо от нея да се използва. В проблематиката, която разглежда, Мойсов се опитва да даде отпор на „българските историографи“ на всяко поле, а и на тяхното отношение към военното им участие в тези освободителни операции.

Можете и да не ми вярвате, но когато се четат книгите на македонските историографи, пълни с омаловажаване и омраза към българските войски, логично е да питате дали тези войски в края на войната са действали заедно, или са неприятелски армии.

Същото е четивото и когато се описва проведената Страцинско-Кумановска военноосвободителна операция от 8 октомври до 19 ноември 1944 г. От българска страна съюзническа войска е Първа българска армия с командир генерал-майор Владимир Стойчев и 73 969 войници и дадени 8937 жертви в тази тежка военна операция. И този път няма да говоря за противоположните историографски гледища от страна на двете историографии. Заслужава само да се отделят няколко реда за различното виждане за освобождаването на Скопие.

За широко разпространената приказка и майсторското умение за разказване на анимационни филми на генерал Апостолски за освобождението на Скопие (стр. 176) няма нужда от особени данни.

Още през септември е разоръжена и изтеглена българската царска войска, от града скоро са изтеглени и германските войски и всеки по-възрастен жител на Скопие и днес ще ви каже, че в деня на неговото освобождаване в самия град е нямало военни сблъсъци. Никакви лъжи за битки първи ден, втори ден, трети ден, за лявата страна на Вардар, дясната страна, сграда по сграда... Скопие е по-встрани от тези военно-освободителни действия и ако до града достига някой изстрел, това са отделни пукотевици по изостаналите германски сили, които се изтеглят.

Същото преувеличаване използва и Мойсов в главата „За бит-

ката за Скопие“ в неговата вече посочена книга. За освобождаването не е изстрелян нито един куршум от ръцете на българските войници, според това, че нито един български войник не е видял как изглежда битката за Скопие (стр. 253-257). Според Апостолски и Мойсов най-тежките битки с германските войски завършват между 13 и 14 ноември. Но според войнишки рапорти и свидетелства на влезли български войници като авангард на Пети пехотен полк от Първа българска армия (според споменатия Даскалов, стр. 288) в Скопие на 13 ноември нямало германски военни части и още същия ден по улиците на града се провел весел военен парад.

Достатъчно е. Старите жители на Скопие очевидно не ги лъжат спомените!

Победителят получава всичко и пише историята. Военното щастие е на страната на войниците на НОВ и ПОМ и всичко дотук е разбираемо! Всемогъщото победно бинго скрива недъгавостите на новите победоносни сили, изхвърлени на историческата сцена, и от техните държавнически ходове зависи как ще вградят победата в създаваната и управлявана от тях нова държава и власт.

СЛУЧАЙНИ ПОБЕДИТЕЛИ ИЛИ СЪЗНАТЕЛНО ПРЕДОПРЕДЕЛЕНИ ГУБЕЩИ

Учредителното АСНОМ* в август 1944 г., или Вторият Илинден, вече е проведено и Република Македония е федерална единица в новата социалистическа Югославия. Оставяме настрана победния патос и клетвите за вярност: можела ли е тогава одържатворената Македония да съществува сама като държава и кадърна ли е била да оформя политическото и културното пространство на населението на тази територия?

С приетите решения самото АСНОМ показва, че тогава за по-дълъг срок се е тръгнало по погрешно, губещо направление. След Охридския и Пържинския договор отдавна вече е изгубено следвоенното победно бинго и човек не може да не се запита „шчо напраифме“ и къде отстъпихме, щом стигнахме до сегашното губещо дередже?

Десетилетия и десетилетия изговаряхме идеологически мантри как за първи път вечно поробеният македонски народ създава македонска държава, а на държавата тогава „занапред“ ѝ се вменяват не-

*Антифашистко събрание за национално освобождение на Македония – б. р.

преодолими „фабрични дефекти“ за нашето най-накрая и окончателно индиректно посръбчване под плаща на югославянството, за разлика от директното кърваво посръбчване, което се извършваше над славянското население в кралска Югославия. Изминалите македонистки десетилетия само изкривиха пътеката ни на погубването, а термините Македония, македонски, македонци от нашата нова идентичност стигнаха като тема за спорове до Организацията на обединените нации...

Блаже Конески, най-големият следвоенен деец на „македонците“ работи в Република Макадения, неслучайно многократно заявява: Голямо име взехме, трудно ще ни позволят това. Значи, знае какво е направил, с какво се захванал и на какво ни е подложил.

А е наясно и за последствията, непреодолимите последствия от самостоятелността на Македония, които оттук насетне ще носим на гръб като воденичен камък.

С фарисейска лукавщина обясняваха и все още (но с увиснали носове) обясняват пред учениците, студентите и целокупната общественост, че наистина са създали наша специална идентичност с всичките съпътстващи особености, но затова тъкмо на АСНОМ умишлено „пропуснали“ да се преименуваме през единственото победно поле - славомакедонци.

Знаейки, че управляващата власт в Македония е антибългарски настроена и не искайки да ни засегнат, ако ни назоват като македонски българи, и днес цялата световна политическа и интелектуална общественост, ако иска да направи разлика между нас, най-голямата етническа общност в държавата, и останалите македонски граждани, ни именува като славомакедонци. Какво срамно и лошо носи със себе си това име? Нима е по-лошо от сегашното описателно име на нашата държава - Бивша югославска република Македония? Тъкмо тогава от АСНОМ е пропуснато да тръгнем като Република Славомакедония, равноправна федерална република в тогавашна Югославия. Само и само по този начин нашата нова държава и нова идентичност е без непреодолимия „фабричен дефект“, а държавата – втемелена върху здрава нерушима основа през един диалектичен оборот, успешно отсича и нишките от миналото към всички околни държави и креативно се освобождава за спокойното бъдеще пред нея. Без оглед на това, което ще се случва с Югославия. Очевидно АСНОМската самостоятелност за новите власти не е крайна държавнотворна цел и възвишен идеал, а само временен етап на македонисткото сепаратистко изсулване от българщината до напълно негово смиряване в сръбщината.

Това е нашият исторически пропуснат шанс чрез новата идентич-

ност за еднаква отдаленост от българите, сърбите и гърците! Макар че в тези следвоенни моменти е еретично и да се помисли какво би станало и накъде би тръгнала Македония, ако се разпадне Югославия, без така – отвътре извършената нейна обществена мелиорация, АСНОМска Македония и в рамките на Югославия бе македонистки жабарник за балканска идеологическа малария. Тя още от АСНОМ тръгва по погрешен път на самоунищожаване.

С нищо не помогнаха следвоенните четиридесетлетни победни еуфории: народът усещаше подсъзнателно своята безпочвеност на своето като черджето под нозете си, което му издърпваха от година на година и затова органично силно, неудържимо и въпреки всеконтрола на УДБА, тръгнахме през 90-те години на миналия век към близалките с начупени вътре стъкла на Любчо Георгиевски, защото се усещаше, че е дванайсет без пет за избягване на опустошението, за което някой като да ни беше предопределил.

Сега, след двайсет и пет-шест годишното губещо опитване с Бранко, Киро и Хорхе, народът попарено бяга от Груевски, защото вижда, че е дванайсет и пет...

Вместо самопрофилирана отвътре върху здрав, неразрушим темел, имаме хлъзгава самоизмама чрез Втория Илинден с нарочно оставения в АСНОМ Мисирков „фабричен дефект“, който идващите десетилетия само уголемяваха, докато напълно не бе унищожена след военния сблъсък от 2001 г. Кратката война, в която македонските военни и полицейски сили загубиха от албанските паравоенни формации, завърши с подписването на т. нар. Охридски рамков договор и Второилинденската, македонистката, удбашката Македония отиде в историята. Нашите проблеми се донасъбраха...

Нямайки сега голям спонсор като югославянството, под който се криеше и съществуваше „фабричният дефект“ в духовната македонистка клоака, закъсняло принудително и болно унизително след поражението, вместо далновидно реформаторски преди него, във все поголямата от ден на ден приклещеност, в която навлизаме, поставени сме пред свършения факт на постфактум реформи. За доведената до ръба на съществуването си Македония сега нейните създатели говорят за деДПМНЕизация на Македония (за което са прави), но трябва да са съвсем наясно, че този процес на нормализация като деДПМНЕизация означава деАСНОМизация и демисирковизация.

Тя и такавата, АСНОМската Македония, се санкционира от Охридския рамков договор и ако с него всички етнически общности се стабилизираха, най-голямата етническа единица все още потъва от

АСНОМския „фабричен дефект“. Само помирително е казано и се казва, че никой, преди да се разпадне Югославия, вече не се съмняваше и не отричаше, че съществува македонска нация и македонска идентичност, но със самото пропадане на Югославия този проблем зейна от само себе си. Този лошо назован процес на новата идентичност чрез „фабричния дефект“, който се прикриваше, се появи като нерешим конституционно-държавен проблем. Босна е по-друг случай, но и с там с югославски скроеното бошначество стигнаха до невиждани проблеми.

Времето никой не го връща назад, най-малко македонистките донкихотовци, и за изход от историята и идеологическата наша закостенялост избраните елити без анестезия и без голям шум трябва сами да поработят върху проблема. Онова, което тръгна антивропейски с АСНОМ, днес, 7 десетилетия по-късно, ни излезе през носа с Охридския рамков договор.

Опозиционните призиви за деДПМНЕизация, която е необходима, означават деАСНОМизация и демакедонизация с краен резултат деболшевизация като ВМРОвизация, първоилинденизация или гражданска македонизация като антимакедонистизация, истинският калем върху истинска основа, ако изобщо за това имат сили и кураж македонистите. Да не бъдат пак изненадани, та след СДСМ да плачат като Груевски...

Но да се върнем още малко на АСНОМските отношения. Опустошенията, които причинява новата АСНОМска власт, са катастрофални. През първата нощ на свободата убиват без присъда над 300 човека. Най-много сред тях са умните и читавите, редките образовани наши хора. В една нощ – обезглавяване на собствената нация от самите освободители. Хайде, няма да ви напиша освободители в кавички. Навсякъде и винаги всяко убийство от държавата без съд е престъпление, а убитият без съд е жертва. Тази „практика“ на работа, за жалост, в Югославия не бе съвсем непозната...

Македонските комунисти от БКП се организират в юли 1941 г. в лозята на Водно в Скопския партизански отряд. И това, което нещо там антифашистки преди 11 октомври леко е помръднало чрез Шарло Шаторов, Боян Българанов, под патронажа на Георги Димитров и БКП, и с местните, скопските комунисти Бане Андреев, Перо Ивановски, Кямуран Тахир... и до ден-днешен дошлите сърбокомунисти не го признават. Къде е техният интернационализъм? Класически шовинисти с лява иконография, които техните уж идеологически съмишленици, съседи и земляци, членуващи в БКП, наричат сърбокомуни-

сти. Нима за интернационализъм пяха само от БКП наивните Венко Марковски и Кочо Рацин, докато техните съдругари не им дойдоха до главата? Кого лъжем и защо ни трябва да фалшифицираме и за Вапцаров от БКП, убит от българските фашисти? Ами че той три дни нямаше да опази главата върху раменете си от темповците, страхилговците и видоесмиловците като Кузман Йосифовски, когото изтеглят във втората половина на 1943 г. от Бистра и го пращат сред скопските нелегални няколко месеца преди завършването на войната.

Първият Илинден е народно непокорство, Вторият Илинден е удбашки фарс, който след 2001 г. се обърна в наша национална трагедия. И освен в Словения нашата кървава драма на комунистическите освободители се разиграва в различни варианти и по различен начин и в останалите югославски републики. Маниакално заслепени, дразнехме словенците и не признавахме, че и във войната, и след освобождението бяха далече, вселенски далече с работата си в общонародния Освободителен фронт и само на тях при отделянето от югославската федерация и при самостоятелното съществуване не им се появиха проблеми с идеологически, национално и междунационално непомирените граждани.

Оставайки вещи укриватели и верни извършители на проекциите на „Начертание“-то, македонските комунистически победители в повратната 1944 г. изпускат историческата възможност за народно (думата „гражданско“ тогава е с негативно значение) помирение и обединение, македонистка македонска платформа на държавнотворността, пък и с победното бинго в ръцете, победно опиянено до безумие се втурват към неизбежното поражение от времето...

С незатворените от всички страни македонски граници в следвоенна Европа и със „студена македонистка“ война с всички съседни държави и до днес непрестанала, а във вътрешен план с форсиране на страх от постоянните произвеждания на вътрешни грешници и неприятели, управляващият македонски комунистически елит обръща федерална Македония в смрадлива клоака на югославянството, което колкото напредва, само повече комплексира македонските граждани, които, освен че малко са изгинали за югославянството, още по-малко допринасят за развитието на федералната югославска държава. Изходът за воайорите на своя живот и съдба, разбира се, бе безкрайната македонска сервилност, с която с нас се майтапеха останалите народи и републики.

Лукавщината и безскрупулността от политиката на перманентни чистки върху гърба си още в хода на войната усещат македонските

комунисти, дошли от БКП. Колкото страдат във военните сблъсъци, толкова се третират като жертви и директно се убиват от своите уж събратя интернационалисти – комунисти, дошли от ЮКП.

Македонските комунисти, идващи от ЮКП, са съвсем наясно за своята малобройност, интелектуална малоценност и липса на авторитет сред народа. Самото споменаване на името Югославия предизвиква сред народните маси отвращение, та до 1943 г. слабото комунистическо движение в Македония дори избягва употребата на това название. „Колкото повече размишлявам, все повече се убеждавам, че ти, Темпо, още по време на войната изобщо не си бил наивен. Знаел си какво точно искаш, а наивни и големи идеалисти сме бил ние, т. е. някои от македонските ръководители“. (Вера Ацева, „Писмо до Темпо“, стр- 16-17).

От тази незавидна каша към държавността пак ги измъкват македонските комунисти, дошли в комунистическото движение от БКП. Ако има нещо образовано и авторитетно в крехкото македонско комунистическо движение, това са кадрите на „орлицата“ и тяхната компетентност и ангажираност стоят зад организацията на Втория Илинден. АСНОМ започва с химнично изпълнение на „Изгрей, зора на свободата“. И като благодарност за исторически свършената работа с извършения преврат на скопското Кале от македонските сърбокомунисти срещу македонските комунисти, дошли от БКП, на кървавата Коледа в януари 1945 г. се отсича и онази малка, но здрава нишка на интернационализъм и хуманно и класово помирение на населението. Всички АСНОМци, един по един, Ченто, Брашнаров, Венко Марковски, Полежина, Соколов, Пирузе... физически ги ликвидират или завършват с големи затворнически присъди на Голи оток, в Идризово...

За информацията, която си спомням, нямам исторически извор, на който да се позова, защото нашата историческа наука никога не ще поотделно да изброи и покаже падналите жертви от страната на техните убийци, но по думите на наш македонски историк, който ми се кълнеше в честност, за над 3 години – от април 1941-а до септември 1944-а, от ръката на български войници и полицаи в Македония са убити общо 148 наши граждани – партизани и цивилни, а нашите хора като отпор в същото време са убили 152-ма български войници. Приблизително – еднакъв брой жертви от двете страни. Сравнено с други тогавашни военни огнища – незначително. Жалко за всяка всяка човешка жертва, всяка проляна сълза, но какъв неуспех за инструкторите на КПЮ Шиљо и Темпо, пристигнали да предизвикат въоръжен конфликт в присъединения към българската държава македонски дял.

Вече ви казах – препрочетете Темпо и Ацева...

Тази тяхна концепция – да се предизвика военен конфликт, успява повече в междунационалния раздор на славянското и албанското население в западния регион на Македония, но имаме нова нелогичност: многобройни дебърски, гостиварски и тетовски семейства бягат от терора на балистките банди в Охрид, Битоля и Скопие, тогава под българско управление. Бягат от едни фашисти при други фашисти? А българските фашисти им осигуряват подслон, евтини парцели за къщи, които днес да речем Дебър махала я правят най-градския скопски квартал.

Слепите Темпови поддръжници – лазовците, страхилгиговците, димчебиляновците, димчетреневците без никакви присъди само на първата Коледа на свободата на Кале, в Стенковец, Щип, Прилеп, Ресен, Велес... застрелват 300 цивилни!

След шовинисткия ляв коледен преврат във федерална Македония продължава да дими до днес неизгасналата гражданска война от 1941-1945 г. и синовете на пушкарите и гълъбарите, на убийците и изнасилвачите на своите другарки партизанки сега с титли на академици, университетски професори и режисьори продължават с ортодоксалния сталинизъм и драконовски, с всички полицейски средства и методи, защитават своето сляпо послушничество с ляв произход.

Мъчат се. Много се мъчат. Ако признаят фактите, секат идеологията на левия авторитаризъм, върху която седят и която им носеше победителски облаги, а историческата шашма на техните родители с кървави ръце, предрешени като интернационалисти и освободители, лъсва. Едиповската самоомраза е сценарий на абсурдната наша комедия на губещите. Хиляда път повторена лъжа - става македонизъм.

В Македония все нещо може да се разпада, както се разпада, все нещо да се носи из въздуха, както се носи, и всички да гледат и да мълчат, както мълчат, но достатъчно е някой само да спомене „б“, и още не си се недоизрекъл за историческо помиряване с България, изведнъж заспалият удбашки минотавър се разбужда и мълниеносно те поглъща...

Питали американския президент коя е най-богатата държава в света и той, без да се замисли, отговорил: Югославия! Ако в Америка се крадеше толкова, отдавна да сме изчезнали...

Детството и младостта ни минаха в слушане на такива гадно надменни разговори и вицове, които сами за себе си създаваха и разказваха недосегаемите удбаши: партийци, директори и честни интелектуалци в Титова Югославия. И в мига, когато се разпадна държавната прехваленост, която едва издържа 45-46 години, и до днес не им е

станало ясно за нейното загниване отвътре. Или пък, че гнилотата са били те, а и всички ние...

Ето, 25-26 години живеем в нова държава, независима Македония. За новата държава е допустимо поне критично настроен да се изказваш насмешливо, но за бившата държава Югославия все пак не е за препоръчване и сега да говориш лошо. Бившеюгославските пространства бяха котило на нарцисоидни разрушители. Самите недосегаеми, които я разрушиха, сега най-много плачат за нея...

Всяка вечер вече от години гледаме тв дебати за спасението на Македония и без изключение по-умни и по-убедителни са представителите на албанците. За депутатите в македонския парламент и да не говорим. Най-калпавото, което имат македонците, там е изтъпанчено. Не знае ли УДБА как да избира, или за други и да помислим не смеем? Градовете, кварталите, селата или махалите, в които живеят македонците, пропадат в депресивна сивота и в явна мизерия, а в местата, където живеят албанци, районът се къпе и свети в богатство от магазини, супермаркети, камиони и всякаква механизация... Това ли са изостаналите албанци, за които преди години всякакви най-гадни вицове се разказваха и ги повтаряхме? Те са се поддържали, ние не се държим. Бре, мама му стара. Ако ние не се държим, никой на земята! Ако ние със свещена покорност не поддържахме Любчо, Бранко или Никола, никой на света. А те само дето още не са ни качили по дърветата, за да ни покажат нагледно, че наистина произхождаме от маймуните...

И... „шчо напраифме и шчо требит да напраиме за однепред“? И занапред, и за наназад, и на Мисирков, и на наследниците мисири, мисирковци победното македонистко бинго очевидно вече не им е в ръцете. Дойдоха като аслани, тръгват си посрани. Това „напраифте“. Сами проиграхме победното бинго.

Или винаги „злият демон“ българите и за в бъдеще ни са виновни?

ПРЕМЕРВАНЕ С ОЧИ

От всеобщото национално зреене, което се проявява чрез нашите предходни поколения и се нарича Сан Стефано, днес ние сме само македонистки горчиви плодове от болната гранка на българското етническо стъбло...

Няма на друго място по-силна драма за катарзисно самопреживяване в самостоятелна Македония от катагодишното честване на

Трети март в скопския хотел „Александър палас“, организирано от българското посолство. От нищо, а отвсякъде всеки, присъстващ на тържеството, го напипва и само по себе си го потриса вътрешното нестрошимо ядро като наше вътрешно слънце, от очите си едни на други, докато излъчваме приятелство или омраза, ако вече изобщо за себе си и за някой все още нещо значим. Търсим се и се редим в полутъмнина пред хотелския вход. Сигурно така изглеждат и се държат изгонените от рая, докато дяволът, дето не ни е довършил, се върти около нас. Това тържество е тъкмо това – годишна официална среща с палача. Тържествена процесия на палачите и жертвите, изхвърлени губещо от историята в хладна хотелска зала, която ще топлят с общия си дъх, дето дави гърлата им и ги препотява, смесвайки се с изпаренията от вкусните деликатеси на препълнените маси... Може би телата на общите предци са изпружени по безкрайните маси, за да бодваме с клечки като нафора и да се чукаме с чашите, пълни с течна червенина.

Може би подобни тържества на останалите македонски етнически общности са протоколно огладени и с по-голям шик. Всеки ден задраскват и провеждат „мерки и активности“ и веднъж годишно празнично правят рекапитулация колко са откъснали от живата тъкан на македонските българи. А своите македонистки специалитети и те трябва да ги поставят върху българската хилядолетна държавотворна софра: писменост, църква и политическо организиране, това безкрайно ги дразни и разгневява и ги настървява за конспиративна дейност. Първо срещу себе си, а най-много против истината.

Заради тези три толкова силни и живи кристализиращи ядра (Чеслав Милош) на македонските българи върху безформеното селяшко общество на македонската територия, които липсват през вековете на останалите македонски етнически общности, антибългаризмът е тяхна денонощна обсебеност. Могат на целия народ най-жестоко да му насаждат македонизъм, при най-големи лъжи и закани го денационализират, но триногата българска идентификационна софра за всяко сервиране непоклатимо си оцелява.

Единият крак от непоклатимата софра е българската и всеславянската писменост още от Борисовата и Симеоновата държава, вторият е църковната организираност през вековете чрез Охридската архиепископия, на тези две нозе крачи българският дух през вековете, за да се възобнови в края на 19. век повторно народният държавотворен копнеж да се възстанови и третият крак от българската народна софра като политически оформена идея за независима Македония чрез БМОРК, ВМОРО, ВМРО.

Съвсем наясно за този недостижим идентитетски държавнотворен багаж на македонските българи, покрай резултатите от зулумите на турското владичество, македонизмът като жесток антибългаризъм за повече от век и половина, макар че разсипа македонските българи чрез фалшифицирането на тези кристализиращи ядра от цяла редица третокласни персони – Пулески, Мисирков, Конески и останалите македонисти, се стигна до трагикомичната безизходност за нови три идентификационни стълба в македонската почва. Скритата антибългарска сепаратистка линия изкара на видело като официална държавна идеология осъществяването на грандиозния държавен погром „Скопие 2014“. Мина малко време и вече видяха ефекта от собственото си антиевропейство чрез автогола си, заради което сме поставени пред стената от ЕС и НАТО за промяна името на нашата държава.

В утробата на залата като в майчина утроба садизмът на македонистките едиповци от близкото минало погасва и никакъв външен гост и гостенско око не е способно съотносително да види, сравни и разчете нито нашия мазохизъм, нито македонисткия садизъм от емоционалните сблъсъци на нашите погледи с техните...

На обърканията български посланик и изплашените без причина негови сътрудници добре им се отразява топлината от някаква енергия, която не могат да определят откъде струи, по детински срамежливо ги разсмива и ги кара непрестанно да си правят селфи с мнозина. И преди да натиснат бутона, някъде отзад все някой от неколцината каракачановци, които ръкомахат из залата, ще подаде глава. Само протоколно дошлите албански гости заобикалят нашите уморително емоционални енергии и спокойно замезват от вкусните деликатеси.

В кърпа ни е вързано македонисткото антибългарско обвинение, че Трети март е великобългарски сън, въпреки че Сан Стефано е само индивидуален повик от гърлото на нашия прадед, жертва на българския няколковековен потисник за човешко самосъвземане и дълготрайно поколенческо упражняване на гласа по европейската музикална скала. От македонизма като антиевропейско явление на първо място ни е строго забранено упражняване на европеизма, а най-малко – помислите за освободителните плодове от Сан Стефано.

Сърбия по времето на Сан Стефано е вече 3-4 десетилетия свободна, а все още поробените българи надолу от Ниш, вместо да търсят помощ от Белград, се самоорганизират за саможертва колкото знаят и доколкото им позволяват обстоятелствата и преди тях освободените северни и южни съседи. Какъв по-голям аргумент за българското самосъзнание на нашите предци за сегашните ни македонистки прок-

рустовци, които озверено се увиват около нас?

Без Сан Стефано не би ги имало Кресненското и Разложкото въстание, БМОРК, ВМОРО, ВМРО и Първия Илинден. Без отношението на нашите предци към Сан Стефано не би я имало самостоятелна Македония. И, независимо от Берлинския конгрес, Сан Стефано е европейският ни компас и ако второилинденските АСНОМски превратаджии повече го тачеха, сега нямаше да страдаме от колективното главоболие да сменяме името за пак някак си, по някакъв начин да бъдем това, което сме били – европейци.

Да не бе това санстефанско творческо самоосвобождаване от македонизма, и от моя скромност никогаш не ще се чуеше моя приказка и никога нямаше да пропиша. И не трябва да ходя далеко, Сан Стефано и да не е историческа дата и победен топоним от руско-турския фронт някъде там далеч преди Цариград, Възраждането е осъществена колективна воля в сърцата и съзнанието на нашите неотдавнашни предци, и всички запустели села и църкви от моя Гостиварски край, които съм обиколил, са градени и възобновявани тъкмо в това санстефанско десетилетие между 1870 и 1880 г. Нито една не е посветена на свети Сава, а градската тетовска църква е „Св. св. Кирил и Методий“. Знам че същото е из Македония, освен небреговската църквичка „Св. Сава“, която Блаже Конески възпя: „И с плещи бих я поддържал да не падне“, вероятно насила и отпосле преименувана на сръбския светец от вуйчо му Григорие Соколович.

Наследството като българска символична разпознаваемост на македонската територия и далеч преди Сан Стефано и след Сан Стефано е свързващото символично ядро на вече имагинерните македонски българи без нови големи обществено-исторически фигури, но по чиято шахматна дъска все още се играе в Македония, защото правилата им са най-европейски. За Европа няма нищо спорно от Сан Стефано до Първия Илинден. Европейски спорно е от Втория Илинден насетне с неговите следвоенни, югославски и сегашни от независима Македония актьори.

Любопитно и незабравимо е да се присъства и да се гледа в очите на санстефанските неудачници, които все пак са събрали смелост да дойдат на третомартенската вечер. Все още македонизмът не е изнамерил начин за завладяване на техния живот с шепот. Погледът им, който всичко казва, не се завладява, а останалото може би е недостойно и за живот...

За едни ден за празнуване, за едиповците – ден за доклади. Те са професионалисти. На работното си място са и отработват за ония,

които 365 дни ни обработват. Това им е харманът на родените за зло. Денят за мерки и игри с очите. За вземане на мярка с око. На открито и пред всички. От време на време и аз ги поглеждам, знаят, че се плаша от тях, с немощта, с която се защитавам, не знаят колко мога да издържа с нея. Това и аз не знам, а ги гледам заради тяхното тържествуващо въодушевление в лошото и в съня си както не бих ги видял. Със скръстени пред себе си ръце и чест поглед в пода, който се люлее под нас повече от онова, което нахлува в ушите ни, отколкото от забелязаното... Като че ли сме в препълнена зала за класическа музика, в която вече няма свободни места и замаяно на нозе следим музикалните крясъци на озлоблението...

Цялата зала е огромен разбалансиран кантар... и никой неосведомен не може да почувства нашето безпогрешно взаимно премерване. Тук само правилата на омразата и презрението са вечни. Това утре няма да го има никакво... Затова и идваме. Да се видим очи в очи. Докъде сме стигнали заедно до там, откъдето няма връщане. Някога четях в погледите им: ние сме пред неврата, сега пък моето премерване с очи ми казва: и за тях няма спасение... Тук и да дойдеш, знае се защо си дошъл. И да не си дошъл, знае се защо те няма...

В първите години от македонската независимост идваха много македонисти на третомартенското приятелско събиране. Както вървят годините, на всеки Трети март са все по-малко. Най-добро доказателство за тази една година колко е допропаднал македонизмът. Заедно колко сме клекнали. Лъжи, лъжи, белким от лъжата нещо остане. И остана. Нашето всеобщо поражение. Изпарява се от нас, живите, ненужно препотени в залата, която не можем да стоплим с дъха си. Ние, македонските българи, хунзи, калаши, ендопи, славомакедонци, македонци (с голямо М), мнозинството от населението, както щете ни наречете... Ние губим.

От дългата пълна маса като отворен колективен стомах на македонските българи кръжи около рефлекторите дестилатът на омразата, с който седемдневно, 24 часа работи лудостта на македонистките неудачници. На македонистите, удбашите или сърбоманите, както им казва народът и които се въртят около нас, от главата не им излиза по какъв начин да ни купят. С лошо или с добро. Всичко им е на разположение. Върху нас, губещите и в битка, и в мир, до войната през 2001 г. го правеха пресметливо, с лошо. Купуваш, упражняваш и манифестно като религиозност изповядваш едиповщината в тебе, докато не проработи до автоматизъм. Прави и чини колкото можеш повече срещу България и всеки в Македония, който почва да я мрази, отварят му вратите

на рая. Ставаш македонист. Колко гордо звучи това. От загубил войната преминаваш сред избраните победители, сред губещите в мир. От мазохист – в садист. Вратата за преминаване от македонски българин, от мазохист в македонистки садист е единовщината. Македонистката воайорска ключалка. Единовският тунел между преминалите и непреминалите, през който се гледаме. Те нас като мазохисти в пъкъла, ние тях – в садистичния рай. Някого една година го гледаш до теб, другата година се прехвърлил при перспективните и богаташите...

Цялата история на сръбско-българските отношения е безкрайно дълъг садомазохистичен процес или сръбско-българска садомазохистична прегръдка, от която нямаме сили или не искаме да се откъснем. Не могат да ни сторят толкова зло, колкото можем да издържим, това е нашата втора природа и да не пропадахме заедно, не бихме и помислили за така установените отношения.

Протоколно присъстващите албанци не ги докосва нашата глупава игра с очите. Отнесено загледани в някакъв техен свят, докато спокойно замезват, около тях никого от нас и не забелязват...

Поражението е всичко, което преобърнахме от времената и вековете, кондензирано, което бликва като панихида за бъдещето, дето го проиграхме и провалихме, дори от миналото пресегнахме, докато боцваме от препълнените с от пиле мляко софри. Софри на вековете от нашите изпружени предци... Поставиха ни ги и ги напълниха. И ги няма... Щипваме и дъвчем около тях насъбраните и се чудим как изобщо не се изпразват. Македонистите не биха били македонисти да не пуснат по някой косъм в яденето, но не могат да посегнат на софрата. Съдба. И на тях това им е дедовина. И мезят и се смеят, и мезят и ни се смеят. И мезим и им се смеем... Е, колко стомашна дейност трябва, за да превърнем тези ястия в утрешни лайна...

Видяхме се и с тези, които трябва, и с тези, които не трябва, и наядени и подпийнали напускаме третомартенското тържество с усещането, че нещо не ни достигаше под сиянието на канделабрите.

Потръпвайки, излезли в тъмнината, се препъваме в нищо, вероятно в никога небезсмислената дума любов, която не кацна върху раменете ни от светлината на канделабрите.

ИГРА СЪС СИМВОЛИТЕ

През есента на 2016 г. чухме от Белград, че след името на улица „Охридска“ сменили и името на улица „Гоце Делчев“. В даденото късо обяснение с мек дипломатичен език, което е за голяма похва-

ла, бе посочено, че сръбската общественост възприема Гоце Делчев като един от основателите на българска организация с антисръбски характер и заради това, че в някои среди тази историческа личност я прославят и величаят, неговото име не заслужава да е название на белградска улица. По-прецизно и по-ясно – здраве му кажи.

И както винаги от наша, македонска страна... Злобно некадърни като мързеливи снахи, за които все пак мнозина знаят колко пари струват, на нашите интелектуални рупори дотолкова им стига акълът, че точно на създателите на македонизма не можеш да им продаваш македонизъм, извъртат нещата келяво и отвратително недоизречено, колкото да се каже, че новината е приета за сведение. Нашите медии и македонистките интелектуалци, които ден и нощ симулират аутизъм, и карайки по своему, ни закараха в този кьорсокак, както винаги и сега не предложиха отговор, освен че и занапред ще поддържат приятелство със своите белградски другари.

Това изявление за нас е болезнено, защото в основата си е вярно, и с Белград, поне в този случай, имаше възможност за по-обстоен разговор. Чрез този ход Белград може би това и очакваше от нас. Десетилетната война през 90-те години на миналия век на бившеюгославската територия отдавна е минало и ни предстоят откровени, само на пръв поглед болезнени, но в основата си изцелителни разговори. За всички...

Две години преди македонския въоръжен конфликт в 2001 г., преди двайсетина години (1999-а) публикувах книгата си „Парчета нищожност“ и предизвиках невиждана истерия от страна на македонистката общественост срещу себе си... И македонистите, които пищяха против моя копнеж за помирение, набързо получиха война и рамкова Македония. Не бе нужно особено познание и ум, тогава това, което съм написал, с ръка се докосваше из Македония. Пак ще повторя, преди четвърт век бе 12 без 5, и за да се избегне катастрофата, която зейна пред нас, народът тръгна след Любчо Георгиевски. Сега, след повече от 25 години македонска независимост, 12 без 5 е за откъсване от Никола Груевски, ако изобщо се измъкнем от всеобщата катастрофа.

Есето ми за нашето македонско помирение „Балканска кошница копнеж“ публикува белградската редакция на Б 92 и този текст на сръбски в интернет и днес работи за мен. След 20 години (ако сме живи и здрави) вероятно няма пак да се позовавам кой кога какво е казал и как го е казал. Знам, че тези текстове отсега работят за мен. И за вас, ако сте искрени. Болката от текстовете без анестезия отпосле

действа лековито. Хегемоните никога не сядат доброволно да преговарят с по-слабия или с онзи, от когото в момента се считат за по-силни, и от своевременно ненаправените далновидни компромиси, от които по-късно всички многократно печелят, тези ходове винаги идват след дълготрайни сблъсъци, когато завоюваните страни са достатъчно финансово, ресурсно и човешки обезкръвени.

Компромисни дълготрайни преговори текат вече десетилетия след десетгодишната война от 90-те години на миналия век между бившите югославски републики, сега самостоятелни държави...

От такива неслучили се разговори поне за човешко и гражданско помирение и след един век между Сърбия и България след Балканските и Първата световна война изпъква като видима част от айсберга тъкмо такъв въпрос – за преименуването на белградската улица „Гоце Делчев“...

За изминалите над 100 години много неща са се случили в балканския епицентър на проблемите и вече четвърт век съществува малката независима република Македония. Младата държавица за този четвърт век не намери сила изпреварващо да предприеме само на пръв поглед компромисни, но далновидни стъпки за нейното съществуване и развитие и проблемите на нейната стабилност като че сега получават ускорение.

Сегашните външни мощни форми на натиск като мигрантската вълна или ислямският фундаментализъм искат от нас само повече вглеждане и взаимно изслушване при разговорите. И непоканен, а сам повикан за откровен разговор, пак ще се потрудя никого да не засегна.

Проблемът за съобразяването със себе си стои пред всяка обществена и културна среда и Сърбия най-малко на Македония трябва да дава отчет какво и как ще прави. Подтикнати от стъпката с промяната името на улица „Охридска“, на улица „Гоце Делчев“ в Белград, редът на нещата сам изисква да помислим дали сръбската общественост вътре в себе си е наясно дали ни смятат за военнопленници, или за приятели за сътрудничество.

Ако самите думи българи, българско, българщина считат за закана, обида или неприятелство, проблемът си е само техен. И само на тукашните македонисти. Дали ще скърша нечий хатър, или не, но българщината е близо две хилядолетия свързана с Македония и нейното споменаване, което изкарва от кожата им нашите македонисти, също така е наш македонски, вътрешен проблем. Нито за срам, нито за хвалба.

Една територия може да бъде завладяна, окупирана или държана

от други хора по насилствен път, може да бъде населена по мирен начин и с мигранти и колонисти, нейният етнически облик относително и да се промени, но ако на тази територия останат институциите, които отразяват характера на населението и нейната макар и вече изгубена държавност, тя е само завладяна територия.

Територията на днешна Македония е нагледен пример за това. През годините от различни завоеватели завоювана, но през цялото време на македонските векове прозират българските институции, формирани на тази територия през ранното Средновековие, които духовно, с различна интензивност, но без прекъсване излъчват енергията си до Втората световна война, отразяват характера на нейното доминиращо население, а територията назовават като българска земя. Останалите околни и не само околни народи заемат за по-дълго или по-кратко територията на Македония, но на нея отвътре само нейното преобладаващо българско население изгражда мейнстрийма на идентичността на македонската територия, който не достига на останалите околни народи, за да могат исторически обосновано да кажат, че Македония е тяхна. Затова е маниакалната потребност на останалите народи около Македония от митотворчество, дописаждане или грубо фалшифициране на фактите.

Първото българско царство, старата България, първата национална държава в Европа, е от Борис Първи до Самуил, от 681 до 1018 г. Цели 350 години непрекъснато българско държавно управление на днешните македонски територии, но и на голяма част от балканските територии – това го няма в македонските учебници. Днешните македонски поколения нямат съзнанието за тяхното народностно формиране от 7. до 10. век, а им се преподава евтин македонизъм, че са неосъзната народностна маса, която в 19. век е подложена на пропагандите.

Или, казано с езика на Мисирков и днешните македонисти, „българската пропаганда“ върху тогава наистина голямата българска държавна територия, значи и върху македонските територии, се осъществява и завършва отдавна, преди повече от 12-13 века. Най-големите български „пропагандисти“ са високодържавни царски чиновници, на които е плащано от Борис Първи и неговия син Симеон: Климент, Наум, Сава, Ангеларий...

В това далечно минало от същия този цар, Борис-Михаил Първи Покръстител, са покръстени нашите далечни предци. Тогава е създадена Охридската архиепископия с първия неин български епископ Климент, тогава е изградена с царски пари на Борис „Света София“

в Охрид като съборна църква на Охридската архиепископия на българите (нейното пълно и изворно име). Тогава на Плаошник в Охрид са изградени обекти на Светиклиментовия университет. Това са трите стълба на древната българска духовност в Македония, които ясно с векове определят характера й. Или идентичността. Държавната организираност, духовната организираност и образователната организираност ще греят през вековете до днес... Ето в едно изречение замисленият и осъществен държавнически процес на национално оформяне и хомогенизиране на славянобългарското население като по-нататъшен разпознаваем общобългарски организъм през вековете.

Който иска да я види, я гледа. Много разбираема, много лесна за схващане и много проста е тогавашната държавнотворна „бугарска пропаганда“ отпреди 11 века, която македонизмът иска да я премести, че се е случила 1000 години по-късно, чак в 19. век. Няма, няма българска пропаганда в Македония през 19. век. Има само гръцка и сръбска пропаганда. „Бугарската пропаганда“ от нашите македонски краища „се изнася“ в останалите български предели.

Само за неориентирания и злонамерения трябва да е учудващо, че българското национално съзнание е с толкова силно присъствие и в 19. век сред македонските българи. Това не е резултат на „ноото течение“. Това си е старо българско течение, дълбоко над 1000 години, и от Македония като духовно неделим район от общобългарската етническа цялост и Охрид като негов български образователно-духовен център.

След ключовото поражение край Беласица българската държава окончателно рухва след вътрешните братовчедски свади между Самуиловия и Ароновия син. Византия завоюва българската държава, която съществува 3 и половина века от Борис до Гаврил Радомир и Иван Владислав. В документите от византийски извори и историци няма никакво съмнение коя държава са разбили, на кои войници техният Василий Втори им е извадил очите и кое население са завладели.

Държавният, най-силният от трите народностни стълба, пропада, но останалите два - кирилската писменост и църковно-клерикалната организираност, дават жилав отпор и цялостно устояват пред завоевателите. Логичният отпор за изгубената дотогавашна народностна защита са множеството народни въстания като отговор на византийските жестокости, но най-голямото църковно-интелектуално противопоставяне е прочутото богомилско движение, средновна българска еретическа чудесия, която се разпространява и в голяма част от Европа.

И Сърбия с векове е в българската държава. Неманичите завладя-

ват Македония в 14. век и българският народностен елемент по време на тяхното над 100-годишно владичество не изчезва. За този един век всички Неманичи се коронясват с титлите „крал на сърби и българи“. В църковен план покрай Охридската архиепископия съществува и Печката патриаршия, в която църковната организация е под силно българско влияние. Нейното първо название е Сръбско-българска патриаршия, а на владишкия престол дори са седели 7 патриарси – етнически българи.

След битката край Марица Македония е покорена от турците. За православното население този петвековен турски период е най-добрият показател за българското му съзнание. Името Македония през този дълъг петвековен период не се споменава. Какво да се каже за историческите документи? Милиони са. Още веднъж – милиони! По-малко или по-голямо, в което и балканско градче да идете, в който и архив да наздърнете, в която и сбирка или библиотека в която и да е балканска държава да погледнете – навсякъде това население е „булгар миллет“. И наистина, наистина трябва да си лъжеучен, каквито са нашите македонисти, за да преминеш през всичко това, през всичките планини от документи, да ги игнорираш и да продължаваш да се смяташ за учен.

В 19. век отстъпва турското полухилядолетно владичество и желанието за обновяване на трите народностни стълба и българската идентичност на най-многобройното население на тази територия повторно получава размах – Възраждането. И повторно нашето възраждане започва от региона, където трите народностни стълба преди повече от хилядолетие бяха поставени и разпръскваха българщина през вековете. Какво да се прави, както казваше разочаровано Гане Тодоровски.

Десетилетия и десетилетия преди наново да се възроди съвременната българска държава, тъкмо от македонските региони и тяхното българско население нашироко и неспирно тръгва процесът за обучение в училищата на народен български език, а тъкмо от Скопие, но и от другите македонски градове започва и антипатриаршистското движение за повторно обновяване и сдобиване със своя българска църква, която и получават със султански ферман през 1870 г.

Двата стълба на неизгубеното българско съзнание укрепват през вековете и остава възстановяването и на третия – най-тежкия за обновяване, държавния стълб. Този стълб ще се въздигне със създаването на БМОРК, ВМОРО, с което и политически това население се организира около политическа програма с ясни народни тежнения.

„Вътрешната Македоно-Одринска Революционна Организация

има за цел да сплоти в едно цяло всички недоволни елементи в Македония и Одринско, без оглед на народността, за извоюване на пълна политическа автономия на тези две области“.

Само какъв оформен изблик на толерантност и европейство от водачите на измъчения народ. Какъв преамбюл! Или член 8: „За постигане на тази цел Организацията се бори за премахване на шовинистичните пропаганди и национални разправии, които я цепят и обезсилват“...

В 19. век срещу македонските българи има само сръбска и гръцка пропаганда и неизмерими, дори решаващи са претърпените щети, които нанасят тези две пропаганди на потисканото население, което по-рано не стига до своя автономия и държава.

Сърбия и Гърция като победителки в 1913 г. делят територията на Македония, преобладаващото нейно българско население е подложено на невиждани мъки. В Гърция населението е систематично унищожавано, това е отделна тема, но резултатите от сръбската денационализация и на тази територия са подобни. Днес всеки, който живее в самостоятелна Македония, знае, че тя е все нещо, само не и Македония с преобладаващо македонски българи в нея. Обезбългаряването на населението, както казваше първият ни президент Киро Глигоров, е вече завършено и при държавните преброявания не повече от две-три хиляди граждани се определят като македонски българи.

Победилият македонизъм като официална идеология във федеративна и сега в самостоятелна Македония преименува македонските българи в македонци, а самото споменаване на думите българи, българско или българщина до скоро, по-точно до изгубената война на македонските въоръжени сили през 2001 г. от албанските паравоенни формации и подписването на мирния Охридски, т. нар. рамков договор, носеха огромни неприятности, От един път прехваленатa Второилинденска, АСНОМска или удбашка Македония си подви опашката и се преобрази в т. нар. рамкова Македония. Днес македонците в независима Македония са само най-многобройната етническа общност в държавата, която вече не ръмжи срещу България.

Нямайки достатъчно свой сръбски национален субстрат, а не можейки отведнъж да посръбчат македонските българи, сръбската пропаганда в Македония чрез македонизма по всякакъв начин размътва най-многобройното население само и само да не е българско. И след всички проведени прояви представителите на най-многобройната етническа общност вече наистина не се чувстват като македонски българи. Но нововъзстановената наша оспорвана национална идентичност

ни създаде допълнителни проблеми с името на държавата и с подкопаването, наречено македонизъм, се озовахме в губеща, безизходна ситуация.

Охридският рамков договор бе македонското болезнено изтрезняване от македонисткото пиянство, той събуди народа от колективната национална амнезия и обикновеният човек обърна погледа си към македонистката интелигенция, която зад гърба му нещо усърдно вършеше и върши...

И онова, което само на четири очи се казваше и което тайно се фотокопираше, от което ни трепереха костите, за което тъмните сили пребиваха, изхвърляха от работа и летяха човешки глави, както убиха нашия близък приятел, сияйния човек и журналист Любчо Анастасовски, при победената немощ на македонизма почна свободно да се говори. От демократичния пробив, който направиха албанците, нашите македонисти от непоносимо арогантни и глупави изведнъж се превърнаха само в добродушно немощни будалички. Ето, от десетилетия такива жалко-смешни ги гледаме всяка вечер по телевизиите позорно засрамени как мучат с албански оперени събеседници...

Под натиска на публичността от очевидното съкрушаване след военния конфликт от 2001 г. и всеобщата македонска безизходност в независимостта, антиевропейските сили на „нооото течение“ трябваше да предприемат нещо антиевропейско...

Любчо Георгиевски, последното голямо и успешно удбашко манипулиране, доведе на своето място Никола Груевски начело на ВМРО-ДПМНЕ и процесът за ново македонистко рециклиране започна. Губещо поляризирано разделената УДБА – на софт македонисти, групирани около опозиционната СДСМ, за Ню Йорк през Белград, и позиционерите хард македонисти, ВМРО-ДПМНЕ, за Москва през Белград, се подредиха сякаш след сигнал със свирка и като един се сплотиха около Никола Груевски. И от телевизия А1, „Утрински весник“, МАНУ, писателите, до сдружението с криви носове... нямаше никой, който да не е за Груевски. Такъв ВМРОвец им трябвал – икономист и прагматик, а не идеологии...

И невижданият „икономист и прагматик“ стартира. И огромните задължения тръгнаха... Започна невижданата еуфория, че Македония пак ще се върне от „рамкова“ в АСНОМска, плувнаха есхатолози с отговори на финалните въпроси за човека и света – че ние сме най-старият народ, а световните авторитети за античността като абсолютно незнаещи бяха турени да седнат на македонисткия чин за наказани ученици.

След сто и петдесетина години изровиха изпод житото на светло белградската македонистка игра. „Веда Словена“ се превърна в държавна идеологическа програма от 100 стъпки. Куката, ченгелът, който ще задържа народа от цялостното осъзнаване за всеобщото губещо дередже, до което е доведен, е Александър Македонски. Само с каква пресметлива конспиративност – всеки да учудят, бе белязана всяка стъпка от леенето, докарването, криенето и поставянето на бронзовия Алек! Ето защо, дори и съмнително, от скопското земетресение насам с десетилетия нищо не се изграждаше в центъра и за кого тайно е бил пазен скопският площад! Чакал се е само моментът и ВМРОвската дреха, чрез която камуфлажно ще се появят...

Започнаха да ни разказват приказки за хунзите и калашите, да ни водят „наши“ мургави крале от Хималаите, антиевропейството стана открита реторика на властта, започва преименуването на улиците, летищата, на стадионите, стартира строителното безредие „Скопие 2014“...

И както сме всички заедно една шепа озверял народ, заприличахме на станалата преди години странна авиокатастрофа, когато болният окаяник, помощник-пилотът на пълния с пътници самолет на „Луфтханза“, се добра до пилотската кабина и нарочно удари машината в Алпите. Ако на намерената черна кутия от самолета съвсем нормално се чуваха плачовете на безпомощните пътници, единодушните македонисти маниакално аплодираха: Така трябва! - пилотирането на Груевски, насочено към всеобща катастрофа.

Малцина бяхме, които не се качихме на последния голям македонистки полет.

Опозиционната СДСМ много иска открити диалози, по-големи дрънкала майка не е раждала, само че на зададената задача те съобщават предварително резултата. И, не можейки чрез Груевски да спасят македонизма, който след Втората световна война им носеше облаги и който жестоко усети на плещите си за век и векове народът, се вкопчиха в единствения парашут: спасение на собствената кожа. Тези, които хвалеха Груевски чрез всички медии, че такъв водач на ВМРО-ДПМНЕ им трябва, извадиха на светло тайните разговори от черните кутии за неговите престъпления, каквито и те вършеха. И сътвориха държавна криза. Трябваше и го бутнаха Груевски. Дойдоха на власт, за да разшифроват за самите себе си своя македонизъм. Истина или иронията на историята?...

От македонизма като крайната достигната точка на сръбския експанзионизъм тлее тяхното колективно митотворчество. „Печелим във

война, а губим в мир“, което формулира Добрица Чосич в мисловен дестилат на разпадането за цяла отделна книга, за час по анатомия без анестезия.

Македонизмът като едиповщина няма детонационна сила за такава сгъстена мисъл на диаболичността, като тази на сръбския писател, вече покойния академик Чосич. Така гърми само добър автор. Останалото е виждано много пъти: с мисъл, достойна за една от десетте заповеди на Нечестивия, първо отравя самия автор, а след това нейното опасно опиянение като абсент опива и съблазнява и средата, която говори този език. По този начин големите автори стават повече от автори на книги, но народите, които си служат със същия този език, щом ги възприемат единствено като писатели и литература, само чрез тях порастват. В случая сръбските читатели не възприеха четивото на Чосич само и единствено като автор. Затова не израснаха чрез него.

Така е и със Светите книги... И всичко е до качеството на лудостта, която ни съблазнява...

И авторът на „Когато цъфтяха тиквите“, сръбският академик Драгослав Михайлович, един истински страдалец, преминал през Голооточкия пъкъл, загрижен за сръбските дела, казваше, че на Сърбия не ѝ трябваше цяла Югославия. Сърбия е твърде малка за управление на цяла Югославия. Стигаше ѝ само завоюваната след Кумановската битка територия. След Балканските войни. Смятайки, че е казал нещо умно, от него произлиза нещо друго...

Авторите на малките народи и несъзнателно от средата, в която живеят, получават от митотворствата, без които не биха могли да творят. С този лакмус големите културни среди измерват нашата локална окраска.

Бях студент и много добре си спомням пристигането и тукашното помпозно посрещане на престарелия Стоян Христов. В звездните 70 години на македонизма от миналия век нашите удбашко-интелигентни боклукчии отначало успели емоционално да прилъжат и довлякоха тук високопоставения американски писател от егейския дял на Македония. Като днес се сещам за възторжените аплодисменти, които получи в препълнената Македонска академия, когато започна с думите, че е единственият от присъстващите, който е виждал Гоце Делчев. На великденското празнуване пред селската църква в неговото родно Кономлади бил и народният Апостол. В шаячни дрехи и обувки. Не бил въоръжен.

Издадоха 4 тома на Стоян Христов, преведени от английски на македонски. Книгата „Герои и убийци“ не бе преведена. А тази книга

разказва, свидетелства и още в първата половина на миналия век от първа ръка информира международната общественост за борбата на македонските българи и тяхната организация.

Много ясно, високопоставеният нашенец от Америка бързо е схванал къде е пристигнал и с кого е дошъл тикви да сее. За македонистко нещастие него не можеха да го оценяват и гонят от работа. Невмествайки се в македонистката, мисирковска схема на виждане на нещата, както го прехвалиха, набързо го скриха, като да не е идвал...

Макар да споменахме трима стойностни автори, двама сръбски и един американски, с текстове, които лека-полека повече означават за историята на литературата, отколкото за читателите, се връщаме на Стоян Христов и на неговата премълчавана тук книга, но преди някоя година преведена на македонски и издадена. Неслучайно американският нашенец озаглавява тази книга „Герои и убийци“. Работенето без анестезия – това са брандирани постижения на западната култура, и в широтата на рязането на жив организъм като негово собствено схващане Стоян Христов е светлинни години пред споменатите изказвания на Добрица Чосич и Драгослав Михайлович. Рядко, много рядко се среща западноевропейски автор, който на едни и същи персонажи от неговото обкръжение вижда и признава героизма, но не си затваря очи и за тяхното злостворство.

И така си е. Юначество е да се вдигнеш против насилника, но вземането на оръжие в ръка е тероризъм. Винаги, навсякъде и под чиято и да е униформа и знаме.

Гоце Делчев рядко носел оръжие, в живота си може и да не е срещнал сърбин, неговото име на белградска улица не би трябвало да не обижда нито един белградчанин, но той, който казвал, че разбира света като поле за културно съревнование между народите, е човекът, който най-много работи за отваряне на канали за презгранично прехвърляне на оръжие и той инспектира четите на Организацията...

Не съм чул някой в междуособните сръбски спорове да каже, че Дража Михайлович е и народен водач, и убиец, а четниците били народна армия, но и убийци, нито някой остатъчен югоносталгик, особено негов съратник, да промърмори за Тито, че беше държавен водач и диктатор, а партизаните – и герои, и терористи... Лесно е да излагаш своята кауза, пренебрегвайки възгледа на другия. Същностен проблем на всички власти и властодръжци. Всякога и навсякъде. Европейският съд за човешки права прие решение, според което петолъчката е провъзгласена като един от символите на тоталитаризма.

Двете доминиращи в 20. век разрушителни идеологии – фаши-

змът и сталинизмът, най-често потопени в религиозна изключителност до идеологическа неузнаваемост, риеха из нашите дворове. При нас нещата не са толкова ясно определени, както в много западни страни, които не са били и под влиянието на сталинизма, та там полесно се определя действието само на фашизма.

У нас и днес авторитаризмът сам себе си поделя, само за да има с кого да се люшка на люлката, отколкото да има насреща си противник за самите тях, като палачи да се преструват на демократи, без никога да се питат как „нашата“ истина я приемат другите до нас.

Безвкусица е петолъчка на лобното място на петдесет и двамата все още неексхумирани велешани, убити на Рождество Христово 1945 г., нито пък върви да има лъвче за развяване на паметника на разстреляните ваташки младежи и т.н., и т.н. Слепите точки и места на историята с неразминираната разрушителна мощ, която имат, преди всичко са въпрос на добра сдържаност и повторно изпитване на нашата човещина. След това - на познание и политически решения. Това са идеалните места за началото на помиряване от всякакъв вид. За поклон от всички нас.

Същата морална дилема е нерешена и при нашите албански интелектуалци: под което знаме са действали, виси над нашите албански съграждани, които сега издигат паметници по родните села на местните албански водачи от времето на Втората световна война.

Ако пред себе си преизпитаме нашите становища към нашите видни политически личности, има шанс за искрено взаимно наше балканско помирение. Това преди всичко е емоционално сложна стъпка на взиране в геройството на другия, другите сами да се взрат в собствените си злосторства върху различните от тях – това не означава относителност на нещата. Хитлеровата демагогия не само не защитаваше германците, но и ги вкара в кошмар, от който все още се измъкват, и за Хитлер няма лъч човечност, който да го направи по-поносим.

Засега, и не дай, Боже, не сме в такъв кошмар. Войнствената логика е плитка: това, което може да се придобие със сила, го придобиват и на това имат право, а онова, до което не могат да стигнат със сила, на това нямат право. Геройството е мерено и изказано спрямо другия, а със злостворството почват от своите. Щом имат силата да ни манипулират, значи са и упълномощени да ни управляват. Не с тяхното лично право, а с чуждото, придобито от някого, с някого или от Бога светото право да ни угнетяват. Но македонистите вече влизат в кошмар...

Имаш ли сила да бъдеш това, имаш и право – е логиката и времетраенето на едностранните истини, вместо все за нещо открито да

се говори. Времето и обстоятелствата решаващо определят всяка идеология и може би има някакви оправдания с времето, когато някои личности се избутват на заден план, но не и когато напълно се премълчават, защото тяхното енергийно съдържание може друг път с още по-голяма сила да бликне.

Тодор Александров, легендарния водач на ВМРО, по времето на югославянството не смееха да го споменат, а той е единственият от нас, от това племе, който влиза в Енциклопедия „Британика“. Да, да, нито Мисирков, нито Конески, нито Колишевски...

Разликата между Тодор Александров, окръжния войвода на ВМОРО в Скопския революционен окръг, и основателите на организацията, е, че той е десетина години по-млад от тях и съдбовно на него, Чаулев и Протогеров им се пада в новите неблагоприятни обстоятелства, в разпарчосаната Македония, да възобновят ВМРО, политическия субект на македонските българи.

В Балканските войни се сблъскват тукашното национално изявено и политически организирано население с навлезлите редовни сръбски войски и започва новият македонски мазохистичен етап на издръжливост срещу упражняването на сръбска садистична жестокост срещу македонските българи, но и срещу останалите националности. Резултатът са Дебърското и Тиквешкото въстание. За тези две въстания и над четири-пет хиляди, главно цивилни жертви – два-три пъти повече от тези в Илинденското въстание, се говори само през зъби и когато се налага.

Но никъде не споменаваме клането на четниците на Организацията край Удово, когато в една мъглива мартенска нощ на 1915 г. е нападната сръбската казарма и над 500 сръбски войници и офицери са хвърлени във Вардар. Тази, но и много по-малки тъжни и мрачни отмъстителни действия от едната и от другата страна трябва безмилостно да се извадят на светло.

Александров в късата и съдържателна колонка на Енциклопедия „Британика“ е ясно очертан като „легендарен терористичен водач на организацията на македонските българи и обожаван от народа до полубожество“. Може ли по-точно и по-безпристрастно? И която и идеология да завладее Англия и света, този премерен енциклопедичен портрет на Александров от учените в Оксфорд и Кеймбридж завинаги си остава научно валиден. Защо това идеологически изчистено мнение, прието от всички по света, не важи само за сръбската историография и за нашите македонисти? За жалост, както би рекъл Блаже Ристовски, но сегашното наше македонистко поражение принуждава

самите македонисти да се наложи да проговорят за тези питания.

Историкът Зоран Тодоровски, който работеше над Тодор Александров, дори и в телевизионни предавания за неинформирания най-широк кръг зрители разказва за генерал Протогеров как във Военния клуб в София с дни играел билярд със сръбския военен аташе... За победителите от Първата световна война – и големите световни сили от Антантата, и техните балкански съюзници, само по себе си е разбираемо, че този възобновен, но мощен политически регионален играч ВМРО е неприятел, който трябва систематично да се унищожава. А победената България, с повторно организираните македонски българи на нейна територия, продължава да е дестабилизирана отвътре...

Кръгът около всеотдайния народен водач, приличащ на античните герои, се стеснява... Александров е убит при неясни обстоятелства. Неговият наследник Иван Михайлов организира убийството на Протогеров. В дома на убития генерал, стар ерген, са намерени няколко милиона сръбски кралски динари... Разцеплението в Организацията започва...

И днес, когато вече се е пожелало да се организира партия, която ще носи тази историческа абревиатура, от всичките македонски фамилии с хиляди поддръжници на Организацията, нито едно познато звучащо име от тях не е било член на най-висшето ръководство на ВМРО-ДПМНЕ, освен Мартин Протугер (началник на кабинета на експремиера Никола Груевски – б. пр.).

Колективният мазохизъм, възприет от македонските българи покрай пораженията във въстанията, делбите, обидите и неправдите като тяхна втора природа, избликва в системно садистично озверяване на ВМРО под водачеството на Михайлов: на никого да не останат длъжни, всекиму да върнат с мярата, с която могат. А могат. Показват, че могат, щом другите се преборихa за правото на тях да не им е право. Резултатът от междуособните борби са над 10 000 жертви от най-умното и най-способното сред народа... Отговорът на лошото с лошо не отминава и сръбския крал Александър в Марсилия!

Европа се вижда в чудо и такива безскрупулни и всеотдайни терористи не може да не ги забележи вече появилият се на сцената Хитлер. И каква ирония на историята: това, което не могат най-способните от народа да направят с 30 години четничество, изведнъж го постигат – фюрерът им обещава Македония. В България се случва военен удар, Иван Михайлов на бърза ръка разформирова Организацията и като майстор на конспирацията е неуловим за нито една вражеска ръка. През Втората световна война спасява главата си при Анте Павелич в

Загреб, стар приятел на потиснатото население във Вардарската бановина и адвокат на 12 студенти в известния скопски студентски процес. И след войната Михайлов живее дълъг и скрит от публичността живот. Живее в Милано, буквално под прозореца на ловеца на военнонацистките престъпници Симон Визентал от Виена. Пътува до САЩ и Канада. Дочаква и смъртта на Тито. Безскрупулният Ванчо Михайлов далеч не е ангел, но кое кара нашите македонисти, новите леви сатрапи на Македония, да се правят на по-големи папи от римския? Защо Михайлов живее на Запад и там никой за нищо не го обвинява?

Иван-Ванчо Михайлов от Щип, последният водач на народната Организация, е все още жива емоция и седейки по-настрана от него, ще мине още много време, докато някой умен докторант не се заеме да прави дисертация за Радко...

Злото си е зло и от такива действия ние, които уж искаме да сме в Европа, трябва най-остро да се разграничаваме. Не чрез Баба Яга да пръскаме нашето зло с нашата злоба върху другите и да се самопровъзгласяваме за ангели.

Самоподтикнати от безпричинен гняв и не помислящи, че някой за нещо може да ги обвини, а не да им се противопостави – винаги така съм ги възприемал тукашните комунисти. Никога не съм бил член на ВМРО-ДПМНЕ, но членувах в Съюза на комунистите на Македония във Вруток. С появата на многопартийността сам в Гостивар се отказах от членството...

Моята кърваво самоизвоювана свобода само аз знам колко ми струва, какво означава за мен и как трябва всеки ден да я защитавам и наново да я печеля.

Знам, завиждат ми за романите, които написах. И на мен някой изпод носа ми да вземеше и да обработеше литературно най-ключовите ни теми, от които 70 години безглаво бягаха, щеше да ми е мъчно. Сякаш подсъзнателно ме чакаха и се трупаха, за да се втурна от Вруток по литературно-трескавия път на творчеството.

На над 50 години, когато по-умни писатели и приключват с писането, без срам отказвайки ми да бъда член на Дружеството на писателите на Македония, а всеки ден да ми приказват за македонистко великодушие, което някак им е тежко да го приемат и го продават, от само себе си се разбира, че левите и на милиметър не са по-добри от десните, когато всички заедно са едно и също... Лукави злобари от нашите сокаци с изтекъл срок на годност.

След десетилетия и десетилетия, които отдавна са излекували раните на миналото и са накарали емоциите да стихнат, според такова

или подобно възприето съзнание за все пак „нормални“ междусъседски отношения през вековете, в Белград може да има улица „Гоце Делчев“ и да не обижда белградчанина. И в Скопие, и не само в Скопие, ами и във всичките балкански столици, не оскърбление – чест е да има улици с имената на Светозар Маркович, Димитрие Туцович, Зоран Джиндич...

В устава на БМОРК няма даже намек за антисръбство и е чудо на най-европейската форма на политическо организиране на македонските българи. Гоце Делчев през живота си може би не е срещнал и не е познавал нито един сърбин. Сръбската въоръжена пропаганда е след Илинденското въстание, имали „работа“ с други комити, и затова трябва от двете страни сила, за да се проговори. Като предварително действие нека почнат Македония, България и Сърбия да изброяват всяка своите причинени на другия жертви и ясно, прегледно да ги обявят. Обществеността е подготвена, ще отидем и ще им се поклоним.

А Гоце, не, той не е никаква пречка, а чудесно звено за наше честно свързване със сръбската общественост и сръбските граждани, ако те наистина желаят приятелство и с българите, и с историческите македонски българи, днес македонци...

Садомазохизме наш общи, наша второ природо, време е най-сетне да се измъкнем от твоята смъртоносна прегръдка.

„СКОПИЕ 2014“

Днес сръбско-българските сблъсъци за и в Македония са минало. Сърбизмът победи чрез антибългарския македонизъм, а Република Македония още повече тъне в криза. Македония сякаш не излиза или не ще да излезе от кризата, с изхвърлянето на българите, един от значимите играчи за и в Македония, и извършеното с всички средства обезбългаряване на най-многобройната македонска етническа общност, македонските дела вече са по-опростени.

Без България македонската трагикомична хумореска - сегашните съвременни прехвърчания на искри за и в Македония, можем свободно да ги определим като македонистко-албански, антибългарско-албански, сърбоманско-албански или удбашко-албански прехвърчания на искри. В 2001 г. военно, а сега и миротворно македонизмът като държавна идеология си намери майстора в лицето на нашите съграждани албанците. Да не бяха албанците да го поразят, македонизмът можеше да се нарече идеално ненаказано престъпление. Но безпочвеният македонизъм не би бил жилав и убедителен, ако играе негрими-

ран своята роля в нашия македонски водевил.

Без некостюмирания и негримиран македонизъм македонският проблем би се опростил прекалено и би се свел до острия и твърд косовски проблем от албанско-сръбски отношения и сблъсъци.

Разголена македонска хумореска с вмъкната в нея единствено постановка от сръбско-албанско „пеене и пуцане“ е и реално, и театрално неубедителна и затова нашият македонизъм отделя толкова внимание на собственото си гримиране до неразпознаване и преобличане в чужди костюми.

Албанците търсят в македонската дуо драма по всякакъв начин равноправна роля с македонците и не са подготвени за македонистко маскиране. Маската, костюмите и реквизитите на македонистите за представленията им са български. Актьора на българските македонци го няма, изгонен е или унищожен, но в неговата маска и костюм пълно е с мисирковци за двойници. Българските костюми вече се изпокъсаха, реквизитите се оръфаха. УДБА реже от левия си крачол, за да закрепи десния и обратно, а в сиромашкия македонски театър - само македонисткият и албанският актьор.

Зоран Заев, краткотрайният председател на СДСМ и краткотрайният разигравач на македонистките палячовци, политици, полицаи или всички заедно – едно и също, икономически и интелектуални македонистки криминални случаи, е новият албански партньор върху шахматната дъска на македонските българи, на която с македонските албанци като губещи (ще) си премерват силите. Тъжно-смешна е македонската специфика. Македонските албанци много добре знаят с кого играят, върху чия шахматна дъска играят и по чии правила играят. Затова са безпогрешни.

Македонистите, всъщност антимакедонци, всичко биха дали и дават да не станат за срам, че са играли по погрешния, сега вече кристално ясния губещ сценарий на македонизма и защо победителската македонистка Македония се свива като Балзаковата шагренова кожа? Как да обяснят на македонската етническа общност какво са правили през изминалите десетилетия? Денационализирахме се чрез македонизма, от 1944 г. вече не сме македонски българи и пак не им се удаде. Ни вкъщи, ни навън. Играха ужким вкъщи на конструирана от тях шахматна дъска и по правила за вътрешна употреба за Македонски народ (с голямо М) с отделна история, с национални малцинства и дрън, дрън... Тези правила за вътрешна употреба, вградени в първата македонска конституция, предизвикаха въоръжен конфликт с албанските паравоенни формации, с Охридския рамков договор тази

конституция, АСНОМството или концепцията на удбашка Македония рухват, а във външен план трябва да се сменя името на държавата. Защо?

Не беше морално, но бе необходимо. Пареше им под нозете. Изгубиха войната, гражданите мълчат, разбират и вече не върви – трябвало, не трябвало, да се говори лошо за България, а отвсякъде са обсадени... Губещите македонисти, удбаши или сърбомани, както народът ги нарича, се разделиха на две части. Хардмакедонисти, за Москва през Белград, под ръководството на ВМРО-ДПМНЕ с Никола Груевски едно десетилетие на власт, и по-малобройните СДСМ, софтмакедонисти, прозападно настроени, през Белград за Вашингтон.

Нямаше медия, която да не хвалеше Груевски. От Тито Петковски до Стоян Андов нямаше политик, който да не се подмокря в поддръжката си за него. Това, което никога не се е случвало – Груевски защитаваше магистратура в МАНУ и завеяните старци, белокосите удбаши erga omnes (по отношение на всички – лат.), чакаха наредени да им надпише книга. Винаги, когато на власт е ВМРО-ДПМНЕ, се вършат най-големите гнусотии и повторното македонистко единство за окончателното поражение го постигнаха. Не успяха (к)академиците на МАНУ по време на премиерстването на Любчо Георгиевски да издигнат стена между нас и албанците и да разменят хора и територии... Сега отново, под плаща на ВМРО, с Любчовия заместник Груевски, наново нещо нещо колосално подготвяха тайно. С юруш и голямо дриблиране от международен мащаб да се опитат да върнат Македония повторно от рамкова в АСНОМска и като такива да ни приемат в ЕС и НАТО!

И хардмакедонистът Груевски се юрна. Отвори втори „студен“ фронт с Гърция, отнякъде излязоха плява „учени“ и книги, че сме живи антика, най-старият народ, тръгнаха тв екипи към наши забравени родственици на Хималаите, доведоха ни и нашия мургав крал и започна да се говори за паметник на Александър Македонски в центъра на Скопие. Онова, което само се усещаше и вървеше като мнима фолклорна подкрепа, изведнъж стана мейнстрийм македонизъм. По времето на Любчо Георгиевски за пръв път видяхме знамето на античните македонци, а неговият коалиционен партньор Васил Тупурковски издаде книга за Александър Македонски.

Едно ли беше да го запомниш... Първият ужким опозиционен македонски всекидневник „Република“ сложи до главата си Александър и Гоце. Изведнъж Македония отвсякъде засия от слънчица с морковчета. Античното македонско знаме донесоха „нашенците“ от МВР,

„Димче Мире“ б.б. (без брой – без номер, така в Македония обозначават сградите, които нямат уличен номер – б. пр.) и на бърза ръка го гласуваха в парламента като държавно знаме. И всичко това – пред погледа на президента Киро Глигоров. Старият лисугер (така, по аналогия с бирата „Стар лисец“, наричаха македонците президента си – б. пр.) показа, че и той е алънфордовски (от Алън Форд – английски актьор, б. р.) оптимистичен дилетант... На невижданата престижна промоция на книгата на Васил Тупурковски за Александър Македонски в огромната препълнена зала на Македонския народен театър присъстваха всички до един значими обществено-политически участници от нашата млада държава...

И строителният проект „Скопие 2014“ дойде като нормална крачка по утъпканата пътека от македонските интелектуалци, от чийто чудовищен замисъл сега всички бягат и ще отричат, че са участвали и помагали в неговото идейно пръкване и физическо оформяне. Случайно ли правителството на Груевски гледаше да даде в реализацията на проекта на колкото може повече журналисти, научни работници, писатели и хора на изкуството поне троха задължение и хонорар, за да може така – групово корумпирани, да покаже – ето, проектът е резултат от колективната енергия на национално осъзнатия народ, а на младия безкомпромисен премиер не му остава нищо друго, освен да материализира бликналата народна воля.

Тъжно-забавно, но не беше за смеене. Малко преди да започне проектът „Скопие 2014“, един историк, уж военен, върнат от бившата Югославска народна армия от Белград в Скопие, изпляска едно луксозно книжище за историята на 5000-годишната македонска войска, а Македонската армия със здрав разум откри на своя военен терен в квартал „Аеродом“ исторически музей на същата тази 5000-годишна армия! От НАТО или от друго място, не знаем кой (но някой със сигурност им каза да престанат с болните глупости) и помпозно откритият музей за най-старата армия в света набързо и мълчаливо бе затворен.

Едно ли беше, но това ни подсеща за нашите писатели остапбендеровци, на които преди трийсетина години изведнъж им хрумна (па набързо и се спряха) да приемат папа Войтила (Йоан Павел Втори – б. р.) за почетен член на Дружеството на писателите на Македония!

Тази наша весела остапбендеровщина – македонистките идеи са мои, а бензинът е ваш, удбашки, никой не искаше да прозре и спре със съзнателно започналото самофашизиране на македонизма от немощта и безизходицата, в които се озова новата държава.

Всеки, който ще чуе за новата централнобалканска държава, все-

ки ще се пита за идентичността на народа в нея, а как да им отговориш, че там живеят югославяни без Югославия. Трябва да се признае – описателно, но удивително точно е улучено сегашното име на държавата ни.

В онези, ранните 90 години на миналия век, когато все още е тайна готвенето на стратегията за приемането на нашата нова идентичност в новата самостоятелна държава, направих за МТВ един разговор тъкмо на тази тема с професорката по антична литература Наде Проева и със свойствения си темперамент тя най-жестоко нападна ненаучните и вредни, тогава все още редки подобни изявления. След някоя година, вероятно по нечий добронамерен съвет, и тази професорка „научно“ подкрепи тази нова официална идеология, но колкото трябва. Като най-подготвена в тази тематика, тя никога не стана неин рупор.

Скопският „Утрински весник“ нашироко се похвали, че учредява книжовна награда за македонски роман на годината. И от първата година – по удбашки. Даде наградата на неиздаден роман – „Александър и смъртта“, Миодраг Мицкович. Бобо предал на журито ксерографиран ръкопис, ако изобщо нещо е предал...

ВМРО-ДПМНЕ е на власт и вече за работа „под жито“ не трябва да се чака... Подпалвачите на американското посолство станаха най-големи ВМРОвци, защото във ВМРОвския мандат е най-полезно да се вършат най-гнусните неща. За изявената група от македонистки другомислещи продължи още едно десетилетие на опасности и закани. Не беше сигурно и вкъщи, за това друг път, но най-добре беше да се седи у дома...

Юрушлиите на дирижирано буйната еуфория от наново откритата наша истинска идентичност не стояха мирно. В града и най-рядко, по неотложна необходимост, да се излезе и да се избягва колкото се може центърът, някой отнякъде все ще се появи да ти се закани или да те напсува. Бягай, Младене, бягай... Ще ти нагласят някоя беля и ще ти рекат: Ето ги, препират се помежду си, както през 30-те години.

Особено им помагаше жената на академик Блаже Ристовски. Ще ме види и ще почне да врещи наближилата ме бабушкера Мери и се върти - някой цивилен полицай от някой кафененски стол да скокне и да я подкрепи за моето групово линчуване. И тя не бе единствена в тази тактика и на властта, и на опозицията. Престарелият артист Илия Милчин, където и да ме срещне, ще викне колкото му глас държи. Няма друго, бягай. Атмосфера само за „Скопие 2014“...

И държавно оркестрирано набирайки победен ход, тръгна съвкупният национален проект за наше ново национално самопреот-

криване... Медийната логистика денонощно бълва коментари, книги, емисии за Персей, Пердика, Олимпия, Фичо и Алек Македонски... Прекръстиха летището на „Александър Македонски“, градския скопски стадион – в „Арена Филип Втори Македонски“, преименуваха пътища, улици, булеварди...

Е, да е жив Стефан Веркович, да се изнарадва как заживява като държавен проект неговата „Веда Словена“. Абе какви албанци? Били стари колкото орлите? На нас, на македоноидите, Господ ни се яви чрез видеоспот. Ние сме народ от един от първите трима човеци, които Господ е създал. Наш е Аристотел, наш е Еврипид, наша е Клеопатра, наш е Юстиниян. Наш е Василий Втори Македонецът и той още тогава със Самуил водел братоубийствени войни и на свои братя и братовчеди им избол очите. Затуй македончето никак не може да тръгне напред. Много предатели, доносници и неприятели има в своите редици и който не приема това становище, е неприятел и предател. Ама сега, под водачеството на Грую, веднъж завинаги, първо с тях ще си разчистим сметките. От тях ще почнем, пък сетне обединени повторно ще види светът с кого си има работа... Виолета Ачкоска изтипоса книга – „Предателствата и атентатите в македонската история“. Научната работничка мисли от античността до днес. Или от Каин и Авел всичко, което е погинало, всичко е македонско, до днес...

Можете ли вие, мои съвременници, да забравите как нашата държавна върхушка чакаше нашия цар от Хималаите на скопското литеще? Забравя ли се срещата на владиката Стефан с неговия и наш мургав цар, дошъл ни на гости? Архиепископът маха от главата си калимявката и слага шапката с перо на Негово Величество Газанфер на своята тимба.

Изведнъж в скопското градско събрание, неатрактивно за амбициите и истинската сила, която имат, много известни личности, между които и Владо Поповски или Георги Марианович, се кандидатираха и влязоха като скопски общински съветници. На пръв поглед даже и симпатично, но целта е друга: колкото се може по-безшумно да прокарат през „малката врата“ многомилионния строителен проект в центъра на града.

Македонизмът е хемороид върху задника на Европа и това неудобно цирейче, изникнало на неприятно място и което от затлъстелите мастни жлези на антагонистката и блокова европейска разделеност само от себе си загноява и се пука, с незабележимата си доброкачественост не може да разори Европа и тя с голяма толерантност като към своя деликатна интимност се отнасяше към македонизма. Сега, след

нейното обединяване, а допълнително раздразнена чрез Груевски, старата дама очевидно реши да сложи македонизма под скалпела.

Нашият премиер е сърдит глас от цялостния някогашен македонистки живот в лой. На нашето послушническо духане в същата тиква. Да издържим, трябва да издържим – това е колективната ни парола за разпознаване още от първия ден на Груювото влизане в правителството. Неговата реторика и твърдост в становищата, отварянето на „втория студен фронт“ с Гърция и мълчаливостта на неговия албански коалиционен партньор Али Ахмети не останаха незабелязяни. Особено от всяка политическа фигура, която идваше отвън.

Има и мнения, че отварянето на този „втори студен фронт“ с Гърция е наш вътрешно договорен заговор Македония да се сведе до Република Сръбска и да остане и по-нататък в кошницата от сръбски въпроси и проблеми. Както и да е, Гърция не остана мирна. Разпърдяният македонизъм даже тогава видя какво значи да си мериш силите със стабилна държава. С едно перфектно изложение на тогавашната гръцка министърка на външните работи Дора Бакояни за нововъзникналите проблеми, които имат с нас, техния северен съсед, Европейският парламент се обърна на гръцка страна и пред европейските официози вече не минават нашите селски хитрини – едно говори, а друго прави. Сега в полза на Гърция почна „да говори“ и нашият бронз и стиропор в центъра на Скопие. Бронзовият Александър Македонски след толкова пускани уж конспиративни шушукания най-сетне за втори път е между македонците.

Опитната гръцка дипломация проработи и за първия, по-стария, постихналия „студен македонски фронт“, открит от Република Македония веднага след Втората световна война. Онова, което българската дипломация с десетилетия не знае да го формулира като проблем с Република Македония и губеше буквално в македонисткия спор, сега отново, като втора цигулка, повторно има шансове да покаже своята недъгавост...

Наперено смешни като оперетни герои, на нашите добре платени македонисти, трагичността, която носят от тяхната разгадана дълбока лъжа, дето вече предизвиква само смях и присмех сред околните, а тяхната неразбраност за бягство от себе си само тях самите ги трови и им пречи, остават им единствено плачливите патетични реплики, които излизат мъчително от тях и отекват в македонската тишина, защото ето – не остана човек да ги чуе и разбере, а камо ли и да се вдъхнови от тях. Това не е народ, затова постоянно някой друг го е пречупвал, това е сган непрокопсаници, които плюят щедрата ръка на властта,

изсипваща красота във време на сиромашия. Нима за този народ е нужно всекидневно двайсет и четири часово жертване седем дни в седмицата, щом казват, че Скопие вече няколко години няма небе? Че над Скопие в центъра се е разкрачил с по един крак от двете страни на Вардар огромен, гол удбашки задник и неуморно сере барокови сгради и скулптури.

Освен че започна да прекроява нашето съзнание, болно фанатичният македонизъм, бягайки от себе си, отиде толкова далече, че с докарване и садене на палми из Скопие и Македония се опита да се намеси и да смени и нашето растително обкръжение.

Дяволът, казват, е опасен, докато не си го видял, и три дни беше действието на най-новата македонистка дяволщина. Сякаш пластмасова фигурка от яйце „Киндер“, хиляди пъти увеличена, излята от бронз и сложена насред Скопие, аматьорски изработената скулптура на Александър Македонски щръкна и зачуди с неподходяща големина по отношение на пространството и околните обекти. Около бронзовия Алек всичко заеча, зазвуча, запръска и засвети, а само той ни да мръдне и за втори път да викне „на юруш“ по изсипаното просо от останалите бронзови лица, които имат честта да гледат под опашката на Буцефал.

Провинциализмът е винаги с огромна сила и развален стомах, самата грандиозност, за нас, провинциалистите, е сама по себе си успех и тази наша непотребна претенциозност най-често е показател за кича като победител на апетита и удоволствието, над недодъвчеността и пръските.

Александър Македонски е погребан на Огражден, погребан е на Кожух, погребан е в пещера, донесли го в бурета с мед, с извара, пазят го лами... и тръгнаха търсачите на държавни разноски след неговото злато.

Гората от сгради и скулптури в центъра на Скопие от ден на ден се разраства и само в Скопие могат да се видят барокови сгради, които са по-млади от сгради, издигнати в съвременен стил.

Ако бяха обявили международен конкурс за урбанистично архитектурно решение на центъра на Скопие, днес този център, видян и разчетен от най-изтънчени очи на проектанти, буквално щеше да запулсира на световно ниво за много по-малко от досега хвърлените пари. Но, в скопския строителен случай, такова нещо и за правителството, и за Груевски е неприемливо на никаква цена, тъй като на голям днешен строител и да му поставиш задача да проектира сграда в стил барок, той със строителната изразна сила и на това стилово

упражнение ще му сложи своя печат като отклонение и поглед от определения исторически стил на онова време.

Кензо Танге, може би най-големият архитект от втората половина на 20. век, не е бил никога в Скопие. И в най-големите негови залисии, само година преди олимпиадата в Токио през 1964-а, където той е проектант на олимпийския стадион, тогава много ясно – в процес на изграждане, е приел и подписал урбанистичната концепция за следземетръсно Скопие. Нека ни бъде простено, че с оскъдно въображение си представяме гениалния японец над картата на скопското землище. Само като видял чертежа на нашия главен град, с Вардар като даденост и твърдината над него, посъветвал да има градски кули като вътрешен диалог, дописване и намигване на скопските векове с градското Кале. Как по-късно е осъществен този скопски архитектурен палимпсест чрез градската стена, е друга приказка.

С този 50 години по-късен скопски строителен проект се иска на Скопие да му се вмъкне нещо друго и неговата прикрита концепция е все нещо, само не и плод на нашата невинност.

Тази урбанистична антиутопия, материализираната „Веда Словена“, е десетилетното македонистко безобразие, което най-точно отразява нашето работене „под жито“. Ние не щем световна, изписана с ръка префиненост, ние искаме целенасочена каша от значими персонажи за тази територия, съзнателно омешани с онези, които само са минали от тук или въобще не са ни навестили... Нарочна разпиляност, за да не му се хване нито началото, нито краят. Големи и сериозни теми за работа на различни специалисти, за монографии на негативната утопия като триумф на нищото...

Най-важното и най-необходимото, свеждането на цялата материя в едно, на целия проблем, който се разглежда, до едно, даже до неговата знаковост, която е формула на простотата и която е най-трудно да се постигне в изкуството и която постигат само най-големите майстори в своите най-успешни реализации, тук не е осъществено. За това самосвеждане даже като генерично самооформяне в тази прескъп проект въобще не се е мислило и затова не е намерен собствен начин, който ще ги смири и помири чрез високо артикулирана (в случая) архитектурна и скулптурна красноречивост със сила и смисъл, който ще редуцира разпиляността, а ще разкадрира и монтира пречистеното в неповторими преживявания и впечатления. Тук всичко това го няма. Всяка част и откроеност от този (съзнателно търсен) калабалък, ако това е изобщо някаква цялост, говори и означава самата себе си. Може и, разбира се, има нещо, което се откроява, но в цялостната

стиропорна аморфност и бронзов безпорядък по-доброто трудно се разграничава.

Тук отсъства възхитено зяпване от атаката на красотата върху всички наши сетива. Обикаляйки из центъра на Скопие, по крайбрежието на Вардар и преминавайки по мостовете, у нас се пораждат уморено удивление и хуморът с неговото превъзходство като наша защита от обкръжението, което не приемат сетивата ни. Нима сме толкова остроумни, казваме си, или сме само куклени недоволници? Нима само на нас цялата тази панаирджийска шарения ни изглежда далечна и отдалечена, когато вървим край нея, отколкото същото като наш емоционален и умствен багаж, когато го носим със себе си? Дори и скулптурите на нашите съвременници, които познаваме и преди време сме ги срещали из центъра, ни изглеждат далечни и неинтересни, изобщо не пораждащи сантименти по тях. Никакво наше прощално мръдване на главата към онези, които като живи хора са ни възхищавали, нервирали са ни или към които сме били безразлични...

Всеки път, да речем, в Охрид или където и когато да отиваме, искаме от някой познат или нов ъгъл да хвърлим поглед към красотата пред нас. Хората затова искат да пътуват. Откриват и преоткриват красота...

Повърви двеста крачки вляво или вдясно от река Вардар и красотата като нормалност ще плисне върху теб от Старата чаршия, „Свети Спас“ или старата скопска железопътна гара... Само в този кръг – центърът на Скопие, не се въртя до препъване, за да мога пак да видя града от някой ъгъл, който се е врязъл в съзнанието ми или в това на някой друг – фотографи, оператори или художници, които преди мен са забелязали някаква красива картина от новоизградения център и като достъпно всекидневно преживяване са ми я предложили...

На този строителен проект му липсва заразителността. Няма го, както казват теоретиците на изкуството, силното асоциативно лепило. Нашият поглед върху безкрайната фрагментарност тук е поглед в счупено огледало, което не позволява мислено свързване с някаква знаковост, с някакъв разрез като във филма, с пауза в музиката или нова глава в романа, за да се премине или прескочи от една психична нагласа към друга, от един обект или скулптура на друг обект или скулптура.

Никъде нито частица игривост в тази концепция на безпорядъка с необуздана форма и както рядко става на друго място – форматът на експеримента по най-добрия начин се е качил върху главата на чувствителността и разума. На съдържанието. Обикаляй колкото ти държат нозете из скопския център, който ни създава усещането за неприятна

празнота като нарисуваните метафизично празни площади на Джорджо де Кирико. И когато се прибереш вкъщи, се чувстваш сякаш си се върнал от работа в мина.

Тази ода на подлостта като подтискаща черна утопия е диво композирано намерение с прескъпи запъртъци на инфантилността и ако фюреровата любимка Лени Рифенщал направи документалния филм „Тримф на волята“, македонизмът насред Скопие колективно се самопортретира чрез този наш триумф на ината, на фанатичната непреклонност на нашето всепогубване. На постоянното сектантство. На делбите и заканите към своя народ.

Последното нещо, за което биха помислили нашите анахронични царе на омразата, е помирението. Не ги бива. И толкова. Това триизмерно съновидение на едиповщината им трябваше, за да прикрият изграждането наново на Офицерския дом насред Скопие. За да вдигнат повторно срещу него Бановинската банка, сега „Телеком“. За да построят оттатък Вардар сръбския бановински театър. Хвалят се, а трябваше пак да поставят големите скулптури на кон на Петър и Александър Караджорджевич (сръбски крале – б. р.) на входа на Каменния мост, за да се знае: по времето на управлението на ВМРО е отново и напълно възстановен центърът на жандармерийското междувоенно Скопие с новите три стълба на нашето сурово денационализиране – полицейска палка, пари и език. Защо на тяхно място днес са поставени скулптурите на Гоце Делчев и Даме Груев? За бърсане на ръцете с дейците на Организацията на нашите предци, тогава македонски българи? Затова ли е тази гора от скулптури, параван за безчестието?

Скулптурите лесно се махат и вероятно набързо ще се свалят, а оформеният скопски център неутрално ще свидетелства. ВМРО да възстанови Офицерския дом в Скопие е все едно евреите да възстановят нацисткия Райхстаг. Дори да им се нашепваше нещо подобно от Белград, тук не се намери по-разбран човек да рече: Недейте, не бива да се възстановява тази срутена от земетресението през 1963 г. сграда. Офицерският дом е символ на междувоенното, диктаторското, жандармерийското Скопие, това е негероичният период от вашата история по тези земи. Тази сграда е компрометиране на вашите сръбски победи от Първата световна война, с които толкова се гордеете. Има там много умни сръбски люде, които, убеден съм, щяха да разберат такива думи.

След земетресението в разрушено Скопие за първи път след Втората световна война, във време на неразвихрилата се „студена война“ между блоковете, едни до други, на едно място, покрай войниците от

други армии са и американските и съветските. Заедно разчистват, заедно помагат на скопяни, заедно пият... Но онази история като осъзнаване на следземетръсно Скопие и Македония не я използваме. Вместо да се превърнем в център на помирението – балканското и всеобщото, упорито играем ролята на ябълка на раздора.

Само македонизмът не ще помирение. Защото първо трябва да се помири със себе си. И 25 години се намираме като в развръзката на античните драми, в които ще трябва да видим през едиповщината нашите деяния. Не успяхме да станем сърби, вече не сме македонски българи, а скоро може би няма да бъдем и македонци. Ето затова мълчи македонската интелигенция. Защото има нечиста съвест и няма хора като нас, македонистите, които толкова много се радват, когато на Европейския съюз не му върви. Затова у нас болшевишкият македонизъм е авторитаризъм, а като обществено явление сам по себе си е антиевропейство. Това е нашата горест, за която и звездите биха закрещели. А за нашата македонистка безизходност нито звездите, нито Гърция, нито България ни са виновни. Това е скритата сърцевина на проекта „Скопие 2014“ – безизходицата. От безизходицата, от зора идва двигателната сила на всяка цена той да се осъществи.

Пари за изкуство и култура никога и никъде няма достатъчно и само в нашата разпната държава властта изведнъж изсипа милиони и милиони... Какви култура и изкуство? Прекалено добре македонистите знаят, че за тях като контрабандни победители времето вече не работи и кожата трябва да се спасява чрез машинация. В случая тя е строителна и при нейната реализация най-малко е правена сметка за резултата като произведение на изкуството. Авторите на поръчките, вместо да се перчат, че са успели да сложат своя творба в центъра на главния град, бягат от медиите като от чума. Тук, в неговия център, в този символичен гъсталак без начало и без край, трябва да се защитава и замаскира безпочвеността на македонизма. И слепият да прогледа, а резилът ни да не излезе на мегдан.

За това ядро на проблема, подводната част от македонисткия айсберг, който безцелно плава и неспирно се топи, никой не говори в изписаните планини от текстове и часове наснимани и издебатирани предавания. Както всяко отживяло обществено явление, топейки се, докато един ден не се разтроши, самите македонисти най-добре разбраха, че обединената и неблокова Европа унищожава македонизма с неговите институции, а те като негови протагонисти, които с малко ще го надживеят, се влачат като инвалиди на патерици и вече не могат с нищо да помогнат за ново негово засилване и от всички възможности,

които предлага бъдещето за развитие, македонизмът е осъден и му предстои само погиване.

С по-голяма или по-малка духовитост и заядливост, всеки в своята област, сдруженията на архитектите, тукашните журналисти и специалисти от разни сфери, само на видимото, но не и на появяващото се като феномен се задържат и, плъзгайки се по повърхността на проблема, разглеждат само противозаконните решения за проекта, необоснованите планове и изпълнения, неговата естетическа неиздържаност, откраднатите и изпраните пари... Нападайки неговия популизъм, самите те цакат с популистката карта, за да очернят проекта и да разрушат властта, което го измисли и осъществи.

СДСМовските македонистки интелектуалци поканиха пред няколко години да посети Скопие безспорния авторитет за съвременно изкуство Звонко Макович и да направи професионално предаване за проекта. И, удивен от видяното, свободомислещият загребски професор изрече крайно негативни оценки за ясно видимата фашизоидна нишка, която съдържа целият проект, чудейки се откъде изведнъж този авторитарен творчески изблик насред Скопие.

Професор Макович не ги познава изтънко (или от учтивост ги премълча) подводните рифове на македонизма, а без такъв дълбинен достъп до ядрото на проблема като неговата тъмна, неразплетена и неопозната страна, многобройните текстове, които всекидневно се пишат, само доскриват и преопаковат истинската природа и причина за този наш вечен синор на авторитаризма, за нашите хитлерчета и сталинчета от нашия сокак, които вечно си се менкат на власт. Затова за двете най-големи македонски политически групировки народът казва, че са едни и същи. И така си е. Едни и същи удбаши са. От зор разделени и от губещата безпомощност сега са скарани помежду си.

Тези същите, които от цялата си душа работеха Груевски да застане начело на ВМРО-ДПМНЕ, само колко са нещастни и едностранчиви в критиките към този проект. Само колко съжаляват, че той изобщо се създаде. Което им е пред очите и което работи срещу всички тях, а от него не могат да избягат и да се оправдаят, че не съществува. Това, което не им отърва, могат и да го премълчат, но тази заканителна страхотия не се маха лесно от центъра...

Всъщност, прикривайки следите си, за Груевски и за неговата върхушка вдигат непоносима врява, че са само уличници, апаши без идеология, като че това, което гледаме в центъра, не е македонистка идеология. И само заради неговото неразумно властване мразят своя Груевски. Знаят, че и той, и онези, които са го съветвали за този про-

ект, са им желаели най-доброто, а сега този проект подготви общия им край. Груевски с категоричността си свърши голяма работа. От незнание остави айсберга Македония да отплава и неутешимо да се топи... И ако биха го съдили, ще го съдят само като криминален престъпник. Да бъде отстранен и сменен като бушон в инсталацията, а оставащото да се запази.

В нулевата точка на историята, каквато беше повратната 1991 година, името на всенародната ВМРО възкръсна като алтернативна народна енергия за необходими промени и най-малко бях сам („Парчета нищожност“), нито пък единствен, когато още преди двайсетина година поискахме след македонското одържатворяване абревиатурата на историческата ВМРО да се изтрие като начална част от названието им от съвременните политически партии.

Има и такива, които внушават, че ВМРО трябва да се напише пред името на всяка партия. От прекалена употреба да изгуби сила самата митологична абревиатура. И това стои.

Но може би е още по-прецизно като начална част от названието на всяка партия да стои абревиатурата УДБА. Да. Казано е цинично, но само на пръв поглед. Най-сетне стигнахме до двойното дъно, до оруелщината на политическото организиране навсякъде по света. Всяка легална политическа партия в света е регистрирана, проверявана и тайно управлявана от държавните органи. Пред имената на американските партии трябва да стои ЦРУ, пред тези на руските – КГБ, пред германските партии – БНД... Това е всяка държава. Отвсякога и завсякога. И моя скромност не казва нищо ново, нито нещо мнозначително или прекалено храбро. Само разкъсвам последната от стоте опаковки, в които е завита заблудата, а вътре – бобено зърно.

И както казва големият Радован Павловски – като войник без похвала, който всекиму се предлага, и моя скромност предлага този текст на читателите. Самозаблуждавайки се, смята, че такива текстове винаги са потребни на обществеността.

Защото са винаги (не)потребни свободомислещи писатели. Ха, такива били здраве (или болест) на нацията. В определено време онова, което наврежда, друг път същото това защитавало.

И така... И нашият македонизъм, когато се разопакова, е като всяко нещо. Простотия. Бобено зърно.

ДеВМРОвизацията е осъществен и завършен суров процес от 1913 г. насам, а от 1944 до 1991 г. е и изпълнена демакедонизиция като македонистизация на Македония.

ДеВМРОвизация и деескайпеизация (принуден съм да употребя

неодялан нов термин; ескейпизъм – бягство от реалността, б. р.) е демакедонистизация. И нищо друго. Трябва ни тяхното демакедонистизиране за нашето македонизиране и общо европеизиране.

С неслучилото се отвътре македонистко пречистване като постигнат катарзис македонистите и занапред си остават това, което са и сега – авторитаристи с лява и дясна иконография. А с това нищо не сме направили. Обърнали сме паричката, наречена УДБА, от едната на другата страна, от ВМРО-ДПМНЕ на СДСМ и обратно, и пак сме я пъхнали в същия джубокс на авторитарността – за новостара песен за новостар македонистки проект...

И да приключим. В антивоенните песни на Боб Дилън и Джон Ленън за помирени светове без граници, в които всеки човек ни е брат, и за свят без оръжие, би могло може би от тук да им допишем и един наш утопичен стих: О, колко е хубаво да си представим свят без паметници!

Особено защото идва от Скопие.

ОЧИ В ОЧИ. СЕБЕПРЕОДОЛЯВАНЕ. ПОМИРЕНИЕ

И в сръбските книги, споменавани от мнозина, дето им донесоха най-много неприятности на самите тях, по-точно и по-искрено от нашите македонисти исторически гледат на нещата. В много четената и споменаваната през 80-те години „Книга за Милутин“ от Данко Попович, книга за идеалите – свои и на противника, ето как размишлява главният герой, селянинът Милутин, въвлечен във войните:

„А ние – към Косово. Пък оттатък след арнаутските планини – и безпътица.

Какво е това – питам Младен – насаме, доверително. А той, душа наша, обяснява. Българите отрязаха отстъплението ни през Вардарската долина и ни притиснаха към Албания, друг път нямаме.

Добре, Младене – питам го – защо българите ни нападнаха в гръб? Ние заедно с тях освобождавахме Одрин, брат ми загина там. А Младен ми обяснява, разбира се – доверително: Българите ни нападнаха, защото Пашич е погазил договора с тях и през 13-а година им взел Македония вляво от Вардар.

Добре, Младене, да не беше войната през 13-а и Брегалница, да не бе го направил това Пашич заради Македония, дали нас сега българите биха ни нападнали? – питам го. А той, така, мърда раменете си: Може би и не, казва.

Е, добре – питам го – колко ще ни струва сега на нас вляво от Вардар?

Младен замълча. Аз се спрях, па си мисля: Завзехме Македония вляво от Вардар, а сега изгубихме Сърбия. И толкова хора. А още колко ли ще останат по тези планини и клисури, мисля си. Къде е тук сметката?“ (стр. 18-20, Белград, 1985 г.).

Всички получаваме своето така, както проектираме тази сегашност като наше бъдеще. Затова не бягайте от иднината, тя всякога и всеки застига...

Нашата македонската сегашност е македонизмът като по-рано проектирано наше бъдеще и сега на едро му плащаме сметката. С държавата. Кървава сметка, вересия от нищото... „с отблясък македонски от географската област... Името македонец първо се употребяваше от македонските славяни, като географски термин за показване на своя произход... Това може да се забележи на тези, които казват, че никога не е имало македонска народност. Нямало е, ама я има сега и ще бъде занапред“. (Мисирков, „За македонските работи“, стр. 149, 150).

Има една добра книга – „Българският Великден, или страстите български“ на проф. Тончо Жечев, за копнежа не само на българите. Това е книга и захлас по Великден, по собственото възраждане. За състоянието на патос, който само търси крила, а човек иска да е птица. Идеалната идея е концепция без много мъдрост, която най-често завършва като лична или колективна катастрофа.

Ние, балканците, имаме много опит с такива възрожденски идеи, които са гръмвали в ръцете ни и още гърмят. Неотдавна в нашия регион такива национални проекти десет години действаха войнствено за създаване на балкански идеални територии и държави.

Българският гражданин, граничещ с нас, в близост с нашите идеални идеи и намерения, през 80-те години показа нещо много голямо. Българската несъвършеност направи така да останат настрана от нашите съвършени идеи, концепции и идеали и издържаха с това тяхно несъвършенство. И съвсем негеройски и небалкански добре се потрудиха и с големи мъки и лишения влязоха в несъвършената европейска общност. По този начин българският гражданин остана балканска несъвършеност. Това е техният постигнат колективен Великден.

Българинът е началното, малкото човешко, зародишно у нас, балканците. Без българина останалите балканци отдавна биха били надчовеци. Киборги. Българинът притеснява, че това топлочовешко, малко и несъвършено, ни подсеща за Европа. Обединеното несъвършено европейство е дом за такивата. За слабите и крехките. И, както

върви времето, на българската несъвършеност все повече завиждат останалите идеални балканци. И трябва да им завиждаме. Особено ние, съвършените македонци, от съвършено проектирания македонизъм за пропадане на нашата Македония. След прочутата Македонска енциклопедия очаква се наскоро МАНУ да издаде кратък наръчник – „Как най-лесно да се унищожи държавата“, в 100 лекции.

На силните не им трябва Великден. Те постоянно са във възрожденска еуфория. За македонистите всеки ден е Великден. Проектът „Скопие 2014“ е идеална настройка на силните. И заради отстъпките, заради съзнателното мешане на силните чрез маскиране между слабите, неудовлетворението като начална относителност след това изисква да бъде тяхно отрицание.

Тайно (това винаги при нас става заговорнически удбашки тайно), с половин уста, колкото да се е споменало, се обяви изграждане Музей на силните в Битуше, Музей на възраждането в Западна Македония. Това е всичко, ашколсун – възраждане без възрожденци! Музей на Новаковичевото „Начертание“! Музей, най-сетне изчистен от гнусното, фашистко БМОРК, ВМОРО, ВМРО, от заблудените българи, които не са знаели какво са: Миладиновци, Пърличев, Шапкарев, Цепенков, Джинот... А с восъчни бюстове на Томо Брадина Смилянич, Воислав Илич (от Дебърско), Василие Тръбич, Добрица Маткович, Йован Долгачот, Тодор Маневич, Ангелко Кръстич, братята Петрович, Григорие Соколович, Георги Пулески, Исая Мажоски, Коста Шахов, Кръсте Мисирков, Димитър Чупоски, Наце Димов, Видое Смилевски, Угрин Йоксимович, Темпо, Блаже Конески, Бошко Смачоски, Атанас Вангелов, Любиша Георгиевски, Йордан Плевнеш, Венко Андоновски, владиката Петър, баба Цана и дядо Блаже, баба Мери... и останалите македонистки следвоенни дребни риби.

В десетте тома народни умотворения на Марко Цепенков от 70-те години, които 3 пъти се преиздаваха – с белоплатнена, светлосива и керемиденочервена корица, в края на белоплатнения десети том оставили и народната песен от Прилепско за Григор Соколов, Соколович, вуйчото на Блаже Конески. Трябва да я намерите, да видите как народът възпява неговото посръбчване. Но редакцията видяла, че се е прекалило, та в останалите издания тази народна песен вече я няма. Добър музеен експонат за Музея на антиевропейството от идеално обмислената, шовинистка Македонска енциклопедия. Нашите фанатици на собствения идиотизъм наистина заслужават да хвърлим още десетина милиона евро за техни скулптури, пък ако ще и корени да ядем. Не е малко от тях – живота го пропърдяха само да бъдем бановина,

да бъдем губерния или вилает, само и само да не сме това, което сме, европейци, и да не сме там, където трябва да бъдем, в Европа.

Да имаш държава, стъкмена само за това някой чрез нея да те разсипва и да му служиш чрез тебе да правят дестабилизация и в други държави, каква е тази държавна идеология? Каква е тази наша Македония? Какъв е човешкият профил на нашите македонисти? Трябва откровено да им кажем: Това не е държава за нас, нейните граждани. Каква е тая държава – наместо да ти служи, ти на нейната идеология да бъдеш безпрекословно послушен, да й бъдеш вечно съмнителен заради колективното нечисто и губещо минало и от твоята легендарна мълчаливост никога да не са доволни. Това е нашата удбашка Македония...

Ние сме по-трагични и по-кървави от Босна, Черна гора, Косово, Одринско... Македония е най-голямата балканска кървава заигравка. Ние сме най-манипулираните. Македонизмът е недостижим връх на балканската манипулация, той е проекция на сръбската завоевателна политика, но все пак това е само едната страна на медала. Втората страна е запазването на срама и уж уважаваната репутация на вече добре разкритите от времето наши македонисти.

От по-видните днешни сръбски интелектуалци нашите македонисти трудно намират и ще намерят подкрепа. Белградският професор Сърджан Пуриватрич, който има докторат за средновековната българска Самуилова държава, трудно би бил представен явно с неговата научна работа в Македония. Качествени сърби отдавна не идват в Македония. Същото се отнася и за български интелектуалци. За гръцки и албански и да не говорим.

Опитът от досегашния ми немалък изживян живот показва, че с аслъ сърби и гърци не съм имал проблеми. Макар че беше преди двайсетина години, не се забравя искреното честитене на доста хора от сръбска националност след моя тв дуел с Драган Павлович-Латас. Рицарството на по-старите нации не смеем да им го отричаме и винаги да го смесваме с настойничество. Един скопски адвокат със сръбско име и презиме, с кантора в центъра на Скопие, с когото и сега сърдечно се поздравявам, покрай честитенето, дори и с угризения на съвестта ми рече: Излезе на дуел с внука на генерал Драган Павлович-Шильо. Такива удбаши като него ви клаха, не ние, вашите сръбски комшии. Това, за да го говориш, първо трябва да си честен, пък сетне да си начетен, и да знаеш, ако имаш проблеми, аз винаги безплатно ти предлагам да те защитавам...

Ако взема да разказвам какво ми говорят и как ме хвалят за ро-

маните ми моите съседи – албанците във Вруток: че ти нямаш в тази полицейска държава вуйчо владика и не очаквай от нея никога нищо хубаво, трябва легенди да разправям...

И така е. Проблемът, преди всичко, е в нас. Няма да споменавам и останалите млади държави и нации на Балканите, това е техен проблем, но самонавреждащата сепаратистка разсърденост на новоизлюпените нации, откъснати от някого и някак и след това всичко това схващано като собствено придобит аристократизъм на порасналите пилета, които вече имат кураж да кълват квачките, често пъти до крайност провокират по-старите нации и си създават проблеми. Класическият пример на наше провокиране е спорът ни за държавното име на Македония със съседна Гърция.

Чешейки се, където не ни сърби, по правило ни пречи най-доброто от нас. Тъжно-смешно е, но на бошнаците им пречат Иво Андрич, Меша Селимович, Кустурица, Есад Чимич... Не е никаква обида, тъкмо обратното, днешните новопазарци, колкото и да е изгодно и искат да бъдат турци, техните родове са най-близки до родовете на свети Сава Сръбски, техните предци са изградили Сопочани, Джурджеви ступови (православни манастири – б. пр.)...

И на нас, македонците, до полуда ни пречат най-видните македонски българи: Гоце, Александров, Миладиновци, Пърличев, Милетич, Талев, Снегаров... През 80-те години, тук когато „царуваше“ Лазар Колишевски, неговият роден брат Георги Кулишев два мандата е подпредседател на българското Народно събрание.

При култовия актьор Ристо Шишков още при следването в Белград видели неговата изключителна дарба и режисьорът и педагог Мата Милошевич, ясновидски предвиждайки, бащински го посъветвал, че неговото връщане в Скопие е само непредвидима авантюра: там се прави нова култура, кой знае какво ще излезе от това, и такава среда най-лесно поглъща талантливия човек. Края на Ристо Шишков го знаете.

Македонизмът е държавно мафиотство и като идеологическо уличарство му помагат и го крепят сръбски шешеловци, български каракачановци, македонски миалковци, албански алиахметовци... Македонистката антиевропейска Македония е техният рай и помежду си и търгове въртят.

Много неща можем да даваме и да вземаме, за много да премълчаваме и се пазарим, но от всички проблеми, които имаме и които се умножават, за македонизма нерешим проблем е българщината. Не България като държава, българщината у нас е наш вътрешен проблем, а България е само наш външен проблем и съсед както и всички ос-

танали. Българщината като колективно наше духовно наследство на вековете е нашето Хамлетово огледало и мъчейки се да го изкриви, както казва Симе Симев, самият македонизъм изглежда карикатурно за външните.

За света сме неразбираеми и смешни и оттук произлизат всички наши фанатизми, фантазми и митотворчества. Хиляди път на ден повтаряйки лъжа, тя става македонизъм. Ама само за вътрешна употреба.

Нашият вътрешен проблем сами със себе си и в себе си, който имаме, България като държава трябва ясно да го разбере и да не реагира емоционално към нас. Защото македонизмът като антибългарщина от нея това търси и на това я чака...

България щом стои настрана, нещата в Македония са много чисти. България щом мълчи, веднага се вижда кой какво прави в Македония и колко македонизмът е безжизнен. Българското мълчание е колективно българско умствено израстване и допринася за македонисткото мятане като риба на сухо... Македонизмът без Югославия диша с хриле. Свършен е. Нито великосръбство, нито югославянство без Югославия.

Българското европейство, ако някога получава признание в македонските очи от всички националности, това е, когато мълчи. Всички малко по-образовани граждани в Македония добре знаят, че имаме общобългарска история. Че сме били „едно етническо цяло“, което го преглъща и Кърле Мисирков.

Само това и толкова държавата България смее да изисква от Македония – „че сме били едно етническо цяло“ и да настоява това да се уважава от всички националности в Македония и да влезе в учебниците. Това е европейско гледище на „македонците“ работи.

Всички националности и сега подкрепят това, само македонистката интелигенция на най-многобройната македонска етническа група и сръбската етническа общност не могат да го схванат.

Това българско настояване като тяхна държавна политика в никакъв случай не е българска намеса в нашите македонски вътрешни работи. Намеса е, ако има вмесване в националното определяне на свободно самоопределените македонски граждани или в начина, по който да си уреждаме държавата. Тази работа нека остане проблем на македонските данъчни облигации. Като се определихме, казахме шекер не ни трябва, но това пак е наша вътрешна работа.

За да не е докрай добре, България си има и една малка провокация към България. Незначителният Каракачанов, който винаги, когато трябва и когато не трябва, се намесва. Няма негова постъпка, която да

не е вредна за Македония и България, а в полза на македонизма. Сега, когато македонизмът е на колене, нищо чудно и да го викнат на помощ.

Ефимерното софийско ВМРО е бушон в българското обществено разположение и за всеки от Македония до него да се докосва и до него да достига. Македонският гражданин добре е разбрал това и всеки, който има някаква необходимост в нашата източна съседка, ги подминават и си прекарват възможно най-добре в приятелска България.

Онези, които се чувстват македонски българи, държавата България може и трябва да ги защитава, щом тяхната държава Македония се разправя най-сурово с тях. Но в Македония няма българско малцинство. Дали ни е по кефа на нас вътре, или не, дълбоко общата етническо-историческа линия е славянобългарството на нашите предци. И всеки политически фактор в България, открито и винаги само открито, трябва и може да помага и за вътрешномакедонско помирение и за общомакедонско помирение на всички етнически групи. Влиянието на средновековна България, особено с писменосттта, а по-късно и с богомилството, влияе регионално свързващо и върху всички по-късни балкански средновековни държави. Всички до един от днешните балкански народи, да не забравяме поне пред себе си, кой по-малко, кой повече, но всички по над 300 години са били българи.

Днес миролюбива България е в състояние като европейска държава, чрез която не се дестабилизира районът, да бъде от всеки искрено чута, пък и послушана. Това е българско и европейско схващане и за македонските и балканските проблеми, но за което трябват и български европейски политици, а не ненаситни търгаши...

Всички балкански народи са недоволни от цялостното положение, в което се намират, някои с повече основания, други с по-малко и всички имат право, щом само помислим колко малко са напреднали, откакто са се отделили като съвременни държави. Защо пък не, но може би не трябва да се сравняваме с малките азиатски тигри, които за трийсетина години станаха световни икономически сили, но да имаш независимост – Гърция вече над 200 години, Сърбия също, България там някъде, Албания вече над 100 години... Нямаме извинение и не смеем да търсим реплика от историята.

Историческите грехове се премахват с помирения. Грехът не е наследствен, казва Шекспировият Тимон Атинянина. За разлика от все още пресните спомени от неотдавнашните югославски конфликти балканското помирение е възможно и може да започне откъм нас, от Македония, от нас, от позарасналите по-отдавнашни рани. И самоповикан, след двайсетилетно мълчание изпод излятата бетонна плоча

на моята изолация, а можейки всички да погледна в очите, изпращам това послание и коленича пред всички наши балкански граждани и техните държавни институции.

Гръцки братя и сестри! С моята скромност и от името на всички изманипулирани македонски граждани, които искат искрено помирение с вас, ви се извинявам, коленича пред вас, искам прошка, простете и още веднъж простете за цялото наше присвояване на античната история, но и за други наши постъпки, с които смятате, че сте били засегнати. Намерете човешка топлина като емоционална зараза за вашите съседи, от която заедно ще се топлим.

Българи, братя и сестри! Простете за всички систематични фалшифицирания на нашата общобългарска средновековна история и за цялото антибългарство, излято срещу вас. Много горчилки опитахте от нас, защото своят както знае да ти го замеси, не може нито един хлебар. Затова замесеният от свой човек хляб е най-сладък. Имайте милост към нас, отдавна отметналите се ваши роднини.

Албанци, братя и сестри! В една къща кумство няма и най-малко на вас искам да ви кумувам и между нас за кумство да се обаждам. Извинявам ви се за всички сторени и почувствани неправди и болки от името на УДБА, защото тази полицейска институция я чувствате като гарант за вашето потискане от моя народ. Потърсете място във вашите сърца за нас, вашите съседи.

Сърби, братя и сестри! Македонизмът като наше еднопосочно приятелство е дразнене на останалите наши съседи, което ни превърна в балкански неудачници. Извинявайки ви се за изхабената за нас енергия и поглеждайки ви в очите, да тръгнем към създаване на общо поливалентно приятелство на македонска територия, чрез което Македония между всички вас, съседи, изведнъж ще се сдобие с медиен и всякакъв друг вид положителен имидж, а вътре в нея ще бликне най-сетне граждански топла съчувствена струя. Време е да направим от Македония гражданско просперирашо европейство, а това, най-искрено признаваме, не можем да го сторим без вас.

За да не бъдем всякога само нищо.

ПЪТЕПИСИ

Д-р Мария Бакърджиева

ПОТОМЦИТЕ ЗНАЯТ И НЕ ЗАБРАВЯТ

По стъпките на беломорските българи от 1913 г.

Д-р Мария Бакърджиева

Първи октомври, 2016 г., 103 години след късното лято на 1913 г.

Дълбоките противоречия и конфликти между великите сили през XX век рефлектират с жестока сила върху мирното население от Тракия. Страшното разорение, което сполетява българския народ в Тракия, идва внезапно, с голяма сила и като мълния помита всичко, що засяга.

Тези, които надживяват хаоса – тракийските потомци, са отново тук, в Ятаджик, днешно Маджарово. Те се стичат безмълвно от всички краища на България, за да дойдат именно тук, в Родопите, при Арда. Година след година. Все така. За тях това е потребност – да задишат в единен учестен ритъм, да се потопят в едно духовно състояние – единение, водещо до възземване на човешкия дух и душа, сливане със земята на мъчениците. Под стъпките им хрущят човешки кости. Тук всеки изгрев е кървав, защото отразява пръст, напоена с човешка кръв. В балкана тътнат буреносни ветрове, защото разнасят човешките вопли на избитите от турския аскер и башибозук жертви. Водите на Арда бучат, съхранили човешките стенания. Орляците на зловещия спомен витаят над занемелите пред човешкото страдание ридове. Стихиите, слънцето, температурните разлики, неумолимият ход на времето са изваяли чудни форми и скулптури – върховете Кован кая, Асар кая, Патрон кая, Сиври кая, Къс кая – чудни скалисти зъбери, запазили турските си имена, останали неми свидетели на кървавата касапница, застигнала беззащитното население от Тракия в поречието на Арда.

Тук времето е натежало от горчилка и мъка, молитви и надежда – трагедията на Едекьой, Коджакьой, Чопкьой, Ерменкьой, Деведере, Дерекьой, Булгаркьой … и още Башклисе, Малък Дервент, Голям Дервент, Янурен, Кутруджа, Кьзлар … и още Окуф, Мерхамли, Мана-

стир, Съчанли, Ясъюк, Калайджидере, и още Доганхисар, Фере, Армаганската долина, Ятаджик … и още, и още …

Треперливите пламъчета на запалените свещи отразяват разпятието на тракийския род.

***

Гласът от микрофона обявява: Участниците в Тракийски поход 2016 г. „По стъпките на дедите ни през есента на 1913 г.“ ще поднесат венци от клонки на паламудов дъб, зеленика и пърнар, донесени от Беломорска Тракия…

Фондацията на доц. д-р Щерев вече над десет години спонсорира тези тридневни посещения в южната ни съседка. Тяхното предназначение не е само развлекателно – Бяло море, гларуси, красивите Родопи, вековни маслинови дървета… а предимно възпоменателно, в памет на предците ни. Участниците преодоляват отсечки от автентичния път на бежанците от 1913 г. и така се потапят в атмосферата на събитията преди повече от век. И тази година участващите, предимно потомци на тракийски българи, са от различни краища на България – от София, Варна, Бургас, Пловдив, Хасково, Стара Загора, Кърджали, Нова Загора, Карнобат. Маршрутът и организацията на преходите са дело на Димитър Шалапатов, изследовател и познавач на Западна Тракия.

***

В хубавата есенна утрин на 29 октомври поехме по поречието на Марица към Свиленград. Тук се събират двете граници – с Гърция и с Турция. Пътешествениците, прекосили Османската империя през 16 и 17 в., разказват за мост, пресичащ река Марица. Те са изписали много похвали за него. Свиленградският стар мост, единствен по направа и дължина, представлява величествен архитектурен паметник и днес. Той имал зидана каменна конструкция, съставена от двадесет и един свода с най-голям отвор осемнадесет метра. Мостът имал ширина 6 метра и обща дължина 295 м. Изграден бил в периода 1512-1529 г. и бил част от вакъфски комплекс, включващ още кервансарай, джамия, чаршия и хамам, финансиран от султанския везир Дамад Мустафа паша. По-късно около комплекса възникнал град Мустафа паша, днешният Свиленград.

***

Пристигнахме на граничния пункт Капитан Петко войвода. Погледът ни жадно оглеждаше панорамата на равна Тракия. От дясната ни страна тъмнееха склоновете на тракийската могила до с. Мезек. За първи път името на с. Мезек е документирано в османските регистри от 1582 г. След Освобождението на България през 1878 г. по силата

на Берлинския договор то остава в пределите на Турция. През 1913 г. Букурещкият договор връща Мезек на България. В околностите на селото, на възвишението Калето, се издигат останките от средновековна византийска крепост от края на 11 век. Тя е най-запазеното отбранително съоръжение в Родопите. Крепостта е имала функции на гранична стражева крепост. Охранявала е територии между реките Марица и Арда. Намира се на шест километра югозападно от Свиленград и само на един километър от гръцката граница. Някои историци смятат, че това е известната от писмените източници крепост Неутзикон, а други учени са на мнение, че на това място се е намирала крепостта Версиникия, край която през 813 г. хан Крум е разгромил византийските войски и завладял Тракия. Построяването на твърдината се отнася към времето на византийския император Алексий 1 Комнин /1081-1117 г./. Стените на крепостта ограждали площ от около 7 дка с форма на неправилен четириъгълник, с размери 110/60 м и са изградени от ломени камъни, споени с бял хоросан, украсени с три тухлени пояса от външната стана. Крепостната стена е завършвала със зъбери, които са били запазени до 1900 г., когато част от нея е разрушена и оттам са вземани камъни за строеж на турски казарми в Свиленград.

Туристическата пътека от с. Мезек до връх Шейновец води любителите на природата и историята до мястото, където през 1912 г. започва Балканската война. Граничното село Капитан Андреево носи името на един от героите от войната - капитан Никола Андреев. На 5 октомври 1912 г. с развети знамена и под звуците на националния химн българските полкове преминали турската граница и започнали войната за освобождението на поробените братя в Тракия. Сред тях бил и 51-ви полк, който настъпил в югоизточно направление към железопътната станция Кадъкьой, като разпръснал турските гранични подразделения. Срещу него изпратили части на редифската Гюмюрджинска дивизия. Полкът заел удобна за отбрана позиция на линията с. Юруш – с. Коюнлъ. Дружините на полка атакували и проникнали до турските артилерийски позиции, където врагът оказал отчаяна съпротива. Тогава капитан Андреев повел ротата си в решителен щурм. Той бил улучен от вражески шрапнелен куршум. Срещу него се нахвърлили с щикове озверели редифи. Разразил се кратък, но ожесточен ръкопашен бой… Съпротивата била сломена. Победата била постигната с цената на скъпи жертви. От личния състав на 51-ви полк загинали 48 души. Сред тях е героят капитан Никола Андреев, на чиято решителност и храброст до голяма степен се дължи извоюваният голям боен успех.

***

Вляво се показаха ниските Черменски хълмове, където през 1371 г. обединените военни сили на балканските народи претърпели тежко поражение от турския завоевател. Завладяването на Чермен от османлиите е станало няколко години преди това на Одрин. Град Одрин е бил солидно укрепен и вероятно е бил превзет след Черменската битка. Заради тази победа завоевателите са ценели Чермен и създадения санджак нарекли Черменски, а не Одрински. При превземането на Чермен, тогава Черномен, селището е било само с българско население, което е било пленено, заробено или избито. Новото му българско население до 1912 г. дошло от околните български села. Френският геолог и картограф Викенел в 1847 г. посетил Чермен и съобщава, че „българската махала е разположена долу в ниското, надлъж край почти безводната рекичка и е изложена на миризмите, които създава тази рекичка“. Разстоянието Свиленград – Одрин е само 30 км. От възвишението Дервишка могила Одрин се вижда като на длан.

Вляво, оттатък р. Марица, се очертаваше равнината, където цар Калоян бе разгромил гордите латини и пленил императора им Балдуин. От двете ни страни се белееха площи с необран памук.

В далечината надясно се белееше гр. Димотика, Дидимотихон, център на Димотишката и Софлийската епархия на гръцката православна църква. В 1361 г. Димотика паднала под османска власт и станала първата османска столица в европейските земи. Крепостта е разположена на възвишение в северозападната част на града, има етнографски и военен музей, запазен е Оруч паша хамам, най-старият турски хамам в Европа /1398-1399 г./. Димотика станал български град след превземането му от хан Крум.

На запад, в ниските склонове на източните Родопи, се открояваха очертанията на димотишките села Малък и Голям Дервент, взели активно участие в борбите за църковна и политическа свобода.

След около тридесет километра минахме край малкото градче Софлу /Суфли/, разположено по източните склонове на един от последните хълмове на Родопите - Свети Илия. Населението му е около 7000 души и се занимава с копринарство, винарство, производство на каруци.

Наближихме гр. Фере. Тук е мястото, откъдето е започнало спасението за хилядите заробени българи, подкарани от Дедеагач, но и лобното място за много от тях. Може да се помисли за възпоменателен знак в тяхна памет. По пътя за Фере избягали хора от седемкилометровата колона заточеници и уведомили войводата Димитър

Маджаров, който бил разположил четата си в местността Св. Георги – Паламутлука, в землището на с. Балъкьой. Той изпратил куриер до Руси Славов с препоръка да се срещнат при Фере и устроят засада. Първи пристигнал Д. Маджаров и преградил пътя за Марица, по който трябвало да минат турците. Р. Славов и четата му заели позиция на запад до българската махала, Бадемлъка и железницата. Народът бил насочен по пътя за Балъкьой. Оцелелите се изтеглили и разположили в балъкьойското землище: в Сливето, Курчовка, Св. Георги, та чак до Курбалъка в доганхисарското землище. След няколко дни всички се събрали на Курбалъка и потеглили за България, охранявани от двете чети.

***

Автобусите се отклониха вдясно по посока Турбалъкьой /Пелеа/ и Балъкьой /Мелиа/. Всъщност това е отсечка от известния път Via Ignatia. По този маршрут от незапомнени времена са се движели стадата овце и едър добитък пролет и есен на паша на остров Гяурада в устието на р. Марица. По него се поддържала пряка връзка с околийския център гр. Фере. През революционните години по него безпрепятствено са се движели четите и нелегалните дейци. Минахме край Миризливия камень, наречен така поради миризмата на сяра наоколо и се установихме на площада Багре в с. Балъкьой /Мелиа/. Това е малко китно балканско селце, потънало в зеленина и плодови дървета. Всъщност името му в превод от гръцки означава „ябълков цвят“. От това село е Димитър Карев – дядо на доц. д-р Атанас Щерев. Още като ученик в Одринската гимназия „ Д-р П.Берон“ Димитър Карев участвал в подготовката на Илинденско-Преображенското въстание. През 1903 г. станал член на Вътрешната македоно-одринска революционна организация. За тази си дейност бил затворен в турските затвори в Ортакьой и Одрин. По-късно получил амнистия, завърнал се в България, където бил назначен за учител. По времето на Първата световна война бил мобилизиран. Примирието през септември 1918 г. го сварило на фронта в Карабаир.

В Долната махала се намира църквата „Св. Богородица“. Докато изпием вкусното каймаклия кафе в местната кръчма, пристигна Мария Сагаридис и любезно отвори вратите на църквата. Запалихме свещи в памет на дедите ни. Не открихме старите гобленни икони с български надписи по стените. Мария ни ги показа, свалени върху маса, поради предстоящ ремонт. Съгласно практиката през турско време църквата е била вкопана в земята, за да изглежда малка и незначителна. По стръмния терен вдясно се белее църквата „Св. Спиридон“. Тя е

по-стара, по-малка и отваря врати за служба само на празника на светията. Ентусиастите изкачиха върха с останалите от българско време четири вятърни мелници. Някога били осем. Бял, добре поддържан е параклисът "Св. Илия". Тук всяка година на Илинден са се сбирали големите български родове на събор. От старите паламудови дървета откъснахме клонки за първия венец за мемориала в Маджарово.

***

След около два часа се насочихме към Пишманкьой /Песани/, Пишмян както го наричат тракийци. Разположено е на хълм в Югоизточните Родопи, между върховете Чатал кая, Сиври тепе и Таушан тепе. Това е последното село, опожарено от турския аскер и башибозук, след което животът в него замрял завинаги. Пишманкьой е имало 185 къщи с около 1200 жители. На 26 септември 1913 г. избили най-напред първенците на селото, после мъжете и старците, а жените и момите били подкарани като стадо за с. Чукур верен. Днес село Пишмян е в развалини. От къщите са останали само основите. Няма ги конака, училището, дюкяните. На мегдана се виждат само руините на църквата „Св. Георги" със запазена камбанария, на която участниците в похода закрепят запалени свещи. Съхранен е каменният мост над р. Милашка. Стари орехови и черничеви дървета извисяват клони почти във всеки двор. Поехме към Армаганската долина. Слизайки по неравния терен, стигнахме Армаган чешмеси в мълчание. За случилото се тук през септемврийските дни на 1913 г. Стою Петков Герджиков, четник, пряк участник в събитията, разказва: „Деня след сражението прекарахме в с. Балъкьой. Надвечер дойде куриер от Армаганската долина и разказа, че турска чета връхлетяла върху народа, който се беше успокоил в балкана. Турците нападнали и избили много народ. Дребни деца били изоставени, а майките им отвлечени към Пишмян за роби в Анадола. Грабнахме оръжието и се запътихме към Армагана. Пътят беше около три часа. Пристигнахме късно. Беше тъмно. Нищо не се виждаше. Чуваше се само детски плач и охкания на тежкоранени… спряхме да починем малко, но сме заспали. Бяхме много изморени. Когато се съмна, тръгнахме. Наближихме с. Пишмян. То гореше в пламъци. Стари опитни четници преценихa, че през нощта турците са спали тук. Местните хора бяха избягали в гората. Продължихме пътя си към с. Чукурен. Когато наближихме, забелязахме турците да карат колоната българки като стадо овце. Впуснахме се яростно, нападнахме с огън. Турците се изплашиха и разбягаха. Ние прибрахме хората и се върнахме обратно в Армагана. Тук събрахме малките изоставени деца, на брой осемнадесет, и ги предадохме на дядо Митрю Саржев

да ги гледа в колибата. Той им правел питки и ги хранел с мляко. След няколко дни турци от с. Саръкая убиват дядо Митрю, отвличат му многобройната стока. Децата, останали сами, загиват от глад и хищници. От с. Пишманкьой и Армаганската долина откъснахме клонки зеленика за втория венец за мемориала в гр. Маджарово.

***

Надвечер пристигнахме в с. Доганхисар / Есими /. Настанихме се в хотела на Маки. Положихме цветя на паметника на Капитан Петко войвода в двора на хотела, а после пяхме песни, рецитирахме стихове за юначните тракийски водачи, извихме български хора.

Сутринта посетихме Сапунаровата махала, под Бърцето, където недалече от хорището Кавакова градина се е намирала къщата на Каракирковата фамилия. Отпихме вода от Горчивата или Селската чешма, запалихме свещи в църквата "Света Богородица", чиито стенописи и конструкция са автентични, от българско време. При ремонта от 1925 г. е сменена голямата камбана, която се е чувала на десет километра наоколо, с по-малка.

Доганхисар било най-голямото и най-многолюдното село в района в началото на XX век. Планините и горите са го закътвали, положението на селяните като прочути доставчици на овце и овни за турската държава или като овчари при видни турци спомогнало за съхранението и благоденствието му. То действало като пчелен кошер за разселване на здраво и силно по дух българско население. Доганхисарски изселници образували двадесет и две български села в Западна Тракия и в южните дялове на Източна Тракия, сред които: Булгаркьой /Кешанско / Мерхамли / между Софлу и Фере, Денизлер / Гюмюрджинско /, Хасърли / Еноско /, Урумжик, Лъджакьой, Български Окуф и др.

Това разселване на доганхисарци улеснявало много хайдутството на Капитан Петко войвода. Навсякъде той бил подпомаган от свои съселяни или потомците им, които не забравяли своя роден Доганхисар, а и били свързани с роднински връзки.

***

Към 11 ч. сутринта потеглихме да осъществим следващата част от похода, а именно отсечката от пътя на бягащото население от планината Райовица към връх Шапка. По този път – Тахтажик – Шапканата – Коджаеле, войводите Димитър Маджаров и Руси Славов превеждат за България спасеното население при гр. Фере. Теренът е стръмен, най-труден за изкачване откъм западния склон на върха. Планината е нагиздена в китна есенна премяна, сред аромат на здравец, див риган, мелиса. Учудени сме, че на върха откриваме опушени парчета от

глинени съдове. Яни Янев, председател на тракийското дружество в гр. Кърджали, разказа, че при едно от последните изкачвания на връх Коджаеле намерили възпоменателната плоча в памет на загиналите български девойки на парчета, а местното население разказвало за смъртта на четиридесет турски младежи, което е опит да се подмени историческата истина. След около три часа се качихме в автобуса и потеглихме към Дедеагач /гр. Александруполис /, откъдето в 16 ч. се насочихме към Ивайловград. От връх Шапка и местността Касъка – Дервентския проход, където спряхме за почивка, набрахме пърнарови клонки за третия венец за мемориалния комплекс в Маджарово.

***

На третия ден от похода станахме рано. Задачата беше да се преодолее последният етап от маршрута: с. Черничино – Ятаджик /гр. Маджарово /. Минахме през Илиева нива, Ивайловградско, където е изграден мемориален комплекс, посветен на тракийските деца. В книгата на Милетич има свидетелство, че на това място са избити около 200 деца. Всъщност по целия път за спасение те наброяват хиляди. Георги Граматиков, бивш директор на Историческия музей в гр. Хасково, разказа за причините, довели до възникването и развитието на униатското движение в България през средата на 19 век. В пределите на Османската империя църковната зависимост на България била под опеката на гръцката духовна власт. На свиканията по нареждане на Високата порта през 1858-1860 г. патриаршески събор гръцкият духовен клир отказал да приеме исканията за независимост на българите. Драган Цанков, със стотина съмишленици връчил молба на папския представител в Цариград, с която искал апостолическо покровителство. Това довело до подписване на акт за присъединение към Рим, в който били поставени и основните искания – самостоятелна църковна йерархия, училища, но и запазване на съществуващия източен църковен обред. Село Покрован се намира в община Ивайловград и е населено изцяло от българи, които към настоящия момент представляват единствената католическа общност на територията на две области – Хасковска и Кърджалийска. Войните през 1912-1913 г. били най-тежките в историята на селото. Българската махала била опожарена заедно с училището и църквата, а 45 мъже били затворени в училището и избити. Жените и децата били отведени в Ортакьой, където били подложени на издевателства. Покрованци участвали в революционните борби и събития през 1903 г. и 1912-1913 г. и това бил скромният им принос в стремежа за освобождение и обединение на българския народ.

***

В 9 ч. групата беше вече в Балкана при с. Черничино. Тук през 1913 г. турският башибозук устроил засада на измъченото бягащо население. При откриття от турците огън много хора, изплашени, се пръснали из балкана, други поели към р. Арда, която в този момент била придошла. Хиляди попаднали в плен, загинали или се издавили в мътните води на реката. В съзнанието на тракийци този последен преход до Майка България останал като кървавата баня при р. Арда.

***

Само чрез фондацията на доц. д-р Щерев над 1000 българи са се докоснали до фамилните си корени и до историята на България. Освен задушевната атмосфера, емоционалните спомени, приятелствата, песните и стиховете, походът произвежда памет и родолюбие в действие.

Участници в похода “По пътя на спасението”, 2013 г.

Д-р Елена Алекова

ПОСЕЧЕНИ, НО НЕ И ПОБЕДЕНИ

По стъпките на тракийските мъченици от 1913 г.

Отново е октомври. И отново тракийци от цялата страна (Пловдив, Варна, Стара Загора, Бургас, Кърджали, Сливен, София, Нова Загора, Хасково и др.) отдадоха почит към предците си, като преминаха мъченическия им път от робството и земите на погром към свободата и Майка България.

Октомври е месецът, в който през 1913 г. десетки хиляди тракийски бежанци – деца, жени и старци, стигат до границата на освободеното отечество край с. Ятаджик (дн. гр. Маджарово). Историята на тяхното бежанство започва през лятото. След бляскавите победи на Българската армия през Балканската война Тракия най-после става българска. Но започва Междусъюзническата война и войската ни се изтегля от завоюваните територии. Турция реокупира Тракия. И започват кланета, погроми и опустошения над българските села. Населението е в паника. В Западна Тракия няколко месеца просъществува и Турска република Западна Тракия (наричана е и Западнотракийска турска република, и Гюмюрджинска турска автономия и др.). Жителите на Сачанли, Доганхисар и Манастир решават да останат в родните си места, убедени, че българската войска ще се завърне. За целта организират отбрана на селата си, като помагат и на други села в района. В началото на септември обаче съпротивата им била сломена. Надявайки са на спасение и главно на помощта на чуждестранни консули, те се събират в гр. Дедеагач (дн. Александруполис), окупиран по това време от гърците. Настанени са в казармата. На 19 септември властта официално била дадена на автономистите и няколко дена след това нещастните българи били подкарани от башибозука, по думи на очевидци, като добитък към Фере и река Марица. А какво ги чакало там, им било ясно – *„Марица нито може да говори, нито да издава тайни”*. Това са думи на гръцкия владика към автономистите, когато българите се обърнали към с молба към него да ги вземе под свое покровителство. Четите на Димитър Маджаров и Руси Славов мълниеносно организират защита на колоната. Успяват да убият командира на турските автономисти в предната охрана и след последвалата паника на башибозука насочват бежанската колона към балкана. Които не

успели да се измъкнат, били избити до крак.

Най-голямото клане по мъченическия им път към свободното отечество се случило на 25 септември в Арамаганската долина. За очевидците, разпитвани от проф. Любомир Милетич два месеца след клането, това била *„долината на смъртта”*. Тук около 800 души се събрали край чешмата (местността е безводна и долината се нарича Армаганска, заради водата – от *тур*. армаган, т.е. подарък). Тук и ги открила преследваческата потеря от редовна войска и башибозук, която била изпратена от автономисткото правителство за справяне с бунтовниците българи. Аскерите започнали да стрелят и да секат наред де кого стигнат. 400 души били убити, 100 от които са сачанлийци. Два месеца след това, разказва професорът, *„труповете на убитите, между които имало и много деца, още стояли непогребани”*. Арамаганското клане е сред най-кървавите от скръбната история за тракийците от 1913 г.

След дни и нощи на лутане, гладни и жадни, преследвани и грабени, подложени от башибозука на изтреба, на 4 октомври 1913 г. при завоя на река Арда край Ятаджик нещастниците най-после виждат спасителния бряг. Но отново ги настига башибозук. И отново започва кървава сеч. Колко точно са избитите тук, колко точно са изподавените в придошлата река, е трудно да се каже. Скоро реката потекла кървава. Четите на Димитър Маджаров и Руси Славов ги защитават, доколкото могат, но не могат да помогнат на всички...

В памет на всички тези събития всяка есен (над 10 години вече) фондация „Д-р Димитър Щерев” организира и спонсорира поход, онасловен „По стъпките на тракийските мъченици от есента на 1913 г.”. Председател на фондацията е именитият тракиец проф. д-р Атанас Щерев, потомък на бежанци от Беломорска Тракия: родното място на майка му е Балъкьой (дн. Мелиа). Негов дядо е Димитър Карев от Балъкьой, който като учител в с. Голям Дервент си харесал красива девойка от селото.

Самият д-р Атанас Щерев е постоянен участник в похода и непрекъснато вдъхновява останалите освен с примера си, но и с думи. „Всеки може да даде добра идея какво да се направи – обърна се той към участниците в самото начало на тазгодишния поход, – всеки може да даде добър съвет как да се направи, всеки може да даде пари, за да се направи, но вие сте тези, благодарение на които нещата стават реалност”. „Душата” на похода, несменяем водач и изумителен коментатор на събития, селищни истории и истории на черкви и параклиси е тракийският деятел и краевед Димитър Шалапатов от Хасково. Не-

гова е книгата „Българските християнски селища в Западна (Беломорска) Тракия" (2011 г.), която е едновременно и занимателно, интересно и поучително четиво, и изключително ценен фотоалбум. След време по това изследване родолюбиви българи ще възстановяват през слово и образ историческата памет за всичко, което някога е било. Всяка извивчица на пътя му е известна. Дори и селцата, които не се виждат или се мержелеят неопределено някъде в далечината.

***

Всяко пътуване в историята, а и в пространството, макар и по един и същи „маршрут", е различно. Едно виждаш първия път, друго – втория, трето – третия... Преживяванията и акцентите са различни. Чувствата са различни. Човекът е различен. Пътешествието някак е по-надълбоко, по-нашироко, по-нависоко. Онова, което някога е убягвало, вече се натрапва на сетивата, а и на душата.

Тазгодишното ми участие бе второ по ред. И веднага разликата се усети. Преди година-две бях петимна всичко по пътя да видя (всяко селище, хълмче и връх, река, камбанария, мост, дърво, храстче...), да чуя и запомня всяка дума от историите на Димитър Шалапатов за случилото се по тези места, за разрушени селища и черкви. Ридания час по час давеха сърцето и сълзи в очите ми напираха, докато вървях – най-често в самота, отколкото в група – по гори, ртлини и дерета и като че дочувах (отвътре ли, отвън ли) писъци на преследвани, плачове на деца, проклятия и молитви, прошепнати или дори неизречени...

Тази година емоциите бяха някак туширани в осъзнаването, че онова, което е минало, не може да се върне, да се поправи или промени; че онези, които по неведоми за нас причини и основания е трябвало да идат курбан, са отишли курбан; че за обществеността те са безименни, макар всеки род да ги знае и помни... Всеки – своите мъченици...

Умиротворението идваше от мисълта, че чрез този поход ние година след година поменаваме мъченическата смърт на тези невинни деца, жени и старци, различна от смъртта на войника на бойното поле, молим се за тях и не обричаме жертвата им на забравата. Имената на тези, както би ги определил безпристрастно някой днешен статист, „косвени жертви" в една абсурдна... дори не война, а касапница, не се изписват по паметници, не звучат на тържествени зари проверки и дори може би не се споменават (поне не всички) в знаменитата книга на проф. Любомир Милетич „Разорението на тракийските българи през 1913 г.", макар със сигурност да са записани някъде по предните страници в Божиите тефтери. Но фактът, че днес ние вървим по стъпките на тяхното мъченичество, означава, че ги помним, че ги носим в

себе си и по този начин те остават безсмъртни не само на небето, но и тук, на земята.

Имена на градчета и селца, някогашни и сегашни, се носят с разказите на Димитър Шалапатов в съзнанието, докато и ние се носим по магистралата и междуселските пътища, съдби със съдби, минали и настоящи, се пресрещат и разделят. И всичко уж е реално, но и някак отвъд реалността. Болката, свитото сърце, напиращите сълзи, изкупителното всепрощение.

***

Първата ни спирка е с. Пишман. Слънцето напича, като да не е октомври. Зидовете на къщи, които година след година все повече врастват в земята. Основите на църква, край които стърчи самотно отломък от камбанария. Пишман е последното българско село, унищожено от башибозука – жителите му се успокоявали, че понеже е разположено дълбоко в планината, няма да пострада. Но и то е разрушено до основи и повече не се възстановява от руините.

Тук са се запазили почти непокътнати и до днес само мост над река Милашка и... гробището – „свръзка" между нашето време и някогашното, между тоя свят и оня свят... Свят, който не съществува, но облъчва настоящето с енергия на прегалопиралите през живота на някагашните хора голготи... Д-р Щерев и Димитър Шалапатов разказват трагичната история на Пишман и ни увличат със споделените вълнения около лутанията си, докато открият преди няколко години Армаганската долина и селото.

Оставяме с. Пишман и се спускаме към долината...

Вървим по тревясалия път или направо през гората мълчаливо и със свити сърца. Събираме клони от зеленика, те са за първия венец, който ще поставим пред пантеона в Маджарово. Тракийци от Кърджали, потомци главно на сачанлийци, са дошли със сборна група солисти от ТД „Димитър Маджаров" и музикантите Тончо Стоилов и Георги Милев. Народната песен, която те изпълниха със сподавени гласове, повествуваше за трагедията на предците им:

Сачанлийските момчета,
тие са писмо писали
до Маджар млада войвода:
„Сто стоиш, Маджар, сто гледаш?
Народа турци карава,
старите под нож клавава,
младите роби земава".
Станали и са тръйнали,

до Фере града стийнали,
там си народа отърваа.

А после тръгна и сачанлийското „слядно" хоро. Яни Янев обясни за тези, които не знаят: „Когато се чуе думата „хоро", ние обикновено разбираме веселие. Докато „слядното" хоро е тъжно хоро. Играе се не един до друг, а един след друг. И песните, по които се изпълнява, са тъжни – в памет на жертвите. То е символ на непоколебимостта на нашите предци. Въпреки избитите, те стават и започват да играят – с уважение към жертвите, но и с непокорство към поробителя. Така искали да му покажат, че са посечени, но не и победени".

Колкото пò навлизам в трагедията на тракийските българи от 1913 г., толкова по-необяснима за мен остава жестокостта на мъчителите и убийците им. Къде именно, в коя част на душата човешка се поражда жестокостта, та все някога избликва със стихийна и непонятна сила и пресича толкова живот, преобръща толкова съдби, почерня толкова сърца? Как после живее мъчителят и убиецът, с каква съвест, с какви очи, с какво сърце и въобще дали е възможно да живее?

Отнякъде се чува женски глас: „Като помислиш, тук се е решавало дали мен ще ме има, или няма да ме има...". Настръхнах. По същество и моята поява е зависела от аналогични събития, но разиграли се малко пò на запад – в Драмско. Там едно пеленаче било оставено от сестра си, също дете, на един камък. И когато бащата видял, че синът му липсва, се върнал да го търси. И го намерил го жив и здрав. Пеленачето било моят дядо...

Попитах жената какво точно имаше предвид, а тя... „Еленка Стамова Иванова се казвам. Родена съм в Тополовград, но живея в Пловдив. Баба ми е от Доганхисар. Тя не е била жива, когато съм се родила. Починала е много млада от пневмония, а така също и дядо ми. Но мама ми е разказвала нейната история. Тръгват да бягат вече, гони ги башибозукът и те влизат в колоната. Тя е с две дечица, а мъжът и отишъл с четниците. Случва се така, че някакъв куршум досяга главата й и я замайва така, тя въобще не може да върви, поради което остава, а с нея – децата и майка й, моята прабаба, за да й помага. Тук някъде те се загубват из гората. Децата междувременно се разболяват, било е студено, и умират. След време баба ми все пак успява да се свести и остава жива. През 1924 г. идва в България. И повече не се връща. Майка ми се ражда в България".

***

Следващото село, в което се отбиваме, е Балъкьой. Всяка година по това време д-р Атанас Щерев отдава почит на своя род, пали све-

щица в църквата и поставя венец в параклиса „Св. Илия" на близкия до селото връх Свети Илия. На високото са се изкиприли и няколко изящни вятърни мелници, които привличат любителите на селфита и снимки. Тук всяка година на Илинден (20 юли по стар стил) се е провеждал съборът на Балъкьой, на който се стичали хора от цялата околност. Тук е царството на паламудовия дъб. Събираме клони за втория венец и се отправяме към Дедеагач (Александруполис). Там се настаняваме в два хотела и бързо, бързо се отправяме към Доганхисар (дн. Есими), родното село на Капитан Петко войвода. На доганхисарското „бърдце" все още личат зидовете от къщата на поборника за свобода на българи, гърци, кипърци и италианци, на защитника на бедните и онеправданите – без значение на тяхната вяра и народност. Вече е тъмно, но тъмнината не ни пречи да се отбием при смелия грък, вдигнал в двора си бюст паметник на Капитан Петко войвода, след като съселяните му не позволили да бъде поставен в центъра на селото. В балкана тук расте парнарът. Събираме клони за третия венец в местността Касъка, между Доганхисар и Дервент, в близост до вековния чинар, чиято обиколка – измерихме я – в основата беше 16 крачки. За него всъщност е писал българският книжовник и дипломат Атанас Шопов в книгата си „Из живота и положението на българите във вилаетите" (1893).

В заведението на Хрисула е уютно, топло, гостоприемно. И песни се пяха, и хора се играха, и сълзи се ляха, и спомени се разказваха. На никого не му се тръгваше по хотелите. Видимо развълнуван, д-р Атанас Щерев сподели: „Всеки има спомени от семейството, от рода, които е разказвал. И днес ние сме тук, за да покажем, че нищо не е забравено. Това, което правим, означава, че сме живи, че ще продължим да живеем, че ще я бъде България и българите... Дай боже повече да се срещаме и все повече да ставаме". Ген.-майор Нонка Матова, Яни Янев и Тодор Ангелов, председатели на тракийските дружества „Руси Славов" в Пловдив, „Димитър Маджаров" в Кърджали и „Екзарх Антим Първи" в Бургас, също отправиха послания за единение и доброта.

***

На другия ден походът по стъпките на тракийските бежанци от 1913 г. продължава. Но на сутринта час-два се разхождаме из Александруполис без програма – кой както намери за добре. Обикаляли сме и друг път. Прочутият фар, митницата на Атанас Буров, живописните улички. Следите от българското присъствие тук са почти заличени. Правим снимки за спомен. И... отново на път. Очаква ни изкачване

на връх Шапка. През този връх минала колоната от оцелели бежанци, които войводите Димитър Маджаров и Руси Славов събрали в местността Курбалък в дните от 25 до 28 септември, след кланетата край Фере, Армаганската долина и въобще по целия им страдалчески път.

Димитър Шалапатов има своя програма – ще пътува до с. Сачанли, и поверява водачеството на Яни Янев, който уверено поема щафетата, защото по тези места той, както се казва, е в свои води. Предците му са от Сачанли. Не предполагах, че знае историята на селото и околните села едва ли не ден по ден. Един от прадядовците му, оказва се, бил приятел на Капитан Петко войвода и често приютявал четата му. Яни Янев сподели това, дето дядо му е разказвал. Веднъж войводата отишъл с четата си в Сачанли. Заколили, както винаги, едно агне и по плешката му започнали да гадаят дали ги грози опасност, или не. Този път плешката показала опасност и четниците бързо, бързо напуснали селото. Засада наистина им била готвена, само че те успели да я избегнат. „По-късно – разказва Яни, – чух една сачанлийска песен, в която се пее за нещо подобно, и все си мисля, че става дума за случая с моя прадядо".

Яни Янев ни разказа няколко лични интересни срещи с тукашни хора. Един от разказите му остана и досега в главата ми. Отбиват се в едно от тукашните села. Срещат хора. „Добър ден". В отговор – кимване с глава. Постепенно сърцата се отварят. Започват непринудени разговори. „По едно време – казва Яни – виждам възрастен човек, седнал на пейка под едно дърво. Приближавам се към него и питам: „Ти какъв си?". А той: „Знам какво искаш да разбереш... Затова ще ти кажа едно и дано ме разбереш. Турците искат да сме турци. Гърците – да сме гърци. Българите – да сме българи. А ние... – старецът вдигна ръце и ръцете му потънаха в клоните на дървото – ей за сия листе ли да се държим?"...

ЕЙ ЗА СИЕ ЛИСТЕ ЛИ ДА СЕ ДЪРЖИМ... По-голяма присъда от тази за поведението на българските правителства през годините от Освобождението насам едва ли има...

***

Яни Янев знае и всички легенди, свързани с местностите около селото на предците си, защото настолна книга за него е историческото и етнографско проучване на Илия Славков и Боряна Димитрова. „Сачанли" (1989). Впрочем, препоръча ми да прочета в книгата легендата за възникването на Сачанли, която увлекателно ни разказа. Прочетох я по-късно:

„За произхода и образуването на Сачанли има много легенди и

предания. Една от тях е записал Антон Страшимиров. Чул я от един стар помохамеданчен българин от с. Мерикоз в местността Ат мезар (Конски гроб). Старецът разправял, че на това място бил умрял и погребан конят на Айноруз Али, затова местността се наричала Конски гроб. За да завладее този край, Айноруз Али трябвало да победи Русата девица (Саръкъз) от крепостта Саръкъз, западно от височината Кокошката. В боя победител излязъл Айноруз Али, който убил Русата девица. Косите й хвърлил далеч на юг, където възникнало храброто село Сачанли (тур. сач – коса), краката й паднали на запад от него, където се основало с. Балдъран (тур. балдър – крак). Тялото на девойката захвърлили на изток от крепостта. На това място изградили манастир, който прераснал по-късно в село, наречено Манастир".

Яни Янев разказва за мирния живот на сачанлийци. Селото им наброявало 600 къщи, а жителите му варирали между пет и шест хиляди души, които се занимавали със скотовъдство (имали около 120 хиляди глави добитък), пчеларство, произвеждали риганово масло, а от паламудовия дъб варели течност за щавене (дъбене) на кожи. Димитър Шалапатов ни запознава накратко със съдбата на селото и жителите му по време на Балканската война, за тримесечната отбрана, която сачанлийци организирали заедно с доганхисарци и манастирци, след като българската войска се оттеглила от Гърция... Някой попита защо просто не са избягали, когато е можело това да стане своевременно и безболезнено. Отговорът е много прост. Та нима е възможно за човека да остави току-така родно място, дом, поминък и да тръгне към неизвестността? А и кой би могъл да предвиди чак толкова жестоко развитие на ситуацията – нали все очаквали българската войска да се върне отново... Затова и организирали отбрана на селото под ръководството на Димитър Маджаров и уговорили съвместни действия с жителите на Доганхисар и Манастир. Три месеца (до септември) районът бил известен като „Малката България" или „Доганхисарската република". После идва погромът. А след него и „кървавият път" на сачанлийци към България, който днес потомците на оцелелите сред същите тия бежанци наричат и „път на спасението".

Впрочем, Илия Славков, авторът на книгата за Сачанли, е преживял ужаса на Армаганското клане. Позовавайки се на книгата на Ахмет Айдънлъ „Bati Trakya Faciainin Içyüzü" (Ist., 1975), той цитира заповед на майор Сюлейман Аскери бей, командир на „Националните сили" на Западна Тракия: *„Необходимо е да бъде организиран срочно батальон от редовна и нередовна (башибозук – б.а.) войска от Де-*

деагач, която да осигури дисциплина и добро управление... Така организираната сила, утре 22.IX.1913 г. – 1329 г. (по мохамеданското летоброене – б.а.) да унищожи напълно оттеглилите се в планината въстанали българи и да бъдат унищожени продоволствието им и всички източници за продължаване на разбойничеството". Съвсем резонен е въпросът, който Илия Славков отправя след това: *„Какви комити и разбойници са малките деца, избити в Сарджовата колиба, какви бунтовници са жените и старците, избити в Армаганската долина, и най-после какъв бунтовник е бил и пишещият тези редове, като е бил само на една година?".* Децата, избити при Сарджовата колиба седмица след клането, са онези същите, за които говори очевидецът Дамянов пред проф. Любомир Милетич. Същият минал през колибата и видял „...останките от 10 деца, които били изоставени от бягащия в смъртен*е страх народ и които един милозлив кехая, Сарджо Митрев, прибрал и почнал да се грижи за тях, но турците след няколко дена го убили".* Децата били от шестмесечно до пет-шестгодишни.

***

Изкачваме се на връх Шапка, защото оттам планината се вижда като на длан и ще можем някак от птичи поглед да проследим и видим маршрутите на клетниците.

Яни Янев знае този път метър по метър и не спира да разказва. Бежанците вървели по билото, защото опитът им подсказвал, че това е най-добрия път, иначе трябвало да се лутат нагоре и надолу по дерета, вършини и непроходими на места гори. Ето там връх Райовица, по-нататък е връх Китка, вдясно долу – Тахтаджик. Малко по-нататък е Невестин гроб или Булкин гроб. Легендата за това място, която знам от Димитър Шалапатов, повествува за девойка, омъжена за момче от съседно село. На път за новия дом тя и сватбарите внезапно били застигнати от страховита снежна буря. Тъй и замръзнали. Оттогава местността се нарича Невестин гроб. Но днес времето е чудесно – почти лято, макар да е вече октомври. Чак не ни се вярва.

На обратния път при мен дойде един от мъжете, както се казва, по̀ на възраст. „Димо Махов съм, казва, и искам да ви разкажа легенда, която сестрата на моята баба ми е разказвала. Легендата е за това откъде идва името на Казъл дере (Момина река), която минава ето тук през Малък Дервент, южно от Мандрица, и се влива в Марица. По времето, когато е станало масовото насилствено помохамеданчване, идват турци в селото, за да ги потурчат. Българите не са искали да си сменят вярата. Тогава турците изкарват селяните на една скала над реката и един по един започнали да ги питат: „Приемаш ли турска

вяра?”. Всеки казвал: „Не!”. И главата му политала към реката. И така, един по един – всички по реда си. Между тях имало и много девойки.. Реката потекла кървава. Това продължило, докато дошъл пратеник от Одрин и спрял избиването. Така останали и хора, които да разкажат какво точно се е случило”. После се замислих: а на колко места и хора не са останали, за да разкажат...

Надвечер пресичаме границата и стигаме Ивайловград. Тук нощуваме.

***

На сутринта валеше проливен дъжд. Но ние се отправяме към Маджарово и към началната точка на последния ни преход – от Черничино до завоя на Арда. Вали и вали. И е мрачно. Но ние не се отказваме. На разклона излизаме от автобусите, решени да вървим докрай. Д-р Атанас Щерев ни окуражава: „Да си спомним как предците ни са вървели ден и нощ. Без храна. Без вода. Яли са трева. Нека не ни плаши този дъжд. Поне малко ще видим какво са преживели”.

Това „поне малко” е наистина съвсем малко, но достатъчно, за да изпълним своя дълг към погиналите тук – да съпреживеем , доколкото е възможно, тяхната надежда, че отечеството е близо, да поменем жертвата им, да не забравяме заветите им. Останалото е невъзможно дори да си представим, макар че на тях им се е случило. *„Било страшна сеч* – четем в книгата на Илия Славков и Боряна Димитрова. – *Турците се смесили с бежанците и почнали да ги секат с касатурите си... Много от очевидците казват „реката потече кръв”. Това била кръвта на 2000 българи, убити или разсечени от ятагани. Хората, които минавали р. Арда, били толкова изплашени, че се хвърляли във водата. Реката била придошла, била мътна и буйна, и завлякла много от тях”.*

Тази година походът не съвпадна с паметното отбелязване в Маджарово на 104-годишнината от разорението на тракийските българи. Когато стигнахме там, дъждът бе престанал да вали. Впрочем с. Ятаджик по-късно (през 1959 г.) е преименувано в Маджарово – на името на войводата Димитър Маджаров, избавителя на бежанците от Тракия.

Направихме шпалир от знамена и поднесохме венците от зеленика, пърнар и паламудов дъб, расли в рождените места и местата на мъченичество на тези, чиято памет в този ден почитахме. Без дежурни официалности. Без шум. В мълчание. Всеки поотделно – по един, по двама, и някак всички заедно сведохме глави пред пантеона на тракийските мъченици.

Да е вечна паметта им!

СПОМЕНИ ЗА ТРАКИЯ И СЪБИТИЯ, СТАНАЛИ ТАМ, ОТ ТРАКИЙСКИ БЪЛГАРИ И ТЕХНИТЕ ПОТОМЦИ

Росица Станева

ПЪТ ПРЕЗ ОГЪНЯ

Вместо предисловие

Разказа за събитията, описани в това повествование, чух през ранната пролет на 1987 година. Заедно с още няколко жени, преподавателки в хасковски средни училища, в тихия градски следобед пристигнахме в спретнат български дом, гостоприемно отворил врати за нас.

Посмутени и мълчаливи, влязохме в стаята на баба Мара, заради която всъщност и идвахме. Старицата седеше на леглото, подпряна върху възглавници. Беше над осемдесетте, но чертите на нейното лице - правилни и ясни, говореха, че на младини е била красива. Слънчевите лъчи играеха по високото й чело, по тънките дълги пръсти, обгърнали коленете през одеялото.

- Мамо - каза Зорка Димитрова, нали ще ни разкажеш за бягството си от Булгаркьой?

Зорка беше най-малката дъщеря на баба Мара. С любов тя се грижеше за майка си, която живееше в нейния дом.

- Да, да - вкупом потвърдихме ние. - Затова сме и дошли...

- А сега - обърна се Зорка към нас, - да помълчим. Започва часът по родолюбие...

Гласът на баба Мара, чист и ясен, изпълни стаята. Това, което тя разказваше, отчасти не беше ново за мен, но ме развълнува може би със същата сила,с която порази останалите. Защото спомените на старицата възкресиха пред нас един жесток епизод от голямата трагедия на обезбългаряването на Източна Тракия по време на Междусъюзническата война, непозната на мнозина.

Когато другите жени излязоха, аз останах до милата баба Мара.

Стараех се да пестя силите й, но я помолих отново да се върне към някои имена и подробности.

Посетих този дом по-късно през същата година. Баба Мара вече не беше между живите. Но от касетофона на който внукът й Наско бе записал нейните спомени, звучеше онзи силен и правдив глас, който бе оставил незаличима диря в душите ни. По лицето на Зорка се стичаха сълзи. Тя не ги и криеше.

- Гласът на Мама, Маминият глас - шепнеше тя, докато слушахме записа.

Животът на старицата бе угаснал, но ние съвсем осезаемо усещахме присъствието й. То идеше от думите й, които бяха живи. И носеха в себе си силата. На жестоката истина за една историческа трагедия, разранила за цял живот сърцата и паметта на оцелелите нейни свидетели. В това се убедих и после, когато вече работех върху този разказ и разлиствах исторически книги и спомени на различни хора. Всичко, което баба Мара бе споделила за кървавата драма на село Булгаркьой, бе самата достоверност. Нямаше нито едно разминаване с дати, факти или имена.

В брой 11 от 1986 г. на в. „Тютюноработническа дума" бе публикувана вълнуващата творба на Кръстина Краден „Грехът на една майка", чиято героиня, баба София, намерила загубеното си чедо след много години... Този трогателен разказ за действителни човешки съдби бе съпроводен с редакционна бележка, чиято покана за мен се превърна в един от поводите да напиша следващите редове. Събрах и записах спомените на баба Мара с чувството, че изпълнявам и едно написано, но свято задължение към паметта на хората от собствения ми род. Защото баща ми, роден в съседното на Булгаркьой селище Пишман, имаше подобна сирашка съдба и бе преминал по същите пътища на огъня, ужаса и смъртта.

Разказва Мара Кирова Шопова:
Отново ги виждам и чувам всичките...

Седя аз като на брега на река. А отдолу, в ниското, се блъска изминалото време. Изтекоха почти дните му бистри и мътни, часовете радостни или тъжни, минутите -весели синигерови песни или като леденотежки зърна на градушка, чиито студени пръсти удушват зеленината.

Мара Шопова

Сега, от високото, се взирам, взирам, дорде-

то очите ми от пареща болка замижеят... Водата ах, тази безкрайна луда вода, дето не знае спиране, шуми вече нет ам, а вътре в мене. Тя носи образи на живи и на мъртви, говори със сегашни и отдавнашни гласове. И аз отново ги виждам и чувам всичките...

Ето, онзи забързан мъж с образ от тъмен, строг камък, с войнишка стойка и мустаци, прекосяващ двора на къщата на вуйчо ли Ламбо Мърдев, е генерал Радко Димитриев. Как не съм го забравила досега ли? И да искаш - не можеш, а и да можеш -не бива! Защото той бе човек легенда. И за него, и за другите, дето бяха тръгнали тогава на свята война, за да освободят Източна Тракия, чудеса се разказваха и песни се пееха.

А този, веселият млад човек, на чиято уста е закачена усмивка и чиито шеги тичат една след друга като палави шарени козлета, е чичо Дамян Калфов - най-добрият приятел на татко. От гимназията в Одрин се знаеха, а после бяха учителстували заедно в Теслим. В Булгаркьой беше чест гост на дома ни. По-късно той стана аташе по печата в Цариград, след това работеше в София в различни министерства и беше четен и известен писател.

Ето го най-големият от вуйчовците ми - Ламбо Мърдев. С тъмни европейски дрехи и белоснежна риза с колосана яка. Заможен, учен човек и стар ерген беше. За народните работи се бе венчал, та за невяста време не му беше останало...

Ех, но нека за всички и всекиго поред...

Моят баща Киро Шопов бе родом от Теслим, Малгарско. Дядо му бил там свещеник, а баща му - заможен търговец. С тридесет и две камили пътувал той към далечни селища, та търсена и скъпа стока да донесе. Понякога ходел и в Гелибол (Галиполи).

Класно училище татко карал в Булгаркьой - най-голямото българско селище до Теслим. Там и видял майка ми Гергева Мърдева. Като пораснали и станали мома и момък за женене, харесали се за цял живот и си дали дума да се вземат. Че как да не харесаш красавица като майка ми! Хубава беше тя, с, дълги тъмни носи и бяло лице, висока и тънка в снагата, та и зряла жена все си беше като момиче. Леко и пъргаво ходеше из къщи и много беше работлива и добра. Само че тя беше от семейството на Мърдеви.

Мърдеви... Кой ли не ги познаваше? С най-богати земи бяха, мъжете им - най-учени, търговията им - най-доходна. Спомням си, че хамбарите им най-много вземаха и аргатите им най-добре се гледаха, затова все ни искаше при тях да се хване на работа. Но като подразбрали майчините братя какво може да стане, наговорили се да не пус-

кат милата си единствена сестрица далече от тях, в чуждо село. Дума не давали да се издума и приказка да се изприказва.

Но мама и татко се наговорили скришом. Една нощ на кон пристигнал той и я откраднал. Закарал я в Теслим. Посрещнали я в неговата къща както подобава - с обич и уважение. Вдигнала се богата сватба. Мама и татко заживели там. През 1903 година аз съм се появила на божи свят. А след две години сме се преместили в Булгаркьой. С нас дошла и баба ми Мара, на която бях кръстена.

Баща ми работеше като учител, какъвто е бил в Теслим. През свободното си време беше в дюкяна. Там имаше всичко - и бонбони, и моливи и всякаква стока. Когато той пътуваше, мама го заместваше. Изпращахме го на път и гледахме как яхва коня си, строен и напет. По различни села ходеше баща ми, където имаше български училища. Грижеше се за запазването им и намиране на български учители за тях.

И с други народни работи се занимаваше тате, но нали бях дете тогава, криеха от мене. Вземаше ме понякога със себе си в Одрин, уж на лекар да ме води, а то с разни мъже се срещаше и разговаряше. Понякога по овчари и пътуващи работници хабери пращаше или пък от България ги получаваше.

Весело беше в нашата къща. Имаше сговор и доброта в нея. Роди ми се сестричка Станка. Двете растяхме заедно, тичахме около мама и баба по двора, под сенките на сините сливи и крушите. В неделя на мегданите в селото ставаха хора. Пищяха гайди, чуваше се тропане през три улици. Заедно с другите деца ходехме да погледаме какво правят момите и момците. След това тичешком с завръщахме вкъщи.

Булгаркьой, където живеехме, наброяваше 600 къщи. Във всяка от тях имаше голямо семейство с много деца. Земята наоколо беше богата, добитъкът, който влизаше и излизаше от селото, като че брой нямаше. Освен татковия дюкян имаше и много други. В селото се отваряха и кафенета.

Училището в което ходех, беше голямо. То бе основно и класно. Вуйчо ми Ламбо Мърдев беше главен учител в него.

Спомням си, че трапезата ни по онова време беше богата. Имаше в изобилие от всичко - и хляб, и месо, и сирене, и тахан, и кашкавал. Дрехите ни бяха красиви и топли, постелките ни - също.

Голяма църква се издигаше сред селото. Името й беше „Свети свети Константин и Елена“. Всички булгаркьойци редовно ходеха на църковните служби, които понякога се извършваха от четирима свещеници. Гледаме как блестят филоните им, наметнати върху тъмните

раса. Ние, децата, много обичахме онази вечер от великденските празници, когато се четяха четирите евангелия и носехме боядисани яйца в църквата.

Така беше и през последния Великден, който се е запазил в паметта ми от Булгаркьой. На Разпети петък занесохме цветя, след това слушахме службите в църквата. От сребърните кадилници се носеше дъх на тамян. Млади и стари благоговейно мълчаха и мислеха за прикования на кръста син Божи. Никой още не знаеше, че скоро страданието на невинния ще стане участ на всички българи от селото.

Един ден баща ми се премени в най-хубавите си дрехи. Заедно със стареите от селото и всички лични хора той тръгна да посрещне минаващата през Булгаркьой българска войска. След тях хукнахме и останалите. Пред нас се нижеха кафявите униформи на войниците, техните лица - едновременно измъчени и радостни. Хората ликуваха, прегръщаха освободителите, разпитваха ги.

Подир известно време двама наши съселяни доведоха татко у дома, като внимателно го подкрепяха. Изведнъж му бе прилошало. Трябваше да си легне и мама и баба ни отпратиха двете със сестра ми, за да не им пречим да се грижат за него. Баба Мара разбираше от билки и баене е се зае да помогне на татко, защото лекар имаше чак в Кешан.

В къщата ни всичко се преобрази, стана тихо и тъжно. Само след два дни татко склопи очи. Много хора се стекоха на погребението. И всички разправяха, че сърцето му не издържало и това била причината за смъртта му, защото преголяма била неговата радост до види свободен нашия край.

Нещастието потропа на портата ни. Но то не дойде само, зададе се и нова беда. След като почина баща ми, мама в сянка се превърна. Тя не приличаше на жив човек. Ходеше от стая в стая като не на себе си и не ни виждаше. Плачеше денонощно, безмерната й скръб всеки ден я отвеждаше на гробището. Стана изведнъж бледа и жълта като треперливо огънче на свещица. Лошата смърт, спряла в къщата ни, не чакаше подкана. Духна светлото пламъче на маминия живот, от който тя сякаш се беше отрекла. Сложихме я да татко само четиридесет дни след смъртта му.

Там, в земята край Булгаркьой, в старото гробище под кръстовете, дето отдавна ги няма, лежат те, неразделни и в смъртта си. Заедно бяха расли, много се бяха обичали и един след друг заспаха вечния си сън.

Често си мисля за лошо ли е било, или за хубаво, дето така млади

си отидоха те от този свят. Каква ли щеше да бъде съдбата им, ако бяха останали живи? А моята и на сестра ми, на баба? Щеше ли кървавата вихрушка, която се изви над Тракия, да ги пожали? Нямаше ли да ги сломят горестите и изпитанията? Защото се задаваше друга война - Междусъюзническата. Християнските държави, участнички във войната срещу Турция, щяха да настръхнат една срещу друга и много още българска кръв щеше да се пролее, много невинни хора, деца, жени и старци щяха да бъдат покосени от жестока смърт.

В началото на юли 1913 година в селото започнаха да идват турски войници. Те обискираха къщите до една и изнесоха всичкото оръжие от тях. Гледаха ни накриво, защото по времето на Балканската война населението беше подпомагало с каквото може българската армия. Освен това в селото беше сформирана и местна отбрана да ни пази от турците.

Мама имаше трима братя, Единият бе взет като турски войник в Одрин. Дете бях, но помня, което бях чувала: този град отвсякъде бил обвит с мрежи и пиле не можело да прехвръкне оттам. Но вуйчо ми с още няколко младежи прокопали дупка, за да избягат от служба при турците. После те се върнаха на село. Другият ми вуйчо не помня къде е бил по това време, но често виждах най-възрастния от тримата - Ламбо Мърдев.

Вуйчо Ламбо имаше най-голямата и красива къща в Булгаркьой. Тя бе висока и масивна, обградена с каменни зидове, а не с плетища и трънаци като другите. Наредбата на стаите беше богата, в европейски стил, защото вуйчо ми, така съм запомнила, бе учил в Солун. Той свободно владееше френски и турски език. Бил е преподавател в Смирна - голям и богат град. На два пъти е бил заточван задълго от турците, но след всяко заточение се връщал още по-горд и непокорен. Не го обичаха те и вуйчо често си имаше разправии с тях.

На 6 юли по стар стил, събота беше - този ден никога няма да го забравя, дойдоха двама турски войници и забраха вуйчо ми Ламбо. Те носеха пушки и саби. Разгледах ги добре, докато го водеха по пътя. После вуйчо свърна, помолил ги беше сигурно да се отбият за малко, защото го чух да говори на турски, а след това влезе в нашия двор. Повика по име баба. Когато тя се показа, той се приближи и тихо рече:

- Нека се видим за последен път... Прощавай!

Тъжен беше вуйчо ми, много тъжен... Такъв не го бях виждала никога, макар че гласът му звучеше твърдо. После той тръгна нататък - висок и строен, напет мъж беше, такива като него рядко се срещат, и не се обърна вече. А турците го подкараха някъде извън селото.

Там, така говореха хората после, го чакали Кадри бей и таборът на Нешат ефенди. Кадри бей водел отряда. Дали змийска отрова е имало в майчиното му мляко, но жестока смърт измислил той за вуйчо. Най-страшната и зверската. Два часа след това турците отново минаха през селото. В чувал влачеха тялото на вуйчо, а пък главата му на кол набита. Който я погледнеше, сънят после бягаше от него. Очите на тази отсечена глава бяха извадени и страшно висяха надолу, ушите се държаха на ивица кожа, а езикът стърчеше изтръгнат навън. Къс по къс рязали турците Ламбо Мърдев, а после го умъртвили. Пък кехаята викаше ли викаше, по тяхна заповед събираше хората да видят първата жертва в Булгаркьой.

На следния ден, 7 юли, кехаята пак излезе на високото. Той събираше всички мъже от 15 до 70 години. Тя трябваше да излязат извън селото. На групи, на групи тръгнаха. Съобщено им бе, че ще им четат документ от султана уж как да живеят българи и турци в мир, както преди войните. Излязохме и ние от дворовете и чакахме да се върнат отишлите нагоре мъже, та да ни кажат каква са чули и що са им заръчали.

Но като се събрали вън от селото те, турците ги наредили нагъсто - там имало и люде от Пишман и Лезгар. Започнали да стрелят низамите в тях, като доубивали ранените с щикове, така че никой да не оживее.

Турците подпалват Булгаркьой. Спасяваме се по чудо. Скитането из гората. Жени захвърлят рожбите си. Когато жените от селото чух, че викат мъжете горе, една по една заизлизаха от къщите си. Очите им така и бяха вперени в пътя, по който тръгнаха мъжете, братята и синовете им. Внезапно пропукаха изстрели. Трепнаха сърцата на всички. Разбра се, че нещо лошо става. Жените се разбягаха... Сейнахме се и ние със сестра ми след баба. А отнякъде пламъци литнаха към небето. Какво ставаше?

Други турци, останали в селото, вече го палеха и тръгваха по българските къщи, за да грабят, изнасилват и убиват.

Тичешком се втурнахме в нашия двор. Баба влезе в къщата, а след това ни повика да отидем с нея в кошарника. Там тя бързешката направи дупка и в нея закопа златото, което пазехме вкъщи.

- Тука е всичко, дето имаме, деца – през сълзи шепнеше тя. – Вижте и запомнете мястото, дето го заравям. Който от нас остане жив, един ден ще го вземе…

Помогнахме на баба да затъпче пръстта и после хукнахме да бягаме. Криволичейки и криейки се по дворовете, вървяхме нагоре, към гората, защото по пътищата бяха наизлезли турци и там милост за

нас не щеше да има. Отвсякъде се носеха викове, писъци. Сърцата ни удряха като криле на подплашени птици, когато са хванати натясно.

Ето го и края на селото. Наблизо започват дървета и храсти. Вмъкнахме се в спасителната зелена шума, без да вярваме още, че сме се спасили. После тръгнахме нагоре. След малко време добихме кураж и забързахме, после затичахме. Изморихме се, но не мислехме да спираме. В гората попаднахме на група хора – старци, жени и деца, и по-нататък вървяхме с тях. Страшно беше това бягство, та нивга не ще го забравя. Вървим из гората, а млади жени носят дечицата си, притиснали ги до гърди. Тогава някой от възрастните извисява глас и рече: „Или оставяйте децата, или се отделяйте от нас! Иначе турците ще ни изхващат всичките.“

Различните жени различно постъпиха. А на мене ми беше много мъчно за тях.

Нощно време захладняваше. Гушехме се в полата на баба, а студът лазеше по телата ни, особено на разсъмване, когато побелеят звездите. Трепереха брястовете над нас и ние треперехме. А на другия ден се провирахме през долчинки и габер, по непознати пътеки, докато дойде следващата нощ.

Храна нямаше. Дъвчехме трева, листа или случайно намерени плодове. Имаше две момчета от нашето село, едното беше на 13, другото – на 11 години. Те се престрашаваха и отиваха лазешком до някоя нива. От наваленитe там снопи донасяха класове. Стривахме ги и гледахме зрънце да не изпуснем.

Турски войници ни отвеждат в Кешан. За пръв път от много дни виждаме хляб.

Седмици скитахме така, приличащи не на хора, а на сенки. Изнемощели от глада и дългото ходене, веднъж седнахме да починем. А наоколо турска войска ни завардила. Скочихме да бягаме, а тя след нас.

Един от войниците извика високо, така че възрастните, които знаеха турски, да го разберат:

- Предайте се, хора! Предайте се! Няма да ви убиваме…

Какво можехме да направим? Тръгнахме пред войниците. Те ни подкараха към Кешан и през целия път викаха: „Ей, чабук, чабук… (бързо, бързо)“.

Влизането ни в града помня сякаш е било вчера. Вървим по калдъръма с нозе, почернели и тънки като пръти от плет, а отстрани щикове се люшкат и саби подрънкват. През турската махала минахме. Отваряха се врати и прозорци, а оттам ни плюеха, замеряха ни с ди-

нени кори и озобени чепки от грозде. Сочеха ни с ръце и се смееха. А ние навеждахме очи и мълчахме. Тракия беше свободна за месеци само, а сега ние бяхме по-зле и от роби. Животът ни не струваше пукната пара. Ех, добре че бях дете и много неща не разбирах!

В Кешан ни заведоха до казармата. Седнахме пред нея на земята. Парцалива, мръсна, измъчена тълпа от бежанци. Там, за пръв път от много дни, видяхме хляб. Той беше войнишки, обикновен и сух, но ние го държахме с треперещи пръсти и не вярвахме на очите си, че го има.

Пръснаха ни по гръцките къщи в Кешан. И нали и те, гърците, бяха християни като нас, проявиха човечност и добрина. В семейството, където попаднахме, ни предложиха храна, чисти дрехи и подслон. Десетина дни живяхме така. След това ни откараха в Галиполи, а оттам – в Лапса, селище край морето.

Ние стояхме на този бряг, пазени от турците, а денем припичаше ужасно. Вечерта стражите, вече изморени, си отиваха. А ние цяла нощ зъзнехме от студ, без да знаем как ще осъмнем и още колко мъки ни очакват и страдания.

Една нощ при нас пристигна момче българче. Неговата майка, когато още било малко, умряла. Баща му бил зидар от Булгаркьой и работел по чужди места. Пред едни бездетни гърци казал, че останал сам с три деца и те поискали да осиновят най-голямото. Така момчето дошло да живее в Лапса. Работело в кръчмата на гърка, който го отгледал. Но то помнеше родното си място, близките си. Та като чуло за нас, решило да ни види и разбере дали не може да ни помогне с нещо.

- От Булгаркьой съм – вика момчето, - чух, че тука има измъчени хора и дойдох да ви видя. Кажете как да ви помогна?

- Иди – казват му възрастните, - да намериш нашия консул и да му разкажеш за мъките ни. Но по-бързай, не се бави, защото може и да не ни намериш.

- Ще ида – казва момчето, а гласът му се губи от вятъра и от бученето на морето, - но пари си нямам. Беден съм много. А до консулството пътят е дълъг. Как да стигна?

Тогава баба заопипва колана си. Там имаше зашити три златни турски лири, всяка от които правеше по 102 бели гроша. Извади тя парите, даде ги на момчето и му каза:

- Върви с бога, сине… Дано успееш да ни спасиш.

Наведе се момчето, целуна й ръка и после се загуби в тъмнината. А баба Мара, който знае защо, цяла нощ плака…

Печеше ни слънцето на Лапса немилостиво, а ние, одрипавели и

съсухрени, губехме вече надежда. Нощем получавахме новини, едни от други по-страшни. Нечовешка била разправата на турците с булгаркьойци и българите от другите села. Оживелите след избиванията и изнасилванията били пръснати по различни места.

Един ден видяхме лодка да плава към нас. Чували бяхме, че някои бежанци ги качвали на морски съдове и после ги давели. Помислихме си всички, че е настъпил краят ни. Седяме като вцепенени и гледахме как лодката приближава. Тя спря и от нея слязоха трима мъже. Възрастните после разправяха, че и тримата били консули. Започнаха да ни разпитват: откъде сме, има ли наблизо и други като нас. Обяснихме им, че още петдесет души са откарани навътре, към пустинята. Казахме им кой какво беше чувал за другите ни съселяни. Мъжете си тръгнаха, а след тях дойде корабче с храна.

Отново ни препратиха в Галиполи. Оттам, за голяма наша радост, ни качиха на българския параход „Кирил“, на който натовариха хляб, храна и вода за из път. И с него пристигнахме във Варна.

Беше вече есен. Краят на септември. Времената бяха трудни за България. Мъжете – по фронтовете, народът – обеднял. На пристанището обаче ни чакаше огромна тълпа. И всеки от посрещачите стискаше нещо в ръката си – кой пакетче, кой комат, кой дрешка. Когато корабът спря и ние слязохме, хората заковаха погледи в нас. Изглежда сме били печална и тъжна гледка, защото наобиколилите ни мъже и жени започнаха да плачат. Ридания ги разтърсваха, спазми ги задушаваха. А ние, стъпили на твърда българска земя, не знаехме за окайване ли сме, или трябва да се радваме.

На сестра ми Станка й провървя. Още с пристигането ни двама добри хора я харесаха и отведоха в къщата си. Мъжът бил директор на девическото училище, основател на дружеството „Юнак“ във Варна, а жена му – детска учителка. Нямали деца.

Казвам, че на сестра ми й провървя, защото зимата, която изкарахме с баба и с другите бежанци в Аквариума, където ни настаниха, беше дълга и тежка. Храна и хляб получавахме, но от циментовия под вееше хлад. Тръгнаха и болести. Много старци и деца умряха. Други пък не можаха да се съвземат от преживените мъки при бягството, и те си отидоха.

Как баба успя да ме опази, не знам. Но тя ме държеше и настрани, за да не слушам страшните разкази как са мъчени хората от нашето село, как са позорени жените. Само че аз бях чула за една страшна случка и тя ми се върти в ума и до днес. Дамян Калфов имаше сестра, и тя Дамяна се казваше. Разправяха хората, че му била близначка. По-

знавах я, а и всички я знаеха – тя бе лична мома, много красива. Та Дамяна, когато влезли турците в Булгаркьой и започнали да гонят жените, се хвърлила в пламъците на една запалена къща, за да не падне жива в ръцете им…

През пролетта започнахме да работим по малко на пристанището. Аз требех с баба фасул, а мъжете станаха носачи. След това пак ни събраха, качиха ни на кораб и ни откараха в Дедеагач. В неговата околност имаше едно изоставено селце – Шахинлар му викаха. И там вече трябваше да живеем и всеки да се прехранва както може.

В Шахинлар, Дедеагачко, пристигна и малкият ми вуйчо с жена си, този, дето беше избягал от войниклъка при турците. Помагаше ни с каквото може, но за всички нас настъпиха трудни времена. Бяхме без средства, без храна, оставени сами на себе си. Отгоре на това аз се разболях от малария.

Земеделската банка в града отпускаше заеми за закупуване на инвентар и сечива за обработка на земята, която ни дадоха. Тръгнаха мъжете от селото пари да искат, та да пристегнат къщите и нивите да разработят, че да могат да гледат челядта си. За тези, които имаха бащи, беше добре. А ние с баба – две жени вкъщи, аз – дете, а тя – старица. Стои баба и гледа как тръгват съседите, па ми дума:

- Иди, Маре, с тези хора до банката в Дедеагач. Искай и на тебе да дадат пари. На, дрешка нямаш на гърба си, а храната ни свърши.

- Срам ме е, бабо… - промънквам и главата ми сама се сгушва в раменете.

- Ще идеш! – не отстъпва баба. – Иначе и двете ще загинем… Тръгвай!

Мъжете ме взеха и когато стигнахме в банката, влязохме при директора. Докато те си свършат работата, аз седях и чаках. Той ме забеляза и попита:

- Кое е това дете?

- Ех, господине – отвръщат те, - това момиченце баба му го прати пари да иска от вас. Нямат пукнат грош. А да знаете в какво семейство се роди, какви бяха близките му…

И започнаха да разказват те за тате и мама, за вуйчо, за бягството. Директорът се нажали. После бръкна в сакото си, извади един портфейл, а от него – двадесет лева и каза:

- Ето тези пари, занеси ги на баба си. А от банката заем не мога да ти дам.

Поблагодарих му и взех банкнотата. Огън сякаш държах, така ми пареше ръката. В село я дадох на баба, плачейки.

След няколко дни при кмета на Шахинлар се получи писмо. В него директорът на банката в Шахнилар съобщавал, че иска да ме осинови. Извикаха баба и щом се върна, тя ми каза каква е работата. А аз се разплаках:

- Не ме давай, мила бабо, при тебе искам да остана!

После второ писмо се получи, а в него директорът пак пише, че ще дойде от село да ме вземе. Този път кметът дойде вкъщи, за да ни го съобщи. Аз плача, а баба се моли:

- Върви, Маре, при тези хора. Стара съм и сили нямам вече. Всичко може да се случи. Какво ще стане с тебе тогава? Останеш ли тук, загиваш. Пък и болна си… А аз пари нямам.

Приказва тя така, кметът – също, и ме придумаха. А в уречения час дойде директорът и ме отведе в дома си в Дедеагач.

Прави излязоха баба и кметът. За мене наистина настанаха добри дни. Кирил Ботев – така се наричаше този благороден човек, който ме прибра в дома си, беше завършил духовна семинария в Русия. Не искал обаче да се зачерни с расо и се захванал с друга работа.

Неговата жена, Мария й беше името, още първия ден ме заведе в магазините и ми накупи всичко необходимо. Шиеше ми дрехи, грижеше се за мене, с една дума и двамата не ме отделяха от двете си родни деца. Ходехме заедно на гости, на разходка, веселяхме се, пеехме.

Бащата на Мария беше полковник, завършил военна академия в Русия. Като дете посрещнал руските войници, когато преминали Дунава, направим им някакви услуги и по-нататък продължил с тях. Русите го взели със себе си, а след Освобождението го откарали в родината си, където му дали възможност да учи.

Моите осиновители бяха високообразовани, сърдечни и добри хора. По едно време Ботев се премести на работа в Софлу, след това пътуваше като финансов ревизор по фабриките. Преместихме се да живеем в Русе, а после отидохме в родната му къща във Велико Търново.

Станах девойка. Един ден съседката ми донесе вест от вуйчо Атанас Мърдев, който по-рано имаше книжарница в Одрин, а сега беше книжар в Свиленград. Не без мъка се разделих със семейство Ботеви, които ме имаха за своя, и отидох да живея при вуйчо и вуйна. Не се мина много време и в Свиленград създадох свое гнездо – омъжих се за Атанас Курдов.

Хората в Свиленград бяха добри и отзивчиви. Градът им през 1913 г. беше опожарен, те бяха познали същите мъки и страдания, през които минахме и ние. В семейството на мъжа ми ме приеха като своя. Отгле-

дах децата си, задомих ги, радвах се на зетьове, внуци и правнуци.

Разпилени мъниста от скъсана огърлица. Сбогом, сестрице. Времето се натрупва в нас.

Разказвам всичко това за себе си и за близките си не защото в живота ни имаше нещо необикновено, а напротив – защото той досущ приличаше на съдбите на хиляди други бежанци от Източна Тракия. Разпиля ни времето и нерадостната ни участ из всички краища на България като мъниста от скъсана огърлица. Мнозина изгубиха близките си из житейския водовъртеж и така и не ги намериха после. Аз поне можах да разбера какво е станало със сестра ми и с баба.

Станка, сестрицата ми, починала наскоро след омъжването си, а след нея си отишло и детето й, момченце. Това ми разказа мъжът й, когото познавах и когото намерих отчаян и брадясал в София наскоро след смъртта й. Ето как се случило това. Завършила Станка училище и искала да продължи по-нататък образованието си, но осиновителите й от Варна не се съгласили. Казали й:

- Ако отидеш в София, няма да се върнеш повече тука, а нас кой ще ни гледа на стари години?

Хванала се сестрицата ми да работи като чиновничка. Но един млад мъж от София я видял и я залюбил. Баща му имал захарна фабрика, а той често отскачал по работа до Варна. Оженили се и я отвел в столицата.

- Каква стана тя! – рекли осиновителите й. – Ние не те пускахме, а съдбата реши пак там да отидеш.

Станка родила здраво и хубаво момченце. Но втората й майка се разболяла и тя трябвало да замине за Варна, за да я гледа. Качила се на влака, но понеже било студено, разболяла се и тя. Не могли да я спасят. Скоро след нея умряло и детето.

Разказа ми мъжът й всичко това и двамата си поплакахме. Сестра ми бе изпълнила дълга си към хората, които я отгледаха, но себе си не бе успяла да опази.

А баба ми Мара, за която нищо не знаех с години, се преместила да живее в Атолово, Ямболско. Прочула се като добра билкарка и народна лечителка и живяла до 103 години.

Понякога, като погледна назад, ми се струва, че времето не отминава безвъзвратно, а се натрупва в нас. И там си и млад, и стар, и сегашен, и отдавнашен. Аз сякаш пак съм малко момиченце, което бяга из горите със сестричката си от нещо голямо и страшно, а баба ни държи за ръка, и отново преживявам всичко това, което ви разказах. За кой ли вече път…

Петко Тодоров Шалапатов

СПОМЕНИ ЗА СЪБИТИЯТА, СТАНАЛИ В БЕЛОМОРСКА ТРАКИЯ ПРЕЗ СЕПТЕМВРИ - ОКТОМВРИ 1913 ГОДИНА*

Петко Шалапатов

Когато турците запалиха Доганхисар, заедно с Петър Чакъров пасяхме бравите в местността Козалан. Урадисахме на турци и те ни взеха стадото. Бащата на Петър бе убит от тях при Сираковата воденица. Двамата го погребахме. Отидохме на Армутлиеви колиби. Там беше Илю Армутлиев. След сражението при Фере балканът се напълни с народ. Хората бяха изтощени, с напукани устни, по краката с рани, нагряваха овча лой на главни и накапваха по раните.

Един ден пропукаха пушки. Както си печаха хората около нас месо за ядене, хукнаха да бягат. Аз си забравих гришката, закачена на един клен. Но когато се успокои обстановката, се върнахме, но нито храна, нито гришка намерихме. С тръгването на колоната се присъединихме към нея. Беше след Кръстовден. Минахме покрай Гелиммезар, а след това пристигнахме на връх Коджаеле, където нощувахме. Вечерта падна сняг. На сутринта доста от възрастните хора бяха измрели от студ.

Кой каквото имаше, това ядеше. Четниците колеха юнчета и раздаваха месо. Започнахме да се спущаме надолу към Юруците, минахме покрай Ходжакьой и Рахманлар, Юваджилар, Есекьой и през българското Арнауткьой. Осъмнахме в Алиоллар. Когато минавахме през това село, видяхме един двор, ограден с хвойнови клони. Вратата бе отворена. Влязохме. На двора седеше стар турчин с бяла брада. Ние се уплашихме и веднага се върнахме, а той ни извика на турски: - Олум, защо сте тръгнали днес? Нашите нехранимайковци ще ви погубят, ще станете жертва. Ние не обърнахме внимание на тези думи. Продължихме.

---

*Откъс от книгата на д-р Кирил Бакърджиев „Република Доганхисар-Градец; Защита и разгром“

Минахме Попско. Когато дойдохме на Ковчас, мъглата почна да се вдига, на места почна да се вижда. По посока от Ковчас виждаме да идват двама души, които бързаха да пресекат пътя, после втора двойка, трета двойка, която се спря. Пристигнахме и ние. Пристигна и Маджаров. Турците бяха въоръжени с ловни пушки. Четниците предложиха на Маджаров да ги арестуваме и вземем с нас. Маджаров беше милозлив и каза: - Оставете ги! Продължихме. Но четниците му повториха. Той пак махна с ръка. Но когато се отдалечихме на 500-600 м, те откриха огън. Маджаров сложи бинокъла на очи и почна да наблюдава. После каза: - Те били за избиване!

Народът изпадна в тревога и почна да ни притиска отзад. А Маджаров викаше хората да бъдат спокойни, това са наши пушки. До двата бунара на в. Чаталкая, през които минава старият път за с. М. Попово, на завоя хората започнаха да спират за почивка. Но на хребета на върха се появиха двама души. Маджаров прати двамина да проверят какви хора са. Но нашите пратеници се върнаха и казаха, че не са намерили никого. А всъщност турците ни изпреварили, за да ни пресекат, като заели позиции по склоновете на с. Габерево, Патрон кая и Къс кая. Маджаров настояваше през деня да останем тука, но хората настояваха да вървим. Народът прииждаше и напираше. Маджаров не можа да го спре. Като се спуснахме от Чаталкая, попаднахме в една нива с круша и кладенче – Панабунар. Маджаров загреба вода с ръка, пийна и продължи. Аз вървя след него. На Армутлутарла Маджаров както вървеше пред мене, се чу изстрел от пушка, а след това залпова стрелба. Народът се хвърли към дерето. Маджаров с четниците изчезна от очите ми. Край рекичката имаше воденица. Там заел позиция един турчин и стреляше непрекъснато върху хората. Но един четник хвърли бомба във воденицата, турчинът бе убит, а позицията на турците пробита. Хората бягаха по рекичката към р. Арда. А от хребетите непрекъснато стреляха турците. Много жени и деца падаха покосени от куршумите. Откриха огън и нашите четници. Почна да се смрачава. Турците се оттеглиха. В Арда се издавиха много хора. Ние с Петър не можахме да минем реката.

Съмна се. Нямаше вече стрелба. Но нямахме кураж да минем реката. Останахме скрити в габърите. Вечерта потеглихме по габеровското дере, осъмнахме в местността Хасара над село Сеноклас. Решихме през деня да останем тук. Но бяхме гладни. В една торба носехме малко брашно. Решихме да направим питка. Но нямаше вода. През нощта беше валяло. На един камък намерихме вода и замесихме тестото. Но сега трябваше да го опечем. Ако накладяхме огън на открито,

имаше опасност турците да ни открият. Тогава направихме нещо като колиба, оставихме една дупка, през която да излиза димът. Изпекохме питката и ядохме.

Решихме през нощта да минем Арда. Спуснахме се край с. Кочаш. Залая ни куче. Достигнахме реката до стария военен мост, нагазихме във водата и излязохме на другия бряг. Поехме на север между селата Бориславци и Малки Воден. Влязохме в ефремското землище и осъмнахме на сегашния пост на превала на шосето Ивайловград-Любимец. Обаче нямахме представа на чия територия сме. Били сме близо до българския пост. Попаднахме на скоро запален огън. Уплашихме се и поехме в лява посока към една височина, за да се разгледаме и да преценим къде се намираме. Беше около днешната чешма Радина вода. Излязохме на една пътечка и разбрахме, че това е пътеката, по която се движи граничният караул. От височината на север се откри Любимешкото поле.

Седим и се чудим какво да правим. По едно време откъм Радина вода излязоха едни червени кози. Малко след това се показа едно чобанче, а след него възрастен човек. Бяхме решили да хванем чобанчето и да го разпитаме. По-възрастният напсува на български, а беше с червен шал. Страхувахме се да не е помак. Промъкнахме се от двете му страни и едновременно извикахме: - Горе ръцете! Човекът се спря. Почнахме да го разпитваме и се разбра, че е от с. Малко Градище и че сме на българска територия.

Слязохме в селото. Посрещнаха ни в казармата и ни нахраниха. После отидохме в Любимец, където имаше войскова част. Дадоха ни храна и докато ядяхме, вдигнаха войниците в тревога и казаха, че тръгват за Тракия. С Петър потеглихме и дойдохме в Хасково, където намерих майка си и брат си Яно. Тука останах няколко дена, след което заедно с Никола Армутлиев с едно магаре и кон потеглихме и през Кърджали, Маказа, Шапчи пристигнахме в с. Доганхисар. Къщата ни бе изгорена. Предстоеше ни работа по възстановяването й.

Участници в похода “По пътя на спасението” пред Пантеона в гр. Маджарово, 2017 г.

ПРИКАЗКА ЗА ТРАКИЯ

Преразказана от Тодор Марков,
внук на Тодор Марков Хаджиколев
от село Лъджакьой Дедеагачко

Защо приказка? Защото всичко, за което искам да разкажа, бях слушал още като невръстно дете, разказвано ми под формата на приказка.Тя се повтаряше десетки, дали не и стотици пъти. Причината за това беше голямата носталгия , която всеки един тракиец изпитваше към родния край и тя не го напускаше до последния му земен дъх. Така беше и с моя дядо Тодор Марков Хаджиколев от село Лъджакьой, Дедеагачко, който почина в Хасково на 19.07.1974 година на 84-годишна възраст.

Човек, докато е жив, не може да забрави най-красивото място на света – родното, и много му се иска да разказва за това на децата и най-вече на внуците си. Всеки път приказката задължително започваше с думите: „Тодоре, на мене си кладен, Тодоре !" Явно фактът, че нося неговото име, с нещо много силно ме задължаваше, но тогава бях твърде малък, за да проумея какво точно съм длъжен. Много по-късно почувствах дълбоко в сърцето си какво означава да бъдеш потомък на тези велики страдалци, гордо да носиш тяхното име и стриктно да следваш техния пример.

„Много рано - започваше приказката - в една мъглива есенна утрин, майка ми Еленка ми поливаше от стомната вода на двора, за да измия очите си. Случайно погледнах към портата и какво да видя... По пътя пред нашата къща в колона по един вървяха бързо, почти подтичваха, някакви страшни хора с дълги коси и големи черни бради. Над главите им стърчаха дулата на пушки. През раменете им бяха преметнати патрондаши. Майка ми разбра какво съм видял и тихо ми прошепна: - Не се плаши, Тодоре, това са комитите ! Те не са лоши хора.

По-късно научих, че нощем комитите отсядали в къщите на верни ятаци, а денем потъвали в гората-закрилница, където били неуловими за турските орди, които ги търсели под дърво и камък. Та нали за същото се пееше и в Капитан Петковата песен: „...по денем вода носене, по нощем ризи перане, юнашки глави миене."

До 1824 година в село Лъджакьой българско население не е имало. Тук живеел много богат турски бей , в чийто чифлик работели

като овчари много българи от Капитан Петковото родно село Доганхисар. Работели през лятото българските овчари , а през зимата се връщали при семействата си. Идвали на работа и овчари от селата Дервент, Еникьой, Чамерен. Хубавата земя и тучните пасища привличали като магнит българите, и когато през 1824 година получили разрешение от бея, бързо построили къщи една до друга, поради страх от турски нападения. Така се появила българската махала в Лъджакьой.

„В нашето село имаше две махали - българска и турска. В българската имаше черква „Св. св. Константин и Елена", а в турската - джамия. Реката разделяше двете махали на селото. Хората се разбираха помежду си." Тези думи често повтаряше дядо, който между другото говореше добре турски и гръцки език. По гръцки държал изпит в Дедеагач, преди да получи майсторско свидетелство за обущар. Такъв бил законът. За да получи майсторско свидетелство, калфата трябвало да докаже, че освен занаята е овладял и много добре езика на майстора, при когото се е учил.

Идваше ред дядо да разказва, родил се на село, а станало така, че усвоил занаята и през целия си живот работил като майстор-обущар. За тогавашното време един чисто градски занаят. Това беше много дълъг разказ и задължително започваше от село Райково (днешния квартал на Смолян), откъдето бил родом баща му Марко Хаджиколев. Хората в Райково нямали сигурно препитание и затова лятно време масово слизали на гурбет в Беломорието. Едно лято Марко с група райковци се пазарили за дюлгери в село Лъджакьой. Тук срещнал мома, която никой досега не бил поискал за жена, макар че била имотна. Причината - била саката още от дете. Като малка майка й я носила на гърба си, но тя се изпуснала от врата й, политнала назад и много лошо навехнала кръста си. От този момент се движела трудно, с помощта на пръчка, която в горния си край не била заоблена и поради тази причина на дясната й длан се била образувала дълбока вдлъбнатина.

Марко се поблазнил от имота й и я поискал за жена. Приели го за зет. Родили се двете им деца: дядо Тодор и по-малката му сестра Руса, която по-късно станала съпруга на Кирил Парапанов и имали двама синове: Тодор и Димитър Парапанови. Така прадядо ми Марко станал лъджакьойски зет, но не му било писано да живее дълго в това село. Причината била, че жените на двамата братя на баба Елена се уплашили, че сега вместо на две, ще трябва да делят имота на три и ще получат по-малко наследство. Замислили пъклен план,

платили на хора, които хванали дядо Марко и жестоко го пребили с тояги. Няколко дни бил принуден да лежи завит в пресни овчи кожи. Успял да се спаси, но в момента, в който почувствал, че може да се движи, напуснал селото и кракът му повече никога не стъпил там.

След известно време баба Елена получила от него писмо, но понеже била неграмотна, а и такава била традицията по онова време, отишла при селския поп, хем да й прочете писмото, хем да я посъветва как да постъпи. В писмото пишело, че ако иска да му бъде жена, нека да дойде в Райково. Съветът на попа бил да си остане на имота, защото братята й все пак ще й дават колкото за един хляб. В противен случай мъжът й за кратко време щял да изпие парите, които й се полагат от нейния дял от имота, и след това и тя, и двете й деца щели да бъдат обречени на вечна мизерия , защото не била в състояние да работи и да изхранва рожбите си, а Марко бил пройдоха. Баба Елена послушала попа и дядо Тодор повече никога не видял баща си, а той пък много скоро отишъл в град Ксанти, оженил се за гъркиня, от която имал шест деца. Въпросните деца в периода около 1944 година се преселили в Пловдив и били тютюноработници. Когато дошли в България, потърсили контакт с дядо Тодор, но той отказал да се срещне с тях. Известният български художник -график Марко Хаджиколев (илюстрирал книги на популярни български писатели) е внук на прадядо ми Марко и племенник на дядо ми Тодор.

Тодор трябвало да живее като кръгъл сирак, тъй като баба Елена не можела да работи и разчитала единствено на подаянията на братята си, които били незначителни, поради алчността на снахите. Мизерията и недоимъкът принудили баба Елена да даде сина си чирак, та да може да заработва поне своята прехрана. В селото обаче имало само тежка селскостопанска работа, която не била за възрастта на дядо ми. Посъветвали я да го заведе в Дедеагач, където да му потърси по-лека градска работа. Дала го за чирак на един консул. Работата му бил, малко преди обяд да отива до градската гостилница и в специални съдове да взима обяда за семейството на консула. Неврътното дете отначало се справяло със задачата си, но постепенно се затъжило за майка си и за село.

Един ден на градския площад срещнал хора от Лъджакьой, заприказвал се с тях, започнал да разпитва какво прави майка му, какво ново има в селото и не усетил как времето за обяд отлетяло. Когато се сетил закъде е тръгнал, хукнал към гостилницата, но гостилничарят му казал, че друг човек е дошъл и е взел храната. Върнал се при жената на консула, която му ударила една-две плесници и му казала

да си върви на село. Баба Елена се принудила да го пазари при овчар, където задачата му била да подкарва стъргата (когато се доят, овцете се затварят в тясно място, откъдето през малка вратичка една по една влизат при овчарите, които с лявата си ръка ги улавят за задния крак, а с дясната бързо ги издояват в големи бакъри. Последните се пълнят догоре бързо, поради многобройните стада, с топло и много вкусно мляко, върху което плува пенлив каймак). Пил съм паничка топло овче мляко, което овчарите дават на децата, помагащи и подкарващи стъргата им. Още не мога да забравя вълшебния му вкус.

Много се натъжавала баба Елена, когато гледала как още преди да се съмне невръстният й син трябва да става и да хуква към саите, за да изпълнява задължението си. И така един ден отново го завела в Дедеагач, където успяла да го пазари за чирак при майстор-обущар, по народност грък. Дядо Тодор след няколко години сам станал майстор, но едва след като пред комисия доказал, че е усвоил както занаята, така и езика на учителя си.

Интересен факт от бита на тракийските бежанци е този, че болшинството от тях са родени на първи януари, двадесети февруари, тридесети март, защото поради липса на документи сами са декларирали рождените си дати в общината. Говореше се, че с цел пенсионни или други някакви облаги някои от тях умишлено са съобщавали неверни данни. Дядо ми Тодор също сам бил определил рождената си дата, но се аргументирал със следния разказ: „ Когато отидох на училището, учителят ни показа едно нещо, окачено на стената, и ни каза, че това е календар. На него пишеше 1900 година.” По силата на този спомен определяше рождената си дата като 20.02.1890 година.

По време на двете балкански войни (1912-1913 г.) дядо Тодор е български войник. До Хюрриета (1908 г.) тракийските българи не са служели в турската армия. Мнозина от тях се записали като опълченци по време на Балканската война. След края на Междусъюзническата война го демобилизирали в град София, но му съобщили, че родното Лъджакьой не е вече в пределите на България и хората от неговото село се намират в Хасково. Това име чувал за първи път и затова попитал как може да стигне до там. Казали му да се качи на трена и да слезе на гара Раковски, там щели да го упътят. Така и направил.

На гарата в Раковски пет-шест каруцари-кираджии викали с цяло гърло: „За Хасково, за Хасково!” Приближил се до един каруцар и го попитал за колко пари ще го откара до Хасково, отговорил му, че за 15 км ще му вземе петдесет стотинки. Дядо решил да си

спести тези пари и да върви пеш, но силите му стигнали до подножието на Караямач. Тогава помахал на една каруца, дал петдесетте стотинки и така стигнал до Хасково. Тук бежанците от Тракия били насядали по тротоарите на главната улица, която започвала от часовниковата кула (но не днешната) и продължавала в посока на днешните ресторанти „Хасково", "Орфей" и „Рибката". Около тях бил стоварен багажът им, който успели да донесат на гръб от Тракия. Намерил дядо тракийските бежанци, но хората от Лъджакьой не били сред тях, а се намирали в днешното село Горски извор (Куручешме). Когато отишъл в Горски извор, последвала нова изненада. Оказало се, че майка му Елена и сестра му Руса не са тръгнали за България. Тогава попитал за годеницата си Мата - дъщеря на свещеника Костадин Стоев Севлиев и Злата Попкостова. Разгеле, те били там, но възникнал нов проблем - дрехите на войника трябвало да се изпарят в топла вода против въшките, а нямало с какво да го облекат, докато изсъхнат. Наложило се да го покрият гол под едно одеяло и така да чака, докато изсъхнат. Накрая отново облякъл войнишките си дрехи и едва тогава го пуснали до годеницата му Мата. От този момент нататък не се отделял от семейството на попа, защото знаел, че покрай него няма никога да остане гладен. Не след дълго попът му купил шевна машина, на която да шие саите за обувките, които правел.

На 8 октомври 1913 година нашата войска навлиза в Западна Тракия, за да възстанови там българската власт. Прогонените с огън и меч бежанци побързали да се завърнат по родните места. Започва мирен живот, но не за дълго. Дядовото семейство също се завръща в родното Лъджакьой. Много обичали лъджикьойци селото си. Землището му стигало чак до устието на река Марица, където в островите между отделните ръкави лятно време пускали на воля добитъка си. Разбира се, предварително го белязвали, за да могат наесен, когато го прибират в селото, да си го познаят. Много често прибирали повече добитък, отколкото са пуснали, защото имало и приплод.

На два километра от селото бликала минерална вода. Този факт предопределил името му – Лъджакьой (от турската дума каплъджа). Водата била топла и възсолена. В онова време край извора имало два гьола, в които дошлите да се лекуват от далечни места хора се потапяли с надежда да получат изцеление. По повод на минералния извор дядо разказваше: „ Който пийнеше от тази вода, след пет-десет минути хващаше уркузините на гащите си и тичаше към околните храсти да се облекчава. Толкова силна беше водата!"

Решение да построят църква лъджакьойци взели още през 1827 година, но успели да я завършат през 1840-а. Изографисали я монаси от Атон. Първият български свещеник се казвал поп Тодор. През 1894 година издигат много висока каменна камбанария към църквата. Жените от селото като мравки носели в престилките си пясък от реката. В изграждането на камбанарията участвало цялото село - както с труд, така и с пари. Майстор зидар бил Петко Мъргов от същото село. В двора на църквата майстори от Горни броде, Серско, отлели църковната камбана, върху която били изобразени св. св. Константин и Елена. За отливането от българските къщи били събрани много медни и бронзови звънци и няколко златни турски лири. Църковният празник бил на 21 май - Св.св. Константин и Елена. На този ден се провеждал селският събор, организирали се народни борби и се откривал сезонът на минералните бани.

През 1909 година в Лъджакьой живеели над хиляда българи. Това са били минимум сто семейства. След 1925-а в селото имало само четиридесет семейства, които през 1944 година също се изселили в България. В селото останали да живеят само няколко българи, които имали смесени бракове с гърци.

Красиво и богато село било Лъджакьой. Гърдите на лъджакьойки били обкичени с по два-три реда златни пендари. Много от тези пендари успели да пренесат в България и благодарение на тях в първите години успявали постепенно да стъпят на краката си. Купували къщи и дюкяни, захващали се с някаква търговия.

Характерни за селото били фамилии като Гюзелджеви, Мъргови, Кандилови, Забунови, Парапанови, Севлиеви, Дукови, Сакарови, Делидимови, Деликостадинови, Карастаматеви и т.н. Най-популярните женски имена били: Мата, Злата, Елена, Руса, Калина, Ирина, Комня, Киряка, Кера, Каля. При мъжките имена най-често срещани били: Стою, Стоян, Стамат, Добри, Маври, Курти, Калоян, Кирил, Тодор, Димитър, Костадин, Манол. По повод на характерните за тракийците имена дядо Тодор никога не пропускаше възможността да разкаже приказката за онази майка, която цял ден викала подир много палавото си дете: „Ми бре, Куртьо, ми бре майци! Ка река двечера на татка ти да та стори по ъдна рапта.” „Тодоре,Тодоре, през живота си колкото съм видял, каквото съм преживял, да имаше някой да пише, а аз да разказвам, небето да беше хартия, морето да беше от мастило, пак нямаше да стигнат.” Последната сентенция дядо ми бил чул от една стара жена по време на военнопленничеството си в Сърбия.

За патилата си през време на Първата световна война говореше най-често и с най-голям патос. Та нали това са годините на неговата младост, най-хубавите години в човешкия живот, а той е принуден тъкмо в тези години да преживее най-големите трудности и изпитания. Д-р Кирил Бакърджиев и Мария Бакърджиева в книгата си „Доганхисар-Градец: По чужди земи и брегове" са поместили спомени на дядо Тодор именно за този период от живота му. Тези спомени и аз съм слушал многократно, но по-разхвърляни и раздробени, затова ще ги предам, както са в книгата на Бакърджиеви: „Прибрах се след Междусъюзническата война в село и почнах обущарския си занаят. Мина време и през 1914 година ме взеха на временно обучение в 40ти полк в Дедеагач. След три месеца ме освободиха, но през 1915 г. се обяви войната и ме взеха пак войник в същия полк. Приказваше се, че ще ни водят на Битолския фронт. При тази вест много мобилизирани избягаха. Имаше много доганхисарци, а от Тахтаджик видях Димитър Дангов. Отидохме до град Фере пеша и се качихме на влак в свински вагони. Преди потеглянето вратите заключиха и запечатаха, за да не могат на гарите да слизат войници, защото близките им бяха известени и щяха да ги чакат. Имаше много чакащи в Свиленград, Харманли и Каяджик (Димитровград). Чувахме като минавахме през гарите зловещото викане на жените и ударите по вагоните от хвърлените камъни. Като минавахме през Сърбия, по линията работеха жени-сръбкини и викаха: - Вие избихте нашите мъже с куршуми, но и ние няма да простим.

Слязохме в Градско. Оттука пеша минахме през Бабуна планина и Маркови град. Артилерийските гърмежи вече се чуваха. Пристигнахме на фронта надвечер и почнахме да се катерим по височините и позициите, а офицерите ни ругаеха. Качихме се на Чиган и Каймакчалан. С пристигането се хвърлихме в атака и изтласкахме сърбите от предните позиции. Но те се изтеглиха на втора позиция и оттам непрекъснато стреляха с оръдия и картечници. Сражението продължи през целия ден. Опитахме да се изтеглим, но офицерите стоят зад нас с насочени пистолети: – Още сега пристигнахте и ще предадете фронта. Помня при мене имаше един момък от село Голям Дервент - Тодоран Димитров. Офицерите ни подканяха за атака, но никой не стана. Аз се надигнах и рекох : - Няма ли офицер, който да ни поведе? Върху шията ми изплющя камшик. А Тодоран рече: - Легни бре, Тодоре, ки те утрепат!

Падна много народ, съмна се. Сърбите стрелят непрекъснато. Ние се случихме до една канара, която ни предпазваше. Но сърбите

приближиха и извикаха: - Предайте се, братя българи, ще бацаме бомба. Имахме един подофицер, еврейче, казваме му : - Ще се предаваме ли? - Това си е ваша работа. Свършиха ни патроните. А от продължителната стрелба затворите на пушките загряха и засякоха. Четири-пет души решихме да се предадем.

Минахме през сръбските окопи, само картечниците им стреляха. Слязохме в едно дере. Наоколо само ранени българи и сърби. Един български войник, ранен, вика: - Моля ви се, братя, не ме оставяйте! Сложихме го на едно платнище и го взехме. Носихме го известно време, а той непрекъснато пищи. На едно място го сложихме на земята, изморихме се и му казахме : - Сърбите ще те приберат.

Слязохме долу на река Черна. А още докато бяхме на канарата сърбите бяха наблизо, падна един снаряд, пръсна се и изби много хора, наблизо рани един сърбин в ръката и крака: - Братко, превържи ме! Превързах го. След това сложи главата си на скута ми и така си умря. А върху гърба ми падна един камък при експлозията, поболя ме, но бях радостен, че останах само с това. От брега на река Черна сърбите ни закараха в щаба на сръбската дивизия. Бяхме около шестнадесет души. Тука видях пленници, които не бяха яли пет-шест дни. Като колеха овце за щаба на дивизията, касапите хвърляха шкембетата, пленниците ги вземаха и ядяха в сурово състояние. На другия ден докараха хиляда и сто пленници българи, но само на офицерите дадоха по малко хляб, а на войниците - нищо. Аз имах в раницата си сухари, завивах си главата вечер с платнището и ядях като мишка. Така изкарах няколко дни.

След това една кавалерийска част ни заведе в Крушовград, после ни закараха на Острово - Островското и Петринското езеро. В езерото имаше джамия. Тука ни сортираха. Които бяха със здрави дрехи, формираха ги в чети и ги оставяха да работят, а по-слабите и окъсаните изпратиха в Солун. Аз останах тука и работих пет-шест месеца по пътищата. По едно време ни направиха списъци по професия. Аз се записах обущар. Започнах занаята още с четиринадесет души, бяхме в село Баница, Леринско. Имаше и петнадесет шивачи. Тука останахме деветнадесет месеца. Момите идваха и правеха хора край нашия лагер и пееха български песни. Обичаха ни много, симпатизираха ни.

Работехме в щаба на полка. През 1917 г., на третия ден на Великден, двама наши другари решиха да избягат, бяхме в една землянка. Но имаше и палатки до нея. Първият от вратата беше бай Петър Вражилски, габровлия, модерен шивач, шиеше дрехи на офицерши-

те, вторият бях аз, третият Димитър Говедаров от Казанлък, правеше четки, по-нататък се нареждаха другите. На третия ден на Великден 1917 г. двамата се нагласили да избягат. Стъмни се, запалиха лампите. Часовите бяха сърби-опълченци. Имаше един Атанас Мечков от Пловдив, изглежда е бил посветен в бягството, подмами часовия да влезе в палатката, като му казва: - Ела бе,чичо, сега е Божич, ела да пием по едно кафе. И часовият, будалата, влезе вътре. Тогава другарите вдигнаха раниците си и казаха: - Другари, ние заминаваме. А аз казах: - Мене къде оставяте? – Ако искаш, ела с нас. Но ние сме си приготвили всичко: хляб, восък, смокини. Пък аз нямам нищо. Останах си. Но цяла нощ не можах да заспя. Другите ми даваха кураж. Имаше един бай Миню Бинев от Стара Загора, съветваше ме какво да кажа при разпита сутринта. Но какво можех да измисля, когато единият ми беше от едната страна, а другият от другата. Имахме си дежурен в землянката. По едно време му казах: - Виж какво, иди и кажи на дежурния : - Господин нарядник, изпратих четирима души в гората за дърва, двамата си дойдоха, а двама не си дойдоха. Отиде той и му каза, а сърбинът рече: - Каква беля ми докарахте. Беше много добър човек, погледна местата на избягалите и се обърна към мене: - Ами ти, момче, не ги ли видя, когато станаха? Аз свих рамене. Излезе той навънка и часовите почнаха да се карат. Едните викаха: - През твое време са избягали, а другите: - През твое време. Ние се спотайвахме, а един от часовите беше убиец. След кавгата дойде при мене и ми каза: - Аз съм убил двама, и тебе ще убия! От тебе искам само едно - да ми кажеш в кой час са избягали, а пък ние ще си направим сметка през чие време са избягали. - Можете всичко да направите с мене, но аз не знам нищо. Той ме остави. Дойде сутринта ординарецът на следователя и вика само мене и старшия на часовите. Дойде старшията и ми рече да идем до селото. То се намираше на разстояние половин час.

По пътя старшията ми каза: - Като те пита следователят, кажи му, че съм дошъл посреднощ с лампа да ви проверя, пък той не беше дошъл. - Пък ти какво ще кажеш за себе си, това си е твоя работа. Пристигнахме. Влезе при следователя. Какво са говорили, не знам. След известно време излезе и влязох аз. – Добър ден. – Добър ден, ми отговори следователят на чист български език. Записа ми сведенията по име,презиме, фамилия и други данни, после ми каза: - Е, Тодоре, прати ли сведение в България за тези другари, които избягаха? - Как ще изпратя, аз нямам хабер за тяхното бягство. - Как да нямаш хабер? Ти си бил първият им приятел. Леглото ти е било

между тях. - Вярно е, че бях между тях, но аз съм от новите земи, а те на нас не гледат с добро око и не си казват тайните. Аз гледам по някакъв начин да го отклоня в друга насока. Обаче ме разпитваше кротко и без насилие. Оттук ме подхване, оттам ме подхвърли, гледа да ме хване някак. - Не може, Тодоре, ти да не знаеш за бягството им. - Ако знаех за бягството им, и аз бих избягал с тях, но не знаех, Бога ми. Той тогава като че ли повярва , че нищо не зная и ме освободи. Обаче преди да изляза му казах: - Ще Ви моля, ако е възможно да ме върнете в ротата. - Защо? - Защото има един войник от караула, който дойде и ме заплаши, че е убил двама българи пленници, ще убие и мене. Аз имам майка и близки хора, не ми се умира толкова млад. Ще си намери повод да ме застреля, а след това ще каже, че съм искал да бягам. - Слушай, следобяд ще дойдат на разпит часовите, ще дойдеш и ти, и ще гледаш, когато влезе този същият, и ти ще влезеш без да те каня, и ще кажеш пред него как те е заплашил. Искаше да направи очна ставка.

Върнахме се със старшията в землянката, обядвахме. Следобяд часовите заминаха при следователя и аз заминах с тях. Когато влезе този, който ми се заканваше, и аз влязох с него. Следователят ме погледна, уж че ме вижда за първи път и ми каза : - Кажи, момче! - Негова милост, като сочех войника, тази сутрин ме извика и ме заплаши с убийство. Не е ли язък за моята младост. И мен ме очакват баща, майка, братя и сестри. Моля ти се, ти ми си баща и майка. Следователят се обърна към войника. - Защо си му казал така? - Не съм му казал! - отрече. – На кого да вярвам? - рече следователят. - Мене ще вярваш, каза войникът, аз съм сърбин, а той е българин. - Така ли, скочи от стола следователят, - ти, защото си сърбин, на тебе да вярвам, а той, защото е българин, на него да не вярвам. Законът, както съди войника, така съди и пленника. - Щом на мене не вярваш, вземи ми пушката и я дай на българина. Извика старшията на караула и му каза като сочеше мене: - Този младеж няма да го изкарваш вън от лагера. Може, ако нареди само крал Петър. По такъв начин се спасих от заканите на сърбина.

Като обущари имахме възможност да правим частни услуги на жените на офицерите, пък и на хора от селото, срещу което ни даваха някой лев, та си бяхме посъбрали пари. След бягството на двамата другари парите ни прибраха при ковчежника на лагера, но постепенно на части, уж че ни трябват за дребни покупки, си ги прибрахме. След десетина-петнадесет дни началството улови сръбските войници на игра на комар и този, който ме заплашваше с убийство, го пре-

местиха другаде. Аз се успокоих.

Как е убил двамата български войници пленници? Преди да дойде този същият при нас, бил в някаква част в Чеган охрана на пленнически лагер. Дали му един ден петима пленници да отиде в гората и докара дърва за кухнята. Единият от пленниците оставя накрая на гората, двамата влизат с брадви в гората, почват да секат, двамата останали при него. Той пък вечерта бил часови, легнал и заспал. Но по едно време шумът от брадвите не се чувал. Пленниците, които били при него, го събудили и му казали, че не се чува звук от брадвите и може би са избягали. Взел двамата пленници и влязъл в гората да ги търси. А от тях нямало и следа. Тогава сърбинът насочил пушката срещу пленниците, убива единия, а другия ранява в ръката. Последният почва да бяга и идва при пленника, който бил при конете. Пита ранения каква е работата. А раненият пленник казва, че двамата дървари са избягали и че сърбинът иска да го убие, другият вече е убит. В това време се появява сърбинът, стреля върху ранения пленник и го убива. На другия пленник поднася пушката и го заставя да я целуне под клетва, че няма никъде да разправя за станалото, а да каже, когато го питат, че четиримата пленници са направили опит да избягат, двамата избягали, но двамата застрелял. И за да маскират работата, вместо в два часа следобяд, върнали се с конете и дървата към осем часа вечерта.

Началникът на лагера го запитал: - Ерукия, камо ти хората? С петима отиде, с един се връщаш? - Майку им бугарску! Взеха да бягат, двама застрелях, двама избягаха. – Е, па добре си направил, казал началникът. - Така ли е, обърнал се към живия пленник . – Така е, рекъл той. Не може да каже друго, ще го застреля. На другия ден лекарска комисия установява, че убийството не е извършено при бягство. Но българският пленник дава показания, че са бягали, и комисията не могла да направи друго заключение. За наказание го изпращат в нашия лагер.

След аферата с бягството на двамата другари и след успешното приключване на следствието животът в лагера си продължи. Имаше един бай Коста Кандиларя от Хасково, който даваше предложение да избием часовите някоя вечер и да избягаме. Аз и другите се възпротивявахме на това предложение. Как да убием стари невинни хора! Та те едва ходеха. Когато отивахме за дърва, качвахме ги на конете. Пък и имаше опасност, ако ни уловят, направо да ни разстрелят. Така карахме, докато се разби напълно фронтът, вдигнаха ни от Бабуна планина, та през Скопие - в град Велес. Когато дойдохме тук,

срещнахме се с български пленници, които се предали на албанския фронт. Те ни поканиха да се присъединим към тях, та заедно да бягаме в България. Но аз не се съгласих. Те отидоха в Солун и после оттам се прибраха в родината. Пък аз отдавна не бях получавал писмо от вкъщи. Най-после получих картичка от годеницата си и ми пишеше, че майка умряла. Стана ми тежко и реших да бягам. Щях да избягам от Куманово, но другарите ме разкандардисаха, че в България в момента имало революция, че ще ги поставя в тежко положение. Аз почнах да извъртам и да казвам, че нямам такова намерение.

На другия ден потеглихме за Враня. Пристигнахме тука надвечер към шест часа. От балконите сръбкините почнаха да ни сипват топла вода и пепел върху главите: - Искате Морава, Охридското и Преспанското езеро, но няма, под наше крило ще бъдете. Отношението им беше враждебно, а в Македония хората ни имаха като братя. Определиха едни постройки за работилниците и ние почнахме да метем и чистим. Минаха стари жени и моми. Сръбските войници, които ни охраняваха, ги питаха : - Как прекарахте войната с брачата българи? (Враня е бил български през войната и нашите го отстъпиха). А една стара жена каза : - С думи не мога да ви разправя, небето да е книга, морето да е мастило, да пиша, да пиша... и плаче, сълзите текат от очите й. А часовият тогава вдигна приклада и почна да замахва върху нас: - Майка ви бугарска. Вие сте батардисали Сърбия... А моят другар от Батак се възпротиви и каза: - Нямаш право да ме биеш и псуваш, аз съм българин. - Чакай - му казах - ще те убият. По-късно му разказах плана си, че ще искам да бягам. Той се съгласи да дойде с мене.

Продоволствието беше лошо. Даваха ни само по 300 грама хляб дневно. Кой тиква донесе, кой царевица намери и варим. До нас дойде слух, че щели да ни освободят, когато се подпише общоевропейски мир. Решихме да бягаме. Старшията ни беше македонче от Солун. Казваше се Перикли Козарев. Той не работеше. Купил един килограм фасул и една манерка ракия. Бяхме 7-8 души, но в момента останахме само трима. Постелихме платнището да ядем, а Перикли ни покани да пием. Ракията беше силна и мен ми се замая главата. А още когато пристигнахме, сръбските войници ни посочиха едни балкани и казаха: - Гледате ли онези балкани, през 1915 година българите оттам удариха. Това ни ориентира в каква посока да бягаме.

След като пийнахме и ядохме, другарят ми от Батак си стегна раницата. Беше тъмно. Аз му направих знак с ръката, че е време да се измъкваме. Излязох уж да изтърся платнището и се отдалечих към

една чешма, след мене тръгна и батакчанинът. Тръгнахме по улиците на Враня, движение нямаше. Само от време на време ще се мерне някой човек. Беше ясна звездна нощ. Месецът грееше като ден. Излязохме на брега на река Морава. Трябваше да я минем. Може би имаше мост, но ние нямахме кураж да излезем на него, тъй като можеше да има часови. Вървяхме известно време и на едно разлято място се съблякохме и навлязохме във водата да преминем на срещуположния бряг. Иван беше две години по-малък от мене, но беше едър мъж. Държахме се за ръце. Водата ни хвана до кръста. Беше около Димитровден 1918 година. Излязохме на брега и поехме пряко без път към тези балкани, които сърбите наричаха Троемея - мястото, където се събирали до Балканската война сръбската, българската и турската граница. Пътувахме цяла нощ. Селата заобикаляхме. На разсъмване спряхме в една гъста букова гора. Спряхме да починем с намерение, когато изгрее слънцето да поспим на някоя поляна. Седнах аз, а Иван сложи главата си на скута ми и се отпусна да спи. Аз му казах да не заспива, че ще простине, а той ми каза : - Страшно съм изморен!

Съмна се напълно. Станахме и тръгнахме по една стръмнина. По едно време Иван ме дръпна за ръката. Спря се и ми посочи две жени. Спрях се и аз. Жените ни бяха видели, стояха на място и ни гледаха. Наблизо имаше къщичка. Почудихме се какво да правим. Решихме, че е най-добре да не ги подминем и тръгнахме към тях: - Добър ден! - Добър ден! - Откъде сте? - От кумановските села, казах аз. Бяхме в България, карахме кола. Избягахме. - Че как така от България? - България е на тази страна, а вие идвате от другата страна. Жените ни повярваха. Но в това време дойде един възрастен мъж. - Добър ден! - Добър ден! - Почна да ни разпитва. Ние повторихме същата версия, както при жените. Но той рече : - Не сте вие от кумановските села. На мен не минават такива извъртания. Аз съм стар комита. Пък ние решихме да го убием, ако се противи и да продължим. Но се отказахме от този план и казах на дядото: - Дядо, ние сме чисти българи. Бяхме пленници при сърбите и бягаме. В тази гора ти си ни баща, ти си ни майка, ще те помолим да ни помогнеш да заминем за България. - Много добре, момчета. - Потупа ни по гърба. - Седнете! - Как да седнем, ние трябва да пътуваме. - Седнете, аз ще ви направя добрина и на тоя, и на оня свят да ме помните. Ние в сръбско оставаме, но сърбин досега не сме видели. Моят син е пленник в България, в град Пазарджик. Изкара и ни показа пощенски картички от сина си. - Донеси, булка, ракия, обърна се той към по-възрастната жена. Тя била жена на сина му, а другата беше мома и дъщеря. Пи от

ракията и каза: - Пия най-напред аз, та да не помислите, че мога да ви отровя. Бъдете спокойни. Пихме и ядохме.

Дядото взе Иван и отидоха да докарат една шейна снопи. А аз и дъщерята отидохме на харамана да превяваме овършани снопи жито. Момата ми разправи, че били много далече от града и живеели като диви. Така ли било и при нас? Казах й, че и при нас има хора, които живеят по балкана като тях. Върнаха се след време дядото и Иван. Дядото разпореди да се приберем в къщичката. Тя беше от две стаи и салонче, а на отсрещния хълм се виждаше друга къщичка. Такова гостоприемство през целия ми живот не ми е оказвано, макар и да съм бил калтата, кум де. Беше обед. - Тука идваха по реквизиция българчета, но не ни правеха лошо - заразправя дядото. - Ще ви направя такова добро, та дано си дойде и синът ми. Имахме малко хляб в моето платнище и казах на Иван да го изкара. - Не, каза дядото, на вас ще ви трябва хляб. Ще ядете от моя хляб. Дойде булката, донесе леген и бърдуче с вода. Поля ни и си измихме ръцете. След това ни поднесе кърпа, избърсахме се. Седнахме край една малка синия на малки столчета. Имаше гювеч, месо с картофи,сирене,топъл хляб на подница. Ядем само ние тримата, булката и момата ни обслужваха. Аз направих бележка да седнат да се хранят с нас, а той със строг глас каза: - Има време, и те ще ядат. Нахранихме се, вдигнаха синията. Пак донесоха вода и се измихме. И пак дядото ни повлече на харамана на работа. Нас ни учудваше това, а дядото като виждаше смущението ни казваше: - Бъдете спокойни, момчета.

Слънцето се навали към залез над балканите. Дядото седна и си потегна цървулите. Жените ни сложиха в торбите хляб, варени картофи, сирене и други неща за ядене. Донесоха и адреса на сина, да можем да го потърсим в България. Но ние после не можахме да направим нищо. Сбогувахме се с жените, дядото тръгна пред нас, ние след него. Минавахме през самотни къщички, излизаха десет-дванадесет годишни момчета и питаха дядото: - Дядо, къде караш ови люде? - Карам ги да им покажа пътя за Куманово. А ние се усмихвахме вътрешно с Иван. Вървяхме, вървяхме и докара ни дядото до един висок хребет, а насреща една грамада камъни. Посочи ни ги и рече: - Гледате ли онези камъни? Там едно време беше границата между България и Турция. И понеже беше граница, наблизо няма колиби и хора. Там беше Троемедия. Помолихме дядото да ни заведе там. Рече: - Не, от тука нататък ще вървите сами. Сбогувахме се. Тръгнахме. Беше нощ, но ние бяхме млади и сякаш имахме криле. Дядото ни беше предупредил, че когато стигнем до едно село, за

което ни беше дал описание, да се пазим извънредно много. Минем ли селото, опасностите намаляват. Каза ни също, че до тях достигнали приказки, че колкото момчета българчета пленници попаднали в това село, сърбите ги убивали.

Вървяхме дълго време по хребета и почнахме да се спускаме по един дол. Виждахме в ниското тук-таме редки къщички. Беше на разсъмване. На стотина крачки пред една къщичка видяхме баба, може би беше излязла по нужда. Нямахме кураж да идем при бабата, само й извикахме: - Ела, бабо, како се зове ваше село? Тя мълчи, дума не отрони, но ние продължавахме да вървим. Минаха няколко минути и чухме глас след нас: - Елате, бе, овде, какие люде сте? Що тражите? Ние още повече ускорихме крачките. Пък беше едно стръмно дере, по задник се просурнахме надолу. Беше студено, но ризите ни бяха в пот. Пийнахме малко вода в реката и се покатерихме по срещуположния склон. Видяхме три-четири коня с хлопатари да пасат на една поляна. Опитахме се да си хванем по един кон, но напразно.

По-нататък се натъкнахме на една кошара. Излезе овчарчето, минахме встрани от него и го питаме: - Бугарска граница близо ли е? То сякаш онемя. Подминахме и попаднахме на едно пътно трасе, личеше, че скоро е правено. Тръгнахме по него и навлязохме в едни големи балкани. Излязохме на един връх. Бяхме капнали от умора. Спряхме се. Намъкнахме папрат и легнахме. Когато се събудихме, беше се съмнало. Мислехме, че вече сме в България. Стъкнахме огън, ядохме хляб и се постоплихме. След това се спуснахме по един склон и стигнахме до четири-пет къщички. Излезе един стар македонец и го попитахме къде сме. Той ни каза, че са Струмишки окръг и остават в Сърбия, но сърби още не са видели.

Посочи ни къде се намира границата. Един хребет нещо на половин километър. Тръгнахме. Минахме доста път. По едно време гледаме насреща ни идва един старец с една кола дърва. Не ни видя. Ние се скрихме и както се скрихме, извикахме: - Къде се намираме? - Какви хора сте? - отговори той. Ние излязохме и му казахме какви сме. Били сме от Босилеградско. Той ни посочи : - От тази страна е България, а от тази - Сърбия. Оказа се, че сме в България. Каза ни да тръгнем с него. Стигнахме в селото. Като научиха хората, че сме пленници, дойдоха жени и почнаха да питат за мъжете си. Носеха ни кой хляб, кой ябълки. Тука научихме, че Фердинанд не бил вече на престола, а Борис. Поисках някакви цървули, защото краката ми бяха подбити, но ми казаха, че през селото минал някакъв Коста

Бичански и обрал всичко. Тръгнахме по-нататък. Селото мисля, че беше Долна или Горна ливада. Отбихме се в една ябълкова градина и ядохме много хубави ябълки. Заспали сме. По едно време някой ни буди. Отворихме очи и гледаме над нас се надвесили четирима мъже, а настрани четири коня. - Къде отивате, какви сте? Казахме им. Те отивали на пазар в Кюстендил. Тръгнахме с тях, но не можехме да вървим - краката ни бяха подбити. Хората забелязаха това и ни качиха на конете. Дойдохме в Кюстендил. Заведоха ни в една бакалница, а бакалинът ни поведе в една плевня със сено. Така спахме, сякаш сме били на баня.

Утринта отидохме на гарата. Войски, ранени, връщат се обратно. Качихме се на влака. Стигнахме в София. Никой не ни попита за билет. В София по това време беше голяма скъпотия. Иван предложи да останем няколко дена да я разгледаме. Аз му казах, че когато забогатеем, тогава ще дойдем. Качихме се на влака. Иван слезе в Пазарджик, а аз в Пловдив. Отидох на подкрепителния пункт, сипаха ми чай. Когато вкусих - чиста водичка. Излях го и се прибрах във вагона, някой ми вика. Обърнах се - Димитър Дангов от село Тахтаджик. А него, след като избягал, го хванали и изпратили на фронта в Македония. През цялото време пасъл военни овце и едновременно бил мандраджия. Отидох при него, а той ми посочи в раницата едно тулумче сирене. С него заедно продължихме и слязохме в град Фере. Тука като ни видя един нашенец, започна да се кръсти. Каза ми, че вкъщи ме знаят за умрял. Видя ме и старият Стаю Кертикев, зет му Митрю беше войник, казах му, че Митрю е жив и здрав, но пленник. Човекът извади и ми даде десет лева. Отидохме с Димитър в бръснарницата, та се обръснахме. Оттука си потеглихме за Лъджакьой.

Във вторник срещу сряда излязохме от Враня, в неделя си бях в село. Пристигнах на мегдана. Посрещнаха ме близките, а Тодор Шокаров, с него бяхме баджанаци, беше също на фронта. Когато ни плениха, той си дошъл в отпуска и казал : - Тодора убиха, месата му парче по парче събирахме и го погребахме. Майка ми си мъкнела косите и тайно ми правела помен. Раздавала на каракачаните, като казвала, че нейното момче е убито и главено за поповата мома.

Когато пристигнах в село, спрях се най-напред в бакалницата. Дадоха ми стол да седна и да разправям за фронта. Дойде сестра ми Руса и ме закичи с китка. Отидох си вкъщи, но къщата гола. Искам да се женя. Бабата не дава - нямал съм пари. Почнах да работя занаята, а след това се ожених. Роди ми се момче. Кръстихме го Коста. През май 1920 година дойде дума, че гърците ще идват. Събрахме

Семейството на Тодор Марков Хаджиколев /седналият вляво/ през 1951 г. в гр. Хасково

се около дванадесет семейства: дядо поп, бирникът на общината и други. Дойдохме с добитъка си в България през Ивайловград. Жените и децата с влак от град Фере. На ден на Кирил и Методий минахме през село Ефрем. Най-напред отседнахме в Симеоновград.“ Така завършва спомените си дядо Тодор, разказани пред д-р Кирил Бакърджиев.

След като семейството за втори път се преселило в България, поп Коста първо се цанил за свещеник в Нова Надежда, Хасковско. На следващата година успял да се премести в село Жълти бряг, където попувал до края на живота си - 12.02.1929 година. Погребан е в тамошните гробища. Година преди смъртта си купил от един турчин къща в град Хасково на улица „Акбунар” в квартал „Кърмджилъка”.

Семействата на попа и на дядо Тодор се настанили да живеят в сградата на бившата гранична застава в центъра на село Царева поляна, съседно на Жълти бряг. В тази сграда на 14.06.1923 година се родил вторият му син - баща ми Никола. Тъй като били ябанджии (чужденци), по онова време местните селяни ги наричали презрително маджури, нямало кой да помогне на родилката. Наложило се дядо Тодор сам да й асистира по време на раждането. Родната майка

на баба ми Мата се страхувала да влезе в стаята и едва след като чула, че детето изплакало, открехнала леко вратата и подала на дядо торбичка със сол. В онова време задължително осолявали новородените, за да не миришат, когато пораснат.

Заговорило се, че в Станимака настаняват бежанци от Тракия в изоставени от гърци къщи, които пък се изселвали в Гърция. Ето защо един ден дядо Тодор взел жена си Мата и двете си деца Коста и Никола (трябва да е било през 1924 година, защото Никола едва бил проходил) и заминал за там. Действително го настанили в старинна станимашка каменна къща, под която имало дълбока винарска изба. В нея се слизало по многобройни широки около половин метър каменни стъпала без парапет. Баща ми, който едва ходел, веднъж се търкулил по тези стъпала и оттогава му останал белег на лицето между брадичката и долната устна. Въпросното мазе било голям дерт на дядо, защото не виждал за какво може да го използва. Решил в него да угоява прасе. Това прасе толкова „много пораснало", че дядо, който беше дребен човек, успял да го вземе на ръце и да го изнесе по тесните каменни стъпала на двора. Там го заколили.

В Асеновград през 1928 година се родил третият му син Димитър. По същото време дядо чул, че свекър му е купил къща в Хасково и решил да отиде там да живее. Нает една каруца, на която се качили баба Мата с няколкомесечно бебе на ръце, по-големите две деца - Коста и Никола, дядо и цялата покъщнина. Потеглили за Хасково. Когато пристигнали до въпросната къща, съседът, на когото бил оставен ключът (защото баба Злата и дядо поп продължавали да си живеят в село Царева поляна), им съобщил, че е получил телеграма да не ги пуска в къщата. Баба Злата искала да я запази за сина си и се страхувала, че ако зетят Тодор влезе в тази къща, повече няма да може да го извади оттам.

При тази ситуация семейството се принудило да търси квартира в град Хасково. Намерили такава в най-старата турска махала на града - карето, което се затваря от днешните улици „Лебеда", „Ибър", „Цар Калоян" и „Стефан Стамболов". Мястото на днешния парк „Лебеда" се наричало Сир пазар. Там, освен че се провеждал хайван пазарът, спирали за пренощуване и камилските кервани, които играели ролята на днешните тирове. Сутрин след керваните оставало голямо количество оборска тор. Общински служители смитали тора и го оставяли да угнива, събран на големи правоъгълни купчини.

В тази квартира семейството живяло четири-пет години. Баща ми бил вече девет-десет годишен. Възраст, на която тогавашните

деца са предимно на улицата в нескончаеми игри със своите връстници. Трагедия настъпвала в зимните месеци, когато имало сняг и лед, а децата нямали обувки на краката си. Било крайно неприятно да стъпват боси по замръзналата земя. Затова децата се събирали върху купчините с оборска тор на Сир пазар. Заравяли краката си до коленете в торта, от която излизала много приятна топлина. В това положение оставали дълги часове, като, за да не скучаят, си говорели безкрайни детски фантазии, които много им се искало да се сбъднат. Покрай това баща ми беше научил турски, говореше го толкова добре, че понякога пред хора, които не го познават, си позволяваше на шега да се представя с турско име.

Въпросната квартира била наполовина вкопана в земята. Две малки парчета стъкла без рамки били направо замазани с глина в дуварите и играели ролята на прозорци. Подът също бил замазан с глина. В стаята живеели пет човека. По някое време купили желязно легло. Всички искали да спят на него и понеже не ги побирало, се наредили напречно по дължината му.

През 1931 година хасковски строителен предприемач закупил най-вероятно от братя Иробалиеви една люцернова градина от три-четири декара. В тази градина построил осем еднофамилни двуетажни къщи. Тези къщи се намирали срещу тютюневия склад „Единство", който пък бил построен през 1923 година по инициатива на министър-председателя Александър Стамболийски със средства на селяните-тютюнопроизводители от околията. Казваха, че една година предали безплатно цялата си реколта от тютюн. Целта била да се построи тютюнев склад, където по-изгодно да продават продукцията си.

Тези къщи до една били продадени на тракийски бежанци, предимно от селата Доганхисар и Лъджакьой. Къщата на ъгъла на днешните улици „Драгоман" и „Доганхисар" купил дядо Тодор. Вероятно закупуването е ставало под формата на някакво изплащане, защото в следващите десетина години половината от собствениците, повечето тютюноработници, били принудени да препродадат къщите си и отново да заживеят на квартира.

През тридесетте години на миналия век в град Хасково е имало 13-15 тютюневи склада. Тракийските и македонските бежанци преобладаващо работели в тях. Складовете били собственост на братя Чалбурови, братя Вулеви, братя Джамбазови, братя Карадимови, Иван Кичев, Петър Падалов, Благой Георгиев, Асен Калцов.

Условията на труд в тези складове били много тежки. Мъжете

пренасяли на раменете си тежките до тридесет килограма тютюневи бали или пък балирали манипулирания (разделен на шест качества) вече тютюн. В специални сандъци, наречени тонги, най-напред поставяли конопените чулове, след което изсипвали тютюна, мачкали го с краката си, за да се пресова и накрая с хартиени върви връзвали готовата вече бала. Сега идвало ред тютюнът да ферментира. За целта балите се подреждали легнали по шест една върху друга и през няколко дни се преподреждали отново, но така, че тази, която е била най-отдолу, сега да се окаже най-отгоре, тази, която е лежала на лявата си страна, сега да легне на дясната.

За да се създаде необходимият микроклимат за ферментация, тютюневите скадове се строели по строго определен начин. Представлявали четириетажни сгради, като външните стени се изграждали до покрива от камък и имали много прозорци. Вътрешни стени нямало, а само колони подкрепяли огромните дървени подове, върху които на подходящи дървени скари се подреждали балите с тютюн. Един или два, предимно първите етажи, се заемали от жените тютюноработнички, които извършвали същинската манипулация - лист по лист разделяли тютюна на шест качества (според цвета, целостта, едрината, наличието на мухъл и т.н.). Обработката била много трудоемка, но в замяна на това давала поминък на бежанците. Ето защо мнозина от тях останали да живеят за постоянно в Хасково. И до ден днешен в града има македонски и тракийски квартал.

Много от семействата на нашето микрокварталче от осем къщи на тракийски бежанци бяха също тютюноработници. Бяха и много задружни, постоянно си гостуваха, особено старите баби, които не ходеха на работа. Винаги намираха повод да се съберат в някоя къща и естествено приказката им беше за Тракия. Много се впечатлявах, когато на някое дете са купили лимон или мандаринка, как старите баби веднага грабваха корите и започваха да ги потриват по черните си вълнени жилетки с цел да остане ароматът на цитрус. Тогава поемаха дълбоко въздух и блажено въздишаха. Казваха, че им замирисвало на Тракия. Сълзите потичаха от очите им. Така се разтъжваха с незабравимите родни места.

Душата на тези събирания била баба Калина. Тя била най-речовита и най-хубаво пеела, но аз нея не я помня. Запомнил съм сина й Кирил, снаха й Райкя, внуците Калина и Бойчо. Кирил и Райкя също се бяха пенсионирали като тютюноработници. До края на живота си нямаха собствена къща и живееха на квартира.

Къщата ни срещу тютюневия склад „Единство", на ъгъла между

улиците „Драгоман” и „Доганхисар”, се намираше на не повече от двеста метра от къщата на д-р Кирил Бакърджиев на улица „Македония”. В тази къща живееше Доктора, както го наричаха всички от махалата, със съпругата си Калина, двете си деца Станислав и Мария и тъщата си. В съседство бяха къщите на колоритните доганхисарци Петко Ривов и Калоян Малаков. Станислав беше една година по-голям от мене, Мария пък - година по-малка. Като деца играехме в една и съща махала. По-късно бяхме съученици в училище „Отец Паисий”. И двамата бяха пълни отличници. Станислав пое по стъпките на баща си и стана ветеринарен лекар. А Мария записа френската гимназия в Стара Загора и след това завърши френска филология в София. За кратко беше учителка по френски език, но бързо я привлякоха към РИО- Хасково като инспектор по чуждоезиково обучение. Има голям принос за въвеждане на обучението по френски в хасковската езикова гимназия. Но най-значимото й дело, според мен, е това, че активно се включи и започна да сътрудничи на баща си в проучването и популяризирането на живота и борбите на тракийските българи и организираното тракийско движение, основно в родното Доганхисар и околията на Дедеагач. Днес тяхното дело продължават двете й дъщери.

Запомнил съм Доктора - висок, слаб, приведен, с прошарена от времето коса,как обикаля махалата с едно портативно японско касетофонче. Впечатляваха ме многото клавиши, които заемаха една цяла страна на касетофона. За времето си това беше най-добрата звукозаписваща техника. Та на този касетофон записваше разказите на вече възрастните участници в събитията, настъпили след злочестия за България Берлински конгрес от 13 юли 1878 година. Впоследствие тези спомени послужиха за основа на няколкото книги, които с Мария успяха да издадат с цел да популяризират живота и делото на българите от Беломорска Тракия.

Много добре съм запомнил и една друга колоритна баба, родом от Доганхисар. Наричаха я Кера Кидичката. Родните й живееха в Харманли и носеха фамилията Кидикови. От същия род е известният естраден певец Христо Кидиков. Баба Кера казваше, че и актрисата Пепа Николова била от техния род, но аз не съм сигурен в това. Съпругът й Стайко Ковачев, също родом от село Доганхисар, по професия бил мандраджия. В Тракия бил комита и получавал за това поборническа пенсия. Починал сравнително млад.

Баба Кера живееше със сина си, саяджията Митко, и дъщеря си Ирина в къща, която само жив плет отделяше от нашата. По-скоро

едно семейство бяха Кера и неомъжената й дъщеря, която беше завършила гимназия и работеше като чиновничка. Да си чиновник в онези времена беше престижно. Ето защо баба Кера я гледаше като рохко яйце. Пазаруваше, готвеше и переше, а Ирина всяка седмица донасяше по една мрежа книги от градската библиотека. Както вече стана дума, главната задача на баба Кера беше да пазарува. Особено се вдъхновяваше, когато разбереше, че в кварталната бакалия са пуснали маслини. Това се случваше веднъж на два-три месеца. На всяка бакалия разтоварваха по едно двеста и петдесетлитрово буре с маслини в саламура. Хората от махалата веднага се скупчваха на опашка. Това беше дори нарицателно. Когато видеха някъде опашка за нещо, се шегуваха: - Какво става тука, да не би да са пуснали маслини?

Та в тези случаи първата работа на баба Кера беше да дойде у нас и да ни съобщи, че са пуснали маслини. Обикновено пращаха мен с нея, за да купя маслини и за нас. В тези случаи отивахме не в нашата бакалия, а бакалията „При бай Постол" - така се наричаше. Тя се намираше на ъгъла срещу кварталния парк на улица „Драгоман". Беше доста далече от нас и в нея магазинер беше Апостол Христев Пейков от село Дервент („наше тракийче" - го наричаше баба Кера) и бяхме сигурни, че маслините за нас няма да свършат и няма да се върнем с празни ръце.

Искам да разкажа малко по-подробно за бакалиите – такива, каквито бяха в моето детство. Това бяха малки и не много добре осветени магазинчета с много характерна миризма - смесица от миризмите на всички стоки, които се продаваха вътре - от газ за горене и вакса за обувки до миризмата на черен пипер и други подправки. Задължително близо до магазинера беше изправен двесталитров поцинкован варел с олио, над който стърчеше ръчна помпа. Продавачът с движение на изкусен фокусник пълнеше олиото в шишета, които носехме от вкъщи, с тази помпа. Зад него имаше няколко големи дървени сандъка с фасул, ориз, захар, брашно, сол и червен пипер. Тези стоки с метални заоблени лопатки пълнеше в хартиени кесии. В стъклена витрина пред клиентите имаше шпертплатово сандъче с ябълков мармалад, за по-заможните имаше шипков, тахан халва и много рядко нещо друго. Пак близо до продавача имаше отворено буре с краве сирене. Празните бурета магазинерите изнасяха пред магазина, за да печелят място. По тези бурета отдалече личеше къде има бакалски магазин. Не беше отшумяла напълно купонната система и асортиментът беше беден. Забравих за сапуните марка „Камба-

на” - за пране, и марка „Петел” - за миене. Тоалетен не се продаваше или поне никой не го купуваше. Имаше конфитюр в картонени кофички, подобни на днешните за сладолед, бонбони „Лукчета” и „Кръц-кръц”. Като споменах за бонбоните, не мога да не разкажа една случка.

Тогава пластмаса почти не бяхме виждали. Един ден в магазина на бай Апостол пуснали за първи път сини пластмасови мечета, напълнени с бонбони „Детска радост”. Капачката на бонбоните беше червена и оформена като шапка - бомбе на мечето. Струваха петдесет стотинки. Аз имах толкова ресто и си взех едно. До вкъщи не го отворих и не бях опитал бонбоните. Майка ми, като ме видя, че съм купил нещо, без да я питам, грабна дилафа от печката. Аз хукнах обратно към магазина. Като ме видя, магазинерът без да ме попита, ми върна стотинките. Явно видът ми е говорел за всичко. После години наред, когато станеше дума за тази бакалница, винаги си спомняхме за този случай и майка ми много съжаляваше, но тогава си помислила, че с въпросните петдесет стотинки ще се опропастим.

Месо и месни произведения в бакалниците не се продаваха, защото за хладилници не бяхме и чували. В онези години хладилник е имало може би единствено само в месокомбината. Месото се продаваше в градските хали. Там пък, освен месо, почти нищо друго не продаваха. Имаше само един щанд за мляко и хляб. Щандовете за месо бяха над петнадесет. На всеки щанд имаше магазинер - касапин, защото месото беше окачено на големи ченгели и клиентът посочваше откъде да му отрежат. Касапите до един бяха тракийци и бяха родом от село Доганхисар. Ето защо въпросната баба Кера и тук беше като у дома си. Касапите я познаваха и й продаваха от най-вкусното месо. Задължително трябваше да е отрязано от ребрата на животното.

Основен поминък на хората в село Доганхисар било животновъдството, но за да бъдеш добър животновъд, трябвало преди всичко да си изкусен касапин. Когато си сам с животните в планината, често се случва някое животно да се нарани. За да не става „зян”, трябвало бързо да се разфасова и най-ценното да се свали в селото. Това обяснява страстта на доганхисарци към касаплъка. Моят баща, макар че е израснал в Хасково, можеше със завидна вещина да заколи и разфасова овца. Просто младите са усвоявали от по-възрастните си роднини техните умения.

Баба Кера се беше пенсионирала като тютюноработничка в склада. За този период от живота си обичаше да разказва как са стач-

кували за по-високи надници: „- Когато Ташина Пашова влезеше в салона (така наричали етажа от тютюневия склад, където, насядали на дървени пейки, работничките в специални дървени сандъчета разделяли по качество тютюневите листа) и извикаше: - Работнички, вън! – ние излизахме на двора, събувахме налъмите си и започвахме да тракаме с тях. Това беше стачката. Така тракахме, докато дойде Фазлъ чауш (така наричали най-страшния стражар на Хасково), който размахваше дълъг бич и работничките с писъци се разпръсваха от двора на склада. Стачката свършваше."

Баба Кера била късметлийка. Пенсионирала се и доживя до дълбока старост. Този късмет нямали мнозина от тютюноработниците, които поради лошите трудови условия и мизерния начин на живот били спохождани от жълтата гостенка – бич, много по-страшен от бича на Фазлъ чауш.

Тютюневият склад „Единство" беше постоянно пред очите ни, защото живеехме срещу него. Той се явяваше като постоянен декор на различни събития. През 1941 година го превърнали в казарма за немските войски, защото имал голям двор, където нареждали походните кухни. През 1944 година се настанили руснаците. Офицерите и сержантите разквартирували по околните къщи. При баба Кера настанили някой си сержант Саша, който много обичал да пие и да разказва невероятни случки с негово участие.

Дядо Тодор, баба Мата, баба Калина, Стоян Папазолу, баба Кера, стрико Стамат, Лъджакьой, Доганхисар, Капитан Петко, Дедеагач, Фере, Бяло море, Тракия – това са думите, които постоянно чувах в най-ранното си детство. За мен те бяха една вълшебна приказка, от която не всичко разбирах, но усещах като нещо родно, близко до сърцето, нещо, към което и самият аз принадлежа.

Кирил Сарджев

МНОГОТО ПАРИ СА ДУШМАНИ НА ЧОВЕКА

Доганхисар беше китно и будно тракийско селце, сгушено в топлите пазви на Южните Родопи - там където гордата планина се гале-ше с топлите вълни на Бялото море. Сняг тук падаше много рядко, и, ако паднеше, бързо се топеше, но тази година времето се промени, зимата дойде твърде неочаквано, както никога, още не бяха окапали листата на дърветата.

Отначало валежът беше слаб и с нищо не подсказваше, че до вечерта ще натрупа дебела снежна покривка. Малките селски къщички заприличаха на разхвърляни снежни купчинки и само димът, излизащ от комините им, подсказваше, че там има живот. Шумът от хора и животни, изпълващ доскоро селото, потъна в дълбоките гънки на снежната пелена. Тук-там още от крайните крайните къщи на селото се чуваше самотно пролайване на някое куче и после пак всичко потъваше в тишина. Доганхисар се готвеше за първия си зимен снежен сън.

На фона на тази снежна идилия през нощта щеше да се разиграе жестока сцена, която дълго време будеше страх в душите на хората от това спокойно и миролюбиво село. Бакърджията се събуди рано, не му се спеше,чувстваше се напрегнат,острите болки,които изпитваше от няколко дена в кръста и краката, не му даваха покой. Той стана, наметна вълнения си шал, запали цигара и излеза на чардака на голямата си къща. Навън още беше тъмно и студено, по едрото му тяло преминаха хладни тръпки, загледа се в небето - от север се носеха сиви облаци, прехвърчаха малки разпиляни снежинки, времето вървеше на сняг.

Тревожни мисли започнаха да преминават през главата на Бакърджията. Имаше за прибиране още стока от нивите, стадата му - кози, овце говеда, бяха още на лятна паша в планината, а имаше и съдебни дела, които щяха да се гледат в Дедеагач и Фере. Все неща, които чакаха само него, а времето се разваляше.

Заможен и влиятелен човек беше Бакърджията, един от първите хора на Доганхисар, за разлика от другите мъже пръв започна да се облича по градски: захвърли потурите, гришката, цървулите, запази само калпака си, а беше и хубавец - тънък, пъргав, усмихнат и винаги в движение. Не връщаше никого, щом някой го помолеше за помощ. Богатството, което имаше, беше наследил по бащина и майчина ли-

ния. Благодарение на голямото си трудолюбие и досетливост той бързо успя да увеличи и развие това наследство.

Но, както се казва, на едно място само хубави неща няма, така и при Бакърджията всичко не беше хубаво - нямаше деца, какво ли не направи, къде ли не ходиха с жена си, но така и не можаха да се сдобият с рожба и това беше най-голямата му мъка. Постепенно болката започна да попреминава, когато при тях дойде да живее и учи за занаят малкият Калоян от близкото село Пишманкьой. Момчето беше дете на негов пръв приятел. Калоян беше весел и много любознателен и бързо стана любимец на Бакърджията, с което празнината му от свои рожби и най-вече от син се позапълни. .Имаха го като свое дете, не го деляха от нищо тяхно, за да е по -спокоен, направиха му дори отделна стая, но иначе си беше за всичко между тях.

С развиделяването снегът се усили, задуха и силен вятър, до обяд всичко побеля. Бакърджията стана още по-неспокоен, влизаше и излизаше от стаята и без причина правеше забележки ту на жена си, ту на малкия Калоян. Снежната нощ събра за вечеря малкото семейство. Немирният северен вятър се провираше и през най-тесните процепи на прозорците, пеейки своята зимна песен. От време на време нахлулият през комина вятър пилваше като през фуния пепелта в огнището, която изпълваше топлата стая. Умислен и загледан в горящите главни, Бакърджията не чу кога жена му потрети да го кани за вечеря. Както винаги, когато сядаше на синията, той се кръстеше и благославяше Божия хляб, същото научиха да прави и малкия Колоян.

Още не бяха погълнали първите си залъци от вечерята, когато през воя на вятъра се дочу протяжен глас, идващ от страна на портите. Тримата сепнато се заслушаха в гласа, който им се стори, че е мъжки.... Ба... .кър....джи, Бакър... джи, ела да отвориш, от...во...риш, че имам да ти казвам... нещо.

Това като че ли е гласът на Карабака, Карабаков Янко, - каза учуден Бакърджията. - Защо ли ме вика по това време този човек?

Сигурно има голяма грижа, да идва по никое време!

Карабака беше кехая на селото и често се допитваше до Бакърджията, когато трябваше да съобщи някоя вест и затова той се зачуди какво ли има да го пита по това късно време?

- Калоянчо, иди, чедо, да видиш какво го води този човек, защо ме търси - нареди загрижено Бакърджията.

Калоян скокна бързо на крака и без да си взема връхна дреха тръгна да провери защо Карабака вика толкова настоятелно.

Побутна леко с крак натрупалия се пред портата сняг и подвикна

на Карабака да влиза по-бързо, че е много студено., Но, щом поотворехна тежката порта, някой отвън грубо и с все сила я ритна и тя, разпръсквайки снега, се разтвори цялата. Зад нея през снежната виелица се откроиха силуетите на няколко едри мъже, загърнати в козиняви япанджи, под които неприкрито стърчаха ножове и патрондаши. Един от тях, изблъсквайки настрани стария Карабак, замахна с приклада на пушката и удари с замах стоящия пред тях Калоянчо. От неочакваната гледка и удара Калоян залитна и се строполи на снега. Прескачайки през него, незнайната група се спусна на бегом към къщата на Бакърджията.

Силният тропот по стълбите на къщата изправи на крака Бакърджията и, преди да разбере откъде иде тупурдията, в стаята влетяха няколко едри мъже, целите отрупани със сняг и с насочени ножове към него.

Давай парите или те коля, мамката ти чорбаджийска! Давай бързо лирите или те коля! - изсъска един от тях, може би водач на бандата хайдуци, и, без много да чака отговор, го прободе с ножа в корема. Бакърджията се прегъна на две от силната болка и бликналата кръв от раната. Жена му, още не станала от синията, изписка от ужас при вида на тази гледка и падна на земята в несвяст.

Дигни, дигни я. Пандър, какво я гледаш женската, не я оставяй, мамка й, тя също знае къде са парите, дигай я, ще я трепеш ли, каквото искаш я прави, но трябва да каже къде са им парите! - нареждаше нервно главатарят.

Пандъра, без много да мисли, започна да удря с юмруци, ритници и да влачи из стаята вече изпадналата в несвяст жена . Простотията му стигна до там, че, за да се покаже по-горен или по-куражлия пред другите, завлече жената до горящото огнище и бутна в него главата й, от което забрадката и косата на Бакърджийка лумнаха като запален факел. От силната болка тя се поосвести за малко, но остана все така безчуствена и незнаеща какво става около нея. Не останал доволен от направеното, Пандъра продължи още по- ожесточено да мъчи жената под одобрителните възгласи на бандата хайдуци.

Ще каже, мамка й, къде са парите, ще каже, още малко ще я помъча - казваше оправдателно Пандъра на аркадашите си. Н получил още тяхното одобрение, разряза с ножа си през корема дрехите на онемялата Бакърджийка и започна да мушка и реже гърдите на жената. От дългото мъчени, без да проронн и дума, тя издъхна.

Бакърджията, надвил своята болка, молеше сърцераздерателно хайдуците да не я мъчат, да я оставят на мира, че той ще им даде па-

рите, стига да не я убиват. Но нито молбите му, нито обещанието му, че ще им даде парите, не можаха да я спасят от яростта на Пандъра.

- Давай парите,давай лирите,мамка ти, ще те заколим, какво още чакаш - крещяха неистово всички от групата.

Бакърджията, превит и държейки с двете си ръце силно кървящата рана в корема, тръгна към другата стая, където бяха скрити парите и златните лири. Преди той да отключи сандъка, един от групата, който досега стоеше по-настрани, заби без видима причина ножа си в гърба му. Бакърджията се олюля, болката му беше силна и неочаквана, залитна и падна по лице на пода. Силното му тяло започна да се гърчи и агонизира, но смъртта не настъпваше.

- Габра, какво стори, какво да те правя за простотията ти?

Довършвай човека бързо, да не се мъчи поне! Довършвай го и да бягаме! - Така нареждаше изнервен главатарят на групата хайдуци.

Лирите на Бакърджията, събирани с години, се разпиляха по дъсчения под. Всеки бързаше, бъркаше в сандъка с лирите, вземаше колкото можеше и бягаше навън. Къщата за кратко време бе изпразнена от нощните хайдуци и след това настъпи тишина, гробна и плашеща тишина. В стаите, станали неми свидетелки на кървавата драма, останаха да лежат в локви кръв двата обезобразени трупа на доскорошните им стопани.

Снегът продължаваше да валии все така, да вали и да нявява над спящото в снежен сън село. Шумът от бандата хайдуци бе погълнат и скрит в пазвите на дебелата снежна пелена. Никой не ги усети и не разбра какво бяха извършили в дома на Бакърджията. Само тишината и палаво разпиляваните от северния вятър снежинки станаха свидетели на трагедията.

Нощта преваляше, когато Калоянчо усети студ и се размърда под затрупалата го пряспа сняг до портата. Беше още замаян от удара2 нанесен му от един от хайдуците,когато отвори портата, за да влезе Карабака. Постепеннно взе да идва на себе си. В съзнанието му изплува цялата нощна картина - гласът на Карабака, отварянето на вратата, грубите мъже в япанджи, отрупани с патрондаши и ножове, удара с приклада и после мрак.

Калоянчо направи усилие да изправи измръзналото си тяло, целият беше покрит със сняг, всичко го болеше, виеше му се свят, опита да направи крачка и отново се строполи. Нямаше сили да върви, а трябваше да стане. Бавно се изправи, тръгна, залитайки в натрупаната пряспа, към притихналата къща на Бакърджията.

Стълбите му се сториха много и стръмни. От стаите не се чуваше

нищо, само през замрежените стъкла се виждаха догарящи и блещукащи в тъмнината малки въгленчета в огнището. Вътре еше студено, през широко отворената врата северният вятър влизаше свободно и издуваше разхвърляните по земята черги и постели.

Под слабата светлина на още неугасналата газена лампа Калоян видя най-напред потъналото в локва кръв тяло на Бакърджийка. Разголеното й тяло беше покрито с вече засъхнала кръв, коса нямаше, от обгореното и лице го гледаха две изцъклени очи, замръзнали в ужас. От тази страшна гледка на Калоян му прилоша, стомахът ме се сви на топка, взе да повръща, изнемощял се строполи отново на пода. Когато се свести, тръгна залитайки към другата стая.

Още не забравил страшната гледка от едната стая, вече свикнал с тъмнината, видя на пода подгизналото от кръв и безжизнено тяло на Бакърджията. Панталоните, ризата, всичко от него беше свалено и разхвърлено из стаята. Сандъкът, където държаха парите, беше разбит, а по пода разпилени лъщяха на слабата светлина златни лири, които в бързината си бяха изтървали нощните хайдуци.

Останал сам в къщата сред смразяващите картини, злокобната тишина и неизвестността, Калоян потрепери от страх, тялото му се разтресе от напрегнатост, искаше да се махне от тук колкото се може по-бързо и далече. Видя захвърлена торба близо до разбития сандък, взе я и бързо започна да събира в нея разпилените по пода златни лири.

Започна да се разорява, малко просветна, но снегът продължаваше все така да си вали. Калоян наметна плетен шал , незнайно защо оказал се сред разхвърляните други дрехи на пода в стаята. Без да затваря вратите на стаите и оглеждайки се навсякъде от страх да не би някой да го преследва, излезе от двора на малката уличка.

Чудеше се накъде да тръгне, в селото нямаше познат, при който да отиде, да тръгне към Пишманкьой в тая виелица нямаше сили. Досети за малък крайпътен хан - Абаджиевия, който се намираше близо до селото. Вървеше, а в съзнанието му постоянно изплуваше, грозната картина от къщата на Бакърджията.

Абаджията познаваше почти всички хора - и млади и стари, от околните селца. Ханът работеше и лете, и зиме. Който минеше или замръкнеше, разправяше и научаваше всичко, което ставаше в Дедеагачко. Често разговорите се превръщаха в остри препирни и завършваха с юмручни свади . Но те бързо бяха усмирявани с замах от иначе дребничкия на вид и малко муден, но изключително строг в действията си ханджия.

Абаджията беше станал рано и подклаждаше със суха борина загасналото огнище, когато чу тихо потропване по вратата на хана и след това един изнемощял глас да го моли да отвори. Потропването не се повтори вече, а и гласът на молещия не се чу повече. Кой ли е? Кой може толкова рано да е тръгнал в това снежно време? Оставяйки, започнатата си работа той тръгна бързо да отвори вратата на незнайния пътник. Когато я дръпна, видя пред себе си изнемощяло и цялото покрито с замръзнали висулки момче. Под Абаджията веднага позна момчето, което виждаше при Бакърджията и знаеше, че то е на негов пръв приятел от Пишманкьой.

Силите на Калоянчо бяха дотук, при вида на Абаджията той се строполи на прага на вратата и изпадна в несвяст. С малко усилие ханджията го положи да легне на един от наровете. Преди да изпадне в болезнен сън, Калоянчо успя само да каже на Абаджията да се обади на баща му от Пишманкьой да дойде и да си го вземе и че носи торбичка, в която е събрал разпръснатите по пода на къщата златни лири след убийството на Бакърджията.

Колко време остана в несвяст Калоянчо не знаеше, когато дойде на себе си, видя, че е в постелите на родната си къща. Над него стояха майка му и баща му. Постепенно при вида на най-близките си хора той започна да се съвзема, очите му се напълниха със сълзи, опита се да каже нещо, но не излизаше глас, само устните му помръдваха. Усилията му да проговори най-накрая се възнаградиха, първите му думи бяха: „И като отворих портата, и като се лъснха пред мене тези хора с патрондаши, ножове, япанджи, обърна ми се всичко, изплаших се много, един ме удари и паднах в снега.” Сетне заплака неудържимо.

Близо месец Калоян изкара в страхова треска, родителите му се чудеха с какво да му помогнат. Тръгнаха по лекари, по врачки, по ходжи, заведоха го и на пясъците на Бялото море, но страховата треска не минаваше, смали се наполовина, кожата му се набръчка, заприлича на старец. Никой не можеше да обясни каква му е болестта. Врачките казваха: „Спукала му е жлъчката от страх.”, а лекарите: „Остра страхова невроза”. Най-накрая детското му и още неукрепнало тяло не можа да понесе страданието и момчето се спомина.

Близо година след смъртта на Калоян почти всички позабравиха за станалото грозно събитие. Но взе да им прави впечатление, когато минаваха покрай хана на Абаджията, че е започнал да го разширява, чу се, че е закупил и друг хан в Дедеагач.

Откъде толкова набързо забогатя Абаджията, се питаха хората от близките села. Ето - и външният му вид се промени, стана по-наперен

не се задържаше много в хана, намери си чираци, които да му работят. Хората си говореха и не проумяваха, а това още повече подклаждаше тяхното любопитство и ширенето на всевъзможни слухове и най-вече този, че това е от лирите на Бакърджията, донесени от малкия Калоянчо, който преспал в хана и после от уплаха починал.

Минаха много години и всичко около кървавото събитие от онази зимна нощ остана само в спомените на по-старите хора от селото и най-вече само в съзнанието на почернените родители на Калоян. Понякога, унесени в стари спомени, си припомняха случки и събития и станеше ли дума за това как пантите обраха лирите на Бакърджията, завършваха разказите си с една местна поговорка - „Многото пари са душмани на човека".

Доганхисар през 19 век

Тилко Тилев

МОИТЕ ДЕТСКИ СПОМЕНИ ОТ ГЮМЮРДЖИНА

Когато през 1941 г. е сформирана българската Беломорска област, включваща земите между устията на реките Марица и Места, започва и създаването на съответни служби – полицейски, медицински, училищни, административни, църковни и др., които да могат незабавно да функционират и да обслужват местното население. В изпълнение на тези решения на българското правителство баща ми Георги Тилев получи назначение като горски надзирател в Държавното лесничейство в гр. Гюмюрджина. В началото на 1942 г. семейството ни, състоящо се от мен, майка ми Вичка Тилева и баща ми, се установи там.

Местната градска администрация ни посочи една изоставена гръцка къща, в която се настанихме. В града имаше много такива къщи, напуснати от собствениците им по различни причини, някои от тях от страх за възмездие заради сторени престъпления срещу българите, други - защото не желаят да живеят при българска власт. Повечето гърци обаче си останаха по домовете.

Къщата, в която се настанихме, беше малка, с две стаи и доста голям вестибюл. Няколко особености обаче ни направиха голямо впечатление: вратите бяха с брави без ключове, включително и входната откъм улицата. Дворът, който не беше голям, бе изцяло циментиран, с фуниеобразен наклон към центъра, където имаше оформено малко езерце, за да се събират дъждовните води. Нито една стая нямаше комин и ние бяхме принудени да се отопляваме в по-студените дни с голям мангал с разпалени дървени въглища. Тези неща, с които се сблъскахме в началото от нашето пребиваване в Гюмюрджина, се обясняват с някои особености на климата в Беломорието, а и с възпитанието на местните хора.

На следващата година се преместихме в друга къща, намираща се недалече на същата улица, с комини във всяка стая, с голям двор, с цветни лехи за радост на майка ми и с една огромна стогодишна смокиня, чиито мощни клони хвърляха приятна сянка не само на двора, но и на по-голяма част от къщата. На всичко отгоре домът ни бе близо и до службата на баща ми.

Майка ми въртеше домакинството, занимаваше се с моето отглеждане, осигуряваше сигурност и спокойствие на семейния бюджет

и въпреки купонната система и недостига някои продукти на нея не й се налагаше да работи.

Като служител на лесничейството баща ми имаше доста голям горски масив, който трябваше ежедневно да обхожда с кон и въоръжен с пушка, за да следи за незаконна сеч, както и за бракониерски лов и риболов.

Много често тези обходи той правешене невъоръжен, въпреки изричните разпоредби на съответните власти. След по-малко от година баща ми бе преместен на работа в администрацията на лесничейството като завеждащ отдел „Архив“.

В периода, за който разказвам – 1942-1944 г., Гюмюрджина бе неголям, спокоен град, в който много добре съжителствуваха трите основни етноса – българи, гърци и турци, както и малко помаци.

Любимо място за разходки ни бяха градската градина и центърът, където се намираха сладкарниците, в някоя от които накрая отсядахме, преди да се приберем вкъщи. Единствено лек смут в детската ми душа внасяше преминаването на големия мост над реката, пресичаща града, тъй като по тежките дъбови талпи, по които се вървеше, имаше процепи, а и някои от тях леко мърдаха. Особено когато реката бучеше при пълноводие, стъпях буквално като на тръни.

В махалата, в която живеехме, всеки ден се събирахме да играем доста деца, преобладаваща част от които бяха гърчета, и аз полекалека се научих от тях да говоря много добре гръцки език, но вкъщи никога не казах и една дума, въпреки усилията на майка ми да ме заговори на гръцки, който тя също бе научила много добре. В детските ми спомени неизменно се появяват и едни високо летящи самолети, които едва се различаваха от земята и ги виждахме преди всичко по белите линии, които оставаха зад себе си. В периода 1943-1944 г. те прелитаха през ден над Гюмюрджина, неизменно между 12 и 14 ч. и винаги от юг на север. Баща ми казваше, че тези бомбардировачи са американски и английски, излитат от Египет и хвърлят бомбите си над нефтените находища в Румъния. Малко по-късно разбрахме, че те са бомбардирали и София и някои други български градове.

Тези почти ежедневни прелитания на американските тежки бомбардировачи напомняха на всички, че по света бушува война, а след това се говореше, че в планините на Егейска Македония са се появили и партизани, а иначе разбойнически групи от по няколко души вързлуваха и в Гюмюрджинска околия. Разнообразие в моя детски свят внасяха гостуванията ни на селските събори в многобройните български села около Гюмюрджина, където си проличаваше щедрата душа на

Гюмюрджина - 1942 г., Георги Тилев (най-вляво от мъжете), пред него седнала съпругата му Вичка Тилева и синът им Тилко Тилев, с приятели

българите от Беломорска Тракия. У нас вкъщи пък често гостуваше баба Цонка от Хасково, майка на баща ми, както и някои от лелите ми от Чирпан.

Тази семейна идилия продължи до началото на септември 1944 г., като дете на пет години не можех да осъзная и да разбера хода на политическите събития в България, но пък виждах угрижените лица на родителите ми, които особено след вечеря тихо си говореха и коментираха това, което се случва, промените в политиката, новата ОФ власт и т.н., докато един ден майка каза, че ще ходим на митинг на площада в Гюмюрджина, от работа се бе върнал и баща ми. На площада бе се стекла цялата българска общност. Множеството приличаше на разбунен кошер, но това, което правеше впечатление дори на едно невръстно дете като мене, бе, че никой не се усмихваше и всеки чакаше с нетърпение какво ще се случи. На митинга щеше да произнесе реч Добри Терпешев, един от най-високопоставените министри на новата комунистическа власт в София. Още със заставането си пред микрофона той отправи хули и нападки към присъстващите, като че ли това не бяха мирни български граждани, а най-големите престъпници и изверги, окупирали някаква чужда територия. Множеството се умълча, макар оттук-оттам да се чуваха отделни викове на несъгласие.

На самия митинг аз не можех нито да възприема, нито да разбера речта на Добри Терпешев, защото бях твърде малък. Това стана доста по-късно, когато вече бях студент по история и имах професионален интерес към тези събития. С голям интерес изслушах разказа на родителите ми и бях изумен от думите им. Речта започнала с думите „Какво търсите тук, бе окупатори!“ След това продължила с други още по-обидни квалификации, включително, че българите тук са фашисти и т.н. След което Терпешев преминал към заплахи, че Гюмюрджина е обграден от гръцки партизани, които чакат само знак, за да изколят българското население. Като студент в Софийския университет имах възможност на два пъти лично да беседвам с Добри Терпешев и в мен се затвърди убеждението, че това е елементарен политик и човек с ниска култура, който обаче в онези съдбоносни за България дни е бил на висока управленска позиция, за съжаление.

На митинга бяха дадени указания, че още на следващия ден ще започне евакуацията на българското население с военни и реквизирани камиони към старите предели на България. Всеки имаше право да носи само ръчен багаж. Главният пункт за извозване отново бе на градския площад, на който цареше невъобразим хаос. Баща ми носеше куфар и един вързоп, а майка ме стискаше за ръка и плачеше непрекъснато. Времето минаваше, а нашият ред не идваше. Камионите бяха в редица, а от микрофона обявяваха за кой град ще тръгват – примерно за Стара Загора, за Пловдив, за Кърджали и т.н. Извозването ставаше до по-големите градове – оттам нататък всеки се справяше сам. Когато се стъмни, светнаха няколко военни прожектора и товаренето продължи.

Най-после дойде ред и на бежанците за Хасково. Натъпкахме се като сардели в каросерията на един открит военен камион „Опел Блиц“ и поехме по безкрайните серпантини на Маказа. Пътуването бе бавно и мъчително, защото камионът бе претоварен, а поради военното време фаровете на колата бяха затъмнени и това още повече затрудняваше пътуването. В Кърджали слязоха няколко души, шофьорът доля бензин за двигателя и вода в радиатора и продължихме за Хасково. Призори пристигнахме на площада в града, разтоварихме мизерния си багаж и поехме към къщи.

До
ОБЩИНСКИ СЪВЕТ
Х А С К О В О

ДОКЛАДНА ЗАПИСКА

От Митко Полихронов, зам. председател на Общински съвет – Хасково, и Димитър Шалапатов, общински съветник от ПП „ГЕРБ“

ОТНОСНО: Удостояване със званието „Почетен гражданин на Хасково”

Уважаеми колеги общински съветници,

Предлагаме на Вашето внимание кандидатурата на **доцент д-р Кирил Бакърджиев** за удостояване със званието „Почетен гражданин на Хасково”-посмъртно, издигната от инициативен комитет по случай 100 години от неговото рождение.

Д-р Кирил Бакърджиев е роден на 20 април 1918 г. в село Доганхисар - Беломорска Тракия, тогава в пределите на Царство България. Само пет години по-късно след започналите гонения над българското население от гръцките власти семейството му е принудено да избяга в България, в град Хасково. Въпреки трудния живот, който има, Кирил успява да завърши духовна семинария, а по-късно и ветеринарна медицина в Софийския университет.

Веднага след завършването си започва да работи в селекционен център на БНА в град Кърджали. Достига във военната йерархия до чин полковник. През 1953 г. излиза постановление на МС за укрепване на селското стопанство. Д-р Кирил Бакърджиев се премества в Хасково и работи като ветеринарен лекар. Става директор на Ветеринарно-медицинския център в града. Развитието и съхранението на животновъдството в граничен район е изключително отговорна работа. Кирил Бакърджиев превръща практическите си наблюдения в научни разработки. Защищава степените младши и старши научен сътрудник, за да достигне и до докторската си дисертация. Той е първият доктор на ветеринарно-медицинските науки в Южна България.

Д-р Кирил Бакърджиев е един от хилядите тракийски българи, преживели бежанството, носещи в сърцето си свидния спомен за родната Тракия. Той приема като мисия съхранението и предаването на много хора истината за тракийския въпрос - тема, която за литературата и учебниците беше табу, а историческата наука я премълчаваше с десетилетия.

В продължение на шестдесет години, съзнателно, с чувство за дълг, д-р Бакърджиев проучва историята, географията, етнологията, народното творчество на родния Доганхисар, отделя много време и влага много

енергия, за да изгради надежден щит против изблядняването на спомена в хода на времето. Превратностите на съдбата често са безмилостни към историческото наследство. Енергичен по природа, д-р Бакърджиев дълги години е в ръководството на тракийската организация. Има принос за изграждането на Тракийския дом и паметника на Капитан Петко войвода в Хасково. Най-съществената част от неговата мисия обаче представлява събирателската му дейност - с касетофон в ръка той влиза в почти всеки тракийски дом, за да запише личните спомени на стотици хора. Въпреки че тези тракийски българи не са между живите, техните потомци разполагат с разказите им. Тези съхранени спомени представляват исторически доказателства за това, което се е случило в Беломорска Тракия през 1913 г. и по-късно през 1920-1925 г.

Спомените, записани от д-р Кирил Бакърджиев, са бъдещо градиво за исторически изследвания. Богатата му изследователска дейност намира израз в книгите: „Родното село на Капитан Петко войвода“, „Република Доганхисар – Градец; Защита и разгром“ и „Доганхисар - Градец; По чужди земи и брегове“.

Уважаеми госпожи и господа общински съветници,

Животът на д-р Кирил Бакърджиев е пример за младите негови последователи, които той възпитава в любов към род и родина, в признателност към Хасково, дало подслон и надежда на бежанците. С присъщата си скромност д-р Бакърджиев никога не е търсил признание. Дарил е поголяма част от живота си в работа - да остави жив спомена за Беломорска Тракия, откъдето са корените на голяма част от жителите на града ни. Считаме, че той заслужава званието „Почетен гражданин на Хасково” - посмъртно. В тази връзка предлагаме Общински съвет – Хасково да вземе следното

РЕШЕНИЕ:

На основание чл. 21, ал.1, т.22 от ЗМСМА и чл. 4, ал.1, т. 22 от Правилника за организацията и дейността на Общинския съвет, Общински съвет - Хасково удостоява със званието „Почетен гражданин на Хасково”- посмъртно, доцент д-р Кирил Бакърджиев.

Митко Полихронов, зам. председател на ОбС – Хасково,
Димитър Шалапатов, общински съветник от ПП „ГЕРБ“

РЕШЕНИЕ № 709 / 01.06.2018 г.

На основание чл. 21, ал.1, т.22 от ЗМСМА и чл. 4, ал.1, т. 22 от Правилника за организацията и дейността на Общинския съвет, Общински съвет - Хасково удостоява със званието „Почетен гражданин на Хасково”- посмъртно, доцент д-р Кирил Бакърджиев.

Автори
КОЛЕКТИВ

СБОРНИК
Т Р А К И Я
том VIII

Редактори: Димитър Шалапатов, Недялко Бакалов

Българска. Първо издание
Формат: 60/84/16
Печатни коли: 19,5

Издават:
Тракийски научен институт - филиал Хасково
Тракийско дружество „Георги Сапунаров”

Предпечатна подготовка: „ДИЕМ 3” - Хасково
Печат: „Абагар“ АД - Велико Търново

За контакти: тел.: 0886412260 и e-mail: d.shalapatov@abv.bg